

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FESTSKRIFT
UDGIVET AF
KØBENHAVNS UNIVERSITET
I ANLEDNING AF
UNIVERSITETETS ÅRSFEST
NOVEMBER 1966

JØRGEN LÆSSØE
DET FØRSTE
ASSYRISKE IMPERIUM
ET ASPEKT

KØBENHAVN MCMLXVI
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

FESTSKRIFT
UDGIVET AF
KØBENHAVNS UNIVERSITET

I ANLEDNING AF
UNIVERSITETETS ÅRSFEST

NOVEMBER 1966

JØRGEN LÆSSØE
DET FØRSTE
ASSYRISKE IMPERIUM
ET ASPEKT

KØBENHAVN MCMLXVI
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI A/S

JØRGEN LÆSSØE

DET FØRSTE
ASSYRISKE IMPERIUM
ET ASPEKT

Til Herdis

KØBENHAVN

1966

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning	5
Forkortelser og symboler	11
Kapitel 1. De topografiske forhold.....	15
Kapitel 2. Det ældste Assyrien.....	23
Kapitel 3. Shamshi-Adad I. (1815–1782)	31
Kapitel 4. Shamshi-Adad's østlige provinser	
I. Iraqisk Kurdistan.....	45
II. Rania-sletten (Dasht-i-Bitwain).....	50
III. Tell Shemshâra	52
IV. Shusharrâ, en assyrisk provins.....	64
V. Kuwari af Shusharrâ og hans korrespondenter.....	71
VI. Klassifikation af Shusharrâ-brevene (Apriorisk)	76
VII. Oversigt over de i Shusharrâ-brevene omhandlede be- givenheder foretaget ved oversættelse eller referat af teksterne	83
VIII. Shusharrâ-arkivets relative datering.....	105
Kapitel 5. Slutning	108
 Konkordanser.	
1. Expeditionsjournalens SH.-numre sammenholdt med IM.-numre og med textnumre som anvendt i denne fremstilling.....	66
2.–3. Brevenes fordeling mellem Iraq Museum og expeditionen	69
4. Fortegnelse over afsendere af breve, som er fundet i Shusharrâ ..	72
5. Klassifikation af Shusharrâ-brevene (Apriorisk).....	76
 Exkurs 1. Henvisninger til stednavne i <i>ARM</i> 6.....	109
Exkurs 2. Henvisninger til personnavne i <i>ARM</i> 6.....	110

INDLEDNING

Assyriologien er utvivlsomt den forskningsgren blandt disciplinerne, der sammenfattes under begrebet semitisk filologi, som har fjernet sig længst fra sine søsterdiscipliner. De godt hundrede år, der er gået, siden Europa's sprogforskere løste kileskriftens gåde og åbnede de mesopotamiske kulturer og babylonernes og assyrernes talløse skriftlige vidnesbyrd for erkendelsen, har fjernet assyriologen fra hans nærmeste fagfæller: islâm-forskeren med hans arabiske kilder, hebraisten med Det gamle testamente og hans hebraiske indskrifter, de kolleger, der beskæftiger sig med den aramæisk-talende verdens rige litteratur, eller semitister, som vælger det sydarabiske og – hinsides Det røde hav – det æthiopiske som genstand for deres interesse. Assyriologen er endvidere blevet et fænomen blandt sine kolleger, fordi hans materiale i så høj grad repræsenteres af jordfundne genstande; han er tvunget til også at erhverve sig en vis viden om arkæologisk teknik og metode, og der har endog været tilfælde, hvor han har vist sig som andet og mere end blot en amatør på dette felt. Endelig er assyriologen et særsyn blandt de semitiske filologer, fordi han har, eller må forventes at have, gjort sig bekendt med sumerisk, et sprog, som ikke har noget genetisk fællesskab med de semitiske, men samtidig et sprog, hvis skriftfæstede litteratur, på ethvert plan, er af aldeles afgørende betydning for vurderingen af det babylonske og assyriske kulturmønster. Det er derfor ikke noget under, at assyriologer fra tid til anden rådfører sig med sig selv med hensyn til deres *Sitz im Leben*, endog med hensyn til deres existensberettigelse; det komplicerede system, hele den teknik, der medgår til gengivelse af en sumerisk, babylonsk eller assyrisk text i transliteration og – eventuelt – oversættelse, er igennem det sidste halve århundrede blevet så forfinet, så nøjeregnende og så præcis, at næsten hvertandet ord i en oversættelse forudsætter kommentering til op-

lysning for den uindviede. Denne vanskelighed beror naturligvis i høj grad på kileskriftens særlige komplikationer; disse beror igen på den sumerisk-akkadiske symbiose, som resulterede i en synkretisme. Assyriologen befinder sig let i en situation, hvor han må spørge sig selv, om noget som helst da kan tages for givet; han føler sig forpligtet til forud for hver enkelt ytring, som han med sine særlige forudsætninger kan anse for hjemlet i kilderne, at begynde endnu en gang med Adam og Eva: at meddele begrundelse og dokumentation for hver af sine oplysninger, næsten som om den assyriologiske videnskab var født i går. Assyriologiske afhandlingers noteapparater er tilbøjelige til at antage proportioner, som kan synes absurd: dog skyldes dette forhold netop assyriologens bevidsthed om, at kun en ringe del af assyriologiens specielle erkendelser kan betragtes som en del af vor tids almindelige viden. Det er derfor ikke underligt, at en af tidens førende assyriologer, A. Leo Oppenheim, kunde føle sig foranlediget til at gøre status i en artikel med titlen »Assyriology – Why and How?« (*Current Anthropology* 1 [1960]).*) Assyriologens anfægtelser kan også lade ham tvivle med hensyn til muligheden af at fremlægge et nyt materiale på en måde, som er til nogen større glæde for den læser, der ikke færdes hjemmevant i den assyriologiske faglitteratur og i assyriologiens indviklede transliterations- og transkriptionsteknik.

Forsøget på at fremlægge en del af et nyt assyriologisk materiale i alment forståelig form, således som det sker på de følgende sider, har to udgangspunkter. Perioden ved overgangen fra det 19. til det 18. århundrede før vor tidsregnings begyndelse er kommet til at stå i skarp belysning på grundlag af den omfattende skriftlige dokumentation, specielt et udsnit af tidens diplomatiske korrespondance, som de franske udgravninger af Tell Harîri (Mari) har gjort tilgængelig; perioden er i de sidste tiår ligefrem blevet kendt under betegnelsen »Mari-perioden«. Den danske Dokân-expedition har med sit fund af et mindre arkiv i Tell Shemshâra (Shusharrâ), i en afsides liggende og vanskeligt tilgængelig egn i det sydlige Kurdistan, kastet et sidelys ind på scenen, hvor Mari-periodens figurer færdes; analysen af dette nye spektrum er blevet fremmet ved den interesse, som mange studerende fra forskellige fagområder ved Københavns uni-

*) Genoptrykt som *Introduction* til samme forfatters *Ancient Mesopotamia. Portrait of a Dead Civilization* (Chicago, 1964), 7–30.

versitet igennem adskillige år har lagt for dagen under øvelser over de tekster, som Dokân-expeditionen hjemførte.

Der er derfor grund til i denne sammenhæng at rette en varm tak til flere forskellige personer og institutioner.

Udgravningen af Tell Shemshâra blev mulig ved den imødekomende forståelse, som denne afhandlings forfatter fandt hos Carlsbergfondet, Statens almindelige videnskabsfond og Rask-Ørsted Fondet, og for hvilken han takker disse fonds. Med særlig taknemmelighed husker han den interesse, hvormed Carlsbergfondets mangeårige formand og den forhenværende professor i østerlandsk filologi ved universitetet, dr. phil. et theol. Johannes Pedersen, nu præsident for Det kongelige danske videnskabernes selskab, fra første færd betragtede planen om udsendelse af en arkæologisk expedition til iraqisk Kurdistan. Med stor taknemmelighed erindrer han også den imødekommenhed, som to andre orientalister, begge professorer ved universitetet, Kaare Grønbech og C. E. Sander-Hansen, begge dybt savnet efter deres alt for tidlige død, viste hans tanker. Uden den hjælp, som Dokân-expeditionen modtog fra The British School of Archaeology in Iraq (Gertrude Bell Memorial) og denne institutions daværende chef, professor M. E. L. Mallowan [nu Fellow of All Souls' College, Oxford], kunde de danske undersøgelser i iraqisk Kurdistan næppe heller være blevet gennemført, og megen tak skyldes derfor Max Mallowan og hans efterfølger som leder af skolen i Baghdad, David Oates. Endelig bør det erindres, at expeditionen modtog en privat og meget påskønnet gave fra direktør Erik Thune i firmaet Frederik Læssøe Smidth & Co., A/S.

I Iraq ydede hr. F. Lystø, som dengang var dansk Chargé d'affaires *a. i.* i Baghdad, expeditionen overordentlige tjenester; hans efterfølger, hr. F. de Jonquières [nu Danmarks ambassadør i Tehrân], fortsatte venligt med at indrømme expeditionen enhver tjeneste, som den under sine vanskelige arbejdsvilkår fik anledning til at bede det danske gesandtskab [nu den danske ambassade] i Baghdad om. Der er al grund til nu at takke disse to medlemmer af den danske udenrigstjeneste for deres interesse og værdifulde assistance.

Med vemod erindrer forfatteren J. G. Campbell, Resident Engineer ved The Dokân Dam Site – »*The Laird of Dokân*« – som efter mange års arbejde i Kina og Malaya, og efter et mangeårigt japansk krigsfangenskab, opførte Dokân-dæmningen for firmaet Binnie, Deacon

& Gourley (London). Jock vendte derefter, *mission completed*, tilbage til Malaya. Men hans nye dæmninger og elektricitetsværker måtte overtages af andre efter hans tragiske død i 1961. Hans imødekommenhed over for det eventyr, som Dokân-expeditionen på mange måder var, hans fantasifuldhed og let vakte villighed til at låne os extra udrustning, hans tilladelse til at lade os benytte Dokân-anlæggets automobilværksteder og andre faciliteter, alt dette gjorde det muligt for expeditionen at arbejde ved Tell Shemshâra i relativ sikkerhed i en afsides egn af Iraq, hvor de klimatiske vilkår er næsten utålelige, hvor skorpioner, sandfluer og giftige insekter komplicerer tilværelsen til det yderste, og hvor forbindelsen med omverdenen – en dagsrejse – var en gammel LandRover, som vi havde erhvervet fra en armensk købmand i Baghdad. Vor tilværelse afhang i virkeligheden af dette køretøjs funktionsdygtighed. Der var let katastrofale afbrydelser, som blev berigtiget ved undsætningsexpeditioner. Efter expeditionens ophør blev vognen afhændet til en kurdisk købmand i Rania; jeg ved, at den kører endnu, måske endog tværs over Den nedre Zâb ved sommertid og lavvande, sådan som jeg selv nogle gange gjorde det i egnens kurdiske desperado-stil. The Laird of Dokân, som vi kærligt kaldte ham, havde på sin væg et kort over en mystisk ø – Skotland med hav syd for sin grænse. Jeg beder om i dag at måtte mindes ham. De andre, der deltog i expeditionen – Harald Ingholt, arkitekterne Mogens og Anne-Tinne Friis, arkæologen Flemming Johansen [nu museumsinspektør ved Ny Carlsberg Glyptothek] og den iraqiske antikvitetsstjenestes repræsentant ved expeditionen, Seyyid Khâlîd al-A'dhamî, så vel som etnografen Henny Harald Hansen – og som nu er spredt ud over fire kontinenter, vil sikkert slutte sig til mig i denne taknemmelige erindring.

Den iraqiske antikvitetsstjenestes embedsmænd har ydet expeditionen enhver mulig assistance under skiftende politiske systemer. Dr Naji al Aşil, antikvitetsdepartementets generaldirektør i 1957, som døde i 1963, må mindes med taknemmelighed ved denne lejlighed, og en varm tak må rettes til Taha Baqir, Fuad Safar, Faraj Basmachi og Muhammad Ali Mustafa, der hver på sin måde bistod os, og som i de senere år, når der gaves lejlighed dertil, har imødekommet os med henblik på bearbejdelsen af expeditionens materiale.

Fra de år, der er medgået til bearbejdelsen og tilrettelæggelsen af indskrifterne fra Tell Shemshâra, mindes jeg med taknemmelighed

de mange inspirerende og konstruktive tanker, som elever og venner har bidraget til oplysning af vanskelige enkeltheder; med samme taknemmelighed tænker jeg på dem, der gør det muligt at beskæftige sig med sådanne anliggender ved Københavns universitet og dets instituter, i dette tilfælde universitetets assyriologiske institut, og jeg takker derfor Københavns universitet for de lykkelige år, som jeg har tilbragt i dets tjeneste.

Ebbe Egede Knudsen [nu professor i semitiske sprog ved universitetet i Oslo] takker jeg for et mangeårigt fællesskab om den sproglige bearbejdelse af Shemshâra-brevene; hans skarpe blik og ubestikkelige sans for det mulige og det ikke mulige har ofte sikret meningen i et tilsyneladende uløseligt textproblem. Mine venner, premierløjtnant [nu stud. mag.] Niels M. Saxtorph og bibliotekar ved Det kongelige bibliotek, mag. art. Mogens Weitemeyer takker jeg for deres interesse for og bidrag til behandlingen af de historiske problemer, som Shemshâra-brevene rejser; deres originale og indsigtsfulde deltagelse i bearbejdelsen af arkivet har endnu en gang vist mig visdommen i William Ockham's dictum, *Entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*. Mine øvrige elever, nu magistrene Mogens Trolle Larsen og Aage Westenholz, der hver på sin velkomne måde har bragt *nil admirari in verbis* magistri-princippet i erindring, har alsidigt og med nyttig og konstruktiv kritik fremmet arbejdet med enkeltheder, sproglige og historiske, i disse tekster, der på mange måder er utraditionelle, fra et randområde, og ikke umiddelbart anskuelige ud fra den ortodoxe assyriologis lære.

Carlsbergfondet har gjort det muligt for mig igennem flere år at have sagkyndig assistance ved registreringsarbejdet med hensyn til disse tekster og med hensyn til beslægtede emner. Fondet har endvidere ved flere lejligheder givet mig mulighed for at arbejde med den del af det samlede materiale, som nu befinder sig i Iraq Museum, Baghdad, og med tekster fra nærliggende områder. For denne imødekommenhed bringer jeg Fondet en varm tak.

Mange nuancer i vurderingen af Shemshâra-brevenes sprogform, hvor adskillige dialekter er repræsenteret, og mange nuancer i vurderingen af de synspunkter, som disse breves persongalleri og deres historiske og geografiske horizont giver anledning til at studere, vil vistnok kun kunne fremtræde klart i den endelige publikation af hele arkivet, hvor hele den assyriologiske teknik bringes til anven-

delse. Ingen kan mere end jeg selv beklage, at en sådan publikations fremkomst er blevet forsinket ud over det tidspunkt, som jeg havde forudset. Den arkæologiske redningsaktion – en kostbarere version af Dokân-expeditionens initiativ – som iværksattes under UNESCO's auspicer med henblik på en arkæologisk kortlægning af det sudanesiske og ægyptiske Nubien syd for den planlagte Aswân-dæmning, kom til at lægge beslag på mange orientalisters tid og kræfter, arkæologers og ikke-arkæologers, ægyptologers og ikke-ægyptologers; den tog også nogle år ud af min selvvalgte assyriologiske tilværelse. Det er mit håb, at dette skrift må være en tilkendegivelse af mit stadige ønske om at fremlægge Shemshâra-texterne i en fuldt forsvarlig udgave: et vidnesbyrd om, at man ikke, som Etellum over for Kuwari, kan spørge: Hvordan går det dog til, at du i dette anliggende nu ligger på den lade side?

Under alle de omskiftelser, som min iraqiske og, senere, nu afsluttede nubiske tilværelse har hidført, har min hustru hjulpet mig usvigeligt: i taknemmelighed for hendes nænsomme forståelse af disse *trials and tribulations* tilegner jeg hende dette lille skrift.

Berkeley, California, i september 1966.

J. L.

Hvor intet andet er anført, skyldes bogens illustrationer forfatteren. Kortet over Nordiraq (p. 14), som er tegnet af overtopograf M. E. Knop, Geodætisk institut, med anvendelse af forfatterens notater, er reproduceret efter Jørgen Læssøe, *Fra Assyriens arkiver* (Det Schønbergske forlag, København 1960).

FORKORTELSER OG SYMBOLER

<i>AASOR</i>	American Schools of Oriental Research. The Annual. (New Haven, Conn.).
<i>AfO</i>	Archiv für Orientforschung (Graz).
<i>ARM</i>	Archives Royales de Mari (Paris, 1950–).
<i>AS</i>	The University of Chicago. The Oriental Institute. Assyriological Studies. (Chicago, 1931–).
<i>BAW</i>	Se Meissner, B.
cf.	sammenlign.
Edzard, <i>ZZB</i>	D.O.Edzard, Die »zweite Zwischenzeit« Babylonien (Wiesbaden, 1957).
f(f).	og følgende sider/numre.
Gelb, <i>HS</i>	I.J.Gelb, Hurrians and Subarians (The Oriental Institute of the University of Chicago. Studies in Ancient Oriental Civilization. No. 22. Chicago, 1944).
<i>ILN</i>	Illustrated London News.
IM.	Iraq Museum (Baghdad) registreringsnummer.
<i>Iraq</i>	Iraq. Published by the British School of Archaeology in Iraq (Gertrude Bell Memorial, London).
j.	journal.
<i>JAOS</i>	American Oriental Society. Journal. (Boston, etc.).
<i>JCS</i>	Journal of Cuneiform Studies. Published by The American Schools of Oriental Research. (New Haven, Conn.).
<i>JESHO</i>	Journal of the Economic and Social History of the Orient. (Leiden).
<i>JNES</i>	Journal of Near Eastern Studies. (Chicago).
Kupper, <i>Nomades</i>	J.-R.Kupper, Les nomades en Mésopotamie au temps des rois de Mari (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège. Fascicule CXLII. Paris, 1957).
Meissner, <i>BAW</i>	B.Meissner, Beiträge zum assyrischen Wörterbuch, I–II. (The University of Chicago. The Oriental Institute. Assyriological Studies, 1 og 4 [1931 og 1932]).
<i>MVAeG</i>	Vorderasiatisch-ägyptische Gesellschaft, Berlin. Mitteilungen. (Berlin, 1896–1908; Leipzig, 1909–).
n.	note.

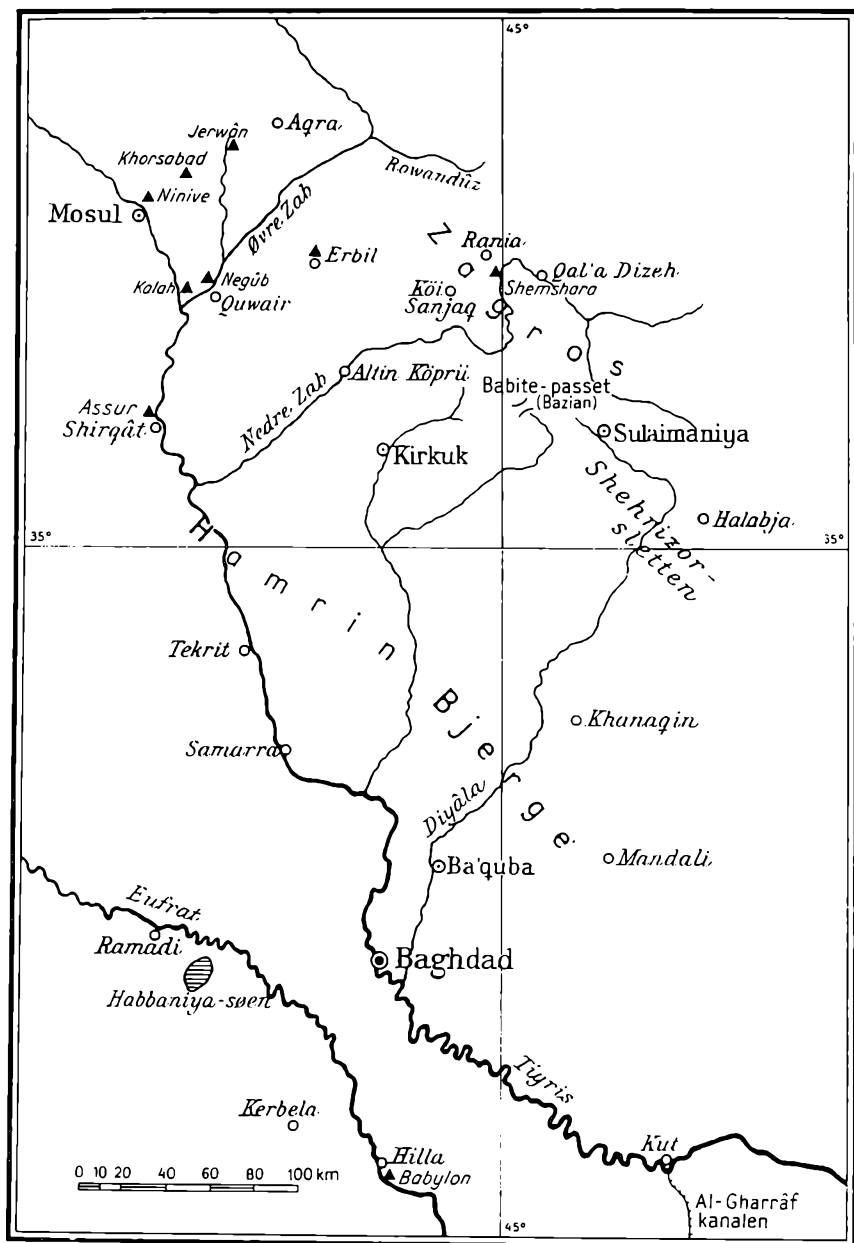
No(s).	nummer; numrene.
N.F.	Neue Folge.
N.S.	Nova Series.
OIP	The University of Chicago. The Oriental Institute. Oriental Institute Publications. (Chicago, 1924-).
OLZ	Orientalistische Literaturzeitung. (Berlin, 1898-1908; Leipzig, 1909-).
Or	Orientalia. Commentarii de rebus Assyro-Babylonicis, Arabicis, Aegyptiacis etc. editi a Pontificio Instituto Biblico. (Roma, 1920-1930). Samme, Nova Series. (Roma, 1932-).
p(p).	side; siderne.
People	Jørgen Læssøe, People of Ancient Assyria. (London, 1963). [Engelsk, revideret, udgave af <i>Fra Assyriens arkiver</i> , København, 1960].
Pl(s).	planche; plancherne.
RA	Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale. (Paris, 1884-).
RLA	Reallexikon der Assyriologie, hrsg. von Erich Ebeling und Bruno Meissner. (Berlin und Leipzig, 1928-).
SH.	registreringsbetegnelse for antikviteter udgravet af den danske Dokân-expedition (1957). Efterfølges af nummer.
Sh.T.	Jørgen Læssøe, The Shemshāra Tablets. A Preliminary Report. (Arkæologisk-kunsthistoriske Meddelelser udgivet af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Bind 4, nr. 3 [København, 1959]).
Studia Mariana	Studia Mariana, publiées sous la direction de A. Parrot. (Leiden, 1950).
Sumer	Sumer. A Journal of Archaeology in Iraq. (Baghdad, 1944-).
Syria	Syria. Revue d'art oriental et d'archéologie. (Paris, 1920-).
TCL	Paris. Musée National du Louvre. Textes cunéiformes. (Paris, 1910-).
TLB	Tabulæ Cuneiformes, a F. M. Th. de Liagre Böhl Collectæ, Leidæ conservatæ (Leiden, 1959-).
TSH.	Nationalmuseet, København. Accessionsbetegnelse for antikviteter, tilgæt museet, fra den danske Dokân-expedition. Efterfølges af nummer.
Ungnad, ABBPh.	Arthur Ungnad, Altbabylonische Briefe aus dem Museum zu Philadelphia (Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 36 [1920], 214-353).
Ungnad, BB	Arthur Ungnad, Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurabi-Dynastie (Vorderasiatische Bibliothek, 6 [Leipzig, 1914]).
YBC	registreringsbetegnelse for antikviteter i Yale Babylonian

	Collection, Yale University, New Haven, Conn. Efterfølges af nummer.
YOS	Yale Oriental Series. Babylonian Texts. (New Haven, Conn., 1915-).
ZA	Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete. (Leipzig, 1886-).

I gengivelsen af arabiske ord betegner *j* arab. ج (som engelsk *j*). I gengivelsen af tyrkiske ord betegner *ı* det velare *i*, *ş* en sibilant som i engelsk *shall*. Transkriptionen af akkadiske ord er simplificeret. Akk. *h* gengives som *kh*, *š* som *sh*. Kun i de få tilfælde, hvor akkadisk text er citeret, er den fonemiske distinktion imellem *t/t*, *s/s* betegnet; der er ellers set bort fra denne distinktion. Gengivelsen af personnavne, stednavne og akkadiske ord reproducerer ikke de i akkadisk forekommende fonemisk relevante distinktioner med hensyn til vokallængde; lang vokal er i alle tilfælde betegnet med cirkumflex. Transliterationen af akkadiske ord er foretaget i overensstemmelse med W. von Soden, *Das akkadische Syllabar* (*Analecta Orientalia* 27 [1948]).

I de oversatte breve og citater fra akkadiske texter anvendes følgende symboler.

]	»	et brud i texten ved beskadigelse af originalen.
' ' »		en delvis beskadiget text, hvor de enkelte tegn dog lader sig identificere.
' ×] »		et delvis bevaret tegn, som ikke lader sig identificere.
..... »		udeladelse foretaget af forfatteren i tilfælde, hvor texten er uforståelig; der henvises i sådanne tilfælde til behandling i noteapparatet.
() »		et forklarende indskud tilføjet af forfatteren.

Kort over Nordirag.

▲ Tell (ruiner af oldtidsby). ○ Moderne by.

Kapitel 1

DE TOPOGRAFISKE FORHOLD

Republikken Iraq – indtil revolutionen i juli 1958 kongeriget Iraq – er et produkt af den politik, som Storbritannien førte i det nære østen efter verdenskrigen 1914–1918. Det, som nu er Iraq, var tre vilayeter i det osmanniske rige, grupperet omkring byerne Basra, Baghdad og Mosul. Af disse omfattede de to første områder, der i mange århundreder havde været arabiske med hensyn til befolkningsforhold, sprog og kultur; derimod adskilte vilayetet Mosul i den nordlige del af landet sig væsentligt fra de andre to, både med hensyn til de geografiske og historiske forudsætninger og med hensyn til egnens befolkningsforhold. Først i 1926 vedtoges det ved Ankara-traktatens undertegnelse, at Mosul og denne bys opland skulle indlemmes i den nye stat Iraq. I 1932 ophørte Iraq's status som mandatområde, og landet opnåede selvstændighed og var herefter kun traktatmæssigt knyttet til Storbritannien.

Iraq, de antikke forfatteres Mesopotamien, har ned igennem tiderne spillet en dobbeltrolle i menneskehedens udviklingshistorie. Som en hovedvej fra sydøst til nordvest, med direkte berøring til den persiske havbugt og med let adgang til Middelhavet gennem de nordsyriske provinser, er Iraq en farbar vej for de større rigers trafik fra orienten til nærmere liggende lande; og her har etniske og kulturelle træk kunnet krydses og sætte nye skud, og national egenart har kunnet beriges ved mødet med andre former for civilisation. Langt mere end Ægypten kan Mesopotamien ved sin centrale beliggenhed langs en af historiens hovedveje gøre krav på at være middelhavskulturernes forudsætning, og dermed forudsætningen for den europæiske kulturform. De kulturer, som opstod langs Eufrat og Tigris, formidlede deres erfaringer gennem de storrigers, som den historiske tid har set rejse sig langs deres bredder – Sumer, Akkad,

Babylon, Assur, senere disse samme lande som provinser i akhæmenidernes persiske verdensrige. Gennem Syrien og Lilleasien nåede den mesopotamiske civilisation frem til Europas sydøstlige forpost og påvirkede den unge helleniske kultur. Græske, parthiske og sassanidiske erobringer føjede nye aspekter til den mesopotamiske arv, der kom til at danne grundlag for den blomstring, som Iraq's islamiske kultur oplevede under de abbasidiske kalifer i tiden fra det 8. til det 11. århundrede efter vor tidsregnings begyndelse; kun de mongolske horders indfald afbrød et forløb, som havde været kontinuerligt i alle sine væsentlige træk fra begyndelsen af det 3. årtusind før vor tidsregning. Indtil søvejen til Indien opdagedes, var Iraq den naturlige og den korteste vej mellem Sydeuropa og den persiske havbugt og derfra videre til østens fjernere lande.

Geologisk kan Iraq naturligt inddeles i tre områder: den vestlige ørkens stepper og ørkener, der umærkeligt hæver sig fra Eufrat's højre bred; højdedragene og bjergene mod øst og nord; og den af floderne allejrede alluvialslette, som forlænger sig nordpå fra deltaet ved flodernes udløb – nu om dage forenet i et fælles løb, Shatt el-Arab – i den persiske golf, et lavtliggende land, hvor Eufrat og Tigris forgrener sig i et marsk-lignende terræn, og hvor flodernes arme sammen med kunstigt anlagte kanaler forener sig om at danne et netværk af vandveje og et grundlag for det overrislingssystem, hvorpå det sydlige Iraq's økonomi og sociale struktur beror.¹⁾ Fra tidernes morgen var dette land, hvor sumererne slog sig ned omkring eller noget forud for den historiske tids begyndelse (o. 3000 f. Kr.), og som af dem kaldtes Sumer, afhængigt af floderne og et på disse floder beroende systemer af kanaler, grøfter og diger. Herved adskilte Sumer sig fra de nordligere egne, hvor vinterregnen betingede jordens frugtbarhed; disse uensartede forudsætninger for den menneskelige tilværelse i syd og nord prægede dybt befolkningens livsførelse og religiøse tankeverden: i syd, floderne og den kunstige vanding, i nord, regnen fra himlen.

Iraq's geologiske tilblivelseshistorie falder i tre faser: først kom den arabiske ørken, som afgrænser landet mod vest; derefter kom foldebjergene mod øst; sidst fremstod flodsletten som et resultat af

¹⁾ Sidst beskrevet af W. Thesiger, *The Marsh Arabs* (1964). En sociologisk-økonomisk undersøgelse foreligger i S. M. Salim, *Marsh Dwellers of the Euphrates Delta* (London School of Economics, Monographs on Social Anthropology, No. 23 [1962]).

flodernes dyndaslejringer. Dette er den geologiske rækkefølge, men de tre områders historiske betydning er den omvendte heraf. Flod-sletten kom til at danne rammen om oldtidens første kulturer i nær-østen; Eufrat og Tigris tilførte disse kulturer den eneste forudsætning, de behøvede for at kunne blomstre: vandet og det frugtbare floddynd, som floderne bragte med sig fra deres udspring i det anatoliske højland. Fra bjergegnene i nord og øst kom et befolknings-tilskud, som væsentligt kom til at præge det historiske forløb i Mesopotamien: invasioner af stammer, krigeriske og individualistiske, som førte en tilværelse, der var yderst forskellig fra de semitisk-talende nomaders tilværelse – de nomader, som bosatte sig langs flodernes bredder eller til dels bevarede deres omvandrende tilværelse i ørkenerne ind imod Syrien og det nuværende sa'ûdiske Arabien.

De områder, som danner overgangen mellem det sydlige Mesopotamien og Kurdistans bjerge, deles i tre dele af de to floder, som er Tigris' vigtigste tilskud fra højlandene mod øst, den Nedre og den Øvre Zâb. Disse områder er oldtidens Assyrien.

Det sydlige Assyrien omfatter egnene sydøst for den Nedre Zâb fra det punkt, hvor floden forlader højlandet ved Hâb es-Sultân Dagh.²⁾ Dette område afgrænses mod syd af Jebel Hamrîn, mod øst af Zagros-kædens bjerge langs den nuværende iraqisk-iranske grænse. Hvor den naturlige afgrænsning mod nord forløber, er det vanskeligere at sige, men det er naturligt at pege på den første uafbrudt forløbende bjergkæde i Bazian-området – Qara Dagh, Sagirama Dagh og Kani Shaitan Hasan Dagh. Det assyriske kerneland er områderne imellem Tigris og de to Zâb-floder; Assyriens nordlige provins er trekanten imellem Tigris, den Øvre Zâb, Jebel Bakhair og massivet omkring byen Aqra (Fig. 1). Topografisk har hele denne del af Iraq et nærmere tilhørsforhold til de kurdiske bjerge end til den mesopotamiske alluvialslette, men historisk har der været flere tilknytningspunkter til det sydlige Mesopotamien end til bjergene, hvis man vælger at tale om et kulturelt afhængighedsforhold; kli-

²⁾ Det bedste kortmateriale for disse egne vedkommende er serien «Iraq» i U. S. Army Map Service (målestok 1:253,440), som beror på opmålinger og luftfotografering af områderne foretaget i årene under Krigen 1939-1945. Et godt kortmateriale er endvidere tilgængeligt i C. J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs* (1957). Mange specialkort findes i værket *Iraq and the Persian Gulf* (B. R. 524 [Restricted]. Geographical Handbook Series. For Official Use Only [September, 1944]).

matisk er det et overgangsområde imellem de to og omfatter størstedelen af Mesopotamiens nedbørsområde, langt større end den del af de mesopotamiske lande, hvor den kunstige vanding danner grundlaget for agerbrug og kvægavl.

Igennem hele Mesopotamien – Iraq – er to årstider bestemmende for livets udfoldelse: sommer og vinter, »det varme vejr« og »det kolde vejr«; forår og efterår er af så kort varighed, at man næsten kan se bort fra disse perioder som årstider. Sommeren begynder i maj og varer til oktober. Heden er intens, himlen skyfri; luften er tør, og det regner uhyre sjældent. Den fremherskende vindretning er fra nordvest (*šamâl*-vinden); i dagens løb rejser vinden sig gerne til voldsom styrke, men lægger sig oftest hen under aften; skønt blæsten er varm, bringer den en art kølighed, fordi den er tør, og drikkevand kan holdes køligt i porøse lerkar på grund af den hurtige fordampling. I Baghdad stiger temperaturen i juli og august næsten hver dag til 40° C. eller derover; i det sydlige Kurdistan har jeg flere dage i træk i juli måned (1957) i skyggen målt 58° C. Den indfødte byggeskik, som har en tradition tilbage til landets oldtid, byder derfor, at ethvert hus rummer et *sirdâb*, et forsænket rum, hvor man tilbringer de timer af dagen, hvor temperaturen når sit højeste punkt, et værelse, hvis eneste åbning vender mod nord; det er endvidere en årtusindgammel skik, at man sover på husenes flade tage. Vinteren melder sig pludseligt og varer fra november til april. De nordvestlige vinde er stadig fremherskende, men de afbrydes ofte af lavtryk fra Middelhavet; de vinde fra sydøst (*šarqî*), som følger disse lavtryk, bringer skyer, regn og kulde til landet. Når det regner, omdannes landene langs Eufrat og Tigris til et morads af sæbeagtigt mudder, og enhver form for trafik ophører. Der er derfor fra naturens hånd afstukket bestemte grænser for handelsruternes anvendelighed og for det militære initiativs udfoldelsesmuligheder inden for hvert enkelt år i Mesopotamien. Frost kan forekomme med uregelmæssige mellemrum i månederne mellem november og marts, dog med undtagelse af de allersydligste egne, og det er sket, at der har ligget sne på sletterne i flere dage. I de nordlige egne – i Assyrien – kan vinteren være endog særdeles hård, og i Mosul, der om sommeren er en af verdens ulideligst varme byer, har temperaturen ved én lejlighed ved midvinter holdt sig under frysepunktet i ni dage. Hvert år klædes de kurdiske bjerge i sne, og tinderne er snedækt

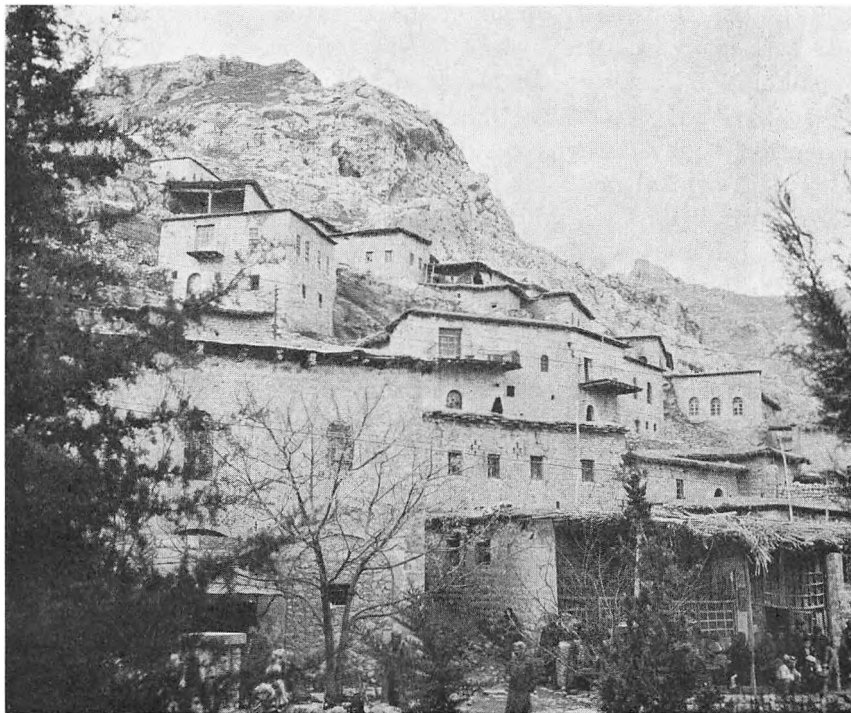

Fig. 1. Kurdisk bjergby. Aqra i Qara Dag-massivet nordøst for Mosul.

endnu i maj og juni; ingensinde er disse bjerge og deres sneklædte tinder ude af syne fra Tigris-sletten, hvor de gamle assyriske byers ruiner har været under udgravning igennem det sidste hundredår. Er der et forår, indtræffer det i april, og det er så kortvarigt og flygtigt som efteråret; der falder regn, ofte ledsaget af torden, og ørkenen skifter farve: en grøn skygge toner jorden til afvexling fra vinterens mættede mørkbrune og sommerens udtørrede, afsvedne, støvede beige, og undertiden blomstrer markens lilier for en kort stund, beskrevet af Peter de Hemmer Gudme som det årlige under, »de korte, skønne forårsuger, beduinerne drømmer om året rundt, da ørkenen blomstrer med røde tulipaner og anemoner, violette hyacinther og blå iris – men det er kun en stakket glæde: i løbet af et par uger er al plantevæxt svedet bort af solen, og steppen ligger støvet og øde«. ³⁾ Intetsteds i verden vandrer man så knædybt i forårets blomster,

³⁾ P. de Hemmer Gudme, *Nær-Orienten og Stormagtskampen* (1941), 75.

milevidt fra flodsletten op imod højdedragene og bjergenes første udløbere, som fra landsbyerne i det gamle assyriske land, øst for Mosul, ind i Kurdistan, det bjergland, hvortil assyrernes hu stod, og ad hvis pas deres hære har sat deres spor, erobrende eller på tilbagetog, som skæbnens vekslede tilskikkelse vilde det.

Så godt som al nedbør i Iraq falder i løbet af vinteren eller det korte forår. I de kurdiske bjerge falder der betydelig mere regn og sne end i de øvrige dele af landet; stationer ved steder som Zakho, Amadia, Rowanduz og Halabja opgav i årene mellem 1936 og 1939 et årligt gennemsnit over 120 cm.⁴⁾ I de nordøstlige bjergegne kan det regne ugevis i træk i vintermånederne; det er dette nedbørsforhold i forbindelse med den voldsomme sneafsmeltning i forårs-månederne, som gør alle Tigris' bifloder til farlige og uregerlige elve og hovedfloden selv til en langt mere temperamentsfuld og ustyrlig færdselsåre end Eufrat. Eufrat, som må tilbagelægge en meget længere vej fra sit udspring i Lilleasiens højland end Tigris, løber kraften af sig langs sit vældige sving nord om den syriske ørken; de to floders hydrografiske forhold er vidt forskellige, og på kampen for at forene deres respektive egenskaber til gavn for det sydlige Mesopotamiens dyrkningsmuligheder beroede kulturens opståen i Sumer i vid udstrækning: et skoleeksempel på formelen *challenge and response* i Toynbee's forstand.

Sommertørke og solhede virker sammen til at gøre støvstorme til et hyppigt forekommende fænomen i den iraqiske sommer. Vindstyrke 4 (Beaufort) er tilstrækkelig til at rejse støvet i overfladen, så at man ikke sjældent har kunnet registrere synsvidder ned til 20 meter; den iraqiske støvstorm er således en acceptabel konkurrent til Sudan's *habûb*. I det nordlige Iraq forekommer de voldsomste støvstorme i oktober; de mikroskopisk fine støvpartikler, som vinden rejser fra jordoverfladen, er som et pulver eller et pudder, af en citrongul farve, der trænger ind gennem enhver sprække i ethvert hus. Det er intet under, at en tidligere tids mennesker tænkte sig denne kompakte og djævelske atmosfære befolket med dæmoniske væsener og fyldt med skæbnesvangre varsler, som ventede på de omenkyndige præsters udtydning. Et særlig mærkværdigt fænomen er det, at Iraq's støvstorme ofte indtræffer på næsten samme dato igennem flere år i træk; således forekom støvstorme, registreret ved

⁴⁾ *Iraq and the Persian Gulf*, 175.

Hinaidi, den 29. marts hvert år fra 1929 til 1935. Tornadoer, skruevinde, der rejser støvet i spiral til 200 eller 300 meter fra jordsmonnet, er meget almindelige; de opstår og forsvinder igen uden varsel og er et af de fænomener, som karakteriserer det overophedede Iraq i de nådeløse sommermåneder – det er de »vinddjævle«, som også landets befolkning i oldtiden var opmærksom på, om ikke fortløbig med. En anden af den iraqiske sommers djævelske manifestationer er luftspejlingerne. Som i alle lande, hvor jordens temperatur stiger til en høj varmegrad, er den luft, der står umiddelbart over jordoverfladen, meget varmere end den, som ligger en lille smule højere, og atmosfærens tæthed ændrer sig derfor hurtigt opad. Denne uensartethed i atmosfærens tæthed afbøjer og forvansker synslinierne, og alt, hvad der ses over horisonten, synes at ligge under sin virkelige højde. Den almindeligste form for spejling er den omstændighed, at man synes at se vand i en ørken, hvor der ikke er noget vand; dette bedrag beror på, at himlen tilsyneladende når ned under horisontlinien, og synsliniens afbøjninger får det til at se ud, som om der var små bølger på den vandflade, som ikke er der. Den virkelige horisont fortoner sig helt, og de konturer, som hævnings, klippeblokke og andre genstande ude i terrænet normalt vilde have, ændres eller går tabt under disse atmosfæriske forhold. Fjerne genstande kan komme til at se ud, som om de var nære, og den rejsendes kritiske sans sættes på en hård prøve, da han ikke kan forlade sig på sine synsindtryk og sine erfaringer. Under slaget ved Shuaiba (1915) ændrede de tyrkiske tropper deres taktik for at kunne træde op imod britiske forstærkninger, hvis ankomst deres spejdere mente at have iagttaget – men gennem luftspejlinger – forstærkninger, som ikke eksisterede i virkeligheden.

Vest for Tigris, vest for det egentlige Assyrien, hvor ruinerne af Assur, Kalkhu, Ninive og Arbela markerer omridset af det landskab, hvor den assyriske tradition var hjemmehørende, strækker sig de stepper, som af araberne betegnes som *el-Jezîre*, »Øen«, egnen mellem Eufrat og Tigris. I landets oldtid var dette et randområde, som i vekslede grad var assyrisk og babylonsk interessensfære. Dengang som nu var de opdyrkede områder her begrænset til et smalt bælte på flodbredderne; kun omkring Mari og nordpå langs Eufrat's bifloder Khabur og Balikh var større arealer lagt under plov og sikret for landbruget ved kunstig overrisling. Langs udkanterne

af den bosiddende befolknings marker, og under horisonten i ørkenens endeløse vidder, færdedes de semitiske nomader på vandring under deres søgen efter brugelige græsgange. Fra den historiske tids begyndelse var ørkenens stammer i forbindelse med de fastboende folk, snart aggressivt i væbnet konflikt om græsningsrettigheder, snart fredsommeligt i et handelssamkvem af gensidig interesse. Fra stammerne er der tillige ned gennem tiderne kommet et stadigt befolkningstilskud til landene langs floderne, en proces, som aldrig er gået helt i stå, og som til tider har været intensiv og haft afgørende indflydelse på den historiske udvikling i kulturlandene langs Eufrat og Tigris.

Kapitel 2

DET ÆLDSTE ASSYRIEN

Assyrien træder ind i historien under kongerne af det 3. dynasti i Ur (2111–2017 f. Kr.).⁵⁾ Ur-dynastiets vældige expansion bragte omfattende områder af det nordlige Mesopotamien og af Østtigrislandet ind under mere eller mindre effektiv sumerisk overhøjhed; især under dynastiets anden konge, Shulgi (2093–2046), rettedes initiativet imod de nordlige egne, og hans regeringsår benævnes hen imod slutningen af hans lange regeringstid stedse hyppigere efter militære kampagner og sejre i distrikter, der vel endnu ikke alle kan identificeres sikkert, men som dog alle kan henføres til det nordlige og nordøstlige terræn fra det assyriske bakkeland til de kurdiske bjerge. Således registrerer Shulgi expeditioner til følgende steder, ordnet efter regeringsår:⁶⁾

⁵⁾ Det er ikke tanken, at denne fremstilling skal tynges af detaljerede redegørelser for eller overvejelser i anledning af de problemer, som knytter sig til den mesopotamiske kronologi for de tidligere perioders vedkommende. Den absolutte kronologi for tiden forud for 1500 ligger fast med en fejlmargen på ± 64 år; en værdifuld bibliografi til diskussionen om den »lange«, »mellemste« og »korte« kronologi er sammenstillet ved E. F. Campbell, *The Ancient Near East: Chronological Bibliography and Charts (Essays in Honor of W. F. Albright: »The Bible and the Ancient Near East«* [1961], 214–219). Forud for o. 1500 er den skriftlige overlevering igennem en periode endnu for fragmentarisk, til at ganske sikre dateringer kan gives; på vurderingen af denne periodes længde – ofte betegnet som »den dunkle tidsalder« – beror det, hvilken datering man vil vælge for det 1. babylonske dynastis ophør og den kassitiske periodes begyndelse. I denne fremstilling er valgt den »mellemste« kronologi, som er begrundet af S. Smith, *Alalakh and Chronology* (1940), og D. Sidersky, *Nouvelle étude sur la chronologie de la dynastie hammurapienne* (RA 37 [1940], 45). En række nye synspunkter er samlet i det foreløbig separat publicerede kapitel *Chronology* (*The Cambridge Ancient History*, Revised Edition, I, 6 [1962]). Efter den i det følgende anvendte kronologi falder Hammurapi's regeringstid i årene 1792–1750; øvrige dateringer er i overensstemmelse med den relative kronologi, som resulterer deraf.

⁶⁾ Excerperet efter A. Ungnad, *Datenlisten* (RLA 2 [1938], 131–194). Se også Th. Jacobsen, *The Reign of Ibbi-Suen* (JCS 7 [1953], 36–47), og E. Sollberger, *Remarks on Ibbi-Suen's Reign* (*ibid.*, 48–50).

- 25. år Karakhar
- 26. - Lullubum og Shimurru
- 27. - Shimurru
- 32. - Karakhar
- 33. - Shimurru
- 34. - Karakhar
- 43. - Shashrum
- 45. - Shimurru og Lullubum
- 46. - Urbillum, Shimurru, Lullubum og Karakhar

I mindre stil og med længere mellemrum noterer Ur-dynastiets årsformler togter til de samme steder under Shulgi's efterfølgere, Shusîn, Amarsuena og Ibbisîn.

Helt sikkert lader Urbillum sig identificere med det assyriske Arbela (nu Erbil). For de øvrige lokaliteters vedkommende må vi i det store og hele begrænse os til tilnærmelsesvis angivelser, så længe de nordlige dele af Østtigrislandet endnu i vid udstrækning er arkæologisk udforsket. Karakhar vil man med rimelighed søge i nærheden af Arrapkha (omkring det moderne Kirkuk); Lullubum er egnen omkring Sulaimaniya.⁷⁾ Shimurru's beliggenhed er blevet diskuteret af E. Weidner, som vil henføre det til det punkt, hvor Tigris' biflod Adhaim gennembryder Hamrîn-bjergene;⁸⁾ væsentligt længere mod nord, omkring Altın Köprü, hvor vejen mellem Kirkuk og Erbil krydser Den øvre Zâb, er det forslagsvis blevet placeret af B. Meissner.⁹⁾ Shashrum, der i Ur-dynastiets årsformler optræder med varianterne Shashshurum og Shasurum, kan tænkes at være identisk med bynavnet Shusharrâ, som er bevidnet i tekster fra det 18. århundrede f. Kr.; ved udgravningerne af Tell Shemshâra, en ruinhøj ved Den nedre Zâb på dennes forløb gennem sletten syd for Rania i iraqisk Kurdistan, viste det sig på grundlag af de dér fundne kileskrifttekster, at Tell Shemshâra skjulte det gamle Shusharrâ.¹⁰⁾

Ingen skriftlige kilder, samtidige med det 3. Ur-dynasti, fra disse egne er endnu kommet for dagen, så at de kunde give os direkte vidnesbyrd om befolkningsforholdene dér, som de var på den tid;

⁷⁾ A. Goetze, *JNES* 12 (1953), 118 f.; se også D. O. Edzard, *Neue Inschriften zur Geschichte von Ur III unter Šusuen* (*AJO* 19 [1959 60], 1–32).

⁸⁾ *AJO* 15 (1945/50), 75–80.

⁹⁾ *OLZ* 22 (1919), 69 f.

¹⁰⁾ Se herom nedenfor, pp. 52 ff., og *Sh. T.*, 70 med n. 56.

kun er der tilstrækkelig dokumentation for, at dette område da kendtes under den samlende betegnelse Subartu. Til bedømmelse af befolkningens karakter og af det eller de sprog, som taltes der ved udgangen af det 3. årtusind, er vi henvist til personnavne, som nævnes i de samtidige sumeriske tekster med den bemærkning, at de pågældende kom fra landet Subartu. Særlig vigtige i den sammenhæng er to fortegnelser over kvinder og børn, der var bragt til Sumer som krigsfanger; disse tekster er sidst behandlet af V. V. Struve i *Vestnik Drevnej Istorii* 3 (1952/53), 12–25.¹¹⁾ Vi får her omkring 150 navne, blandt hvilke kun en halv snes kan identificeres som sumeriske, akkadiske eller hurritiske; det er især bemærkelsesværdigt, at kun tre navne kan henføres til hurritisk,¹²⁾ således at vi med en vis statistisk sandsynlighed kan antage, at der på dette tidspunkt kun var en tynd repræsentation af det folk, som nogle århundreder senere spillede en betydelig rolle i det nordlige Mesopotamien og konsoliderede sig i Mittanni-riget. I. J. Gelb har foreslået, at det resterende navnemateriale i disse fortegnelser må opfattes som hørende til det subaræiske onomastikon;¹³⁾ studiet af Subartu's sprog må indtil videre tage sit udgangspunkt fra sådanne sumeriske økonomiske tekster, hvor personnavne og tekniske betegnelser, bl. a. for forskellige kategorier af husdyr, udtrykkeligt bestemmes som subaræiske.

Det senere Assyriens struktur, som vi kender fra en alsidig dokumentation, vidner om en oprindelse, hvori mange flere kulturmønstre af forskellig art er indgået, end tilfældet er i Babylonien. Her finder vi subaræiske, hurritiske og fra de sumeriske og babylonske nabostater mod syd kommende påvirkninger; og vi må dertil regne med et oprindeligt assyrisk substrat, hvis egenart det foreløbig er meget vanskeligt at definere. På det 3. Ur-dynastis tid finder vi en *ensi*, en statholder, i Assur, som anerkender de sumeriske dynasters overhøjhed; og hermed begynder den assyriske historie. Af den mi-

¹¹⁾ Begge fangelister slammer fra Umma og er dateret henholdsvis i 2. og 7. måned af Amarsuena's 5. år (2041 f. Kr.), publiceret i *TCL* 5, Text no. AO 6039, og i M. V. Nikol'skii, *Dokumenty khoziaistvennoi otchetnosti drevnieishei epokhi Khaldei iz sobraniiia N. P. Likhacheva*, 2 (*Drevnosti vostochnyia*, V [1915]), No. 329. Se diskussion i I. J. Gelb, *HS* 40; 59 f.; 100–108; *id.*, *New Light on Hurrians and Subarians* (*Studi orientalistici in onore di G. Levi Della Vida*, I [1956], 378–392); *id.*, *The Ancient Mesopotamian Ration System* (*JNES* 24 [1965], 230–243); og D. O. Edzard, *Afo* 19 (1959/60), 30.

¹²⁾ I. J. Gelb, *HS* 59.

¹³⁾ *Ibid.*, 40.

litære aggressivitet, der karakteriserer det senere Assyrien, er der intet at mærke; det ældste Assyrien er præget af en tilbøjelighed for og bemærkelsesværdig evne hos befolkningen til oprettelse og vedligeholdelse af handelsruter over land til fjerntliggende handelspladser, hvor især karavanehandelen på Lilleasien er prominent attesteret ved udgravningen af de oldassyriske købmænds arkiver i Kültepe og Alishar.¹⁴⁾ Vi er foreløbig uden kendskab til, under hvilke forudsætninger og vilkår denne handelsvirksomhed fremkom. Dens ophør efter nogle generationers forløb synes at stå i forbindelse med det ældste hittitiske riges konsolidering, en ny politisk og militær magt i hjertet af Lilleasien, som enten stillede sig bevidst i vejen for fortsættelsen af den assyriske handel eller indirekte blokerede de forbindelseslinier, der havde gjort det muligt for handelsfolkene at opretholde deres kontakt med selskaberne i Assur i mindst tre generationer. Vi kan kun konstatere, at forbindelsen mellem Assyrien og Lilleasien i handelsmæssig forstand dør hen. Det er mere end sandsynligt, at de oldassyriske handelsfolk også havde organiseret en handel med bjerglandene mod øst og nordøst, ind i det nuværende Azerbajdjan – områderne omkring Rezaiya-søen (tidligere Urmiya); der er tegn på, at en transithandel specielt med tin foregik langs ruter op igennem de kurdiske bjerge, men førend disse forhold kan belyses nøjere, må der foretages flere arkæologiske undersøgelser på steder som Tell Shemshâra og Hasanlu;¹⁵⁾ hele grundlaget for den

¹⁴⁾ De kronologiske problemer vedrørende de assyriske handelskolonier i deres forhold til moderlandet og handelsselskaberne i hovedstaden Assur er udførligst drøftet af K. Balkan, *Observations on the Chronological Problems of the Kârum Kaniš* (1955), og af J. Lewy, *Or N.S.* 26 (1957), 12–36. En ny samlet fremstilling af den assyriske handel på Lilleasien i P. Garelli, *Les assyriens en Cappadoce* (1963). En monografi over karavanehandelens enkelte faser, forfattet af M. Trolle Larsen under titlen *Old Assyrian Caravan Procedures*, er for øjeblikket i trykken på foranledning af Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden (1966).

¹⁵⁾ De første iagttagelser vedrørende de arkæologiske resultater af undersøgelserne af Tell Shemshâra blev offentliggjort af H. Ingholt, *The Danish Dikan Expedition* (*Sumer* 13 [1957], 214 f.); jvf. J. Læssøe, *An Old-Babylonian Archive Discovered at Tell Shemshâra* (*ibid.*, 216–218). En vurdering af det arkæologiske materiale, så vidt en sådan kunne gives, blev derefter i en større sammenhæng givet af R. J. Braidwood og B. Howe, *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan* (1960), *passim*; en vigtig undersøgelse af de tidlige lag i Tell Shemshâra er blevet foretaget af P. Mortensen, *On the Chronology of Early Village-Farming Communities in Northern Iraq* (*Sumer* 18 [1962], 73–80). Hasanlu, udgravet under ledelse af R. H. Dyson, er behandlet af denne i *University [of Pennsylvania] Museum Bulletin*, 22 (1958), 25–32; i *ILN* 1961, 534–537; og i en snart fremkommende Ph.D. Thesis for Harvard University. Se desuden Dyson, *Digging in Iran: Hasanlu, 1958* (*«Expedition»*. Bulletin of the University Museum of the University of Pennsylvania, 1/3 [1959], 4–18). For hele problemkomplekset

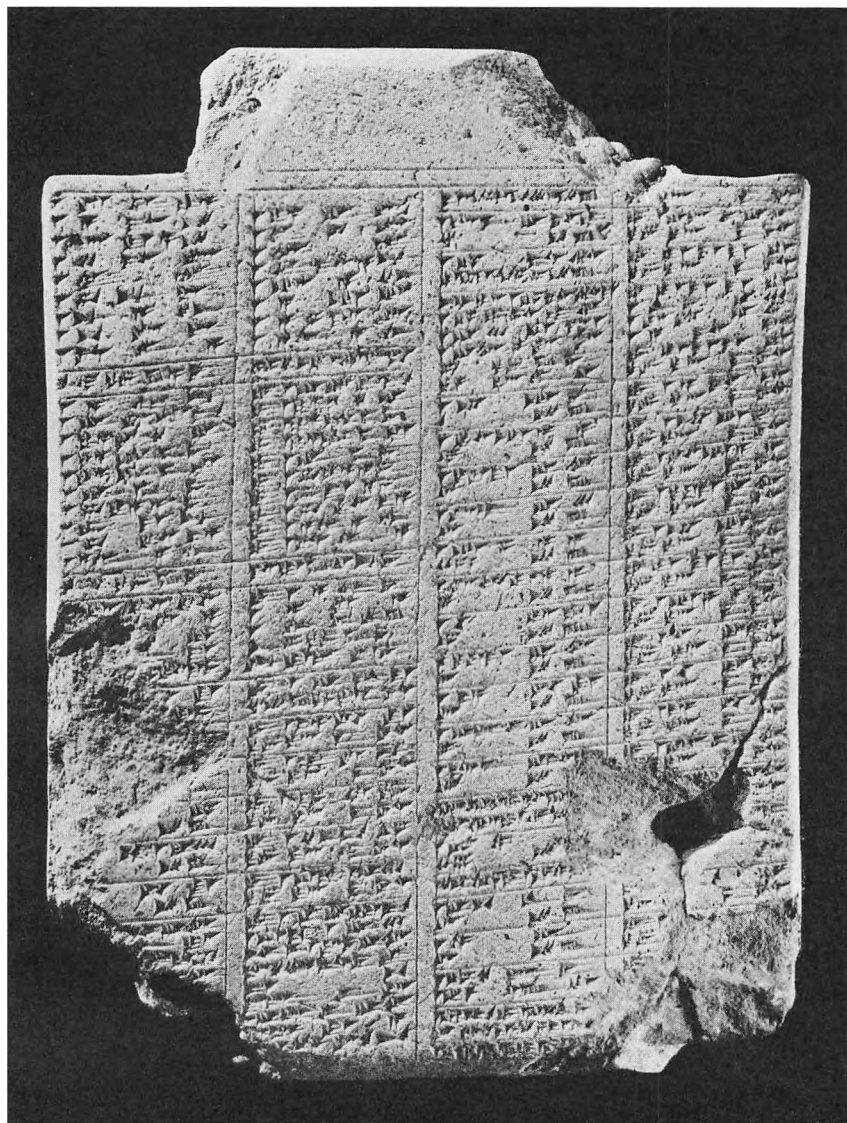

Fig. 2. Den assyriske kongeliste fra Khorsabad. Forside. (Reproduceret efter *JNES* 13 [1954], Pl. XIV).

assyriske handel på Lilleasien forudsætter, at der har været lignende forbindelseslinier fra Assur ind i det kurdiske højland.

Endnu ved vi næsten intet om det ældste Assyriens kultur, når der ses bort fra handelsmændenes arkiver og ganske enkelte kongeindskrifter. En vigtig, men sent redigeret historisk kilde er den assyriske kongeliste, der foreløbig kendes i to eksemplarer. Den såkaldte Khorsabad-kongeliste fremkom ved de amerikanske udgravninger af Khorsabad (Dûr-Sharrukîn) i 1932/33; det andet eksemplar, som synes at stamme fra en uautoriseret udgravning i et af de assyriske ruinfelter, blev købt af en privat samler i Mosul før den første verdenskrig og er nu deponeret i The Seventh-Day Adventist Theological Seminary i Washington, D.C. Ingen af disse to vigtige tekster er endnu publiceret i endelig skikkelse; men Khorsabad-kongelisten (Fig. 2) er udførligt behandlet af A. Poebel i artiklen *The Assyrian King List from Khorsabad* (*JNES* 1 [1942], 247–306; 460–492; 2 [1943], 56–90), og begge lister er bearbejdet af I. J. Gelb i artiklen *Two Assyrian King Lists* (*JNES* 13 [1954], 209–230). De to tekster er praktisk talt identiske; de frembyder ortografiske varianter indbyrdes, men kun få af disse varianter er væsentlige. Begge eksemplarer er redigeret i det 8. århundrede f. Kr. Skønt deres bevarelses-tilstand er således, at teksten kan rekonstrueres næsten uden lakuner, fremkommer der ikke noget klart billede af de første selvstændige herskere i Assyrien; heller ikke bliver det ved hjælp af kongelisten muligt at sætte dens personer i et fast kronologisk forhold til kongerne af Isin og Larsa, de samtidige dynastier i Babylonien, for hvis vedkommende dokumentationen er væsentligt bedre.

Den assyriske kongeliste indledes med en fortegnelse over 17 konger, om hvem det derefter noteres, at »de boede i telte«. Nogle af disse 17 navne kan éntydigt bestemmes som kana'anæiske eller amoritiske, så at vi tør formode, at deres bærere tilhørte de semitisk-talende nomader, som omkring år 2000 i større tal trængte ind i

kan henvises til *Chronologies in Old World Archaeology*, ed. R. W. Ehrich (1965), og til en vigtig afhandling af Emin Bilgiç i *Sümeroloji Araştırmaları* (Sümeroloji Enstitüsü Neşriyatı, No. 1 [İstanbul, 1941], 913–950) vedrørende den anatiske metalhandel i den før-hittitiske periode, specielt med hensyn til »lin-ruten« til Rezaiya-egnen; da denne artikel kun foreligger på tyrkisk, har den langtfra fået den indflydelse i forskningen, som den fortjener (jvf. dog H. Güterbock, *AfO* 15 [1945/50], 129 f.: kort resumé på tysk). En væsentlig side af problemet er spørgsmålet om fortolkningen af akkadisk *annakum* (»tin« eller »bly«?); jvf. J. Læssøe, *Akkadian annakum, »Tin« or »Lead«?* (*Acta Orientalia* 24 [1959], 83–94), og sidst B. Landsberger, *Tin and Lead: The Adventures of Two Vocables* (*JNES* 24 [1965], 285–296).

landene langs Eufkrat og Tigris og konsoliderede sig i bysamfund, hvis tilstedeværelse kom til at præge den historiske udvikling i Mesopotamien i begyndelsen af det 2. årtusind.¹⁶) Blandt de følgende 20 konger, som nævnes i listen, forekommer medlemmerne af et dynasti, som grundlagdes af Puzur-Ashshur I. (kongelistens 30. figur), og dermed en af de tidlige assyriske herskere, om hvem vi har en række efterretninger på grundlag af en af hans egne indskrifter, nemlig Ilushuma, sønnesøn af Puzur-Ashshur og søn af Shalimakhum. Ilushuma, der må skønnes at være samtidig med Ishmê-Dagan af Isin (1953–1935), har som en kort epilog til en beretning om bygningen af et tempel for gudinden Ishtar efterladt en ejendommelig notits om et togt, som han foretog til Babylonien.¹⁷) Indskriften slutter således:

»Fra sumpegnene,¹⁸) fra Ur og Nippur, fra Awal, Kismar og Dêr, (guden) Sataran's by, så langt som til Assur har jeg fritaget akkaderne og deres sønner for pligt til at betale afgifter.«

De samtidige babylonske kilder, så vidt vi kender dem, har ingen efterretninger om et assyrisk indfald eller om sådanne begunstigelser, som en assyrisk hersker skulde have indrømmet visse af Babyloniens byer. Bortset fra Ur og Nippur er de øvrige byer, som omtales

¹⁶) Hovedværkerne vedrørende den amoritiske infiltration i Mesopotamien er J.-R. Kupper, *Nomades*, og D. O. Edzard, *ZZB* (især pp. 30–43 og 104–108); se også en vigtig anmeldelse af det sidstnævnte værk ved I. J. Gelb, *JNES* 20 (1961), 266–270. Supplerende undersøgelser ved I. J. Gelb, *The Early History of the West Semitic Peoples* (*JCS* 15 [1961], 27–47), og J.-R. Kupper, *Le rôle des nomades dans l'histoire de la Mésopotamie ancienne* (*Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 2 [1959], 113–127). En linguistisk beskrivelse af den amoritiske dialekt er givet af I. J. Gelb, *La lingua degli Amoriti* (*Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Rendiconti, Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, 13 [1958], 143–164). En samlet fremstilling er leveret af J.-R. Kupper, *Northern Mesopotamia and Syria* (*The Cambridge Ancient History*, Revised Edition, II, 1 [1963]). Den nyeste behandling af problemerne vedrørende de tidligste assyriske konger er F. R. Kraus, *Könige, die in Zellen wohnten* (*Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe reeks*, Deel 28, No. 2 [1965]). Bidrag til belysning af datidens nomadekultur er samlet i *L'anlica società beduina* (Università di Roma. Centro di Studi Semitici. *Studi Semitici*, 2 [1959]); sml. hertil Marvin K. Mikesell, *Notes on the Dispersal of the Dromedary* (*Southwestern Journal of Anthropology*, University of New Mexico, Albuquerque, 11 [1955], 231–245).

¹⁷) E. Weidner, *Ilušumas Zug nach Babylonien* (*ZA N.F.* 9 [1936], 114–123); F. R. Kraus, *JCS* 3 (1951), 24–26; D. O. Edzard, *ZZB*, 90–93.

¹⁸) Akkadisk *iš-tu pá-ni mī-id-ri-im*; *midrum*, *midirtum* »sump; fugtig, engagtig jordbund«. Af andre ansat med *! (mīṭrum)* og sammenstillet med arabisk *مطر*, etc. (»regn«); jvf. B. Meissner, *BAW* 2, 14 f. [Se nu W. von Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Lieferung 7 (1966), 650 s. v. *midrum*].

af Ilushuma, beliggende i Østtigrislandet. Hans oplysning skal formodentlig forstås som et vidnesbyrd om, at der fra Assyrien udgik et initiativ med henblik på sikring af handelsvejene øst for Tigris, hvor især byen Dêr var et knudepunkt for trafikken til det iranske højland; indskriften kan ikke tages til indtægt for en teori om et assyrisk rige med yderpunkter i Ur mod syd og Assur mod nord. Et andet medlem af Puzur-Ashshur's dynasti, Irishum, Ilushuma's efterfølger, kendes ved mere end blot sit navn bl. a. gennem en lang indskrift, en af de meget få oldassyriske litterære tekster, som kom for dagen ved udgravningerne af Kültepe i 1948.¹⁹⁾

Kongelistens 15., 16. og 17. herskere bærer navnene Azarakh, Ushpia og Apiashal – de sidste tre af de konger, som endnu »boede i telte«. Derpå følger 9 konger, som bærer navne, der er af klart amoritisk type; Landsberger har vist, at det her drejer sig om en interpolation i teksten, idet disse konger er Shamshi-Adad I.'s forfædre og kun sekundært indført for at begrunde denne amoritiske usurpators adkomst til den assyriske trone; selv har de aldrig hersket i Assyrien.²⁰⁾ Den virkelige rækkefølge efter Apiashal fortsætter således med listens 27.–29. konge, Sulili, Kikkia og Akia, hvorefter følger det af Puzur-Ashshur grundlagte dynasti. Puzur-Ashshur's umiddelbare forgængere har således navne, der ikke er semitiske; det er sandsynligt, at disse navne tilhører det subaræiske substrat, som er omtalt ovenfor (p. 25). Først med Puzur-Ashshur grundlægges i Assyrien et akkadisk dynasti, som sidder inde med kongemagten, indtil Shamshi-Adad I. tilriver sig herredømmet nogle år forud for den tid, da Hammurapi gør Babylon til en stormagt.

Det ældste Assyrien må med den viden, som vi foreløbig besidder, anskues som en statsdannelse af subaræisk oprindelse: et kongerige grundlagt af Subartu's folk i og omkring Assur forud for den semitiske indvandring, som førte til grundlæggelsen af Puzur-Ashshur's dynasti. Omstændighederne omkring den semitiske magtovertagelse kender vi foreløbig ikke. Derimod er vi relativt vel informeret om de begivenheder, som bragte Puzur-Ashshur's herskerhus til fald og åbnede vejen til det første assyriske imperium under Shamshi-Adad I.

¹⁹⁾ B. Landsberger og K. Balkan, *Die Inschrift des assyrischen Königs Irišum* (Belleten 14 [1950], 219–268).

²⁰⁾ B. Landsberger, *Assyrische Königsliste und »Dunkles Zeitalter«* (JCS 8 [1954], 31–73; 106–133; specielt pp. 33 ff.).

Kapitel 3

SHAMSHI-ADAD I. (1815–1782)

Den vigtigste skikkelse i Assyriens historie, før den »dunkle periode« sætter ind, er Shamshi-Adad, den første assyriske konge, som valgte dette tronnavn,²¹⁾ den første hersker i det nordlige Mesopotamien, som etablerede et imperium med de gamle assyriske byer som centrum for dette riges administration, og ejendommeligt og paradoxalt en fyrste af ikke-assyriske herkomst. Shamshi-Adad var af amoritisk afstamning; han tilhørte en af de talrige nomade-klaner, som havde tiltaget sig herredømmet over små områder langs Mesopotamiens floder efter det 3. Ur-dynastis sammenbrud. Shamshi-Adad's hjemstavn var en egn i nærheden af Mari ved Eufrat's mellemste løb; hans fader, en vis Ila-kabkabuhu, var en lokal fyrste, som beherskede et naborige til Mari.²²⁾ Den assyriske kongeliste meddeler følgende om Shamshi-Adad's vej til Assyriens trone:

²¹⁾ Fire senere konger af Assyrien valgte navnet Shamshi-Adad som tronnavn. Der foreligger ingen systematisk undersøgelse af tronnævne og praksis med hensyn til valg af sådanne; end ikke J.J. Stamm, *Die akkadische Namensgebung* (MVAeG 44 [1939]), har viet dette spørgsmål særlig interesse. Visse akkadiske kongenævne er klart tronnævne og proklamerer et politisk program eller et territorielt krav, f.ex. Shar-um-kīn »Kongen-er-urokkelig« eller Shar-kāl-sharri »Alle-kongers-konge«. Prominente eksempler på tronnævne er de navne, hvorunder visse assyriske konger annekterede kongeværdigheden i Babylon: Tiglatpileser III. som Pulu, Salmanassar V. som Ulūlai. Vigtige principielle betragtninger i I.J. Gelb, *The Double Names of the Hittite Kings* (*Rocznik Orientalistyczny* 17 [1953], 146–154). Den ægyptiske praksis er beskrevet af A. Gardiner, *Egyptian Grammar* (2nd ed. [1950]), Excursus A: *The Titulary and other Designations of the King* (pp. 71–76).

²²⁾ Mari, nu Tell Hariri, hvor A. Parrot påbegyndte arkæologiske undersøgelser i 1933. Af de (efter sigende) omkring 20,000 kileskrifttekster, som udgravedes dér før den anden verdenskrig, er et betydeligt antal allerede publiceret i *TCL* 22 (1941) ff. med bearbejdelser i *ARM* 1 (1950) ff. Mari-teksterne har givet anledning til en overordentlig omfattende diskussion i form af monografier og tidsskriftafhandlinger, for hvilken der ikke foreligger nogen helt à jour-ført bibliografi; litteraturen, som vedrører emnet, er registreret indtil 1957 i J.-R. Kupper, *Nomades*, pp. xxi–xxxii. Derudover kan der henvises til bibliografierne i de enkelte bind af *AfO*, senest bd. 21 (1966), 283 ff. Af serien *ARM* er hidtil bindene 1–9, 11–13 og 15 udkommet; heraf indeholder de første seks bind en del af de i Mari fundne breve. *ARM* 15 er et registerbind inde-

»Shamshi-Adad, søn af Ila-kabkabuhu,
 drog på Naram-Sîn's tid²³⁾
 til Karduniash.²⁴⁾ Under Ibnî-Adad's eponymat
 drog Shamshi-Adad op
 fra Karduniash; han indtog Ekallâtum,²⁵⁾

holdende allehånde systematisk ordnede oplysninger, indices og konkordanser til de første fem bind af serien. ARM 6 (= J.-R. Kupper, *Correspondance de Baḥdi-Lim* [1954]) er således ikke udnyttet i ARM 15, som var afsluttet forud for tilrettelæggelsen af det førstnævnte bind. Da de i ARM 6 publicerede breve på mange punkter er af betydning for den i det følgende meddelte argumentation, er de i ARM 6 forekommende for vort vedkommende relevante stednavne samlet nedenfor i Exkurs I (p. 109) og de dér forekommende relevante personnavne i Exkurs II (p. 110). Det sproglige materiale i ARM 1–6 er udnyttet og registreret i A. Finet, *L'accadien des lettres de Mari* (Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques, *Mémoires* 51/1 [1956]); derudover har Finet taget hensyn til forskellige andre separat publicerede tekster fra Mari, hvortil han henviser i sin konkordans (*op.cit.*, 351–354).

²³⁾ Naram-Sîn og dennes efterfølger, Irishum II., opføres af forfatteren til kongelisten som de sidste to medlemmer af Puzur-Ashshur's dynasti, men sikkert kun som følge af systemtvang. Der synes ikke at kunne være tvivl om, at denne Naram-Sîn er identisk med Naram-Sîn af Eshnunna, det sydligere kongedømme omkring Diyâla, der i tiden forud for Shamshi-Adad og forud for den babylonske expansion under Hammurapi havde udstrakt sin interessesfære mod nord og nordvest og var stødt frem så langt som til Khabur's øvre løb. Argumentationen herfor er ført af J.-R. Kupper, *Nomades* 8, n. 1. De historiske data vedrørende Eshnunna's konger er samlet af Th. Jacobsen i H. Frankfort *et al.*, *The Gimilsin Temple and the Palace of the Rulers at Tell Asmar* (OIP 43 [1940], 196–200), og senest studeret af D. O. Edzard, ZSB 162–167.

²⁴⁾ Karduniash: en kassitisk betegnelse for Babylonien, og siden den kassitiske periode hyppigt brugt, også af assyriske forfattere, om den sydlige del af Mesopotamien.

²⁵⁾ Ekallâtum (akkadisk »paladserne«), en by på Tigris' venstre (østlige) bred og nord for Den nedre Zâb. Ekallâtum er endnu ikke endeligt identificeret med et ruinfelt. De fleste assyriologer har villet henlægge Ekallâtum til et punkt på Tigris sydligere end Assur; men forskellige overvejelser i forbindelse, sidst, med placeringen af Ekallâtum i en itinerar-text i Yale Babylonian Collection (YBC 4499, udgivet af W. W. Hallo i forbindelse med hans artikel *The Road to Emar*, JCS 18 [1964], 57–88) har gjort det nødvendigt at søge Ekallâtum's ruiner *nordligere end Assur*. Hallo (*op.cit.*, 72) har diskuteret byens beliggenhed på grundlag af textmaterialet og påpeger, at der 25 km nord for Qal'at Shirqât (omkring ruinerne af Assur), på venstre flodbred, på en del kort over området vises et ruinfelt »variously spelled Hâkal, Haichal or Hekat«. Denne afhandlings forfatter havde i 1964 og 1965 lejlighed til at berejse egnene omkring Assur både vest og øst for Tigris og havde fast station i landsbyen Isdira Wasta øst for Tigris over for Jirînâf. Nogle få kilometer nord herfor ligger ruinfeltet Tulûl el-Haikal, som er det sted, Hallo omtaler. På kortet »Baghdad«, Series 1301, Sheet N 1–38, Edition 7-GSGS (Director of Military Service, War Office, London, 1962 [World 1:1,000,000]), hvor de tre Isdira-landsbyer figurerer under betegnelsen »Sudairah«, findes notatet »*Haichat*« (*Ruined*) (–l indlysende trykfejl for –l) for det område, som den lokale befolkning betegner som Tulûl el-Haikal (»haikal« lokalt ofte udtalt palataliseret som »haiçal«). Tulûl el-Haikal, »Haikal-højene« (*tulûl*, pluralis af arab. *tell* »ruinhøj«), kan lingvistisk ikke adskilles fra akkadisk *ekallâtum* »paladser«, plur. af *ekallum*, et af de relativt få sumeriske låneord (sumerisk é-gal »stort hus«), som har levet videre i hebraisk הֶחָל *hêkhal* »kongepalads; tempel«, bibelsk aramæisk הֶכְלָל *hêkhal* og ægyptisk aramæisk הֶכְלָל *haikhêlâ* (samme betydning); således er det akkadiske *ekallum* »palads« gennem aramæisk eller syrisk overleveret til arabisk, og der var derfor megen sandsynlighed for, at et gammelt stednavn som Ekallâtum kunde

og han opslog sin residens i Ekallâtum i 3 år.

Under Âtamar-Ishtar's eponymat drog Shamshi-Adad op fra Ekallâtum;

Irishum (II.), søn af Naram-Sîn, fjernede han fra tronen;
han overtog (selv) tronen og herskede i 33 år.«²⁶⁾

Indtil for ca. tredive år siden kendtes Shamshi-Adad kun gennem nogle af sine indskrifter fra Assur og Ninive – indskrifter, som er holdt i en traditionel stil og i efterlignelse af den standard, som var etableret for kongeindskrifter i den sydlige del af landet, i Sumer og Akkad, igennem flere hundrede år. Hans lidt senere samtidige, Hammurapi, som samlede Babylonien, syntes at være en skikkelse, der ikke talte sammenligning med andre af datidens personligheder. Man kunde dengang ikke vide, at da Hammurapi kom på tronen i Babylon, bestod der allerede et imperium, som omfattede hele det nordlige Mesopotamien; heller ikke kunde det på grundlag af de

have levet videre i formen Haikal. Tulûl el-Haikal er et vidtstrakt ruinfelt (4-6 kvadratkilometer) med mange lave højdedrag (*tell's*), men uden nogen enkelt prominent hævnning, som kunde antyde tilstedeværelsen af en zikkurat eller vidnesbyrd om megel langvarig bosættelse. Det kan siges, at denne omstændighed vanskeliggør identifikationen af Tulûl el-Haikal med Ekallâtum, idet denne oldtidsby allerede eksisterede før Shamshi-Adad's tid – han erobrede den! – og stadig forekommer i tekster fra den senere assyriske periode (se for eksempel A. T. Olmstead, *History of Assyria* [1923], 66, 268; og Leroy Waterman, *Royal Correspondence of the Assyrian Empire*, Vol. 4 [1936], Index p. 152 s.v. Ekallâte; og E. Unger i *RLA* 2, 319 f. s.v. Ekallâte). Hertil kan dog bemærkes, (1) at byen muligt kun har været beboet i kortere perioder og har været ubeboet igennem lange tidsrum, hvilket vilde kunne begrunde, at de skiftende bosættelses- og ødelæggelseslag ikke har hævet ruinfeltets niveau væsentligt over det omliggende terræn, og (2) at omfattende kanaliseringsarbejder for omkring tyve år siden har grebet forstyrrende ind i ruinernes stratifikation og i områdets konturer. Sd. Muhammad Ali Mustafa (Department of Antiquities, Government of the Republic of Iraq) har venligt meddelt mig, at sondager foretaget forud for de nævnte kanaliseringsarbejder tilvejebragte vidnesbyrd om tilstedeværelsen af omfattende islamiske anlæg [af størrelsesorden som Samarra!] og, derunder, vidtstrakte assyriske bygningsrester; overfladefund omfattede en rigdom af potteskår hidrørende fra assyriske keramisk industri. Sd. Fuad Safar (samme departement) har venligt oplyst, at et snit i kanten af ruinfeltet mod vest, visnok ved den antikke Tigris-bred, bragte en mursten for dagen stemplet med Salmanassar III.'s navn og titler, hvilket antyder, at byen var beboet, og at byggevirksomhed foregik dér, i hans regeringstid (858-824 f. Kr.). De overfladefund, som kunde gøres i 1964 og 1965, bestod i skår af post-assyriske, hovedsagelig parthiske keramik. Alt taget i betragtning må det anses for overordentlig sandsynligt, at Ekallâtum's ruiner skjuler sig under Tulûl el-Haikal's lave højdedrag. Inden for synsvidde står keglen af zikkurat'en i Kâr-Tukulti-Ninurta (nu Tulûl el-'Aqr); på den modsatte flodbred ses Assur's vidtstrakte ruiner mod sydvest og, direkte over for Haikal, ruinerne af det assyriske Ubâse (nu Huwaish), som i nyassyriske tekster er tvingende associeret med Ekallâtum.

²⁶⁾ Teksten citeret efter I. J. Gelb's bearbejdelse, *JNES* 13 (1954), 212 (Khorsabad-listen, i 39 – ii 1 = Seventh Day Adventist Theological Seminary-listen, i 38 – ii 6).

da forhåndenværende kilder ses, at dette første assyriske imperium var resultatet af én mands initiativ, hvorimod Hammurapi, som man vidste, havde arvet en væsentlig del af det rige, som han senere formåede at udvide betragteligt, efter sin fader og dennes forgængere, de tidligere konger af det 1. babylonske dynasti. Først de franske udgravninger af Mari og opdagelsen af den udenrigspolitiske korrespondance fra slutningen af det 19. og begyndelsen af det 18. århundrede f. Kr., som var opbevaret dér, har haft til følge, at en række af datidens ledende skikkelser har kunnet sættes i relief og placeres i deres sammenhæng. Den glans, som omgav Hammurapi's navn, er blegnet en kende som følge af de sidste tredive års opdagelser; Hammurapi af Babylon har måttet rykke ned i selskab med en række andre samtidige fyrster, blandt hvilke han igennem størstedelen af sin regeringstid ingenlunde indtog en ledende stilling, og hans samtid betragtede ham på ingen måde som den verdens Erobrer, som den yngre assyriologi vilde se i ham. Et nu berømt brev fra Hammurapi's egen tid viser klart, hvorledes den udenrigspolitiske situation i det nære østen da tog sig ud. En vis Itur-Asdu fra Mari, der en overgang opholdt sig som udsending blandt nomadestammerne langs Eufrat, skriver hjem til sin herre, Zimrilim, kongen af Mari, at han har indbudt en række sheikher til en konference, og at han, da de havde indfundet sig, tiltalte dem med disse ord:

»Der er ingen konge, som er mægtig i sig selv. Ti eller femten konger følger Hammurapi, manden af Babylon, et lignende antal Rîmsin af Larsa, et lignende antal Ibâlpîel af Eshnunna, et lignende antal Amutpîel af Qatanum, og tyve konger følger Jarimlim af Jamkhad.«²⁷⁾

Det er interessant at bemærke, at kongen af Jamkhad, hvis hovedstad var Aleppo, her opføres som *primus inter pares*; Aleppo-rikets existens kendtes end ikke af assyriologer og historikere, førend udgravningerne af Mari og Alalakh førte det tilbage fra glemslen for en snes år siden; således har også Qatanum (Qatna), et andet syrisk rige, som spillede en vigtig rolle i datidens historie, først fået klare konturer gennem studiet af de tekster, som disse udgravninger har bragt for dagen.

²⁷⁾ G. Dossin, *Syria* 19 (1938), 117 f.

Ingen af datidens herskerskikkelser er kommet til at fremtræde tydeligere, ingen af disse personligheder står for os med så mange klart tegnede træk som Shamshi-Adad af Assyrien.

De tyske udgravninger af Assur bragte en del indskrifter tilveje, som Shamshi-Adad har ladet udfærdige, efter at han havde konsolideret sig som konge over det assyriske rige. Disse indskrifter, som er udgivet i textbindene *Keilschrifttexte aus Assur historischen Inhalts*, 1-2 (1911 og 1922), er bearbejdet ved B. Meissner i *Die Inschriften der altassyrischen Könige* (*Altorientalische Bibliothek*, 1 [1926]), 22-27. Hovedtexten, som kendes i 11 eksemplarer, alle mejslet på alabasttavler, gør rede for bygningen af et tempel for guden Enlil i Assur; fastsætter standardpriser for byg, uld og olie i hovedstaden; og indeholder en notits om tribut, som kongen har modtaget dér fra kongerne af Tukrish og »det øvre land«; derudover meddeler Shamshi-Adad, at han har opstillet sine sejrsteler i Libanon ved Middelhavets kyst. Indskriften er holdt i den stil, som traditionelt anvendtes i babylonske kongers byggeindskrifter; sprogformen er den babylonske, ikke den assyriske dialekt, hvorved Shamshi-Adad's tekster bryder med dén assyriske tradition, som var knæsat under kongerne af Puzur-Ashshur's dynasti; og dertil er det bemærkelsesværdigt, at Shamshi-Adad indfører Enlil's kult i sin hovedstad: en dyrkelse af hovedguddommen i det sumerisk-babylonske pantheon, hvis hovedhelligdom stod i Nippur. Der er således adskillige indicier, sproglige så vel som reale, der antyder, at Shamshi-Adad var dybt og inderligt påvirket af Babylonien's litteratur og hele kulturelle tradition; der bliver derved betydelig sandsynlighed for, at den assyriske kongeliste overleverer en kerne af historisk sandhed, når den lader Shamshi-Adad lægge vejen fra sin hjemstavn til Assyrien – og Assyriens trone – om ad Babylonien (Karduniash). Det er vel tilmed overvejende sandsynligt, at Shamshi-Adad som søn af en fyrste, omend en hersker over et begrænset område, i overensstemmelse med tidens skik²⁸⁾ havde tilbragt nogle år i en babylonsk skole, en »kostskole«, sammen med sønner af guvernører og andre indflydelsesrige personer i det politiske hierarki; Landsberger (*JCS* 8 [1954], 35 n. 26), som især har beskæftiget sig

²⁸⁾ Jvf. eksempelvis de breve, som en søn af guvernøren af Larsa i Hammurapi af Babylon's regeringstid sendte hjem under sit ophold på kostskole (*TCL* 18, Nos. 101 ff.). Dansk oversættelse af *TCL* 18, 111, i J. Læssøe, *Fra Assyriens arkiver* (1960), 48.

med Shamshi-Adad's herkomst og spørgsmålet om hans tidlige år forud for hans erobring af Assyrien, forestiller sig handlingsforløbet således: »Man möchte allerdings vermuten, dass Šamši-Adad seine glühende Liebe zur babylonischen Kultur und seinen fanatischen Glauben an Enlil nicht einem babylonischen Hofmeister der väterlichen Residenz verdanke, sondern einem Studienaufenthalte in Babylonien (am ehesten am Königshofe von Isin–Nippur.« Shamshi-Adad's fædrene residens, hans fader Ila-kabkabuhu's administrative hovedstad, var efter alle de holdepunkter, som vi kan udfinde, byen Terqa (nu Tell 'Ashâra), på Eufrat's højre bred, ca. 65 km længere oppe ad flodens løb end Mari (Tell Hariri); denne bys administrative forhold i en lidt senere periode, i dens forhold til Mari, egnens hovedstad, fremgår af de breve, som Terqa's guvernør, Kibri-Dagan, har sendt til sin herre, kongen af Mari, og som er bearbejdet af J.-R. Kupper i *ARM* 3 (1950).²⁹⁾ Argumentationen for at henlægge Shamshi-Adad's oprindelse til Terqa er ridset op af Landsberger (*l.c.*); Landsberger har også vist, at brevet *ARM* 1, 3, der af udgiveren (Dossin) beskrives som »[une] lettre à un très haut personnage politique de l'époque dont le nom est perdu« (*ARM* 1, p. 7), i virkeligheden er et brev til en guddom, formodentlig guden Dagan, med en text, som resumerer de politiske forhold mellem Terqa og Mari.³⁰⁾ Brevet er skrevet af Jasmakh-Adad, en søn af Shamshi-Adad, hvem denne udnævnte til guvernør over Mari og denne bys opland, efter at området var blevet indlemmet i det assyriske imperium. Det lyder som følger:

»[Til, kon]gen, som nyder ærefrygt,³¹⁾,
[sig (følgende).]
Således (siger) Jasmakh-Adad,
din tjener, den, som nærer ærefrygt over for dig.³²⁾
Af min slægt har der ikke været nogen,

²⁹⁾ Se også Kupper's monografiske behandling, *Un gouvernement provincial dans le royaume de Mari* (*RA* 41 [1947], 149–183).

³⁰⁾ Gudebreve, blandt hvilke Sargon II.'s brev til guden Assur (udgivet af F. Thureau-Dangin, *Une relation de la huitième campagne de Sargon* [*TCL* 3, 1912]) er det prominenteste eksempel, er som genre behandlet bl.a. af C. J. Gadd, *Ideas of Divine Rule in the Ancient Near East* (1948), 27 og 61 f.

³¹⁾ Den akkadiske text viser her: *ša qī im? si im*; uforståeligt.

³²⁾ *warad-ka-a ù pa-li-ih-ka-a-ma. palāhum* betegner specifikt den ærefrygt, som næres over for det guddommelige; anvendelsen af dette verbum i den citerede kontekst røber derfor, at adressaten, hvis navn ikke er bevaret, er en guddom.

der har optrådt letfærdigt over for guddommen.³³⁾
 Alle overholder de de edelige forpligtelser over for guddommen.
 I sin tid udvexlede Ila-kabkabuhu
 og Jaggidlim indbyrdes forpligtende
 edelige aftaler.
 Ila-kabkabuhu har ikke forsyndet sig³⁴⁾
 over for Jaggidlim;
 tværtimod er det Jaggidlim,
 der har forsyndet sig imod Ila-kabkabuhu.
 Du³⁵⁾ har pågrebet ham, du er gået til angreb imod ham,
 [og] du har gået ved Ila-kabkabuhu's [side],
 så at Ila-kabkabuhu har kunnet ødelægge hans (Jaggidlim's)
 befæstede mur.

Han (Ila-kabkabuhu) har erobret Jakhdunlim's land.
 [Hvad angår] den forsyndelse, som Jaggidlim
 [har begået over for Ila]-kabkabuhu og [.],
 [.] Shamshi-Adad [.]
 [.] Jaggidlim.
 [.]
 [.]
 [.]
 [. den forsyndelse], som han har begået over for Shamshi-
 Adad.«

(Yderligere 28 linier, som enten er helt ødelagt eller så fragmen-
 tarisk bevaret, at en oversættelse ikke kan leveres.)

På grundlag af dette brev kombineret med summen af de (hoved-
 sagelig antydningssvise) oplysninger, som den i Mari fundne korre-
 spondance har givet os, er det blevet muligt at rekonstruere hoved-
 trækkene af de begivenheder, som gik forud for Shamshi-Adad's
 overtagelse af kongeværdigheden i Assyrien.

Shamshi-Adad, Ila-kabkabuhu's søn, synes at stamme fra Terqa,
 et kongerige ved Eufrat's mellemste løb, en nabostat til Mari, be-

³³⁾ [š]a a-na ilim ú-qá-al-li-lu. *qullulum* betegner en overskridelse af de normer, vedtægter eller aftaler, for hvilke der var vedtaget guddommelig garanti; ved overtrædelse af sådanne forpligtelser krænkedes den guddom, der var indkaldt som vidne ved aftalens indgåelse.

³⁴⁾ Her er anvendt samme verbum (*qullulum*) som det i n. 33 omtalte.

³⁵⁾ Guddommen tiltales.

liggende lidt længere oppe ad floden end Mari og altså på den nuværende syriske side af grænsen mellem Iraq og Syrien. I det 19. århundrede bestod en lang række fyrstedømmer, hver for sig af meget begrænset omfang; jo længere den rejsende bevægede sig bort fra de langs Eufrat og Tigris i det sydlige Mesopotamien gennem et årtusind konsoliderede bystater, desto mere prægedes datidens tilværelse af ørkenens nomader, der ligesom deres sene efterkommere i vore dage aldrig har ladet byernes befolkning leve ganske i fred: til enhver tid har byboerne i det nære østen måttet være forberedt på angreb (*razziaer*) fra steppernes uregerlige stammer: ikke uden grund er ordet *razzia*, med alle sine konnotationer, overtaget fra det arabiske *ghazw* (غزو, etc.³⁶): og dengang, som nu, uforanderligt, var dén sheikh den mægtigste, som havde de færreste forbunds-fæller: som T.E.Lawrence beskriver Auda Abu Tayi, »the greatest fighting man in northern Arabia,« således var også datidens amoritiske stammeherskere:

»Auda raided as often as he had opportunity, and as widely as he could. He had seen Aleppo, Basra, Wejh, and Wadi Dawasir on his expeditions: and was careful to be at enmity with nearly all tribes in the desert, that he might have proper scope for raids.«³⁷)

I Mari, en bystat lidt længere nede ad Eufrat, herskede ved slutningen af det 19. århundrede et amoritisk dynasti; o. 1825–1810 var Jakhdunlim, en søn af Jaggidlim, konge i Mari, og der foreligger fra hans regeringstid en udførlig text, udfærdiget i anledning af hans opførelse af et tempel for solguden Shamash (G.Dossin, *Syria* 32 [1955], 1–28). Jaggidlim var samtidig med og, som det fremgår af det ovenfor citerede brev, en tid lang allieret med Ila-kabkabuhu, Shamshi-Adad's fader; begge disse dynastier stammede fra det amoritiske milieu.

Hvad der skete i forholdet mellem Terqa og Mari, véd vi lidet om; men Mari's hære synes at have indtaget Terqa og at have fordrevet Ila-kabkabuhu og hans familie fra byen. Vi må tænke os, at Shamshi-Adad – hvem vi kun kender under dette tronnavn: muligt havde han oprindeligt et andet, amoritisk, personligt navn – ved den lejlig-

³⁶) Se for eksempel H.Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic* (1961), 673.

³⁷) *Seven Pillars of Wisdom* (1935), 223.

hed som ung mand måtte gå i landflygtighed til Babylonien. Seriøse assyriologer, bl. a. Landsberger, har, som vi har set, overvejet den tanke, at han dér tilbragte nogle af sine unge år som student i en af de babylonske skoler. Der kan ikke være megen tvivl om, at man også i de egne, hvorfra Shamshi-Adad stammede, så hen til Babylonien som en civilisationens vugge; Jakhdunlim lod sin indskrift udfærdige på klassisk babylonsk og gravere i en overordentlig elegant klassisk babylonsk skriftform. Vi har endnu ingen kilder, som direkte oplyser os om de manøvrer, der gjorde det muligt for Shamshi-Adad at samle tropper og organisere en hær, hvormed han på et senere tidspunkt af sin karriere kunde erobre Ekallâtum og derfra, med denne by som støttepunkt, efter yderligere tre år kunde styrte det siddende assyriske herskerhus og underlægge sig Assyrien. Endnu på det tidspunkt herskede Jakhdunlim i Mari; hans syvende regeringsår betegnes i byens kalendersystem som »Det år, da Jakhdunlim brændte høsten i Shamshi-Adad's land« (G. Dossin, *Studia Mariana* [1950], 52). Shamshi-Adad kan næppe helt fritages for meddelagtighed som bagmand i en paladsrevolution i Mari, der førte til, at Jakhdunlim myrdedes af sine egne tjenere (B. Landsberger, *JCS* 8 [1954], 35 n. 28), og Mari og Terqa, Shamshi-Adad's hjemstavn, blev indlemmet i det assyriske rige, som nu var under amoritisk herredømme. Jakhdunlim's søn, Zimrilim, gik i landflygtighed og opholdt sig i de følgende mange år hos kongen af Aleppo, hos hvem han opnåede politisk asyl. I Mari indsatte Shamshi-Adad en af sine sønner, Jasmakh-Adad, som guvernør; i Ekallâtum varetog kronprinsen, Ishmê-Dagan, hans ældste søn, administrationen på faderens vegne. Den udenrigspolitiske korrespondance, som de franske udgravninger af Mari har gjort tilgængelig for forskningen, har givet os et overordentlig alsidigt billede af forholdene i Assyrien, som de var, efter at rollerne var således fordelt. Det er klart, at Jasmakh-Adad's opgaver hovedsagelig bestod i at føre tilsyn med nomadestammerne i steppeområderne omkring Mari, hvorimod Ishmê-Dagan først og fremmest skulde interessere sig for bjergfolkene i rigets østlige egne og for forholdet til de sydligere kongedømmer, i særdeleshed Eshnunna. Mari-korrespondancen vedrører således aldeles overvejende emner, som var af direkte betydning for Jasmakh-Adad; J.-R. Kupper, *Nomades*, har givet en systematisk og udtømmende behandling af disse anliggender. Dog var

det også lejlighedsvis magtpåliggende for Shamshi-Adad og for Ishmê-Dagan at holde Mari-administrationen orienteret om den politiske og militære udvikling under Ekallâtum's jurisdiktion; men det ligger i dette brevmateriales natur, at det med sin særlige orientering nødvendigt giver et mere fragmentarisk billede af forholdene i de østlige provinser af riget end af forholdene i de vestlige.

På grundlag af Mari-korrespondancen er det muligt at tilvejebringe et forholdsvis klart billede af rigets omfang under Shamshi-Adad. Hele det nordlige Mesopotamien var i hans magt, og det er berettiget at betegne hans statsdannelse som det første assyriske imperium.

Mod vest må grænsen for Assyriens herredømme have forløbet langs Eufrat, hvorfra riget Jamkhad med hovedstaden Aleppo beherskede egnene videre ud til Middelhavet. Shamshi-Adad's togt til Libanon, hvor han hævder at have rejst sejrsteler, kan næppe have været mere end en enkelt expedition, hvis formål snarere har været af handelspolitisk end af militær karakter; men der er vidnesbyrd om, at han sørgede for at sikre sig et godt forhold til flere af de nord-syriske fyrster for at etablere en balance i forholdet til Aleppo. Hans forståelse med Qatanum besegledes ved et ægteskab mellem Jasmakh-Adad og en datter af Ishkhi-Adad, kongen af Qatanum. Mod øst og syd, hvor rigets grænser synes at have været mere flydende, afhang udstrækningen af Shamshi-Adad's territorium af det til enhver tid gældende forhold til Eshnunna og til bjergstammerne i Zagros-kæden; *kutæiske* og *turukkæiske* stammer var her en stadig trusel imod grænsedistrikterne og imod de assyriske forbindelseslinier. Shamshi-Adad var til stadighed på rejse gennem sit rige; hans residens, når han ikke befandt sig på rejse, var i Shubat-Enlil, en endnu ikke sikkert identificeret by, som han grundlagde i en af rigets nordligste egne ved Khabur's øvre løb.³⁸⁾ Her, og ikke i en af de gamle assyriske hovedstæder, valgte han at opslå sit hovedkvarter. Residensen var opkaldt efter guden Enlil (Shubat-Enlil »Enlil's bolig«), en omstændighed, som er endnu et vidnesbyrd om Shamshi-Adad's afhængighed af den sumerisk-babylonske kultur; Enlil, som var den blandt guderne i det gamle pantheon, der

³⁸⁾ Shubat-Enlil's beliggenhed er udførligt behandlet af M. Falkner, *A/O* 18 (1957), 25–27; se også J.-R. Kupper, *Nomades*, 8 n. 3. Det kan ikke betragtes som endeligt verificeret, at Shubat-Enlil skulde være identisk med Tell Chaghar Bazar.

Fig. 3. Bronzehovede af akkadisk fyrste fra Ninive. (Reproduceret efter S. N. Kramer, *Historien begynder med sumererne* [Det Schønbergske Forlag, København 1958], Pl. 56).

»fastsatte skæbnerne«, havde tillige forlenet ham med kongeværdigheden.

Allerede af Mari-brevene fremgår det, at Shamshi-Adad og Ishmê-Dagan foretog et afgørende vigtigt felttog i retning af den eg, hvor Den nedre Zâb forener sig med Tigris. Både den dynamiske fader og den ældre søn holder Jasmakh-Adad, i Mari, underrettet om begivenhederne i forbindelse med denne kampagne, som er rettet imod byerne Qabrâ, Arrapkha og Nurrugum; af disse byer kan indtil videre kun Arrapkha med sikkerhed henføres til Kirkuk-egnen. Qabrâ må visselig søges i Østtigrislandet, men der er nogen tvivl om, hvorvidt byens ruiner skjuler sig nord for eller syd for Den nedre Zâb. For Nurrugum's vedkommende er der en række indicier, som gør det nærliggende at søge byen vest for Tigris; andre indicier synes at antyde, at denne by og dens opland var beliggende øst for floden. Dokumentationen er samlet af M. Falkner, *A/O* 18 (1957), 22 (Nurrugum), og af A. Goetze, *RA* 46 (1952), 155 f. (Qabrâ); Goetze vil sandsynliggøre, at Qabrâ må søges nord for Den nedre Zâb, men ganske vist lykkes dette ham kun ud fra en formodning om, at forfatteren til den indskrift, som han behandler, og hvis ophavsmands navn mangler i indskriften på grund af beskadigelse, er Dadusha af Eshnunna, som derfor skulde have erobret byen sydfra, og ikke Shamshi-Adad af Assyrien, som måtte have erobret byen nordfra. Goetze's bevisførelse er ikke tvingende og må muligt revideres med det eventuelle resultat, at Qabrâ følgelig må være identisk med et ruinfelt syd for Den nedre Zâb.

Som den konge, der første gang havde samlet Nordmesopotamien, følte Shamshi-Adad sig berettiget til at antage titlen *shar kishshatim*, »konge over hele landet«, en titel, som de tidligere konger af Akkad, Sargon I. og hans efterfølgere, stolt havde tillagt sig. J.-R. Kupper har viet Shamshi-Adad en udmærket biografi i kapitlet *Northern Mesopotamia and Syria* (*The Cambridge Ancient History*, Revised Edition, II, 1 [1963], 3–10). Det er lærerigt at sammenligne denne biografi med den, som C. J. Gadd har givet af Hammurapi af Babylon i kapitlet *Hammurabi and the End of his Dynasty* (samme værk, II, 5 [1965], 3–17). En sammenligning af disse to fremstillinger viser klart, hvor meget skarpere Shamshi-Adad i dag fremtræder for os: han er vel den herskerskikkelse i oldtidens Mesopotamien, der – måske sammen med Nabonid, Babylon's sidste konge – i dag kan

ses med nogen individualitet. Nærøstens gamle historie er ellers bemærkelsesværdigt blottet for skikkelser, som røber deres personligheds træk for efterverdenen; hersker efter hersker, navn efter navn, passerer forbi vort blik, men fortoner sig som grå skygger, når vi anholder en af dem og forsøger at udforske, hvordan manden egentlig var. Kun Shamshi-Adad's temperament, hans viljes kraft, hans vrede og hans utålmodighed med ineffektive medhjælpere, hans anerkendelse af dygtigt medarbejderskab fik frit udtryk i de breve, som han lod udgå fra sit kancelli. Af Shamshi-Adad kan vi endelig få et indtryk. Det er af en iraqisk arkæolog, som – indtil han kan publicere sine argumenter for formodningen – skal forblive anonym, blevet foreslået, at det berømte bronzehovede, som fandtes i Ninive og nu pryder Iraq Museum i Bagdad (Fig. 3), er en fremstilling af Shamshi-Adad.³⁹⁾ I alle tilfælde har vi her typen på ørkenens erobrerkonger, en datidens Auda Abu Tayi.

Shamshi-Adad's og Ishmê-Dagan's brev til Jasmakh-Adad, i Mari, giver os indblik i en række af de betydningsfulde begivenheder, som indtraf i Shamshi-Adad's regeringstid; men det er endnu ikke muligt at skrive hans og det første assyriske imperiums historie indordnet i et kronologisk system. Datidens breve var ikke dateret,⁴⁰⁾ og begivenhedernes rækkefølge – dag for dag, måned for måned, og år for år – er derfor ikke umiddelbart indlysende; det påhviler os at forsøge at ordne dem på en måde, som vil give mening.

Det er klart, at det med henblik på en forsøgsvis ordning af begivenhederne i deres rækkefølge inden for Shamshi-Adad's regerings-

³⁹⁾ Bronzens fundomstændigheder er beskrevet af R. Campbell Thompson og R. W. Hamilton i rapporten *The British Museum Excavations on the Temple of Ishtar at Nineveh, 1930–31* (University of Liverpool. *Annals of Archaeology and Anthropology*, 19 [1932], 55–116), p. 72 (med Pl. L). Dateringsspørgsmålet m. m. er derefter behandlet af M. E. L. Mallowan, *The Bronze Head of the Akkadian Period from Nineveh (Iraq 3 [1936], 104–110)*; Mallowan mener at kunne identificere figuren som en fremstilling af Manishtushu af Akkad (2275–2260). Bronzen er ikke fundet i kontekst; den fremkom ved anlæg af en sondering i Ninive. Originalen er i naturlig størrelse. Andre reproduktioner: E. Strommenger og M. Hirmer, *Fünf Jahrtausende Mesopotamien* (1962), Pls. XXII–XXIII (med p. 74); Seton Lloyd, *The Art of the Ancient Near East* (1961), 107. Lloyd citerer Henri Frankfort, der om dette kunstværk sagde: »It possesses a grandeur without precedent in Mesopotamia».

⁴⁰⁾ Afvigende fra samtidens sædvane daterede Shamshi-Adad ganske vist lejlighedsvis sine breve, ikke efter år, men efter måned, dag og undertiden endog tid på dagen, når et anliggende forekom ham særlig vigtigt og krævede et omgående svar, hvis modtagelse han synes at have beregnet næsten på minut. Hans reprimande, dersom et svar ikke indtraf til tiden, lod ikke vente på sig. Cf. A. L. Oppenheim, *JNES* 11 (1952), 131 f. Disse dateringer kan ikke anvendes med henblik på en indordning af begivenhederne i en fast rækkefølge.

tid vilde være hensigtsmæssigt at finde et kontrolpunkt uden for Mari og uden for det egentlige Assyrien. Det er endvidere indlysende, at det vilde være formålstjenligt at finde et orienteringspunkt andetsteds end i Mari og Assyrien med henblik på bedømmelsen af dét historiske forløb, som ikke netop vedrørte Assyrien i dets forhold til Mari og de déromkring liggende vestlige provinser, hvor beduinerne i vid udstrækning var bestemmende for, hvad der var muligt, og hvad der ikke var gennemførligt for den assyriske centraladministration; kun med oplysninger fra et østligere beliggende punkt uden for de vestlige stepper vilde det være muligt at tilvejebringe en indsigt i de omstændigheder, som var bestemmende for den assyriske politik i rigets østlige provinser.

Det følgende kapitel skal oplyse, under hvilke omstændigheder det blev muligt for en dansk expedition at gennemføre en sådan undersøgelse; hvad forudsætningerne var; hvilke overvejelser der gik forud; hvorledes undersøgelsen blev gennemført; hvilke resultater expeditionen kunde fremvise; og hvordan disse resultater er blevet bearbejdet.

Kapitel 4

SHAMSHI-ADAD'S ØSTLIGE PROVINSER

I. *Iraqisk Kurdistan*

De efterhånden talrige expeditioner, som har foretaget udgravninger i det sydlige Kurdistan – den del af dette omstridte territorium, som befinder sig inden for det nuværende Iraq's politiske grænser – har tilvejebragt mangfoldige vidnesbyrd om forhistoriske bosættelser (»assemblages« i Braidwood's terminologi) i dette område. Områdets betydning i kulturhistorisk henseende er måske ikke blevet dokumenteret tydeligere end af Hans Helbæk, Nationalmuseets navnkundige palæobotaniker; han har påvist agerbrugets oprindelse i de kurdiske bjerge, tydeligst vel i sit bidrag til Woolley-mindeskriptet (*Iraq* 22 [1960], »Ur in Retrospect«), *Ecological Effects of Irrigation in Ancient Mesopotamia* (pp. 186–196):

»As far as it is possible to determine to-day, the colonisation of the alluvial plain of Mesopotamia took place some time during the fifth millennium, coincident, presumably, with the rise of the Halafian culture in the mountainous north. The people who occupied the plain may be supposed to have come from the mountains where demonstrably agriculture had taken place for about two millennia prior to the colonisation. Further, the plants now grown by irrigation technique in the dry regions in the south must have been the same as those by which the early farmers lived in the mountains; no prototypes were available on the plain. But even from very early finds there seems to be some difference. Thus no evidence of two-row barley has as yet been disclosed while indisputably six-row spikes are evinced by imprints in the earliest baked brick of the Uruk Period at Warka.

». . . . Since all attempts at pointing out an outside factor in the emergence of six-row barley have failed, and since demonstrably the wild two-row species was the first to be domesticated, we are left with no choice but to assume that the wild two-row barley in itself bears the germ of the six-row form and that this property was activated by the violent change of life conditions in its being moved from the mountains to the hot plains almost at sea level and deprived of the rain on which it used to thrive up to a short time before maturity.« (Helbæk, p. 190).

Det må betragtes som en triumf, at Helbæk i et *Addendum* til sin artikel kunde skrive:

»While the above article was being printed, the writer has, by X-ray treatment, produced a six-row lax spike in a collection of *H. spontaneum* (leg. Kurdistan-Iraq, 1955). The second generation is now ripening (March, 1960), and the mutant is breeding true in fundamental features.« (*op.cit.*, p. 196).

R.S.Solecki's velkendte undersøgelser af de kurdiske huler i bjergene omkring Shanidar nordvest for Rowanduz, de samme huler, der nu tjener som gemmesteder for de kurdiske oprørere under Mulla Mustafa Barzani's ledelse, har bragt de første palæolithiske skeletfund fra Iraq for dagen;⁴¹⁾ ved Zarzi, nær ved Den nedre Zâb, er der lignende vidnesbyrd om palæolithiske huleboere. Halvvejs mellem Chemchemal og Sulaimaniya, ved Barda Balka, er endnu en palæolithisk boplads blevet fundet, og både ved Shanidar og ved Jarmo er der påvist neolithiske bosættelser. Undersøgelser foretaget af den iraqiske antikvitetsstjeneste (men endnu ikke publiceret) synes at have vist, at der er gjort fund fra Uruk-perioden ved arkæologiske undersøgelser i eller omkring Rania, den største by på Dasht-i-Bitwain-sletten (se kortet p. 14), og omkring landsbyen Boskîn lidt syd for Rania; disse angivelser er indført på det arkæologiske kort, *Map of Ancient Sites of Iraq*, som Department of Antiquities, Government of Iraq, Baghdad, har udgivet (sidst ca. 1960; forudgående

⁴¹⁾ Henvisninger til de i det følgende omtalte arkæologiske undersøgelser findes i *Sh.T.* 13 f.; R.J.Braidwood og B.Howe, *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan* (1960); og *Chronologies in Old World Archaeology*, ed. R.W.Ehrich (1965). Sml. også ovenfor, n. 15.

udgave 1954). I begyndelsen af 1950'erne viste overfladefund på *tell'en* i Rania og i Boskîn, at der endvidere måtte findes bosættelseslag fra senere assyrisk tid på disse steder.

Studiet af teksterne fra det egentlige Mesopotamien har fra assyriologiens tidligste tid gjort det klart, at forskellige folkeslag i de østlige bjerge ved mere end én lejlighed var i konflikt med de sumeriske, babylonske og assyriske stater, som i tidernes løb afløste hinanden. Den omstændighed, at først de senere år har set organiseret arkæologisk aktivitet i de nordligere egne af Østtigrislandet, har imidlertid gjort det vanskeligt at identificere størsteparten af de lokaliteter, som omtales i kileskriftteksterne, med præcision (sml. pp. 24 f.); forsøg på identifikation har hovedsagelig beroet på formodning. I store træk kan vi følge den expansion, som fandt sted imod nordøst under det oldakkadiske dynasti (o. 2300) og under kongerne af det 3. Ur-dynasti. Et klipperelief, som Naram-Sîn af Akkad (2260–2223) lod mejsle i en klippevæg ved Derbend-i-Gawr syd for Sulaimaniya,⁴²⁾ vidner ved sin tilstedeværelse om de akkadiske hæres besøg på dette sted, og der er almindelig enighed om, at denne egn tilhørte det område, der i de mesopotamiske tekster kaldes Lullubum (eller i andre dialektformer Lullumû, hhv. Lullum). Et andet, stærkt eroderet, klipperelief, hvorom forskellige rejsende har berettet,⁴³⁾ er blevet observeret af Mr. T.Wheildon Brown i juni 1958 ved Derbend-i-Ramkan, hvor Den nedre Zâb gennembryder bjergkæden øst for Rania og træder ind i Dasht-i-Bitwain-sletten.⁴⁴⁾ Relieffets konturer er tilstrækkeligt karakteristiske, til at det med stor sandsynlighed kan henføres til Naram-Sîn og betragtes som en pendant til relieffet ved Derbend-i-Gawr.

Den oldakkadiske aktivitet og den senere sumeriske expansion i Kurdistan genoptoges af de amoritiske konger, som efter det interval, der fulgte på Ur-dynastiets sammenbrud, konsoliderede nye riger langs Eufrat og Tigris. Først og fremmest inddrog Shamshi-Adad af Assyrien og derpå Hammurapi af Babylon området i deres interesse-

⁴²⁾ S. Smith, *Early History of Assyria* (1928), 96 f.; C. J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs* (1957), 359 f. med Pl. 13 b (fotografi).

⁴³⁾ C. J. Edmonds, *op. cit.*, 238–241.

⁴⁴⁾ T. Wheildon Brown's beskrivelse af relieffet er citeret *Sh.T.* 15. Mr. Wheildon Brown, som var medarbejder ved bygningen af Dokân-dæmningen i iraqisk Kurdistan, har berejst områderne nord for Dokân; jvf. hans artikel, *A Report on the Discovery of a Line of Fortifications on a Ridge to the East of the Rania Plain, Sulaimaniyah Liwa* (*Sumer* 14 [1958], 122–124).

sfærer. Efter af Hammurapi havde underlagt sig Eshnunna, Assyrien og Mari, begynder de geografiske betegnelser, der genkendes som navne på områderne i det sydlige Kurdistan, at vise sig i hans årsformler: i hans 30. år rapporteres sejre over hærene fra Subartu, Gutium⁴⁵), Eshnunna og Malgium; i hans 32. år besejres Gutium på ny, og i hans 37. år meldes om et nederlag, som de babylonske hære tilføjede Turukkum, Kakmum og Subartu.⁴⁶)

Førend Eshnunna mistede sin selvstændighed og blev indlemmet i Hammurapi's babylonske rige, søgte også déts hersker, Dadusha, at udvide Eshnunna's territorium nordpå i Østtigrislandet; en erobring af byen Qabrâ (sml. p. 42) nævnes i en årsformel fra Eshnunna, der synes at repræsentere Dadusha's sidste regeringsår.⁴⁷) Qabrâ's betydning for udøvelse af effektiv kontrol med de østlige provinser fremgår klart af de rapporter, som Shamshi-Adad og Ishmê-Dagan tilstiller Jasmakh-Adad i Mari; de assyriske troppers erobring af byen efter et felttog, som Shamshi-Adad ledede i egen person, er en af de vigtige begivenheder, som medvirkede til konsolideringen af det assyriske imperium.⁴⁸)

Kurdistan's forbindelser med det egentlige Mesopotamien gennem de århundreder, som skiller det første assyriske imperium fra den senere assyriske militærstats tilblivelse hen imod slutningen af det 2. årtusind, er ikke klart dokumenteret på grund af kildernes fåtal; men da teksterne igen bliver talrige og udførlige, fremtræder Kurdistan

⁴⁵) Gutium er den oldakkadiske betegnelse for et land og et folk i bjergene øst for Mesopotamien. I de senere akkadiske tekster betegnes landets befolkning som kutæere. Landets beliggenhed må skønnes at være lidt sydligere end det område, der betegnes som Lullubum; men for ingen af disse områders vedkommende kan der gives en klar geografisk afgrænsning. Den nyeste undersøgelse af Lullubum er foretaget af H. Klengel, *Lullubum. Ein Beitrag zur Geschichte der altvorderasiatischen Gebirgsvölker (Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, 11 [1966], 349-371)*.

⁴⁶) *RLA* 2 (1938), 180 f. Turukkum er betegnelse for et område i det sydlige Kurdistan's bjerge, hvis befolkning («turukkæerne») beredte Shamshi-Adad og Ishmê-Dagan betydelige vanskeligheder ved deres utilbøjelighed til at anerkende assyrisk overhøjhed; se H. Klengel, *Das Gebirgsvolk der Turukku in den Keilschrifttexten altbabylonischer Zeit (Klio. Beiträge zur Alten Geschichte, 40 [1962], 5-22)*. Landet Kakmum's beliggenhed kan ikke nærmere bestemmes derudover, at det må søges i højlandet øst eller nordøst for Sulaimaniya; efter at have overskredet bjergene på sin videre færd mod nordøst står Sargon II. af Assyrien i 714 f. Kr. over for fyrsten af Kakmum. I et brev fra den oldbabylonske periode (*A. Ungnad, ABBPh. No. 134*) nævnes en mand fra Kakmum og en mand fra Arrapkha (Kirkuk-egnen) jævnsides, som om de kom fra områder, der hørte nært sammen. For andre vidnesbyrd om Kakmum, se nedenfor, p. 83 (Brev No. 1).

⁴⁷) Taha Baqir, *Sumer* 5 (1949), 45; 58.

⁴⁸) J.-R. Kupper, *Or N.S.* 27 (1958), 442; og se nedenfor, p. 101.

som et område, hvortil de assyriske konger foranstaltede togt efter togt. De frugtbare sletter omkring Sulaimaniya (Shehrizor-plateauet) var et vigtigt kornkammer for den assyriske militærstat. A. Billerbeck samlede allerede i 1898, i *Das Sandschak Suleimania und dessen persische Nachbarlandschaften zur babylonischen und assyrischen Zeit*, en mængde værdifulde topografiske oplysninger; hans kilder var hovedsagelig de assyriske beretninger om kampagner ind i det territorium, der af de assyriske historiografer betegnedes som Zamua. En del af de af Billerbeck foreslåede identifikationer af gamle og nye stednavne kunde korrigeres af E. F. Speiser på grundlag af en forskningsrejse, som han foretog i disse egne i 1927; resultaterne heraf publicerede han i *Southern Kurdistan in the Annals of Ashurnasirpal and Today* (AASOR 8 [1928], 1–41). Den udførligste assyriske skildring af en kampagne foretaget gennem Zagros-bjergene og videre til højlandet omkring søerne Rezaiya (Urmiya) og Van er givet af forfatteren til beretningen om Sargon II.'s 8. felttog i året 714 f. Kr. F. Thureau-Dangin har i sin udgave af denne vigtige text (*Une relation de la huitième campagne de Sargon* [1912]) meddelt en udførlig undersøgelse af Sargon's marchrute. Textens omhyggelige geografiske og topografiske enkeltheder har også senere givet anledning til adskillige monografiske behandlinger, blandt hvilke de følgende kan fremhæves:

- H. A. Rigg, *Sargon's 'Eighth Military Campaign'* (JAOS 62 [1942], 130–138);
 E. M. Wright, *The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria* (JNES 2 [1943], 173–186);
 M. al Amin, *Notes on the Eighth Campaign of Sargon II* (Sumer 5 [1949], 215–245);
 H. Tadmor, *The Campaigns of Sargon II of Assur* (JCS 12 [1958], 22–40).

Sargon lader ikke læseren i tvivl om forløbet af felttogets første del: hæren drog ud fra Kalkhu (Nimrûd) mod øst, overskred Den øvre og Den nedre Zâb og nåede gennem Babîte-passet ind i højdedragene omkring Sulaimaniya. Thureau-Dangin var af den opfattelse, at Sargon overskred Zagros-bjergene ad en sydlig rute med udgangspunkt i Shehrizor-sletten; Wright, som havde den fordel at kende områdets topografiske vilkår særdeles godt efter mange års ophold

der, foreslog i sin ovenfor nævnte artikel, at Sargon fulgte Den nedre Zâb's løb mod nord til sletten syd for Rania (Dasht-i-Bitwain-sletten), at han derfra fulgte floden gennem Derbend-i-Ramkan-passet til den østligere slette (Nawdasht), og at han derfra overskred Zagros ad en af de tre anvendelige ruter, som endnu benyttes af den lokale befolkning.

Det spørgsmål kan nu rejses, om Dasht-i-Bitwain-sletten kan identificeres med et af de områder i det sydlige Kurdistan, som nævnes i de assyriske kilder.

II. *Rania-sletten (Dasht-i-Bitwain)*

Rania-sletten afgrænses af bjergkæder på alle sider. Den afvandes af adskillige småfloder, som forener sig med Den nedre Zâb langs denne hovedflods løb gennem sletten; nogle af bifloderne modtager tilskud fra varme kilder, og vandet i Ganaw-søen er stærkt svovlholdigt. De omgivende bjerge danner et effektivt forsvar for sletten, hvortil der kun er adgang fra syd langs Zâb, fra vest ad et pas, som fører i retning af det nuværende Kõi Sanjaq, og fra øst gennem slugten ved Derbend-i-Ramkan, hvor Zâb forlader Nawdasht-sletten og løber ind på Rania-sletten. Det er således en lukket egn, og selv i senere tid har kun få rejsende besøgt sletten, idet forbindelseslinien mellem Kõi Sanjaq og Sulaimaniya forløb vest for bjergkæden, som afgrænser Rania-sletten mod vest. Af denne grund har kun få forfattere inddraget egnen i deres overvejelser med hensyn til de ruter, som de assyriske hære fulgte på deres felttog mod øst. Wright har, som nævnt, villet henlægge en del af Sargon's togt dertil. Tidligere har, så vidt jeg kan se, kun E. Forrer (*Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches* [1920], 38 f.) med vanlig skarpsindighed påvist sandsynligheden af, at Tukulti-Ninurta II. i året 885 nåede frem til disse steder:

»Er marschierte durch den Pass von Kirruri, also von Herir nach Osten und dann im Tale des jetzigen Alana-Su in die Gebirge Urrupnu und Işrun ein, die seine Väter nicht betreten hatten, und gelangt südöstlich übers Gebirge nach den Städten des Landes Ladani, das von den Lullu bewohnt wird. Vom Kamme des Işrun-Gebirges bis zum unteren Zab erobert er alle Städte, deren Einwohner, um sich zu retten, den unteren Zab

überschritten. Es ist die mitten im Gebirge am Zab eingelagerte Ebene von Rania, die Tukulti-Nimurta II.⁴⁹⁾ damals eroberte und zu der Provinz hinzufügte, deren Mittelpunkt Hoi-Sandjak war, und die an Kakzu östlich angrenzte.«

En anledning til at foretage arkæologiske undersøgelser på Rania-sletten viste sig omkring 1950, da den iraqiske regering havde besluttet at opføre en højdæmning over Den nedre Zâb ved landsbyen Dokân. Denne dæmning (som stod færdigbygget i 1959) vilde sætte et område på 250 kvadratkilometer, det meste af sletten, under vand. Det var derfor af betydning at redde så meget som muligt af den dokumentation, som kunde belyse egnens historie, medens det endnu var muligt. De første oplysninger, som hidrørte fra en rejse foretaget af Sd. Sabri Shukri, en repræsentant for den iraqiske antikvitets-tjeneste, blev fremlagt i en rapport dateret den 20. februar 1950; R. S. Solecki, som på det tidspunkt var beskæftiget med undersøgelserne af Shanidar-hulernes palæolithiske levn, henledte verdens opmærksomhed på betydningen af at planlægge expeditioner til de truede områder i artiklen *A Programme for Salvage Archaeology in the Projected Flood Basins in Iraq* (*Sumer* 9 [1953], 101 ff.). Over-svømmelsen af Rania-sletten vilde medføre, at ca. 40 ruinhøje vilde gå til grunde.

Den iraqiske antikvitets-tjeneste påbegyndte anlæggelsen af son-dager på forskellige punkter på Rania-sletten i 1956; en kort beret-ning om resultatet af dette arbejde, ved Naji el Asil, fremkom i *Sumer* 12 (1956), 6 f. Ved Tell ed-Dêm afdækkedes delvis et lille tempel fra den sene assyriske periode; de øvrige fund synes at have tilhørt det 2. årtusind f. Kr. og landets forhistoriske perioder.

På grundlag af de efterretninger, som var blevet tilgængelige ved udgangen af 1956, besluttede Carlsbergfondet og Statens almindelige videnskabsfond i forening at bekoste udsendelsen af en dansk arkæologisk expedition til området. Det blev derved muligt at bidrage til udforskningen af en lidet kendt egn i et af Mesopotamiens østlige

⁴⁹⁾ Guden Ninurta's navn læstes forbigående, og fejlagtigt, af nogle assyriologer som Nimurta; der bestod en teori om, at læsningen »Nimurta« (m for n) var hjemlet ved en sammenligning med Det gamle testaments Nimrod. Læsningen Ninurta, som nogle forskere bestred til fordel for læsningen Ninib, er forlængst sikret, bl. a. ved syllabiske skrivninger i tekster fra Boghazköi (*ni-in-nu-ur-ta*); se for eksempel E. Dhorme, *Les religions de Babylonie et d'Assyrie* (1945), 128, og mange eksempler i senere udgivne tekster fra Boghazköi.

randområder. Det kunde ikke på forhånd vides, hvad undersøgelserne vilde bringe for dagen; men sandsynligheden talte for, at betydningsfulde opdagelser kunde gøres med hensyn til de ældste forbindelser mellem kulturerne på det iranske plateau og kulturerne i det egentlige Mesopotamien og med hensyn til berøringerne mellem Assyrien og Babylonien på den ene side og bjergfolkene, som omtales i de historiske kilder, på den anden. Det kunde håbes, at en udgravning vilde afsløre dokumenter, som kunde belyse forholdene i en østlig provins af Assyrien fra en eller flere perioder af den historiske tid.

Expeditionen, som arbejdede fra maj til august 1957, lededes af H. Ingholt med assistance af denne afhandlings forfatter. En kort foreløbig beretning om dens resultater er offentliggjort af H. Ingholt, *The Danish Dokan Expedition* (Sumer 13 [1957], 214 f.).⁵⁰⁾

III. *Tell Shemshâra*

Den danske Dokân-expedition valgte efter at have studeret en række ruinhøje i terrænet, hvorved der toges hensyn til topografiske overvejelser og til overfladefund af keramiske skår, Tell Shemshâra som objekt for den forestående udgravning. Stedets beliggenhed er sådan, at det virkede plausibelt at betragte denne *tell* som resten af et fort, der kunde tænkes at have bevogtet adgangen til sletten fra Derbend-i-Ramkan. Ruinfeltets konturer – en konisk *tell* i midtpunktet mellem en nordlig og sydlig lavere forlængelse – antydede tilstedeværelsen af et betydeligt anlæg; *tell*'ens højde, ca. 35 m, vidnede om bosættelse gennem anselige tidsrum.

På luftfotografiet (Fig. 4) ses Tell Shemshâra ved pilen over det brede, til dels udtørrede flodleje, hvor Zâb fanger sollyset; fra nord kommer en bæk, hvis løb kan følges fra markerne omkring landsbyen Boskîn (kendelig ved den mørke aftegnning af landsbyens plantage af frugttræer) til dens udløb i hovedfloden. Hvor disse vandløb forenes i en spids vinkel, ligger Tell Shemshâra; bækken sikrer stedet forsyning af frisk vand året rundt. Nord for *tell*'en, en trediedel af vejen til bjergkæden, ses den sorte aftegnning af svovlsøen Ganaw.

⁵⁰⁾ Se endvidere n. 15. En beretning om expeditionens tilrettelæggelse og om de klimatiske og andre omstændigheder, hvorunder den udførte sit arbejde, er givet af J. Læssøe, *Fra Assyriens arkiver* (1960), kap. 4; engelsk udgave (*People of Ancient Assyria* [1963]), pp. 130–156.

Fig. 4. Luftfotografi af en del af Rania-sletten. Tell Shemshâra (ved pilen) og omgivende egn. (Fot. Hunting Aerosurveys, Ltd., London). Optagelse juli 1952.

På fotografiet i Fig. 5 ses Tell Shemshâra førend udgravningernes påbegyndelse (maj 1957), på Fig. 6 efter sæsonens afslutning (august 1957). På begge fotografier anes til højre for *tell'en*, i en afstand af ca. 5 km, konturen af Bazmusian, en ruinhøj, der samtidig udgravedes af iraqiske arkæologer; der fandtes dér nogle fragmenter af breve fra den middelassyriske periode (o. 1200 f. Kr.).⁵¹⁾ Der skal ikke her gøres rede for beskaffenheden af, eller den videnskabelige betydning af, de ærkæologiske fund, som kom til veje under udgravningen af Tell Shemshâra's centrale og højeste del; studiet af disse

⁵¹⁾ J. Læssøe, *The Bazmusian Tablets* (Sumer 15 [1959], 15-18 og Pls. 1-5.

Fig. 5. Tell Shemshâra, set mod syd. Maj 1957.

Fig. 6. Tell Shemshâra efter udgravning. August 1957.

Fig. 7. Tell Shemshâra, set mod nord. I forgrunden udsigt over højens forlængelse mod syd.

fund og af arkitekturen i de forskellige lag foretages af museumsinspektør, mag. art. Peder Mortensen, som også har adgang til det materiale, der fremkom ved iraqiske arkæologers videreførelse af de danske udgravninger i tiden efter revolutionen i Iraq (1958).

Vi skal i det følgende tage stilling til et fund af kileskrifttexter, som kom for dagen ved anlæg af en sondage i den sydlige forlængelse af Tell Shemshâra. Fig. 7 viser denne forlængelse, førend den endnu var inddraget i undersøgelserne, og i baggrunden den koniske del af *tell'en* under udgravning; til venstre derfor ses nogle af expeditionens telte. Fig. 8, et fotografi taget fra toppen af Tell Shemshâra imod syd – med Zâb til venstre og Bazmusian på afstand – viser en gruppe kurdiske og arabiske arbejdere i færd med at anlægge det omtalte snit i forlængelsens kant.

Under nogle islamiske bosættelseslag, som synes at svare til de

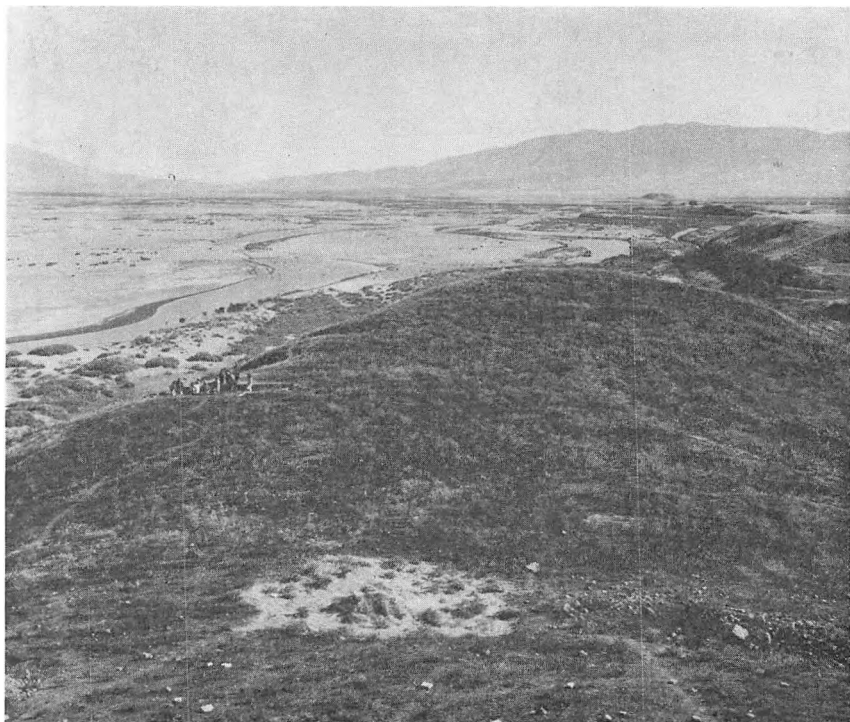

Fig. 8. Tell Shemshâra's sydlige forlængelse set fra højens top. Til venstre i billedet: anlæg af sondage i forlængelsens kant.

øverste lag på den høje *tell*, fremkom en velkonstrueret bygning med murværk af *libn* (soltørrede lersten) og gulv lagt af *tabûq* (brændte lerfliser); ved de fortsatte udgravninger, som foretoges på iraqisk foranledning, afdækkedes et vidtstrakt bygningskomplex, som må formodes at repræsentere et residenspalæ. En plan af en del af bygningen findes i *Sh.T.*, Pl. I; planer over det samlede kompleks vil fremkomme i *Sumer* sammen med en behandling af de mangeartede problemer af arkitekturhistorisk art, som denne bygning frembyder.

I et rum, som det var muligt at udgrave komplet, medens den danske expedition endnu arbejdede på stedet (Fig. 9), fandtes en samling af lertavler beskrevet med kileskrift i oldbabylonsk ortografi og alle aflæst på akkadisk, tildels af en provinsiel afart. Tavlerne lå dels på selve gulvet, dels for nogles vedkommende på skår af store lerkrukker, hvori tavlerne i overensstemmelse med mesopotamisk arkiveringsteknik havde været opbevaret. Ialt fandtes 146

Fig. 9. Tell Shemshâra: rummet, hvori Kuwari's arkiv fandtes, efter udgravning, set mod nordvest. (Målestokken 1 m).

individuelle tavler eller fragmenter af tavler; i expeditionens journal registreredes de med numrene SH. 800–945. 6 tavler var indbyrdes associeret ved den omstændighed, at de alle fandtes på samme potteskår; det drejer sig om numrene SH. 824–829.⁶²⁾ På lignende

⁶²⁾ Disse numre fordeler sig som følger:

SH. 824 = brev No. 57 (IM. 62099).

SH. 825: et administrativt dokument (troppefortegnelse), se nedenfor, p. 101 med Fig. 23 (p. 104).

SH. 826 = brev No. 34.

SH. 827 = brev No. 64 (IM. 62100).

SH. 828 = brev No. 3.

SH. 829 = brev Nos. 56 og 37 (IM. 62101).

Denne fundomstændighed, som klart viser, at disse tavler har været opmagasineret i en og samme krukke, tillader os bl. a. at drage den vigtige slutning, at der i dette arkiv

måde ses det på fotografiet i Fig. 10 a, at 4 tavler ligger i umiddelbar nærhed af, tildels dækkende hinanden. Klemmt mellem Nos. 53, 59 og 63 ligger et fragment af en med forsegling forsynet konvolut til et forretningsdokument (IM. 62094;= expeditionens j. No. SH. 817⁵³); cylinderseglet, som er afrullet på denne konvolut, er af en velkendt oldbabylonisk type, således at dokumentet leverer en datering *post quem* for den gruppe af tavler, blandt hvilke det er fundet. I samme arkæologiske kontekst fandtes en stejle af et skedehornet dyr, uden at jeg kan give nogen begrundet formodning med hensyn til dens tilstedeværelse ved siden af resterne af krukken eller krukkerne, hvori tavlerne havde været opbevaret; et smukt forarbejdet drejet lerbæger (Fig. 11; SH. 713, nu i Nationalmuseet [Antiksamlingen, TSH. 3394]) af en sådan finhed, at det kunde fortjene betegnelsen *palace ware* i jævnførelse med senere tiders assyriske keramik fra de kongelige husholdninger; en ringformet terrakottafod til anbringelse af en rund- eller spidsbundet krukke (Fig. 12; SH. 712, nu i Nationalmuseet [Antiksaml., TSH. 3832]); og en fragmentarisk bevaret lermodel af et firbenet dyr (Fig. 13; SH. 714, nu i Nationalmuseet [Antiksaml., TSH. 4176]). Endnu to fragmenter af konvolutter til forretningsdokumenter, forsynet med afrulninger af cylindersegl, hører til det samlede fund (Fig. 14 [SH. 890] og Fig. 15 [SH. 898]); begge de anvendte segl tilhører den oldbabylonske periode.

Ved afslutningen af expeditionens arbejde (august 1957) foretoges en deling af fundene i overensstemmelse med den iraqiske antikvitetslov, således at egentlige unika tilgik Iraq Museum, Bagdad; resten deltes ligeligt mellem dette museum og expeditionen. De fundne kileskrifttavler fordeltes dog først i 1959, efter at et katalog

ikke sondredes mellem breve og administrative tekster med hensyn til opbevaringsmetode; der er ingen anledning til at formode, at dette arkiv i så henseende var ordnet afvigende fra den metode, der var gængs i samtiden, og som fandt anvendelse i de arkiver, som anlagdes i det egentlige Mesopotamien. Vi kan endvidere slutte, at et princip »breve-modtaget-fra-samme-afsender-opbevares-i-samme-krukke» *ikke havde gyldighed*, idet de nævnte numre repræsenterer breve afsendt fra 4 forskellige korrespondenter (jvf. nedenfor, Konkordans 5); det kan imidlertid bemærkes, at samtlige her omhandlede breve er stilet til samme modtager, uden at der dog heraf kan udledes et princip (en principiel slutning vilde være et *argumentum e silentio*). Det kan derimod af de beskrevne fundomstændigheder udledes, at dokumenter, som opbevarede sammen, omhandlede beslægtede emner.

Om den tilsyneladende ejendommelige omstændighed, at teksten SH. 829 er fordelt på to numre i den nedenstående bearbejdelse, se n. 58.

⁵³) SH. 817 (IM. 62094) er publiceret *Sh.T.* 30 f. (Figs. 4 og 5 [fotografi og tegning]); resterne af teksten, som har ligget i konvolutten, og som har efterladt et aftryk af 4 linier på konvoluttens inderside, er behandlet *Sh.T.* 30, n. 34 (med kopi tegnet efter aftryk på vox).

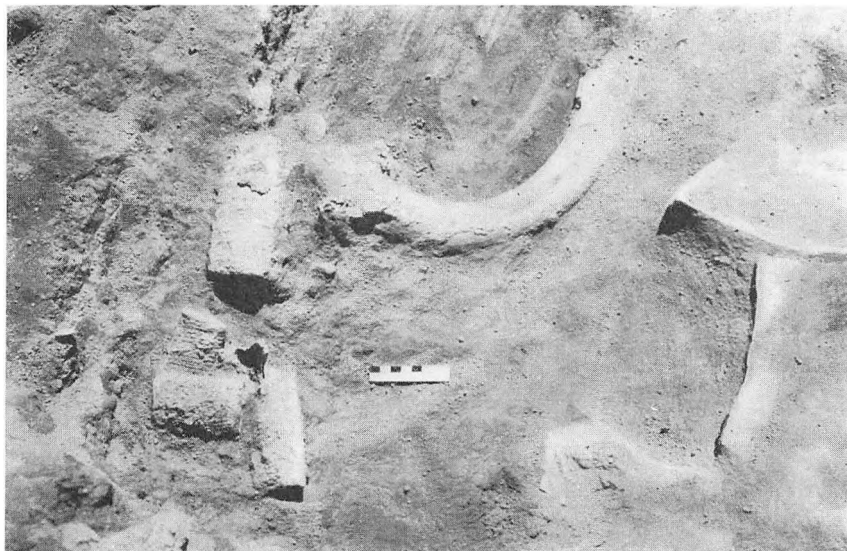

Fig. 10 a. Kileskrifttavler under udgravning i Tell Shemshara.

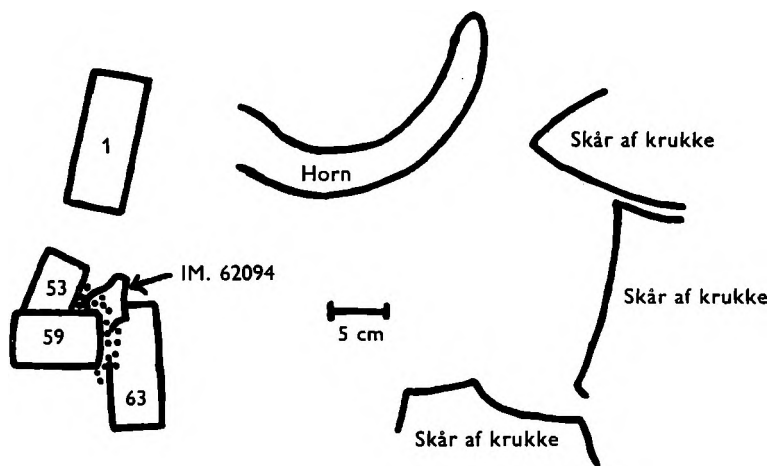

Fig. 10 b. Signaturer til Fig. 10 a.

Fig. 11. Bæger af lysbrunt, brændt ler. SH. 713 (Nationalmuseet, Antiksm. TSH. 3394). Højde 10,5, diam. hals 6,7, max. 7,6, bund diam. 3,7 cm.

var blevet udfærdiget på grundlag af et nøjere studium af teksterne. Fordelingen af expeditionens fund er for øjeblikket (1966) sådan, at de stykker, som tilfaldt Iraq Museum, er indført i dette museums journaler med et IM.-nummer; de eksemplarer, som tildeltes expeditionen, og som er hjemført til Danmark, er af Carlsbergfondet og Statens almindelige videnskabsfond overdraget til Nationalmuseets Antiksamling (hvor de pågældende antikviteter er accessioneret under betegnelsen TSH.), dog med undtagelse af det epigrafiske materiale, som indtil videre af fondene er deponeret på Københavns

Fig. 12. Fod til krukke. Rødbunt ler. SH. 712 (Nationalmuseet, Antiksm. TSH. 3832). Højde 5,6, diam. 12,9 cm.

universitets assyriologiske institut, hvor det har været og er genstand for nøjere studium.

Rummet, hvori tekstene, som vi skal interessere os for i det følgende, fandtes, fremviste tydelige spor af brand; bygningen, eller i hvert fald denne del af den, er tydeligt blevet forladt i hast, og det må anses for sandsynligt, at dette rum ikke har været palæets arkivrum. I 1958 tømtes de tilstødende rum, bl. a. også det, hvortil døren ses i Fig. 9; i ingen af disse rum eller overhovedet i resten af bygningen fandtes yderligere dele af det arkiv, der kom for dagen ved undersøgelserne, som den danske expedition foretog, og alt tyder derfor

Fig. 13. Figur af firbenet dyr. Gråbrunt ler. SH. 714 (Nationalmuseet, Antiksm. TSH. 4176). Højde 3,1, længde 5,2, bredde 2,3 cm.

i retning af, at en evakuering fandt sted, under hvilken en (eller to?) krukke indeholdende en del af palæets arkiver blev tabt på gulvet i en katastrofesituation: brandspor og de sværtede vægge⁵⁴) lader os næsten se for os den sidste ulykkelige embedsmand, som i hælene

Fig. 14. Fragment af lerkonvolut med afrulning af cylindersegl. SH. 890. Højde 4,6 cm.

på sine kolleger, der var nået udenfor i sikkerhed med deres krukke og disses indhold af arkivmateriale, tabte den sidste (eller de to sidste?), da flammerne slog sammen over den del af bygningen, hvor han befandt sig på det tidspunkt.

De fundne tavler, brevene så vel som de administrative tekster, viser samstemmende, at denne bys navn i oldtiden var Shusharrâ, at den lokalfyrste eller guvernør, hvis arkiv bl.a. omfattede de her fundne tavler, var en vis Kuwari, og at han var en samtidig af Shamshi-Adad I. af Assyrien og dennes søn Ishmê-Dagan, den as-

⁵⁴) Ikke få af tavlerne fandtes sværtet kulsorte og liggende i stærkt sodholdig jord.

syriske vicekonge i Ekallâtum: en væsentlig del af de fundne tavler er breve, som disse to nøglefigurer i det første assyriske imperium havde skrevet til Kuvari af Shusharrâ. Vi kan med sikkerhed slutte, at bygningen og de genstande, som fandtes på gulvet side om side med tavlerne, sidst var i brug engang mellem 1815 og 1782 f. Kr.

Fig. 15. Fragment af lerkonvolut med afrulning af cylindersegl. SH. 898. Højde 2,4 cm.

Den fortsatte undersøgelse af palæet, som foretoges i 1958, resulterede bl. a. i fundet af endnu en samling kileskrifttavler i en anden del af bygningen. Disse tavler fremkom ikke i tydelig arkæologisk kontekst, men fandtes i løst fyld. De tilhører ikke Kuvari's arkiv, men kan efter interne kriterier henføres til en senere periode af byens historie (måske omkring midten af det 2. årtusind f. Kr.). Blandt disse tekster findes ingen breve; samtlige dokumenter, ialt 103 eksemplarer, omhandler administrative anliggender.⁵⁵⁾ Ved de afsluttende irakiske undersøgelser af Tell Shemshâra, førend området blev sat under vand (1959), bragtes ikke yderligere epigrafisk materiale for dagen.

⁵⁵⁾ En foreløbig beretning i J. Læssøe, *The Second Shemshâra Archive* (*Sumer* 16 [1960], 12–19).

IV. *Shusharrâ, en assyriske provins*

Identifikationen af Tell Shemshâra med Shusharrâ etablerer umiddelbart en tilknytning til nogle af de begivenheder i de østlige provinser, som behandles i Shamshi-Adad's og Ishmê-Dagan's korrespondance med Jasmakh-Adad i Mari. Ett sted i denne brevveksling nævnes byen og landet Shusharrâ.

I brevet *ARM* 4, 25, skriver Ishmê-Dagan til sin broder: »Hvad angår landet Shusharrâ, hvorom du har skrevet til mig, at dette land er i oprør, og at vi ikke kan holde det, – lad Ishar-Lim⁵⁶) orientere dig (om situationen). Lidaja, den turukkæiske kommandant, og de turukkære, som er under hans kommando, og som opholder sig i det omtalte land, har optrådt på fjendtlig vis og gjort det af med to byer. Jeg kom (byerne) til undsætning, og de har derefter trukket sig op i bjergene. Vi spurgte os for, og (da det viste sig, at) dette land ikke kan bringes under kontrol, [har jeg . . .] landet.« Herefter følger 4 kun delvis bevarede linier, hvoraf det kun ses, at territorierne omkring Arrapkha og Qabrâ omtales. Ishmê-Dagan slutter med at forsikre broderen om sit velbefindende og pålægger ham ikke at bekymre sig om noget.

Kun i dette ene tilfælde vidner Mari-korrespondancen om, at Shusharrâ en tid lang var provins under assyriske overhøjhed. Brevet synes tillige at vise, at det må være blevet afløst på en tid, da provinsen var ved at glide assyrerne af hænde, bl.a. som følge af de turukkæiske bjergstammers fjendtlighed. Disse bjergfolk synes at have været assyrernes hovedmodstandere i de østlige provinser; et brev, fundet i Mari, fra en tid, efter at Jasmakh-Adad var blevet fordrevet fra byen, og Zimrilim var vendt hjem dertil fra sit exil i Aleppo – altså fra en tid, som ligger efter de begivenheder, vi har at gøre med her – indeholder en efterretning om, at Ishmê-Dagan⁵⁷) har sluttet fred med turukkæerne, og at han har i sinde at lade sin søn Mut-Azkur indgå ægteskab med en datter af turukkæernes fyrste, Zazija, for at besegle deres overenskomst (*ARM* 2, 40); selv

⁵⁶) En af de assyriske kommandanter under Shamshi-Adad; se henvisninger i *ARM* 15, 149, s.v., og endvidere *ARM* 6, 70, 15'.

⁵⁷) Ishmê-Dagan havde formodentlig på dette tidspunkt efterfulgt sin fader på Assyriens trone. Mari synes at være gået tabt og at have genvundet selvstændighed under Zimrilim umiddelbart efter Shamshi-Adad's død; cf. J.-R. Kupper, *Northern Mesopotamia and Syria* (*The Cambridge Ancient History*, Revised Edition, II, 1 [1963]), 9.

Hammurapi af Babylon bejlede til Zazija's gunst og søgte hans forbund (*ARM* 6, 33).

Brevene fra Shusharrâ kaster mere lys over de forbindelser, som en tid bestod mellem de assyriske herskere i Shubat-Enlil og Ekal-lâtum på den ene side og denne østlige provins på den anden; og en del af de personer, som deltog i tidens politiske spil i Østtigrislandet, fremtræder med klarere konturer.

Under bearbejdelsen af brevene fra Shusharrâ har det været muligt i nogle tilfælde at føje mindre fragmenter sammen til større, undertiden endog at restituere komplette eksemplarer. Den nummerering af teksterne, som foretoges under og umiddelbart efter udgravningen, er derfor ikke længere anvendelig, og det vil være hensigtsmæssigt at indføre en ny nummerering, som uafhængigt af expéditionsjournalens SH.-numre og uafhængigt af de museumsnumre (IM. . . .), som den del af teksterne, der nu befinder sig i Iraq Museum, er forsynet med, kan anvendes ved citering af brevene i den skikkelse, de nu har.

De i det følgende meddelte konkordanser omfatter udelukkende de i Tell Shemshâra i 1957 udgravede breve og omfatter ikke de administrative tekster; således figurerer numrene SH. 800, SH. 803, SH. 806, SH. 807, etc., som tilhører den sidstnævnte kategori, *ikke* i disse lister. Senere sammenføjede fragmenter angives som værende forenet med tegnet »+«, altid begyndende med det laveste registreringsnummer; for sådanne sammenføjede fragmenter anvendes den i assyriologisk fagterminologi alment vedtagne engelske betegnelse »join«. Ved et »teoretisk join« forstås det tilfælde, at to fragmenter klart er stykker af en og samme tavle, uden at der dog kan effektueres en faktisk sammenføjning; stykkernes brudlinier kan være beskadiget, eller der kan mangle et mellemliggende fragment.

KONKORDANS 1.

Expeditionsjournalens SH.-numre sammenholdt med IM.-numre (hvor sådanne forefindes i henhold til fundfordeling) og med text-numre som anvendt i denne fremstilling.

SH.	IM.	Text No.
801	62084	58
802; teoretisk join med 808 + 815	62085; teoretisk join med 62088 + 62093	69
804		73
805		51
[808 + 815: teoretisk join med 802]	[62088 + 62093: teoretisk join med 62085]	[69]
809	62089	1
810	62090	53
811		59
812	62091	63
813		50
814	62092	25
[815: join med 808 +]	[62093: join med 62088 ÷]	[69]
816		67
818	62095	36
819		54
820	62096	52
821	62097	72
822		35
824	62099	57
826		34
827	62100	64
828		3
829, ll. 1-40 } ll. 41-47 }	62101) ^{5a}	{ 56 (= ll. 1-40) 37 (= ll. 41-47)
830		76
831		77
833		78
852 A	62109	24
852 B		79

^{5a}) SH. 829 (= IM. 62101), én tavle, betragtes som 2 tekster i kraft af den relativt usædvanlige omstændighed, at tavlen indeholder to meddelelser fra forskellige korrespondenter (ll. 1-40 til Kuwari fra Talpusharri, ll. 41-47 til en for så vidt anonym modtager, »den, som elsker mig», en adresseringsform, som forekommer i enkelte af brevene, og som synes at være en særlig intim henvendelse til Kuwari, fra Sin-ishmē-anni). Om dette princip, se O. Schroeder, *Ein mündlich zu bestellender altbabylonischer Brief* (OLZ 21 [1918], 5 f.).

SH.	IM.	Text No.
852 C		80
854		81
856	62110	26
857	62111	43
858	62112	49
859 + 881		42
860		75
861	62113	19
868		68
872	62118	6
873	62119	46
874	62120	60
875	62121	44
876	62122	38
877		40
878		18
879	62123	30
880	62124	5
[881: join med 859 +]		[42]
882	62125	9
883	62126	16
884	62127	55
885		82
886	62128	4
887		8
888		12
891		71
892	62130	22
894		2
895		33
896		66
899		70
900	62133	61
904 A		83
904 B		84
904 C + D		85
[904 D: join med 904 C +]		[85]
904 E		86
905	62135	20
906 + 909 A + 923 A + 927 + 928 + 929 + 932 + 933		17
907		32

SH.	IM.	Text No.
908		27
[909 A: join med 906 +]		[17]
909 B		87
909 C		23
909 D		88
909 E		89
910		90
911 + 922		15
912		45
913		39
914		62
915	62136	7
916		31
917		14
918	62137	65
919	62138	13
920	62139	11
921	62140	29
[922: join med 911 +]		[15]
[923 A: join med 906 ÷]		[17]
923 B + 936		91
924		92
925 + 935 + 939 + 942	62141 ÷ 62144	41
926	62142	21
[927: join med 906 +]		[17]
[928: join med 906 +]		[17]
[929: join med 906 +]		[17]
930 + 938	62143	74
931		93
[932: join med 906 ÷]		[17]
[933: join med 906 +]		[17]
934		94
[935: join med 925 ÷]	[del af join 62141 ÷ 62144]	[41]
[926: join med 923 B ÷]		[91]
[938: join med 930 +]	[62143]	[74]
[939: join med 925 ÷]	[del af join 62141 ÷ 62144]	[41]
940		95
941	62145	47
[942: join med 925 ÷]	[del af join 62141 ÷ 62144]	[41]
943		10
944	62146	28
945	62147	48

KONKORDANS 2.-3.

Brevenes fordeling imellem Iraq Museum og expeditionen.

Ved delingen af fundene (cf. pp. 58 ff.) blev 64 tavler og fragmenter af tavler overdraget til Iraq Museum (delingen af denne del af det udgravede materiale fandt sted den 16. maj 1959); disse er nu registreret i museets accessionsjournal under Nos. IM. 62084-62147. Konkordans 2. viser de numre, der repræsenterer breve, sammenholdt med deres SH.-numre og deres textnumre; konkordans 3. er en fortegnelse over de SH.-numre, som tildeltes expeditionen, sammenholdt med deres textnumre.

Konkordans 2.

IM.	SH.	Text No.
62084	801	58
62085; teoretisk join med 62088 + 62093	802; teoretisk join med 808 + 815	69
62088 + 62093	[808 + 815; teoretisk join med 802]	
62089	809	1
62090	810	53
62091	812	63
62092	814	25
[62093: join med 62088 +]	[815: join med 808 ÷]	[69]
62095	818	36
62096	820	52
62097	821	72
62099	824	57
62100	827	64
62101	829	{ 56: ll. 1-40 37: ll. 41-47
62109	852 A	
62110	856	24
62111	857	26
62112	858	43
62113	861	49
62118	861	19
62119	872	6
62120	873	46
62121	874	60
62122	875	44
62123	876	38
62124	879	30
62125	880	5
	882	9

IM.	SH.	Text No.
62126	883	16
62127	884	55
62128	886	4
62130	892	22
62133	900	61
62135	905	20
62136	915	7
62137	918	65
62138	919	13
62139	920	11
62140	921	29
62141 + 62144	925 [= IM. 62141] + 935 + 939 [= IM. 62144] + 942	41
62142	926	21
62143	930 + 938	74
[62144: join med 62141 +]	[del af join 925 +]	[41]
62145	941	47
62146	944	28
62147	945	48

Konkordans 3.⁵⁸⁾

SH.	Text No.	SH.	Text No.
804	73	859 + 881	42
805	51	860	75
811	59	868	68
813	50	877	40
816	67	878	18
819	54	[881: join med 859 +]	[42]
822	35	885	82
826	34	887	8
828	3	888	12
830	76	891	71
831	77	894	2
833	78	895	33
852B	79	896	66
852C	80	899	70
854	81	904A	83

⁵⁸⁾ De i denne liste optagne eksemplarer er for øjeblikket deponeret i Københavns universitets assyriologiske institut (cf. p. 60).

SH.	Text No.	SH.	Text No.
904 B	84	914	62
904 C + D	85	916	31
[904 D: join med 904 C +]	[85]	917	14
904 E	86	[922: join med 911 +]	[15]
906 + 909 A + 923 A + 927 +		[923 A: join med 906 +]	[17]
928 + 929 + 932 + 933	17	923 B + 936	91
907	32	924	92
908	27	[927: join med 906 +]	[17]
[909 A: join med 906 +]	[17]	[928: join med 906 +]	[17]
909 B	87	[929: join med 906 +]	[17]
909 C	23	931	93
909 D	88	[932: join med 906 +]	[17]
909 E	89	[933: join med 906 +]	[17]
910	90	934	94
911 + 922	15	[936: join med 923 B +]	[91]
912	45	940	95
913	39	943	10

V. *Kuvari af Shusharrá og hans korrespondenter*

Af de ialt 95 breve og fragmenter, der lader sig identificere som rester af breve, kan 70 (Nos. 1–70) henføres til bestemte brevskrivere i den forstand, at afsenderens navn er bevaret i teksten. De øvrige 25 er fremkommet i så dårlig forfatning, at forfatterskabet ikke kan afgøres; 5 af disse fragmenter (Nos. 71–75) har bevaret tilstrækkeligt meget af brevets oprindelige text, til at væsentlige oplysninger kan hentes fra dem, resten (Nos. 76–95) er brudstykker af liden værdi.

Konkordans 4 er en alfabetisk ordnet fortegnelse over de afsendere, som er repræsenteret i tavlefundet fra Tell Shemshâra, med angivelse af det antal breve, som er bevaret for hver enkelt korrespondents vedkommende, og med oplysning om, til hvem den pågældende skriver.

KONKORDANS 4.

<i>Afsender</i>	<i>Antal breve</i>	<i>Modtager</i>
Asîrum	1	Kuwari
Etellum	7	Kuwari
Ishmê-Dagan	3	Kuwari
Jadînum	2	Kuwari
Khulukkati	4	Kuwari
Kurashânum ⁶⁰⁾	5	Kuwari
Kuwari ⁶¹⁾	1	Sîn-ishmêanni
Migir-Adad	1	Kuwari
(Panni, se Wanni)		
Pishenten	3	Jashûb-Adad; Kullu; 'x' [. . . .]. ⁶²⁾
Shamshi-Adad	25	Kuwari
Shepratu	2	Kuwari
Sîn-ishmêanni ⁶³⁾	5	Kuwari (4); Nawram-sharûr (1)
Talpusharri	7	Kuwari (6); Jashûb-Adad (1)
Tenturi	1	Kuwari
(Wanna, se Wanni)		
Wanni (Wanna, Panni) ⁶⁴⁾	3	Kuwari

Således ses det, at Kuwari modtog ialt 64 breve af den samling, som fandtes i ruinerne af hans residens, fordelt på følgende 13 afsendere:

Asîrum
Etellum
Ishmê-Dagan
Jadînum
Khulukkati
Kurashânum
Migir-Adad
Shamshi-Adad
Shepratu

⁶⁰⁾ Et af Kurashânum's breve (No. 30) er adresseret til Kuwari og Shamash-nâsir i forening.

⁶¹⁾ Under forudsætning af, at denne Kuwari er identisk med byens hersker, hvilket synes at være en rimelig formodning, kan det for dette brevs vedkommende dreje sig om et ikke afsendt exemplar eller om en kopi af et afsendt brev, som opbevarede sit brug for arkivet.

⁶²⁾ Modtagerens navn er så beskadiget, at det ikke lader sig dechifrere.

⁶³⁾ Et af Sîn-ishmêanni's breve (No. 37) er en tilføjelse til et brev fra Talpusharri; se n. 58.

⁶⁴⁾ Det kan med rimelighed formodes, at navneformerne Wanna og Panni er varianter af formen Wanni.

Sîn-ishmêanni
Talpusharri
Tenturi
Wanni

Øvrige brevmodtagere, som er repræsenteret i fundet, er Jashûb-Adad, til hvem vi har 2 breve (1 fra Pishenten, 1 fra Talpusharri); Kullu (1 brev fra Pishenten); Nawram-sharûr (1 brev fra Sîn-ishmeanni); Shamash-nâsir (som modtog 1 brev i fællesskab med Kuwari, sml. n. 60, afsendt fra Shamshi-Adad); Sîn-ishmeanni (1 brev fra Kuwari, sml. n. 61); og endelig en person, hvis navn ikke er bevaret (sml. n. 62), som hørte fra Pishenten. Medens det er ganske klart, at Kuwari var Shusharrâ's fyrste eller, set med assyriske øjne, dens guvernør, er det vanskeligere at placere de øvrige brevmodtagere i deres eventuelle administrative eller militære rang i forhold til Kuwari, og der må regnes med den mulighed, at nogle af disse breve kan være forsendelser, som ikke var bestemt for modtagere i Shusharrâ, men er taget fra gesandter, som var undervejs til andre bestemmelsessteder i området.

Blandt brevskriverne figurerer Shamshi-Adad, Assyriens konge, og hans søn Ishmê-Dagan prominent. En række af de øvrige korrespondenters navne lader sig strax identificere som semitiske (akkadiske eller amoritiske): Asîrum, Etellum, Jadînum, Kurashânum, Migir-Adad og Sîn-ishmêanni. Navnene Khulukkatil og Talpusharri er klart hurritiske ligesom Kuwari's eget navn.⁶⁵⁾ Pishenten lader sig muligvis fortolke som hurritisk.⁶⁶⁾ Med hensyn til navnene Shepratu, Tenturi og Wanni er det vistnok tilrådeligt indtil videre at udvise tilbageholdenhed i forsøg på at henhøre dem til nøjere definerede linguistiske størrelser i området omkring Shusharrâ; Tenturi og Wanni kan dog muligvis kombineres med hurritiske elementer.⁶⁷⁾

Adressaterne Jashûb-Adad og Nawram-sharûr bærer semitiske navne, den førstes amoritisk, den andens akkadisk. Navnet Kullu,

⁶⁵⁾ Det grundlæggende arbejde til studiet af hurritiske navne og af hurritisk overhovedet er stadig I. J. Gelb, P. M. Purves og A. A. MacRae, *Nuzi Personal Names* (OIP 57 [1943]) og E. A. Speiser, *Introduction to Hurrian* (AASOR 20 [1941]). For navnet Kuwari og dets forekomst i anden sammenhæng kan henvises til *Sh.T.* 29 n. 30.

⁶⁶⁾ Se J. Læssøe, *Acta Orientalia* 24 (1959), 89.

⁶⁷⁾ Navnet Tenturi er af E. E. Knudsen (i *Sh.T.* 29 n. 33) forsøgsvis kombineret med et i Nuzi attesteret navn *Ti-a-an-du-ri* ([tianturi]). Navnet Wanni er behandlet *Sh.T.* 64.

hvortil jeg ikke kender en parallel, tør næppe bestemmes med hensyn til sit sproglige tilhørsforhold.

Titulaturen, som ofte ledsager modtagerens og afsenderens navn i brevene, kan tillade os visse slutninger med hensyn til parternes indbyrdes forhold. Således anvendtes betegnelserne *abum* »fader«, *mârum* »søn« og *akhum* »broder« i datidens diplomatiske sprog til betegnelse af forskellige grader af politisk afhængighed: anerkendelse af vasalforhold eller antydning af politisk ligestilling. J.M. Munn-Rankin har viet denne terminologi en undersøgelse i artiklen *Diplomacy in Western Asia in the Early Second Millennium B.C.* (*Iraq* 18 [1956], 68–110). En oversigt over sådan titulatur, for så vidt den er bragt til anvendelse i Shusharrâ-korrespondancen, giver følgende billede.

Shamshi-Adad angiver kun i 1 tilfælde sig selv som afsender med sit navns nævnelse; i 4 breve betegner han sig som »kongen«, i 20 breve som »din (Kuwari's) herre«. Ishmê-Dagan begrænser sig til at navngive sig som afsender i de 3 breve, som er bevaret fra hans kancelli i Kuwari's arkiv; således også Kurâshanum, der synes at have været en af Ishmê-Dagan's betroede mænd. Disse tre korrespondenter tilskriver Kuwari blot ved at anføre hans navn.

Sîn-ishmêanni kan tilføje et »jeg, som elsker dig«, til sit navn, når han skriver til Kuwari, og kan i stedet for at nævne denne ved navn i brevhovedet kalde ham »du, som elsker mig« (cf. n. 58).

Etellum introducerer sig blot med navn i 2 breve; i andre 2 breve er han »Etellum, som elsker dig«; i 3 breve betegner han sig som Kuwari's »broder«, altså hans kollega eller jævnbyrdige. Etellum gennemfører konsekvent at tilskrive Kuwari blot med navns nævnelse uden titulatur.

Migir-Adad tilføjer »jeg, som elsker dig« til sit navn og tilskriver Kuwari blot ved navn; Asîrum betegner sig som »søn« af Kuwari og tilskriver ham som Kuwari, »min fader« – han anerkender sig derved som dennes undergivne; Jadînum anvender den samme betegnelse om sig selv som Asîrum, men tilskriver Kuwari kun ved navn.

Kuwari's hurritiske, henholdsvis formodet hurritiske korrespondenter samt Shepratu tilskriver ham blot ved navn; Khulukkati tilføjer ingen titulatur til sit navn, Talpusharri betegner sig i 4 af 6 breve som »broder«, Tenturi lader sit navn være ukvalificeret, Wanni betegner sig i sine 3 breve som »søn« og Shepratu som »broder«.

Sîn-ishmeanni betegner sig som »broder« i forhold til Nawram-sharûr, som er ubetegnet.

Talpusharri tilskriver Jashûb-Adad og lader begge navne være ubetegnet; Pishenten kalder sig »fader« i forhold til Jashûb-Adad, men kvalificerer ikke denne. Pishenten er også »fader« i forhold til Kullu, som er ubetegnet, men »broder« i det tredie af sine breve til en adressat, hvis navn er tabt.

I det ene foreliggende brev *fra* Kuwari tilskrives Sîn-ishmêanni uden titulatur, men idet Kuwari betegner sig selv som »den, der elsker dig«, en titulatur, som også kommer til anvendelse i de breve, der udgår fra Sîn-ishêmanni til Kuwari.

Der er således ikke tale om nogen absolut konsekvens, og problemet om den anvendte titulatur må studeres i en større kontekst ud over Shusharrâ-brevenes horizon; således er der en række paralleller til brugen af participiet »den, der elsker NN.« i de af A. Goetze udgivne breve fra Tell Abu Harmal (*Sumer* 14 [1958], 4-78).⁶⁸) Heller ikke er det klart, hvad der begrunder, at Shamshi-Adad i et brev navngiver sig, i fire breve betegner sig som »kongen« og i de resterende breve som Kuwari's »herre«; det vilde være nærliggende at antage, at der herved antydes forskellige grader af politisk afhængighed, men brevenes tone og emnebehandling synes ikke at hjemle denne sontring, og jeg har ikke kunnet påvise et tilgrundliggende princip.

Titulaturen kan derfor ikke lægges til grund for en klassifikation af Shusharrâ-brene. Usikkerhedsmomenterne er for mangfoldige, hvortil kommer, at en væsentlig del af disse breve stammer fra randområder, hvorfra paralleller savnes. Klassifikationen foretages derfor bedst *a priori* og kan anlægges som vist i Konkordans 5.

⁶⁸ Sml. også A. Ungnad, *BB.* No. 185, 1, og det af R. Frankena, *TLB* 4 (1966), som No. 22 udgivne brev LB 1881, 1.

VI. Klassifikation af Shusharrâ-brevene (Apriorisk)

KONKORDANS 5.

	No.	SH.	IM.	Publiceret og/eller oversat
I. Breve til Kuwari.				
A. Breve fra det assyriske kancelli.				
1. Breve fra Shamshi-Adad.				
(a). Afsender navngivet	1	809	62089	<i>People</i> , 147 f. Omtalt og citeret i uddrag: <i>Sh.T.</i> 95 ff. Se nedenfor, Figs. 16–21.
(b). Afsender anonym under betegnelsen »kongen«.	2	894		
	3	828		
	4	886	62128	
	5	880	62124	
(c). Afsender anonym under betegnelsen »din herre«.	6	872	62118	
	7	915	62136	<i>Sh.T.</i> 45 f.; <i>People</i> , 150.
	8	887		<i>Sh.T.</i> 37–41; <i>People</i> , 151 f.
	9	882	62125	
	10	943		
	11	920	62139	<i>Sh.T.</i> 32–35; <i>People</i> , 154.
	12	888		
	13	919	62138	
	14	917		
	15	911 +		<i>People</i> , 150.
	16	883	62126	
	17	906 +		
	18	878		<i>Sh.T.</i> 47–50; <i>People</i> , 149.
	19	861	62113	<i>Sh.T.</i> 57 f.; <i>People</i> , 153.
	20	905	62135	
	21	926	62142	
	22	892	62130	
	23	909 C		
	24	852 A	62109	
	25	814	62092	

	No.	SH.	IM.	Publiceret og/eller oversat
2. Breve fra Ishmê-Dagan	26	856	62110	<i>Sh. T.</i> 51-53.
	27	908		
	28	944	62146	
3. Breve fra Kurashânum	29	921	62140	<i>Sh. T.</i> 53 f. <i>Sh. T.</i> 56 (ll. 23-29).
	30	879	62123	
	31	916		
	32	907		
	33	895		
B. Breve fra andre korrespondenter med semitiske (akkadiske eller amoritiske) navne.				
1. Fra Sin-ishmêanni	34	826		<i>Sh. T.</i> 91 n. 67 (ll. 1-8); 83 (ll. 33-40).
	35	822		
	36	818	62095	
	37	829,	62101	
		ll. 41-47 (venstre kant) ⁶⁰⁾		
2. Fra Etellum	38	876	62122	<i>Sh. T.</i> 65 f.
	39	913		
	40	877		
	41	925 +	62141 ÷	
	42	859 +		
	43	857	62111	
	44	875	62121	
3. Fra Migir-Adad	45	912		
4. Fra Astrum	46	873	62119	
5. Fra Jadnum	47	941	62145	
	48	945	62147	

⁶⁰⁾ Meddelelse tilføjet på venstre kant; se n. 58.

	No.	SH.	IM.	Publiceret og/eller oversat
C. Breve fra korrespondenter med (til dels formodet) hurritiske navne.				
1. Fra Khulukkatalil	49	858	62112	<i>Sh. T.</i> 66
	50	813		<i>Sh. T.</i> 70 f. (n. 57)
	51	805		
	52	820	62096	
2. Fra Talpusharri	53	810	62090	
	54	819		
	55	884	62127	
	56	829,	62101	
		II. 1-40 ⁷⁰)		
	57	824	62099	
	58	801	62084	
3. Fra Tenturi (Hurritisk?)	59	811		{ <i>J. Læssøe og E. E. Knudsen, An Old Babylonian Letter from a Hurrian Environment (ZA N.F. 21 [1963], 131-137)</i>
4. Fra Wanni (Wanna; Panni) (Hurritisk?)	60	874	62120	<i>Sh. T.</i> 61-63
	61	900	62133	
	62	914		
D. Breve fra Shepratu	63	812	62091	{ <i>Sh. T.</i> 77-82; <i>People</i> , Pl. 15, fotografi af tavlens forside.
	64	827	62100	{ <i>J. Læssøe, IM 62100: A Letter from Tell Shemshara (Studies in Honor of Benno Landsberger [AS 16; 1965]. 189-196)</i>
II. Breve, fundet i Tell Shemshâra, adresseret til andre end Kuwari.				
A. Til Nawram-sharûr; fra Sîn-ishmê-anni	65	918	62137	
B. Til Jashûb-Adad:				
1. fra Talpusharri	66	896		
2. fra Pishenten	67	816		

⁷⁰) Sm. Text No. 37 (med n. 69).

	No.	SH.	IM.	Publiceret og/eller oversat
C. Til Kullu; fra Pishenten	68	868		J. Læssøe, <i>Akkadian annakum: »Tin» or »Lead»?</i> (<i>Acta Orientalia</i> 24 [1959], 83-94); <i>People</i> , 157
D. Til 'x] [...]; fra Pishenten	69	802 med 808 +	62085 med 62088 +	
III. Brev til Sîn-ishmê-anni; fra Kuwari	70	899		
IV. Breve, hvor afsenders og modtagers navn ikke er bevaret.				
A. Fragmenter, i hvis text væsentlige efterretninger endnu er bevaret	71	891		
	72	821	62097	
	73	804		
	74	930 +	62143	
	75	860		
B. Uvæsentlige fragmenter.	76	830		
	77	831		
	78	833		
	79	852 B		
	80	852 C		
	81	854		
	82	885		
	83	904 A		
	84	904 B		
	85	904 C +		
	86	904 E		
	87	909 B		
	88	909 D		
	89	909 E		
	90	910		
	91	923 B +		
	92	924		
	93	931		
	94	934		
	95	940		

Som for Mari-brevenes vedkommende gælder det for Shusharrâ-arkivet, at der ikke af teksterne selv kan udledes en fast og tvingende rækkefølge. Brevene er ikke dateret og kan kun indordnes i et i tid fremadskridende begivenhedsforløb på grundlag af de begivenheder, som de omhandler; når disse kan ses at være omstændigheder, der følger på hinanden i et givet årsagsforhold, så at *Begivenhed B* forudsætter *Begivenhed A*, hvorimod den omvendte orden vilde være umulig, kan vi begynde at indrangere brevene i et system, som afspejler begivenhedernes faktiske rækkefølge. Den udmærkede og ulykkeligt tidligt afdøde belgiske historiker og assyriolog, Godfried Goossens, må nævnes som den, der mest systematisk og med heldig anvendelse af historisk metode har forsøgt at ordne Mari-brevenes kaleidoskopiske efterretninger i en udviklingsrække; hans monografi, *Het ontstaan van het assyrisch rijk* (Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, Jaargang XXII, 1960 – nr. 3), fortjener overordentlig påskønnelse.

Det bør fremhæves, at den i Konkordans 5. valgte rækkefølge er arbitrær. Kriteriet, som er bragt til anvendelse med henblik på indrangering i større hovedgrupper, er brevskriverens historiske og politiske prominens, således som *det for øjeblikket forhåndenværende kildemateriale* gør det nærliggende at fortolke den. Den valgte klassifikation skal ikke implicere, at nye fund ikke meget vel kan tænkes at nødvendiggøre en reorganisering af materialet og en komplet omorientering af de anlagte synspunkter. Rækkefølgen inden for de enkelte større grupper, som er valgt her, er ligeledes arbitrær; overvejelser med hensyn til de omhandlede begivenheders sammenhæng har stedvis ladet forfatteren føle det naturligt at gruppere visse breve i sammenhæng med hinanden, men rækkefølgen beror i andre tilfælde på de enkelte dokumenters relativt bedre eller ringere bevarelsesstand. Det bør endelig fremhæves, at der i den ovenfor anvendte klassifikation ikke er taget stilling til, om samtlige breve under afsnittet *I.A.* (eventuelt med *I.B.*) tilhører en tid forud for den, som vedrøres af de begivenheder, der omhandles i brevene under afsnittene *I.C.*, *I.D.*, *II.A.–D.* og *IV.A.* (No. 71), eller om alle disse breve omhandler begivenheder, som fandt sted inden for en og samme periodes omskiftelige skæbne. Det vil være naturligt at lade forsøget på en stillingtagen til disse spørgsmål bero på en oversigt

over de forhold, som brevene omhandler; men lad os forud derfor bemærke, at nogle af de personnavne, som vi står over for i brevene fra Shusharrâ, genfindes i Mari-korrespondancen: dette kan selvsagt ikke godtages som argument for, at vi nødvendigvis har at gøre med de samme personer, men sandhedsbevis kan dog føres i nogle tilfælde.

Kurashânum: kendes ikke i Mari.⁷¹⁾

Sîn-ishmêanni: kendes ikke i Mari.

Etellum: i et brev sendt til Jasmakh-Adad (*ARM* 4, 80) skriver hans broder Ishmê-Dagan således (rev. 5'-13' [slutning]), »Efterretningerne om dette nærmere liggende land og dette fjernereliggende land [. . . . (brud)]⁷²⁾ – – og de gesandter, som bringer mine breve, må ikke lade det ene omtalte land blive bekendt med mine oplysninger om det andet omtalte land. Nu lader jeg iøvrigt et lille brev bringe til dig side om side med dette brev (som du herved får overbragt). Lad dette (lille extra brev) læse op for dig, og lad også de dig undergivne, som gør tjeneste hos dig, (nemlig) Etellum, Asîrum, Shumshu-liter, Mutu-Kanata og Mutu-Khatki, høre det blive læst op! Lad endvidere Ishar-Lim⁷³⁾ og Appan-Il høre det blive læst! – – I måneden Addar, da den 12. dag var ved at gå til ende,⁷⁴⁾ har jeg afsendt dette mit brev til dig.«

Migir-Adad: en Migir-Adad nævnes i et brev sendt til Jasmakh-Adad (*ARM* 1, 130), hvori hans broder Ishmê-Dagan meddeler, at den pågældende Migir-Adad har et betydeligt til-

⁷¹⁾ Uden at der antydes identitet mellem personerne, kan personnavnet *Ku-ûr-sa-nu-um* (*YOS* 5, 24, 2) formentlig anføres som en variant til navnet Kurashânum.

⁷²⁾ Med vendingerne »dette nærmere liggende land« og »dette fjernereliggende land« hentydes der ved anvendelsen af det anaforske pronomen (akkadisk *šû*, etc.) til et anliggende, hvorom der tidligere har været tale i brødrenes korrespondance. Jasmakh-Adad's brev til Ishmê-Dagan om dette spørgsmål må forventes at ligge i Ekallâtum, ventende på sin udgraver.

⁷³⁾ Ishar-Lim, en assyrisk kommandant; sml. ovenfor p. 64 og n. 56. Det er vanskeligt at forestille sig, at den Ishar-Lim, som i henhold til brevet *ARM* 4, 25, var særlig velinformeret om forholdene i og omkring Shusharrâ, ikke skulde være identisk med den Ishar-Lim, der her i selskab med Etellum og Asîrum (og 3 andre personer) skal orienteres om konfidentielle efterretninger – disse er tilmed indeholdt i et særligt (lille) dokument, som formodentlig kunde skjules på budbringerens person, selvom hans egentlige depeche skulde falde i forkerte hænder. (Besættelsestidens forskellige sindrige og mere eller mindre intime gemmesteder kommer læseren i hu.)

⁷⁴⁾ Ishmê-Dagan, som sandsynligvis ved dette brev's aflættelse havde efterfulgt Shamshi-Adad på tronen, ytrer sig her ganske som faderen og efterligner endog hans stil med hensyn til angivelse af brevets afsendelsestid inden for måneden (sml. n. 40).

godehavende i sølv hos en vis Abdu-Erakh; Ishmê-Dagan anmoder om, at broderen vil sende Abdu-Erakh til Ekallâtum, så at Migir-Adad [kan få sit tilgodehavende udbetalt? (brud i texten)]. Efter et brud tilføjes: »Han skylder et stort beløb. Jeg har påmindet ham derom. Der må ikke forekomme den mindste forsømmelse i denne sag. Send ham til mig!«⁷⁵⁾

Asîrum: kendes i Mari; se ovenfor under Etellum (*ARM* 4, 80, 9').

Jadînum: en Jadînum nævnes i et brev, som Shamshi-Adad sendte til sønnen Jasmakh-Adad i Mari (*ARM* 1, 99). »Hvad plovene angår, vil jeg sætte Jadînum og hans kolleger i spidsen for (tilsynet med) dem; send ham derfor til mig! For dit eget vedkommende må du indsætte en anden (person) dér hos dig selv, for at han kan overtage (tilsynet med) plovene.«⁷⁶⁾

Under grupperne *I.C.* og *I.D.* genfindes ingen af de dér repræsenterede korrespondenters navne i Mari-brevene.

Nawram-sharûr (*II.A.*, No. 65) kan jævnføres med en person i Mari, for hvis vedkommende det har været debatteret, om man havde at gøre med en mand eller en kvinde (*ARM* 15, 153 n. 1, med henvisning til *ARM* 1, 8, 35). Den Nawram-sharûr, der optræder som ophavsmand til Shusharrâ-brevet No. 65, kan éntydigt bestemmes som værende maskulin, eftersom forfatteren anvender suffixet *-ka* (2. m. sg.) om sig selv; den pågældende er i øvrigt et medlem af stammen Jâ'ilânium.⁷⁷⁾ En Nawram-sharûr omtales endvidere i *ARM* 6, 70, 5, i en beskadiget kontekst, men karakteristisk i sammenhæng med [x] mand fra Larsa, »10,000 mand, som Hammurapi af Babylon stiller,« samt »Ishar-Lim⁷⁸⁾ i spidsen for [. . .] tropper samt de tropper, som 'manden' (d. v. s. kongen) af Eshnunna møder med.«

⁷⁵⁾ Også her (jvf. foregående note) viderefører Ishmê-Dagan den særlige og yderst temperamentsfulde brevstil, som hans fader yndede at anvende.

⁷⁶⁾ I henhold til *ARM* 1, 44 (Shamshi-Adad til Jasmakh-Adad), 5, har Shamshi-Adad ladet et stort antal plove forarbejde til brug for opdyrkningen af landet omkring Shubat-Enlil. Der kan vel i disse oplysninger ses et vidnesbyrd om, at større områder end tidligere blev opdyrket på Shamshi-Adad's foranledning.

⁷⁷⁾ Se *ARM* 15, 158 s. v. Wilânium og 137 s. v. Wilânium. Læsningen *Wilânium er af I. J. Gelb blevet korrigeret til Jâ'ilânium i hans behandling af amoritisk (*Atti della Accademia Nazionale dei Lincei* [cf. n. 16], 13, 149). Den præcise læsning af navnet Nawram-sharûr (tidligere læst *Nawiram-sharûr) skyldes også Gelb (wa = aw, iw, uw in *Cuneiform Writing* [*JNES* 20, 1961, 194-196]).

⁷⁸⁾ Ishar-Lim (sml. ovenfor, p. 64 og nn. 56 og 73) var en af de funktionærer, som forblev i tjenesten, efter at Zimrilim havde tilbageerobret Mari og fordrevet Jasmakh-Adad.

(Dette brev tilhører perioden efter det assyriske interregnum i Mari under Jasmakh Adad).

Ingen af vore øvrige korrespondenter er bevidnet i brevene fra Jasmakh-Adad's eller hans (for så vidt retmæssige) efterfølger Zimrilim's arkiver i Mari.

En oversigt over de begivenheder, brev for brev, som Shusharrâ-arkivet omhandler, følger nu. Den vil formentlig vise, at det samlede billede på flere punkter tillader mere end én mulig fortolkning; men nogle sikrere holdepunkter kan dog også nås.

VII. *Oversigt over de i Shusharrâ-brevene omhandlede begivenheder foretaget ved oversættelse eller referat af teksterne*

I det følgende meddeles, så vidt det er muligt under hensyn til bevarelestilstand, oversættelser eller referater af et udvalg af de i Tell Shemshâra fundne breve. Hvor der allerede foreligger udførlige oversættelser og bearbejdelser, har jeg indskrænket mig til at meddele en kort oversigt over det pågældende brevs indhold; under hele det følgende henvises der stadig implicite til det i det foregående (VI. *Konkordans* 5) meddelte sæt af oplysninger, herunder også til de dér angivne litteraturhenvisninger.

1. Se fotografier af teksten, Figs. 16–19, og kopi, Figs. 20–21.

Sig til Kuwari: således (siger) Shamshi-Adad.

Du har jo hørt om akhzæeren Jashûb-Adad's fjendtlige adfærd.⁷⁹⁾ Før i tiden fulgte han shimurræerne.⁸⁰⁾ Så forlod han shimurræerne og fulgte tirukkæerne.⁸¹⁾ Så forlod han tirukkæerne og fulgte Jâ'ilânum. Så forlod han Jâ'ilânum og fulgte mig. Så forlod han mig og er gået over til manden af Kakmum;⁸²⁾ og over for alle disse konger har han svoret en ed. Fra det tidspunkt, da han sluttede venskab med disse konger og (derpå) viste sig som (deres) fjende, er der gået mindre end tre år. Da han sluttede venskab med mig, tilsvor han mig en ed i Adad af Arrapkha's tempel. Han tilsvor mig igen en ed på bredden af Zâb i (byen) Ainum; og jeg for mit vedkommende tilsvor ham en ed. To gange tilsvor han mig en ed. Fra den dag, da

⁷⁹⁾ «Akhzæeren»: Jashûb-Adad siges her at komme fra landet Akhzum.

⁸⁰⁾ Folkene fra Shimurum.

⁸¹⁾ En variant af betegnelsen turukkæerne (folk fra Turukkum).

⁸²⁾ Kakmum: sml. n. 46.

Fig. 16. Brev No. 1, forside.
Naturlig størrelse.

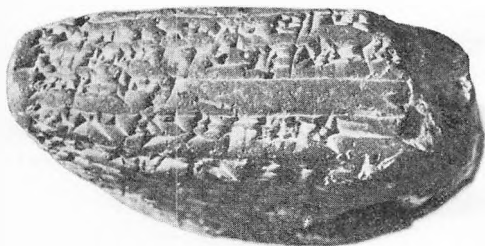

Fig. 17. Brev No. 1, nederste kant.
Naturlig størrelse.

Fig. 18. Brev No. 1, bagside.
Naturlig størrelse.

Fig. 19. Brev No. 1, øverste kant.
Naturlig størrelse.

FORSIDE

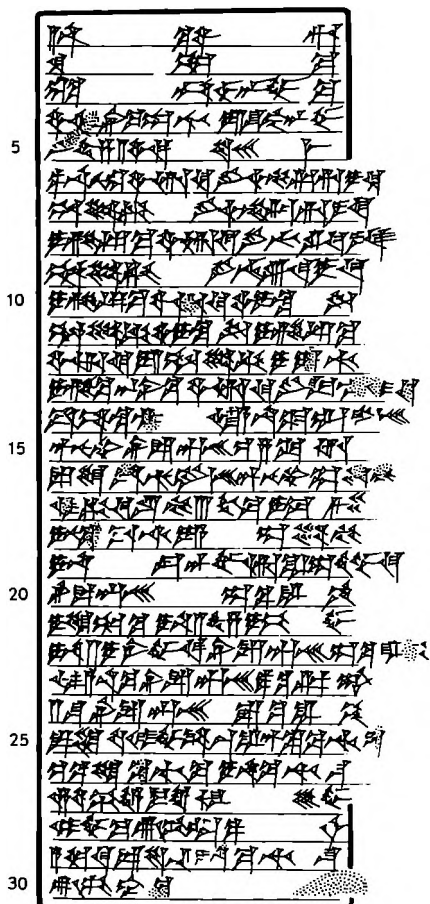

Fig. 20. Brev No. 1. Forside og nederste kant.

BAGSIDE

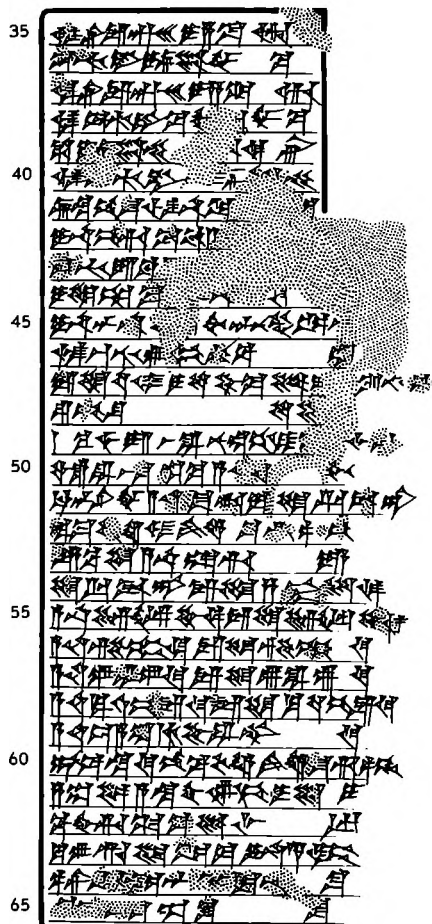

Fig. 21. Brev No. 1. Bagside og øverste kant.

han greb sømmen på min klædning,⁸³⁾ har jeg ikke tilegnet mig noget sølv, nogen oxer, nogen får eller noget som helst korn i hans land; ikke én by har jeg indtaget i hans land. — — — Nu har han vist sig som en fjende af mig og er gået over til manden af Kakmum. Han slutter venskab med en konge og sværger en ed — slutter venskab med en konge og sværger en ed! — men den nærmest forudgående konge, som han slutter venskab med, viser han sig (derpå) som fjende over for, og med en konge, som han slutter venskab med — hans venskab (med ham) og hans fjendskab (imod ham) [skifter?] inden for et tidsrum af 2[+ x] måneder. Med mig har han igen [.] 1[+x?] måned(er), og [me]d [.]. — — — Nu har han [.] disse [.] må[ned]er, men han har ikke grebet min hånd. Fra den dag, da han bryder op — så meget som du k[an] udrette i hans land, !⁸⁴⁾

Hvorfor opholder Kushija sig dér (hos dig)? Beskik ham og send ham til mig ikke senere end den [x]'nde dag i denne måned. Send ham til mig, førend sneen blokerer bjergene og vejene. Fra (byen) Zasli til (byen) Shegibbu, fra Shegibbu til (byen) Zikum, fra Zikum til (byen) Ura'u, fra Ura'u til (byen) Lutpish, fra Lutpish til landet Khaburâtum. Hvis det ikke forholder sig sådan, og sneen allerede blokerer bjergene og vejene, så at I ikke kan rejse, så lad ham (fortsat) opholde sig hos dig. (I så fald) må I begge rejse senere, og brød og øl [. . . .] ham og dig [.] [Så snart du har hørt dette mit brev], sæt da hans folk på fri fod.

2. (Referat). Shamshi-Adad til Kuwari. Teksten stærkt beskadiget.

Omhandler samme emne som No. 1 og beskriver ligeledes Jashûb-Adad's troløshed. Brevet slutter med at anviser en anden rejserute for den i No. 1 nævnte Kushija: »Hvorfor opholder Kushija, din tjener, sig dér (hos dig)? Send ham afsted! Vejene over (byen) Shakummi er i orden. Send ham afsted ad vejene over Shakummi!«

3.

Sig til Kuwari: [således (siger) ko]ngen.

[Med hensyn til] sønnen af Ibal-Erakh, [om hvem] du har tilskrevet mig — jeg kender ham ikke. Hvor opholder han sig? Ophol-

⁸³⁾ Et idiomatisk udtryk for anerkendelse af et vasallforhold.

⁸⁴⁾ Sætningen er uafsluttet. Der skal formodentlig suppleres et imperativisk udtryk («— saa meget, som du kan udrette i hans land, udret det!»).

der han sig i landet Arrapkha? Skriv til mig, hvor han opholder sig, så at jeg kan få ham at se. — — Med hensyn til pågribelsen af Jashûb-Adad, hvorom du har tilskrevet mig — måtte guden lede dig! Pågrib ham, gør mig den tjeneste, og for hver én tjeneste, som du gør mig, skal jeg gøre dig ti tjenester! Og med hensyn til at bringe hans land i oprør, hvorom du har tilskrevet mig — du og manden af Lullum skal slutte jer sammen og bringe hans land i oprør! — — Kulden [. . .] disse to måneder. Landet kan han ikke⁸⁵⁾. [1 linie ødelagt]. [. . . .] 1 dag [. . .] med dig. [. . . .] hovedmassen af hæren, [. . .] vil jeg spørge [ham].

4.

Sig til Kuwari: således (siger) kongen.

Dit brev, som du har ladet tilsende mig, har jeg hørt. Dine ord, så mange som du har tilskrevet mig, er blevet efterprøvet. Jashûb-Adad's ord er galskab(?). Hans hånd er over ham (selv). Efterretningerne om ham er meget⁸⁶⁾. Han kender ikke sine (egne) ord. Og han kender ikke den ed, som han sværger. Han sværger en ed, som om (han svor den) i søvne. [1 linie uforståelig]. En konge, som ikke har erhvervet sig⁸⁷⁾, fandtes ikke (d. v. s. ingensinde).⁸⁸⁾ Hvis han nu, således som du har tilskrevet mig, er kommet, så forelæg hans [. . . .], som opfyldes (bliver fuld), for kongen, og før landet tilbage i krigsberedskab.⁸⁹⁾ Hvis det ikke forholder sig sådan, lad (kvæget) græsse(?)⁹⁰⁾.

En anden sag. [. . . .] vil komme til at være til disposition for æselbestanden dér. Sammen med tropperne vil jeg komme op til det land. Du vil komme (og fremstille dig) for mig, og sammen med dig skal du fremføre din tjener.

5.

Sig til Kuwari: således (siger) kongen.

Dit brev, som du har ladet tilsende mig, har jeg hørt. Kushija har ikke hørt noget til disse dine efterretninger, og efterretningen, som går ud på, at han har foretaget sig (noget) for at tage ham, er falsk.

⁸⁵⁾ Forståelsen af denne sætning er prekær. Måske: »Han formaar ikke at lede landet?»

⁸⁶⁾ Texten udelader et verbum.

⁸⁷⁾ Uforståeligt.

⁸⁸⁾ Forfatteren synes at citere et ordsprog.

⁸⁹⁾ Egentlig: »før landet tilbage til den situation, at garnisonerne er fuldt bemandedt!»

⁹⁰⁾ Usikkert.

Heller ikke har han forelagt dine efterretninger for mig. Jeg vil nu tilskrive dig til landet Akhzum, det øvre, og du vil komme til mig, og du vil mødes med mig. Og jeg vil forelægge en komplet rapport for dig.

6.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Dit brev, som du har ladet fremsende til Ishmê-Dagan, har Ishmê-Dagan ladet fremsende til mig, og jeg har hørt det. Hermed har jeg ladet hæren og gesandter beskikke og har nu sendt dem til dig. Og med hensyn til dit ønske, hvorom du har tilskrevet mig – send mig mænd, så at de kan hente mursten og asfalt.

7. Se *Sh.T.* 46.

8. Se *Sh.T.* 40 f.

9.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Hæren, som [marcherer?] med [. . . .], er nået frem. På den dag, da jeg lod dette mit brev sende til dig, har hæren, som (marcherer) med Ishmê-Dagan, i sit fulde omfang, og hæren, som (marcherer) med manden af Eshnunna, overskredet Zâb; og jeg er for mit eget vedkommende nået frem til (byen) Kashtappum. Når du hører dette mit brev, før da på den tredje dag 1,000 mand (af) din hær til Kashtappum, til mig, og en af dine generaler (*rab Amurrim*) skal komme med hæren.

10.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Dine breve, som du har ladet tilsende mig, har jeg hørt. Du har tilskrevet mig som følger med hensyn til Lidæ: »Måtte min herre [. . . .] med henblik på, at han kan opholde sig (slå sig ned)«. Således (skrev) du. [. . . .], som [. . . .] til Shikshabbum. [5 linier ødelagt]. Indtil efterretninger om Shikshabbum [. . . .], skal din [. . . .] gøre [. . . .]. Til det land [. . . . (1 linie ødelagt)].⁹¹⁾

⁹¹⁾ Den i dette brev omtalte Lidæ lader sig identificere med den turukkæiske hærfører Lidaja, om hvem Ishmê-Dagan skriver til Jasmakh-Adad; sml. p. 64. Shikshabbum, en by, hvis erobring spiller en væsentlig rolle i Shusharrâ-korrespondencen, kendes foreløbig kun fra dette arkiv; dens beliggenhed kendes ikke, men byen må søges i bjergene, formodentlig østligere end Tell Shemshâra.

11. Se *Sh.T.* 35.

12.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Førend du drog ud, havde jeg tilstillet dig (min) afgørelse som følger: »Hvis Shikshabbum er blevet taget, skal du komme til Arrapkha (og fremstille dig) for mig. Hvis Shikshabbum ikke er blevet taget, skal garnisonshæren rykke ind i omegnen af Shikshabbum, og du selv skal⁹²⁾ drage til Shusharrâ. Shusharrâ's kommandant skal du give dine ordrer, og fæstningen Shusharrâ's hær skal du føre med dig og komme til mig.« Dette pålagde jeg dig. Dette er ordren. Handl i overensstemmelse med ordlyden af den ordre, som jeg har pålagt dig! — — — Nu er imidlertid Shikshabbum blevet taget,⁹³⁾ og du er draget til landet Shusharrâ. Du er jo vendt tilbage til mig. Alle de efterretninger, som du kommer i besiddelse af — send dem uophørligt; det er jo dig og kun dig, som opholder dig dér. [. . . . ti] Shusharrâ sender han mig hæren fra det øvre land. Send mig fortløbende [efterretninger], så at jeg kan vide (kende) [. . . .].

En anden sag. Med hensyn til (den plan) at slutte en pagt med manden af Lullum på mine vegne, som du nævnte for mig — mine hænder er ikke tvættet. En varselpræst [har svo]ret et imødekomende varsel; [. . . .], og de(?) har ikke ladet sværge over for dem.⁹⁴⁾ Måske vil han rejse indsigelse af en eller anden art i hans (/sit?) land. [. . . .] lad hans bagtropper komme.⁹⁵⁾ Han har svoret en ed over for dem, og jeg vil nu herfra sende mine tjenere, så at de kan lade dem sværge en ed.

13.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Med hensyn til turukkæerne, som du har sendt til mig sammen med deres folk — siden du sendte turukkæerne sammen med deres folk til mig, er der gået [. . . .]. Ef[terretninger], o]g de sagde til mig som følger: »I [. . . .] hemmelighed. Vi(?) er bekymrede. Og hæren, som i hemmelighed er rykket ind i Shikshabbum, [. . . .]«. Dette sagde de til mig. Og du har sagt til mig således: »Man bagtaler

⁹²⁾ Usikker text. Måske: »som om du var din egen herre«?

⁹³⁾ Denne sætning er indføjet i mindre skrift.

⁹⁴⁾ Usikkert.

⁹⁵⁾ Hypotetisk oversættelse.

mig over for min herre«. Hvad er det for en bagtalelse af dig, som de begår? Fordum tilskrev jeg dig som følger: »De turukkære, hv[is underhold] du ikke formår (at påtage dig) – send dem til [mi]g; jeg vil lade hæren påtage sig deres underhold [hé]r«. De[tte sagde jeg] til dig.

Nu –: turukkærne, så mange som du sender mig, skal ikke [komme] i hemmelighed ved nattetide. Han har [. . . .]et landet for ham, og de vil drage ind i Shikshabbum uophørligt. Med rette hedder det: »Vor fjendes styrke forøger vi, og hans spyd gør vi kraftigere!« Derfor er jeg bekymret.

Nu –: lad landet samles og sig til dem som følger: »Lad den, hvis ønske det er, blive hér. Den, hvis ønske det ikke er, lad ham drage til min herre!« Dette skal du sige til dem, og turukkærne – så mange som du sender til mig – skal ikke komme i hemmelighed ved nattetide. En officer tilhørende dig skal stille sig i spidsen for dem og [. . . . (4 linier ødelagt)].

Fordi [han] ikke [. . . .]ede [landet for ham], drog de ikke ind i Shikshabbum, og vor fjendes styrke skal ikke forøges og hans spyd ikke blive kraftigere. Således har han handlet. Og turukkærne, så mange som du sender til mig – lad de første være noteret i et brev!⁹⁶⁾

14.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Hermed sender jeg dig et troppekontingent under kommando af Etellum⁹⁷⁾ med henblik på omringning af byen. Stil 1,000 mand af dine tropper til rådighed for ham og send dem til ham, til Shikshabbum.⁹⁸⁾

15.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Da du opholdt dig hos mig, sagde jeg til dig som følger: »Tilbagehold de turukkære, der ligesom før i tiden kommer til mig, for så

⁹⁶⁾ »De første«: fortroppen? Meningen synes at være, at fortroppen (hvis denne fortolkning er rigtig) skal være registreret skriftligt, så at man kan være sikker på, at der ikke ankommer flere og heller ikke færre turukkære end aftalt.

⁹⁷⁾ Den Etellum, som her sendes til assistance for Kuwari af Shamshi-Adad, må i betragtning af situationens helhedsbillede antages at være identisk med den Etellum, som afsendte brevene Nos. 38–44 til Kuwari. Hovedtemaet i disse breve er den belejring af Shikshabbum, som Kuwari og Etellum foretager i fællesskab. I denne by var der i henhold til brevet No. 11 (SH. 920; se *Sh.T.* 32–37) stationeret en kutæisk garnison under kommando af en vis Endushshe.

⁹⁸⁾ På tavlens venstre kant er der i mindre skrift og i en anden håndskrift end selve brevets tilføjede personnavnet Zikri-Ishtar.

vidt som du kan påtage dig deres underhold. For så vidt som du ikke kan påtage dig deres underhold, lad dem da drage videre til mig.« Dette sagde jeg til dig. Var jeg måske ikke imødekommende over for (tanken om) deres opholden sig dér? Er det ikke⁹⁹)? Således (sagde / tænkte jeg): »Lad en talrig hær slå sig ned, og han(?) vil yder[ligere](?) kunne tilgodese deres behov; 'og måtte han dette land'¹«. Disse ting er jeg besluttet på. Behold nu hæren, hvis underhold du kan påtage dig, hos dig, men (den del af den), hvis underhold du ikke kan påtage dig – send den til mig! [. . . . (12 linier beskadigede; indhold kan ikke rekonstrueres sikkert)]. Een dig tilhørende officer skal stille sig i spidsen for dem og bringe dem til mig i sikkerhed(?), og således vil det ikke ske, at de forsvinder i det mellemliggende territorium. Hvis det ikke (gøres) således, og vi (derfor) skræmmer dem, vil de da ikke rette deres opmærksomhed andetsteds hen?

(Brevets 9 sidste linier vedrører Tirwensheni og Zilija, hans »broder«, som Kuwari har tilbageholdt; brevskriveren udbeder sig dem tilsendt og beordrer Kuwari til at give den (eller dem? – teksten viser ikke éntydigt, om der hér er tale om én eller flere personer), som han har sendt til Kuwari, en »fair trial« i overensstemmelse med deres retssags karakter. Der synes at være tale om en udvexling.)

16.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Dit brev, som du har sendt mig, har jeg hørt. At du har besejret(?) (byen) Kuzulâ med våben (og) inspiceret(?) den – alt, hvad du har foretaget dig, har du skrevet til mig, og jeg har glædet mig meget.

En anden sag. Med hensyn til Sharnida og »bageren«, om hvem du har skrevet til mig, er jeg ikke på nogen måde [. . . .]. Både mundtligt og skriftligt har jeg givet dig besked. Skriv til mig, om det ene eller det andet er tilfældet; sagen(s sammenhæng) er gået mig af minde.

Og med hensyn til Khazip-Teshup, om hvis (eventuelle) henrettelse du har tilskrevet mig – siden du nævnte hans (eventuelle) henrettelse, så lad ham (dog) dø – hvorfor skulde han leve? Lad ham dø i fængslet. Han skriver uophørligt til sin by og tilskynder til oprør [. . . .]. [. . . . (5 linier ødelagt)]. Og de vil behandle(?) ham, som om han var i live og opholdt sig i fængsel.

⁹⁹) Usikkert. Der skal muligvis forstås: »Er det måske ikke en distriktsbys?«

17. (SH. 906 + 909 A + 923 A + 927 + 928 + 929 + 932 + 933).

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Med hensyn til Khazip-Teshup har du tilskrevet mig som følger: »Min herre sender ham ikke til mig; og hvorfor har min herre lagt en guldring på ham og iklædt ham en klædning? Han vil ikke [komme] tilbage til mig.« Dette har du skrevet til mig¹⁰⁰). Khazip-Teshup har du sendt til mig [. . . .]. [. . . . (7 linier ødelagt)]. [. . . .] sagde jeg, og din officer svar[ede mig såle]des: »Noget som helst [. . . .] Kuwari [. . . .] med mig, så meget som [. . . .]«. Dette sagde din officer til mig, og på grund af [. . . .] har jeg lagt en guldring på ham og iført ham en klædning. Jeg pacificerede ham og sagde til ham som følger: »En fader har ikke stillet sig op imod(?) en søn. [. . . .] din fader har stillet sig op til fordel for(?) dig. Han har rådet (dig?) til dit [bedste(?)]¹. Du skal ikke være bekymret for noget.« Dette sagde jeg til ham. Jeg pacificerede ham. Således sagde jeg: »Lad ham være i ro i to-tre dage – derefter vil jeg sende ham til Kuwari. Jašilli[. . . .] spurgte jeg ud, og han sagde som følger: »Kuwari elsker ha[m]«. Dette sagde han til [mig og].

Resten af brevet, ca. 15 linier, ødelagt.

18. Se *Sh.T.* 50.

19. Se *Sh.T.* 58.

20. Brevet er, efter indledningsformularen, meget stærkt beskadiget, og en sammenhængende oversættelse kan ikke leveres. Een sætning ses klart: »Vær ikke forsømmelig med hensyn til høsten!«

21.

Sig til K[uwari]: således (siger) din herre.

Du har skrevet til mig med hensyn til [. . . .], som [. . . .] til [mig]. [. . . . (3 linier ødelagt; af det citerede fremgår dog, at Kuwari i sin skrivelse har anvendt navneformen Samsi-Adad)]. 100 [+ x] af dine tropper, som du har ført ind i denne by – (hvad dem angår(?)): måske vil Aluwamadu skrive (om dem) til fjenden [. . . . (resten af brevet, 9 linier, ødelagt.)].

¹⁰⁰) Ledsaget af adverbium (*šu-ba-ḥa-am*, hapax legomenon). Betydning ukendt.

22.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Dit brev, som du har sendt mig, har jeg hørt. [. . . . (LL. 5–21, resten af brevet, ødelagt med undtagelse af tegnrester, som ikke hjemler oversættelse)].

23.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Eftersom du i de sidste 3 måneder uophørligt har skrevet til [. . . . (resten af brevet, hvoraf kun et fragment er bevaret, mangler)].

24.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

For min guds skyld – hvis [. . . .] Lidæ [. . . . (resten af brevet, hvoraf kun et fragment er bevaret, mangler med undtagelse af 2 linier på øverste kant, d.v.s. brevets afslutning)].

(Øverste kant:)

Der foreligger ikke nogen efterretninger. Send dem til mig!

25.

Sig til Kuwari: således (siger) din herre.

Dine breve, som du har sendt mig, har jeg hørt.

Alt, hvad du skriver til mig om, skal jeg udføre.

26. Se *Sh.T.* 52–53.

27.

Sig til Kuwari: [således] (siger) Ishmê-Dagan. [. . . . (7 linier ødelagt)]. Lad ham opholde sig i Shusharrâ.

28.

Sig til Kuwari: [således] (siger) Ishmê-Dagan.

[. . . .], som du har sendt mig, [. . . . (resten af brevet, mindst 6 linier, mangler)].

29. Se *Sh.T.* 54.

30.

Sig til Kuwari og Shamash-nâsir: således (siger) Kurashânum.

Jeg er draget til Ekallâtum for at mødes med kongen, men førend

jeg drog til kongen, havde I skrevet til mig om udlevering af proviant i Khalulliwe til garnisonstropperne, som opholder sig dér. Så snart I har hørt dette brev fra mig, send da garnisonstropperne til Khalulliwe, så at de kan få (deres) proviant. [. . . . (3 linier ødelagt)], som jeg har givet, har jeg sendt. Den hær skal skyndsomst marchere til Khalulliwe.

En anden sag. Kongen har det godt. Min herre Ishmê-Dagan og hæren, som marcherer med ham, har det godt. Han besejrede (en hær på) 6,000 (mand), og min herre Ishmê-Dagan erobrede byerne. Glæd jer!

31.

Sig til Kuwari: således (siger) Kurashânum.

Lyt til de ord, som bæreren af denne min tavle (dette mit brev) (siger)! Hans broder (og) hans folk er for 3 dage siden draget til byen Khishkhinâti. Nu er hans broder død, og hans folk har¹⁰¹⁾ ham. Og sæt hans¹⁰²⁾ fri!

32.

Sig til Kuwari: således (siger) Kurashânum.

Lyt til de ord, som [bære]ren af denne min [tav]le (siger)! [. . . . (resten af brevet, 7 linier, ødelagt)].

33.

Sig til Ku[war]i: således (siger) [Kura]shânu[m].

[Lyt til] de ord, som b[æ]reren af den]ne min ta[vle] (siger)! [. . . . (resten af brevet, 6 linier, ødelagt)].

34.

Sîn-ishmêanni til Kuwari. Omhandler en kornleverance, som K. opfordres til at sende skyndsomst.

35.

Sig til den, som elsker mig: således (siger) Sîn-ishmêanni, som elsker dig.

Kongen har det godt; byen Kunshum, din broder, dit hus, din hustru og også dine sønner og også jeg, som elsker dig, har det godt.

¹⁰¹⁾ Verbets betydning er usikker.

¹⁰²⁾ Uidentificeret ordtegn.

Du vil forhåbentlig ikke sige til mig som følger: »Du opholder dig jo dér, så at du ikke kan tage dig af husets anliggender.« Jeg er gået ind i dit hus og har udspurgt svigerdatteren og Tiduri (= Tenturi?), og jeg (sagde) som følger, idet(?) høstredskaberne(?) var¹⁰³): »I skal udføre høsten¹⁰⁴)« De (sagde) som følger: »Kornet er til disposition [. . . .], og du har fordelt kornet, så meget som [. . . .], i dit hus; véd du det ikke? I al fremtid sig ikke noget! Høsten er nær. Hvis du har bragt kornet, som (er bestemt for) paladset, så bring (også) 20 (mål) fint mel sammen med kornet, som (er bestemt for) paladset, så at høsten ikke lades tilbage (går tabt?). Hvis du ikke har bragt kornet, som (er bestemt for) paladset – så meget des bedre(?) – bring da 20 (mål) fint mel til Zukula, så at dit hus kan blive bragt i stand.«

[Resten af brevet (ll. 33–40): se overs. i *Sh.T.*, p. 83].

36.

Brev i slet bevarelsesstilstand. Indledning som i No. 35. Omhandler Endushshe og byen Kunshum, uden at det kan ses, hvorledes denne person og denne by sættes i forbindelse med hinanden. LL. 17–21: Endushshe har nu i 20[+ x] dage bevæget sig omkring i landet og foranlediget indtagelse af paladser; (men) vi har ikke gjort fælles sag(?) med ham. Til modtageren skriver Sîn-ishmêanni derpå: Optræd som en mand og befæst dine kornkamre. Hvis en egnet dag passerer, vil jeg lade tage varsler med hensyn til byen Kunshum's vel, og om de så falder ud i den ene eller den anden retning, vil jeg skrive til dig (om udfaldet).

37.

Sig til den, som elsker mig: således (siger) Sîn-ishmêanni.

Kornet, hvorom jeg har skrevet til dig (ved brev) med Shu'anishu – send det til mig med denne hær. Og måtte du selv (indfinde dig) over for Samsi-Adad.¹⁰⁵)

38.–43. Af disse breve fra Etellum er et oversat i *Sh.T.* 66; det omhandler et privatretligt opgør, hvor Etellum anmoder Kuwari om at

¹⁰³) Ordret: »gået ud«. Menes der: »sluppet op«?

¹⁰⁴) Læsning af 2 linier usikker.

¹⁰⁵) Brevskriveren anvender her den amoritiske form *Samsi-Adad* (til forskel fra den akkadiske form: *Shamshi-Adad*).

indtræde som mægler. De øvrige omhandler i hovedsagen Etellum's og Kuwari's fælles kampagne imod byen Shikshabbum og ses at være skrevet samtidig med den kampagne, som Shamshi-Adad og Ishmê-Dagan førte imod Nurrugum.¹⁰⁶) I No. 39 meddeler Etellum, at »kongen« (d.v.s. Shamshi-Adad) »om 3 eller 4 dage kan ventes at ville indtage Nurrugum«; derefter »vil han komme med sin hær til Shikshabbum«. I No. 42 foreholder Etellum Kuwari, at han ikke svarer til de forventninger, man (fra assyrisk side) havde stillet til ham med hensyn til et militært initiativ imod Shikshabbum:

»Hvorfor er du efterladende med hensyn til at gøre det af med Shikshabbum? Før i tiden, da dette land var fjendtligt, overfaldt du det daglig – din pisk var hævet over det land, og med våben (i hånd) gav du det ikke fred til at ånde! Hvordan går det til, at du nu er efterladende? Skulde Shikshabbum erhverve sig (ny) styrke, er der da ikke grund til ængstelse både for dig selv og for mig? Hvorfor er du da efterladende? Hvem er vel din fjende, hvis ikke Shikshabbum? Der er jo ingen anden fjende for dig end Shikshabbum! Lig dog derfor ikke på den lade side!«

I No. 43 skriver Etellum, at der bestandig kommer skrivelser fra kongen, hvori der står: »Kuwari har stadig ikke indfundet sig!«

44.

Brev i slet bevarelsesstilstand. Indledning: Sig til Kuwari, således (siger) Etellum, din broder. Det synes derefter at være meddelt, at manden af Kakmum, navngivet som Mushkaju, har ranet 100 får og oxer. Med 24 + x linier kan intet forsøg på oversættelse gives. Brevet slutter med en formaning til Kuwari: Vær ikke forsømmelig i dette anliggende!

45.

Sig til Kuwari: således (siger) Migir-Adad, som elsker dig.

På et tidligere tidspunkt sendte jeg min tjener, Kudukatil, til dig [angående] mit ønske. Nu har jeg herved (på ny) sendt min tjener

¹⁰⁶) Nurrugum: den by, hvis erobring Shamshi-Adad betragtede som en skelsættende begivenhed i sin regeringstid; sml. pp. 42, 101 og 105. I henhold til ARM 1, 22, var felttoget imod Nurrugum så godt som afsluttet ved dette brevs afsendelse; i Shemshâra-brevene Nos. 7 (Sh. T. 46) og 64 omtales belejringen og indtagelsen af Nurrugum som en begivenhed, der er umiddelbart forestående, og i brevene ARM 4, 63, og 5, 61, nævnes flygtninge fra denne by, hvis tilstedeværelse muligvis kan sættes i forbindelse med den assyriske erobring.

til dig. Nægt mig ikke det, jeg har bedt om. [.]. Måtte han kunne rejse i fred, og måtte (i samme omfang!) dit velbefindende være varigt!

46.

Sig til Kuwari, min fader: således (siger) Asîrum, din søn.

En mand ved navn Kirkiri kom op dertil i disse [.]. Han ægtede kvinden Ikrukitam. Kvinden forsøger sig på bagtalelse af ham over for dig. Hun (siger) således: »Han er flygtet til sit (eget) land.« Denne mand har du ladet kaste i fængsel. Hold (imidlertid) ikke denne mand tilbage på dette grundlag, og over for en ansvarlig(?) vil jeg, så ofte(?) du venter det, sætte en mand på fri fod over for dig (til gengæld?). På det grundlag holder min fader denne mand tilbage! Ingensinde har jeg udbedt mig et ønske(s opfyldelse) af min fader. Ved [min faders optræden] i denne sag vil han se [.]. Hold ham ikke tilbage for mig!

47.

Sig til Kuwari: således (siger) Jadînum, din søn.

Efterretninger er tilgået mig fra [.] af følgende indhold: En hær på 300 kutære – en (sådan?) hær står parat(?) til at sætte over (floden), så send bud til skibet med hensyn til indrykning i Shikshabum [.]. Lad dem føre dette skib over (floden). Eftersom Jashûb-Adad ikke har nogen (strids)kræfter, vil han ikke kunne ho[lde] landet. [. (6 linier ødelagt.)], og landet vil de ikke rejse indsigelse imod. Foretag dig, hvad der har at gøre med skibet.

48.

7 linier delvis bevaret (ll. 1–7); brev til Kuwari fra Jadînum, »din søn«. Brevet indfører ved l. 7 et citat, som forudsætter et brev fra Kuwari til Jadînum; men citatet og resten af brevet, ialt ca. 25 linier, er tabt.

49. Se *Sh.T.* 66.

50. LL. 1–14: se *Sh.T.* 71.

51.

Stærkt beskadiget brev fra Khulukkatil til Kuwari. Der ses kun at være tale om en kornleverance.

52.

Stærkt beskædiget brev fra Khulukkatil til Kuwari. Omtaler Talpusharri's officer og kongens klædning. Efter et brud på ca. 14 linier opfordres Kuwari til at sende korn, »så at der kan skabes et ry indtil vore dages ende«. »Du og jeg står jo ikke i modsætningsforhold til hinanden«.

53.

Sig til Kuwari: således (siger) Talpusharri.

Imdija kom til mig og (sagde) som følger: »Dette dit hus, som (befinder) sig i Shusharrâ, bygges ikke.« Dette sagde jeg til dig; »– med hensyn til dette mit hus« – således sagde jeg ikke til dig. Jeg sagde som følger: »Kuwari, du må ikke være efterladende med hensyn til dette hus; tag ikke hensyn til hus-opsynsmanden. Når du når frem, inspicér da mit hus.« Hvis hus-opsynsmanden, som opholder sig (dér), bygger huset godt, så lad ham blive boende. Hvis det ikke forholder sig sådan, udnævn da en hus-opsynsmand efter dit eget skøn. Hvorfor ødelægger de nu dette hus, (mens) du tier? Drag nu omsorg for kornet, (som er) i mit hus, og lad dem tage det i depot.

Et andet anliggende. Et hus tilhørende Ajata, et hus tilhørende Urnamu-TIL, et hus tilhørende Waraki – (dem) skal man opmåle, og dem skal man føre ind i mit hus, og mændene skal tage (dem [d. v. s. husene?]) i varetægt. Man skal føre dem op til mig, så at jeg kan interviewe dem med hensyn til huset. Det er magtpåliggende, at hus-opsynsmanden (og) mændene tager (dem) i varetægt.

54.

Sig til Kuwari: således (siger) Talpusharri.

[Brevet er slet bevaret; der ses at være tale om en kornleverance, som Kuwari ikke har leveret rettidigt.] Nu (er det sådan), at de lande, som kommer os til hjælp, har nærmet sig, og jeg vil drage til Zutlim i spidsen for hæren. [Der sluttes med opfordringer til at fremskynde forsendelsen af kornet (som er lovet)].

55.

Sig til Kuwari: således (siger) Talpusharri, din broder.

Med hensyn til Khabur-atal, om hvem du har skrevet til mig med disse ord: »De ønskede ham til (byen) Shegibbum« – send ham til

mig og lad ham slå sig ned (hér). [6 linier beskadiget; oversættelse usikker.] og lad der for eftertiden eksistere et ry for os!

56.

Sig til Kuwari: således (siger) Talpusharri, din broder.

Nu har jeg sendt dig tropper. Lad det ikke gå sådan, at disse tropper spredes (d.v.s. fordeles) i landet med henblik på transport af korn. Udnævn vagtposter, så at disse tropper kan vende tilbage til landet, og du for dit vedkommende skal drage omsorg for proviant, øl og olie til tropperne, som er undervejs til dig. [. . . . (8 linier beskadiget)], og indlæg dig (derved) berømmelse.

Brevets 2. del (ll. 41–47): se No. 37.

57.

Sig til Kuwari: således (siger) Talpusharri, din broder.

Brevet er i slet bevarelsesstilstand. Det vedrører bl.a. samme emne som No. 53 (T.'s hus i Shusharrâ).

58.

Sig [til] Kuwari: [således] (siger) Talpu[sharri], din [broder].

[. . . . (ca. 15 linier ødelagt)]. Måtte han høre hans vidneudsagn og sige som følger: »Eftersom Kuwari elsker sin herre, har han ladet sende korn, mel og (alt i overensstemmelse med) sin herres ønske.« Og du må ikke være efterladende over for landet og (over for) byen Shusharrâ. Indtil din herre har skrevet til dig, og du er kommet (her)op (til mig), bliv da dér. Når tropperne er [. . . .] dér, vil også jeg sende bud til dig. [. . . . (6 linier ødelagt)].

59. Se ZA N.F. 21 (1963), 131–137.

60. Se *Sh.T.* 63.

61.

Sig til Kuwari: således (siger) Panni, din søn.

»Med hensyn til dine sendebud – måtte de bestandigt være foran dig«, (således) har du tilskrevet mig. [. . . . (brud, hvis omfang ikke kan anslås)].

Sammen med Jakkim-Adad opholder garden sig, og måtte du

forblive i (byen) Shushapshum. For at trænsoldaterne ikke skal (kunne) drage ind, lad ikke hans sendebud drage videre. [. . . . (2 linier ødelagt)]. Om det forholder sig på den ene eller den anden måde, skal du skrive til mig.

62.

Sig til Kuwari: således (siger) Wanna, din søn.

Med hensyn til disse 3 mænd, hvorom du har tilskrevet mig som følger: »[Kula]rum, Tirwensheni og [Sha]t[li]ja, som opholder sig [hos dig] – giv mig dem!« – således skrev du til mig – jeg vil ikke beskikke dem, og [. . . . (resten af brevet, 18 linier, beskadiget og teksten usikker)].

63.–64. Disse to lange breve til Kuwari fra Shepratu, hans »broder«, er oversat og udførligt kommenteret i, hhv., *Sh.T.* 77–87 og *Studies in Honor of Benno Landsberger* (AS 16 [1965]), 189–196. De vedrører i vid udstrækning samme emner og må være skrevet med få dages mellemrum; de er klart udfærdiget af samme skriver. I No. 63 formaner Shepratu Kuwari til at holde sig orienteret om Shamshi-Adad's planer og opfordrer ham til at slutte forbund med folkene fra Lullum.¹⁰⁷⁾ Han tilføjer, at der, hvis Shamshi-Adad ikke sigter videre, ikke skulde være grund til bekymring for landet Utem.¹⁰⁸⁾ I sine ytringer i No. 64 gør Shepratu det ret klart, hvad han sigter til med hensyn til Shamshi-Adad's »planer«; han skriver her, at han (gennem en spion) har erfaret, at Shamshi-Adad har erobret Qabrâ og »nu har sendt en hær på 60,000 mand under kommando af Ishmê-Dagan afsted for at belejre Nurrugum«. Af betydelig vigtighed er en synkronisme, som dette brev giver med hensyn til Elam; Shepratu meddeler Kuwari, at Shurukhtukh, kongen af Elam, interesserer sig for den militære udvikling og især har opmærksomheden rettet imod Endushshe. Den elamiske hersker, som omtales her, og hvis regeringstid således kan sættes i relation til Shamshi-

¹⁰⁷⁾ Lullum: det land, som i ældre perioder kendes under betegnelsen Lullubum. Sml. n. 45.

¹⁰⁸⁾ Landet Utem: et distrikt, hvis beliggenhed ikke kan defineres nøje på grundlag af Mari-korrespondancen, hvor det omtales én gang (*ARM* 1, 5, 34); jvf. diskussion i *ARM* 15, 137, og *Sh.T.* 85 f. med henvisninger til forekomst i Shemshâra-brevene. Se nu også M. Birot, *ARM* 9 (1960), 357, og J. Læssøe, *AS* 16 (1965), 195. Et administrativt dokument fra Tell Shemshâra, SH. 825 (se p. 104, Fig. 23), viser entydigt, at »landet Shusharrâ« var en del af landet Utem, idet tropper fra forskellige områder, bl. a. Shusharrâ, dér sammenfattes som tropper rekrutteret fra Utem.

Adad's regeringstid i Assyrien, forekommer i de elamiske kilder som Shiruktukh; synkronismen er nu behandlet af W. Hinz i *Cambridge Ancient History*, Revised Edition, II, vii (*Persia, c. 1800–1550 B.C.*), 10. – – – Det kan overvejes, om brevene Nos. 63.–64. muligt tilhører en periode umiddelbart forud for de begivenheder, som bragte Kuwari og hans territorium ind under assyrisk overhøjhed.

65.

Sig til Nawram-sharûr: således (siger) Sin-ishmêanni, din broder.

Bullatsi bragte mig (efterretninger om) dit gode helbred, og jeg har glædet mig meget. Som om jeg og du havde mødt hinanden og havde kysset hinanden – således har jeg det! Og jeg for mit vedkommende har det godt her – måtte du glæde dig (i den anledning!)

Og hvad angår [. . . .] ved Shamash's retfærdighed. [. . . .] (12 linier ødelagt)] byen Awal og folkene har vi udspurgt, og måtte din officer, som er undervejs (hertil), bringe [. . . .]. Og det sendebud, som bærer dette brev til dig, skal du behandle såre vel.

66.

Sig til Jashûb-Adad: således (siger) Talpusharri.

Til Nim'a[. . . .] Pishenten skal du ikke sende dit sende[bud]. [. . . .] din fader og din faders fader har talt med dette hus og (med) landet Itabalkhim; og du skal nu tale som følger: [. . . .] (resten af brevet, ca. 20 linier, ødelagt.)]

67.

Sig til Jashûb-Adad: således (siger) Pishenten, din fader.

Har du ikke hørt (dette)? – min fader og min faders fader har sluttet broderskab med din fader og din faders fader. Nu er du [. . . .]; du skal ikke drage [. . . .], og] de skal ikke dømme [. . . .].

Og et andet anliggende: [til] Zuzum [og] skal man give [x] talenter og 15 miner [. . . .] i overensstemmelse med deres ønske. [. . . .], og hvad deres ønske end er, [. . . .] i Kunshum. [. . . .] (5 linier ødelagt)]. [. . . .], 10 miner *kurbi'dnum*-genstande [. . . .]. Deres officerer, som er blevet dræbt – denne din gerning, som du har gjort, er fordelagtig [. . . .]. Hvis du i sandhed er min søn, (sørger du for, at) disse genstande ikke går tabt. Tinnets og *wari'um*-metallet, som er bestilt, skal de hurtigst muligt bringe (til mig) i Kallash. Lad ikke disse genstande gå tabt!

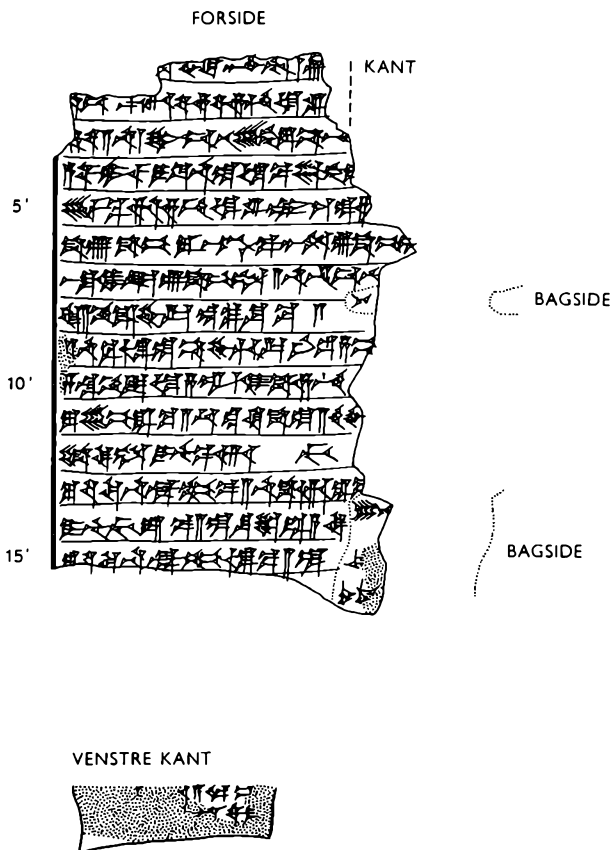

Fig. 22. Brev No. 71. Fragment.

68. Se *Acta Orientalia*, 24 (1959), 83–94.

69.

Sig til [x][.]: således (siger) Pishenten, din broder.

Dit sendebud [.]. At du har det godt, [og at har det godt], (har jeg forvisset mig om, idet) jeg udspurgte [.]. Jeg har glædet mig, som om jeg selv [. (4 linier ødelagt)]. [.] de sluttede broderskab, [og] kongerne før din tid sluttede [.] og venskabelige forbindelser. [. (ca. 8 linier ødelagt)]. Og denne efterretning går ud på følgende: »Send nu bud til 'faderen', guver-nøren(?) over (*ra-bi?-i?-im*) og Namarum (og til?) Udasi,

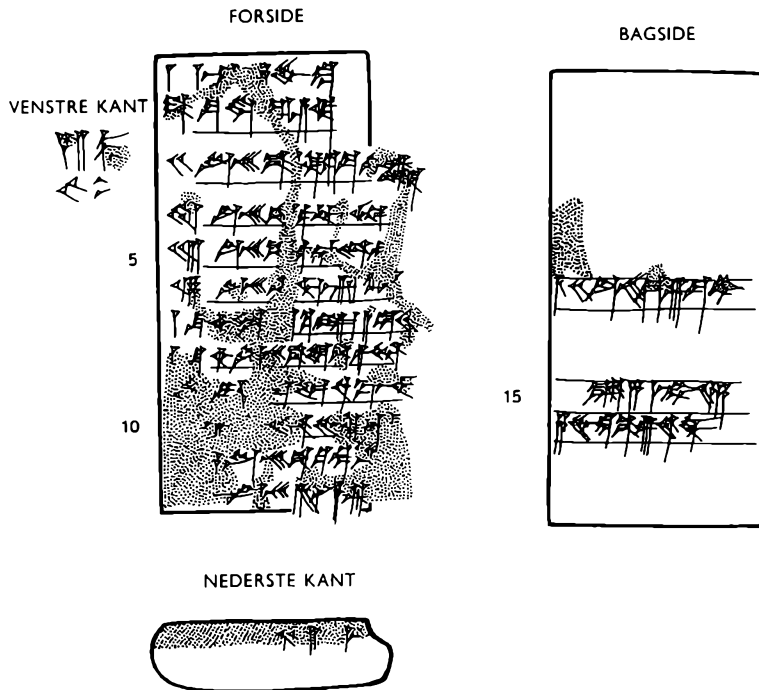

Fig. 23. Trophefortegnelse. SH. 825.

Fortegnelsen omfatter bl. a. (forside, ll. 1-2) »100 mand fra Shusharrâ» og (bagside, l. 14) »90 mand, (som er) statsborgere«. ¹⁰⁹⁾ Sammentællingen (bagside, ll. 15-16) angiver: »Ialt 526 (mand), som er tropper fra Utem.« Sml. n. 108.

kongen af Nikim, og giv ordre (til at sende) sølv, guld og *ashlâlum*-metal, så at de kan falde over landet Kakmum.« ¹¹⁰⁾ [. . . . (ca. 25 linier ødelagt eller stærkt beskadiget)].

70.

[Sig til Sîn-i]shmê[a]nni: således (siger) Kuwari, som elsker dig. Dit brev vedrørende Khazip-[Tesh]up har jeg hørt.

¹⁰⁹⁾ Akkadisk *ma-ru ma-tim* (*mârû mâtim*) er tentativt gengivet som »statsborgere« (egentlig »lands-, rigssønner«). Gengivelsen af *mâr mâtim* som »statsborger« synes hjemlet ved sammenligning med Codex Hammurapi, § 280, 84, hvor slaver, der betegnes som DUMU.MEŠ *ma-tim* (*mârû mâtim*), og som der éntydigt kan bestemmes som personer, der har statsborgerskab, indrømmes særlige privilegier. Sml. G. R. Driver og J. C. Miles, *The Babylonian Laws*, 2 (1955), p. 281, med henvisninger til videre litteratur.

¹¹⁰⁾ *ashlâlum*-metal er en betegnelse, som indtil videre kun er attesteret hér. Landet Kakmum: jvf. p. 48, n. 46, og p. 83.

[Den øvrige del af brevet er ødelagt eller så stærkt beskadiget, at en fortløbende oversættelse ikke kan gives; to gange nævnes en person ved navn Kunshija.]

71.

(Fragment af forsiden af en brevtæst. Begyndelsen mangler, dermed også navn på afsender og modtager; desuden mangler den nederste del af forsiden og hele bagsiden. En kopi af tæsten er vist i Fig. 22.)

[. . . .; og så] har du skrevet til mig angående Imdi-Adad, Sa[msi-Adad's] tjener, der har bragt tribut bestående af sølv, guld og sølv-. . . .¹¹¹) til Endushshe. Denne sag forholder sig (virkelig) sådan, og jeg har selv hørt om alt, hvad han har bragt ham. Det sølv, det guld og de sølv-. . . ., som han har bragt – til glæde for hvem har han bragt det? Det har han bragt til glæde for dig! Til Endushshe har han skrevet som følger: »Hvad mig selv og dig angår, er vort forbund etableret. Jeg vil lade fremstille et billede af dig og af mig i guld, hvor den ene broder skal omfavne den anden. Jeg vil give dig min datter, og som brudegave for min datter vil jeg give dig landet Shusharrâ. Og landet [. . . .« (brud)].

72.–95.

(Disse fragmenter af breve kan på grund af deres slette bevarelsesstilstand ikke oversættes i sammenhængende form; de i dem indeholdte oplysninger er hovedsagelig af interesse for studiet af de i Shusharrâ-korrespondancen forekommende dialekter af akkadisk i et hurritisk randområde; lejlighedsvis kan parvis forekomst af stednavne og personnavne være af betydning.)

VIII. *Shusharrâ-arkivets relative datering*

To begivenheder træder frem som afgørende betydningsfulde i de breve, som er fundet i Kuwari's arkiv: assyrernes erobring af Qabrâ og Nurrugum på den ene side og den i fragmentet No. 71 indeholdte efterretning om, at »landet Shusharrâ« tilbydes som medgift ved indgåelse af et ægteskab, som efter tidens skik skulde bekræfte ind-

¹¹¹) Akkadisk *ru-uq-qa-at kaspim*, »sølv-. . . .«. *ruqqâtum* er sandsynligvis en betegnelse for småstykker (»granuleret sølv«?).

stiftelsen af en traktat, i dette tilfælde mellem Endushshe og brevet afsender.

Fra Mari-korrespondancen og fra en enkelt indskrift, som Shamshi-Adad har ladet udfærdige i Ninive, er det tydeligt, at han betragtede erobringen af Nurrugum som sin endelige triumf. Dokumentation herfor er samlet af Kupper, *Nomades* 227. I henhold til de breve, som Kuvari modtog fra Shepratu, havde Shamshi-Adad og Ishmê-Dagan ved disses aflættelsestid netop erobret Qabrâ, og indtagelsen af Nurrugum var forestående. Disse aktstykker tilhører da en tid, som repræsenterede højdepunktet af Shamshi-Adad's magt.

Ishmê-Dagan's brev til Jasmakh-Adad om situationen i landet Shusharrâ (*ARM* 4, 25), som er oversat ovenfor (p. 64), og hvorfra det fremgik, at assyrerne da var ved at opgive deres kontrol med denne østlige provins, viser, at Shusharrâ forblev under assyrisk overhøjhed, medens Jasmakh-Adad endnu bestyrede Mari for den assyriske centralmagt. Ved afsendelsen af brevet *ARM* 4, 25 var Shamshi-Adad imidlertid utvivlsomt ude af billedet – død eller forstødt af Ishmê-Dagan – og tabet af Shusharrâ må da falde på et tidspunkt inden for den korte periode, som forløb mellem Ishmê-Dagan's overtagelse af magten og Zimrilim's generobring af Mari, en begivenhed, som betød afslutningen på det assyriske interregnum i denne by.

Vi kan endnu ikke vurdere længden af det tidsrum, som forløb mellem de assyriske hæres erobring af Nurrugum og Ishmê-Dagan's magtovertagelse; men den for øjeblikket forhåndenværende dokumentation tyder i retning af, at dette tidsrum var kort. Den assyriske beherskelse af Shusharrâ og Kuvari's vasalforhold til Shamshi-Adad og Ishmê-Dagan må have været af tilsvarende kort varighed, og meget i korrespondancen mellem Etellum og Kuvari antyder, at den sidstnævnte var en valen forbundsfælle for den assyriske stormagt.

Det brev, hvorfra vi kun besidder fragmentet No. 71, forbliver gådefuldt. Hvem skriver til hvem? Hvem tilbyder landet Shusharrâ som medgift? Kan det tænkes, at Kuvari, da dette brev blev skrevet, var fjernet eller havde trukket sig tilbage til Kunshum, den by, hvor hans familie åbenbart var bosat (jvf. No. 35)? Var Kuvari en hurtig høvding, som kun midlertidigt – måske af Talpusharri, der synes

at tiltale ham i en bydende tone, og som kan have været en, i forhold til Kuwari, overordnet hersker i Kunshum – var blevet placeret i Shusharrâ til varetagelse af fortets anliggender?

Således klinger historien om Shamshi-Adad's okkupation af landet Shusharrâ ud i en række spørgsmål, som utvivlsomt vil beskæftige os endnu i lang tid. Kuwari's arkiv har givet os indblik i en række omstændigheder, som var bestemmende for udviklingen igennem en kort periode i et af de hurritiske samfund i Zagros-bjergene. Indtil videre kender vi kun dette ene område ved dokumentation fra stedet selv. Mange andre arkiver, mange sikkert langt mere omfattende, venter på deres udgravere i disse egne, både på den irakiske og den iranske side af den nuværende, arbitrært fastlagte grænse. Vi er derfor kun ved begyndelsen af udforskningen af de hurritiske småsamfund, som i de nærmest følgende århundreder efter Shamshi-Adad's og Hammurapi's tid samledes i et forbund af stammer under ledelse af en indoeuropæisk-talende adel og underlagde sig hele det nordlige Mesopotamien, fra Zagros i øst til Middelhavet i vest, konsolideret i Mittanni-riget, hvis fyrster optrådte på lige fod med Babylon's kassitiske konger og Ægyptens faraoner. Endnu en ting savnes: den anden halvdel af Kuwari's korrespondance med Shamshi-Adad og Ishmê-Dagan, den del af korrespondancen, som ligger i ruinerne af Ekallâtum's udenrigsministerium. Dér vilde vi tillige finde alle de breve, som Kuwari's hurritiske kolleger har sendt til de assyriske herskere i den periode, hvor en række østlige provinser stod i vasalforhold til Shamshi-Adad og Ishmê-Dagan. Til en alsidig belysning af det første assyriske imperiums østlige anliggender er udgravningen af Ekallâtum (Tulûl el-Haikal) derfor en opgave, hvis løsning nærestens arkæologi må se hen til med forventning.

Kapitel 5

SLUTNING

Mod slutningen af Shamshi-Adad's levetid indtraf af grunde, som vi indtil videre kun kan gisne om, en svækkelse af den assyriske militærmagt og politiske indflydelse, som havde ført til storrigets oprettelse. Kort tid efter Ishmê-Dagan's overtagelse af tronen gik Mari tabt, og det indfødte herskerhus, repræsenteret af Zimrilim, der havde levet i exil i Aleppo, genoptog herredømmet i denne del af det forhenværende assyriske imperium. Han herskede dér i årene fra 1782 indtil 1759, da byen erobrede af Hammurapi, og provinsen indlemmedes i det babylonske rige. Mindst ved én lejlighed kunde Hammurapi bestille militær assistance fra Ishmê-Dagan; dennes svar var syrligt og tilbageholdende, og Hammurapi beklagede sig i en følgende skrivelse over Ishmê-Dagan's manglende interesse for sagen. Den assyriske kongeliste tillægger Ishmê-Dagan en regeringstid på 40 år. Han kan dog ikke have været en værdig efterfølger for sin fader; hans opretholdelse af en vis diplomatisk forbindelse med alle de tre stormagter, som overtog initiativet efter Shamshi-Adad's død – Eshnunna, Mari og Babylon – synes at antyde, at han villigt fandt sig i at blive betragtet som en af de mange småkonger, der lagde sit ene lod i den politiske vægtskål, medens de kommende storfyrster kæmpede om det endelige overherredømme. De sidste af hans mange år på Assyriens trone har, må vi formode, været tilbragt under et afhængighedsforhold til Babylon; da Hammurapi erobrede Assyrien, må Ishmê-Dagan endnu have hersket i landet, der da kun var en afglans af det rige, som hans begavede forgænger havde skabt.

EXKURSER

Som supplement til de i *ARM* 15 indeholdte fortegnelser over stednavne og personnavne, som forekommer i Maribrevene i *ARM* 1–5 (jvf. ovenfor, p. 31 ff.), meddeles i det følgende henvisninger til de sted- og personnavne, som forekommer i *ARM* 6, og som er relevante for Shusharrâ-korrespondancens synskreds.

Exkurs 1.

Henvisninger til stednavne i *ARM* 6 [udvalg].

	No.		No.
Akkad	76	Elam	19
Arrapkha	15		21
	18		22
	23		27
Babylon	14		51
	15		52
	16		66
	17	Eshnunna	17
	18		23
	20		27
	21		33
	23		37
	26		51
	27		52
	28		66
	33		70
	34	Kakmum	79
	63	Qabrâ	22
	68		23
	70	Qutû (*kutæere*)	27
	78	Subartu	27
Dêr	3	Terqa	31
	6		37
	7		62
	30		68
Ekallâtum	14		
	18		
	23		
	27		
	79		

Exkurs 2.

Henvisninger til personnavne i *ARM* 6 [udvalg].

	No.		No.	
Hammurapi	18	Khazip-Teshup	62	
	27	Nawram-sharur	70	
	33	(Hammurapi af Babylon)	Zazija	33
			Zimrilim	26
	51			27
	53			51
	54			52
70		53		
Ibalpiel	21		54	
Ishar-Lim	70		66	
Ishmê-Dagan	23			
	27			

NEKROLOGER — SELVBIOGRAFIER

PRISAFHANDLINGER

Johannes Prundtner

JOHANNES BALTHASAR BRØNDSTED

5. OKTOBER 1890–16. NOVEMBER 1965

Skønt den forhistoriske arkæologi kan føre sine traditioner langt tilbage og allerede for hundrede år siden havde udformet egne metoder, kalder man ofte faget for en ung videnskab. Det har nok en væsentlig grund i, at det sent er blevet repræsenteret med egne lærestole ved universiteterne rundt om i Europa. Herhjemme skete det senere end andetsteds, først med den forsker og personlighed, som skal mindes her, med Johannes Brøndsted.

Johannes Balthasar Brøndsted fødtes 1890 i Grundfør nord for Århus, hvor faderen, Holger Brøndsted, var sognepræst. Det egentlige barndomshjem blev dog den syd-langlandske præstegård i Tryggelev, hvor den store søskendeflok voksede op. Efter skolegang på Sorø Akademi blev Brøndsted 1909 student og begyndte at læse jura ved Københavns Universitet; men det ændredes hurtigt, og januar 1916 blev Brøndsted cand. mag. i klassisk filologi med tysk som bifag.

Indtil sit sidste studieår tænkte Brøndsted næppe meget på nordisk arkæologi, selv om han besvarede Universitetets prisopgave for 1912 om »Ornamentiken i det attiske Vasemaleri i 6.–5. Aarhundrede«, et arbejde, der belønnedes med accessit. Den første direkte kontakt med forhistorien skyldtes en personlig henvendelse fra Nationalmuseets myndige direktør Sophus Müller, og Brøndsted tog mod det sikkert overraskende tilbud om beskæftigelse på museets danske oldtidsafdeling.

Efter sin embedseksamen blev Brøndsted ansat som underinspektør ved Nationalmuseet, d.v.s. efter skik og brug konstitueret i en sådan stilling, men først efter afløsning af krigstidens lange militærtjeneste begyndte Brøndsted for alvor arbejdet ved sit nye fag.

Allerede efter tre års forløb får han skrevet disputats inden for et lige så vanskeligt som centralt emne, nemlig »Nordisk og fremmed

Ornamentik i Vikingetiden, med særligt Henblik på Stiludviklingen i England«, forsvaret for den filosofiske doktorgrad 1921. En større studierejse sommeren 1922 giver Brøndsted lejlighed til at følge sine teorier op, udbygge og supplere dem, og to år senere kan han udsende bogen »Early English Ornament«.

I de samme år (1922/23) får Brøndsted en særlig opgave, idet han sammen med Ejnar Dyggve leder de dansk-jugoslaviske udgravninger af de senklassiske og middelalderlige anlæg i Salona, Dalmatien. I forbindelse med omfattende rejser får Brøndsted også førstehånds kendskab til europæisk arkæologi og til kolleger ude omkring. Alt dette bliver baggrund for en fordybelse i dansk forhistorie. 1927 dokumenterer Brøndsted suveræn beherskelse af det hjemlige stof, da han i samlingsværket »Det danske Folks Historie« skriver en fortrinlig oversigt over dansk arkæologi.

I slutningen af tyverne står Brøndsted allerede som en forgrundsskikkelse blandt de nordiske arkæologer, der skulle føre arbejdet videre efter Sophus Müller. Det er ejendommeligt, at Brøndsteds udvikling som nordisk arkæolog indtil nu havde fulgt samme linie som netop Sophus Müllers, hvor forskellige de end var rent personligt; begge kom fra klassisk filologi og vendte sig først mod forhistorien efter studietid og eksamen, begge valgte emner fra den yngre jernalders kunst- og stilhistorie til deres doktorarbejder, og begge søgte den bredest mulige baggrund både for primærstudier og mere refererende oversigtsarbejder; endelig forstod begge, skønt de var i Nationalmuseets tjeneste med hånd og hjerte, at faget også måtte repræsenteres ved Universitetet, om det skulle sikres fremover. Kontakten havde været knyttet med J. J. A. Worsaae, der fra 1855 havde fungeret som ekstraordinær professor og forelæst over Danmarks oldtid, men den blev brudt ti år senere. Sophus Müller ønskede at forny den, men i 80'erne og 90'erne blev der større afstand i stedet for samarbejde mellem de to institutioner.

Når det lykkes for Brøndsted godt en menneskealder senere, må en væsentlig årsag søges blandt Universitetets folk og deres ændrede indstilling til forhistorisk arkæologi. I mellemtiden havde den klassiske arkæologi fået sin lærestol, og 1927 efterfulgtes her Chr. Blinkenberg af Knud Friis Johansen; begge kom fra Nationalmuseet og havde arbejdet primært også inden for dansk arkæologi. Når det nye fag virkelig blev placeret ved Universitetet, bør Blinkenbergs og

Friis Johansens aktive medvirken under planernes udformning og især deres gennemførelse nævnes.

Brøndsted begynder sin universitets-gering ved i efterårssemesteret 1928 som privatdocent at holde forelæsninger over dansk oldtid. Men da havde Universitetet allerede rejst sagen om et lektorat i faget – det skete første gang 1926 og med konkret forslag 1928 –, og fra 1930 kan Brøndsted fortsætte som lektor i nordisk arkæologi. 1932 vedtager det filosofiske fakultet regler for en magisterkonferens i forhistorisk arkæologi, og dermed er der omsider skabt mulighed for universitets-uddannelse af nordiske arkæologer.

Brøndsteds første elever og tilhørere beretter eenstemmigt om en vel tilrettelagt og inspirerende serie af forelæsninger. Lærergerningen udføres sideløbende med det daglige arbejde på museet. Der kan have ligget andet og mere bag den meget krævende indsats, som ansvaret for et helt universitets-fag fører med sig. De personlige og arbejdsmæssige forhold på museets I afdeling havde udviklet sig på en betænkelig måde, samtidig med at både afdelingen og dansk arkæologi stod over for store og uløste problemer. Hele faget var praktisk og teoretisk ved at gå i stå, skønt det i de fleste af vore nabolande var i stærk udvikling.

Så sker ved årsskiftet 1932/33 en afgørende begivenhed, og Brøndsted fastholdes for en tid ved museet. Under former, der mere ligner en paladsrevolution end et normalt chefskifte, bliver Brøndsted uventet leder af I afdeling, og i løbet af bare tre-fire år genrejser Brøndsted dansk forhistorisk arkæologi. Således kan man i dag bedst karakterisere, hvad der under eet er Brøndsteds største indsats for sit fag.

Inden for selve afdelingens arbejde tages der fat for alvor. Alle medarbejdere, nye som gamle, yder en helt anden indsats i disse år; med den nye leder kommer samarbejdets ånd. Den mest aktuelle opgave er opstilling af samlingerne i forbindelse med Nationalmuseets store nybygge. Da de åbnes i 1935, vækker de almindelig beundring.

Dernæst ændrer Brøndsted signaler over for de mange provinsmuseer, hvor en gammeldags og hårdhændet politik fra Nationalmuseets side efterhånden havde vist sig ødelæggende for ethvert initiativ. Den nye linie kalder også her på samarbejde, og det er Brøndsteds linie, der ligger til grund for provinsmuseumsordningen af 1941.

Også for studenterne betyder skiftet noget afgørende. Flere hoved-

fagsstuderende bliver nu direkte inddraget i praktisk museumsarbejde, får undervisning i udgravningsteknik og selvstændige opgaver i marken. Det bliver frie studier i ordets egentlige forstand. Det direkte og positive samarbejde, der den dag i dag består mellem Nationalmuseum og Universitet i København, og som virker til gavn for begge parter – og ikke mindst for studenterne – skriver sig også fra 1933. Med de fagsstuderende kommer på længere sigt større muligheder for at fremme fagets rent videnskabelige linie. Her er det af betydning, at Brøndsted samtidig fungerer som hovedredaktør af det fællesnordiske tidsskrift *Acta Archaeologica*, som startedes 1930.

Fra første færd har Brøndsted været inde på den linie, at arkæologien som alle videnskaber også har pligt til at meddele sig til videre kredse i form af aktuelle orienteringer og populære fremstillinger. Hele denne virksomhed tager for alvor fart fra midten af 30'erne og suppleres med foredrag over hele landet, efterhånden også i radioen. Blandt I afdelings medarbejdere lægges især mærke til Brøndsted.

Ikke nok hermed; i de samme år bliver Brøndsteds litterære hovedværk, »Danmarks Oldtid« til. Planen om at skabe en virkelig afløser af Sophus Müllers »Vor Oldtid« har længe beskæftiget Brøndsted; hvad der i 90'erne var en krævende opgave, måtte nu forekomme næsten for stor for een mand. Selv om Brøndsted her får nogen hjælp af et par fagsstuderende, er udformningen helt hans egen. Stenalder – Bronzealder – Jernalder, tre svære, stof-tunge og alligevel let læste bind udsendes i regelmæssig takt: 1938 – 1939 – 1940. Ofte er »Danmarks Oldtid« betegnet som et værk, intet andet land har mage til. Det havde gyldighed 1940, og det er lige rigtigt i dag.

Efter 9. april får Brøndsteds populariserende virke nyt indhold og ny mening. Som andre betydelige forskere stiller han sin viden og sine evner i danskhedens tjeneste; han oplyser om vor tusindårige ret til at herske over egen jord, søgende trøst i fortids trængsler og håb i fordums handling. Nu bliver kronikkerne flere, radioforedragene hyppigere, og sammen med Poul Nørlund holdes efteråret 1940 den store serie foredrag »Seks tværsnit af Danmarks historie« (trykt 1941). Brøndsted taler ved offentlige møder, og lader sig 1941 vælge til ledende senior i Studenterforeningen for fra dens talerstol at få videst mulige kredse i tale; det er åben indsats for sammenhold, og det er passiv modstand mod det fremmede. »Vor Uafhængighed

er ikke mere – dette er Skyggen bag alt, hvad vi foretager os og tænker« siger han i en nytårskronik »Foran 1941« (»Politiken«).

I det foregående er berettet mest om årene, før og efter Brøndsted 1933 fik ansvaret for sit fag. Men 1933 betegner et skifte, som skulle vise sig helt afgørende for dansk arkæologi, på samme måde som Brøndsteds egen indsats og position siden hen kun kan forstås og vurderes rigtigt med kendskab til, hvad der skete dengang. Arbejdspresset er dog ved at blive for hårdt; Brøndsted er klar over, at han må vælge mellem Museum og Universitet, og allerede 1938 tager han sin beslutning. Tre år efter udnævnes han til professor i nordisk arkæologi og europæisk forhistorie ved Københavns Universitet og har nu mulighed for helt at hellige sig undervisning og studier. Men det er tydeligt svært for Brøndsted – som for talrige andre – at koncentrere sig om en fjern og uvirkelig fortid, når alle en nutids onde kræfter raser ude i verden og år for år mærkes hårdere herhjemme. Gradvis ligesom tvinges Brøndsted væk fra også fagets primære sider; det skyldes talrige hverv og især opfordringer til foredrag, artikler og stadig nye opgaver, alt sammen som følge af den respekt og popularitet, han har skabt gennem egen indsats. Brøndsted har alle tider haft lidt svært ved at afslå sådanne anmodninger, uden tanke på hvad det siden hen kunne koste ham af arbejde.

Efter ti år ved Universitetet vender Brøndsted tilbage til Nationalmuseet. Poul Nørlund dør midt i sin gerning 1951, og Brøndsted modtager en henvendelse fra så godt som alle museets videnskabelige medarbejdere – og siger ja. Selv om Brøndsted atter under usædvanlige former får en lederstilling ved museet, er hele situationen her totalt anderledes denne gang. I Nørlunds direktørtid havde museet indrettet sig i sit nye hus, havde fundet sin plads i det kulturelle liv og stod indad som udadtil så stærkt som næppe nogensinde før. Nørlund havde i mangt og meget fulgt samme linie for det samlede museum som Brøndsted i sin tid for I afdeling, så reformer og ændringer er ikke nødvendige. Brøndsted er, som han udtrykte det over for medarbejderne, »kommet hjem«. Ikke uden stolthed præsenterer han siden hen sin blomstrende institution ved museets 150-års fest i 1957.

Efter ni travle år fylder Brøndsted 70 og må afgive den ledende stilling i dansk museumsverden som rigsantikvar – en betegnelse, der blev indført to år forinden i forbindelse med en ny lokalmuse-

umslov. For en videnskabsmand og forfatter er der ingen tilsvarende aldersgrænse, og Brøndsted ser frem til virkeliggørelse af mange planer, som har måttet skydes til side på grund af embedets administrative og repræsentative pligter. Et par gode arbejdsår bliver flittigt udnyttet, men helbredet svigter, og den 16. november 1965 afsluttes et virkefyldt liv.

Brøndsteds forfatterskab falder i tre grupper, de primære arbejder, de brede oversigter og de ganske små bidrag i kronik- eller essay-form. Hertil kunne man føje redaktion og udgivelse af store fagfremmede samleværker (»De fem lange år«, (1946, i samarbejde med andre), »Vore gamle Tropekolonier« (1952, 1953) og 6-bindsværket »Danmark Før og Nu« (1952–57)).

De egentlige fagvidenskabelige arbejder har tyngdepunkt i vikingetiden og består af disputatsen fra 1921, »Early English Ornament« fra 1924 og en monografisk behandling af vikingetidens skeletgrave i Danmark (1936). De to første betegner banebrydende undersøgelser og har betydning langt ud over nordisk arkæologi. Hertil slutter sig en kritisk redegørelse for et beslægtet emne »Problemet om Nordboer i Nordamerika før Columbus« fra 1950 (amerikansk udgave 1954). Desuden bør nævnes første bind om Salona-gravningerne (Recherches à Salone I. 1928).

Tungere vejer Brøndsteds forfatterskab inden for oversigtsgruppen. Tre-bindsværket »Danmarks Oldtid« (1938–40) er ikke bare den store, uundværlige håndbog i vort lands forhistorie; det er noget nær den ideelle populær-skildring. Brøndsted har i den grad arbejdet med stoffet – det kendte som det upublicerede –, at hans skildringer af store og små problemer direkte har givet stødet til nye special-undersøgelser og dermed ny viden. Det kommer frem, når man sammenligner de to udgaver; trods stort oplag blev »Danmarks Oldtid« nemlig udsolgt, og i 1957–60 udsendes en ny, forøget og delvis kraftig omarbejdet udgave. I 1961–64 kommer en tysk oversættelse (Nordische Vorzeit), hvor et fjerde bind skulle have behandlet det øvrige Norden; men denne plan når Brøndsted ikke at få gennemført.

En kortere oversigt over Danmarks oldtid skrev Brøndsted allerede 1927 og udsendte den i stærkt ændret skikkelse 1941 (Schultz' Danmarkshistorie, bd. I). Der er endnu en oversigt, forskellig fra de to andre. I første bind af Danmarkshistorien, udgivet af Politi-

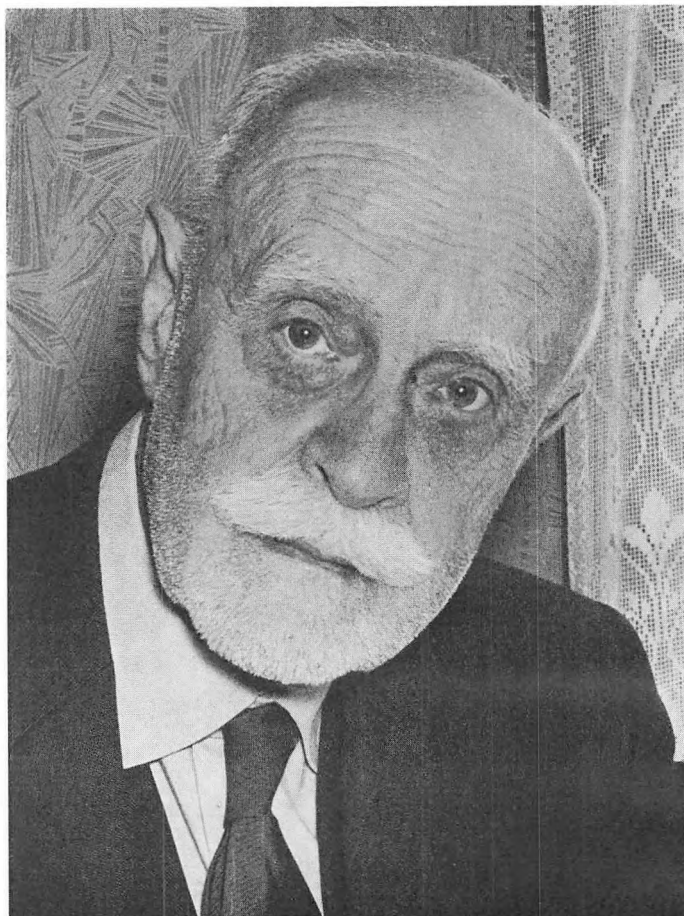
kens Forlag, skriver Brøndsted om forhistorien frem til 600 e. Kr. Den kommer 1962. Skønt Brøndsteds sidste store arbejde virker det strålende veloplagt og er formet som en skildring, der først og fremmest henvender sig til det brede publikum. Desuden foreligger en selvstændig bog »Vikingerne« på engelsk og dansk fra 1960. Til orientering er den lødige som de øvrige; vikingetiden var og blev Brøndsteds foretrukne periode. I samme genre kunne nævnes en lang række større og mindre oversigtsarbejder om de forskellige ting inden for arkæologien; altid klart skrevet og med sans for reelle oplysninger. Et af dem bør særlig nævnes, bogen om guldhornene (1954).

Og Brøndsteds kronikker! Kronikken har sin særlige form, og den passer til Brøndsted stil og temperament. Fra midten af 30'erne skriver han regelmæssigt i »Politiken«, først om rent arkæologiske emner og tankevækkende indlæg i debat om faglige problemer, om lokalmuseer, popularisering, om fredningslov og udstillingsteknik. Men der er også lyrisk prægede naturskildringer, der afspejler et modtageligt og åbent sind. Nogle af de bedste er bevaret i tre små essay-samlinger (»Ved Kilderne« 1940, »Rast undervejs« 1942 og »Det lukkede land« 1948).

Intet under at Brøndsteds navn blev kendt og skattet i alle kredse, selv de højeste. Hans personlighed hjalp med; af væsen var han på een gang aristokratisk og ligefrem; hans charme bragte ham hurtigt i kontakt med hvem, han end mødte. Hans lune og humor – altid uden brod – prægede hans samtaler og hele mundtlige fremstilling fuldt så meget som selv kronik-stilen. Han havde den mærkelige evne at blive mødt med respekt, men uden frygt, endnu før han fik sagt noget. Han kunne kræve meget af sine medarbejdere, men man gjorde det gerne, fordi han krævede mest af sig selv.

Brøndsted fik mange anerkendelser for sine oplagte fortjenester, udmærkelser som videnskabelige æresbevisninger. Han søgte ikke selv at fremme dem, men han glædede sig over dem efter modtagelsen. Een udmærkelse satte han højere end nogen anden, selv om skæbnen ikke rigtig undte ham at nyde godt af den; det var, da Videnskabernes Selskab 1963 tildelte ham æresboligen på Gamle Carlsberg. Vide kredse i hele landet glædede sig med ham og var med i sorgen, da flaget kun to år senere gled på halv over Nationalmuseet og Universitetet.

C. J. Becker.

R. Bergmann

LORENZ BERGMANN

4. JULI 1875–20. MARTS 1966

Professor Lorenz Andreas Christian Bergmann var født den 4. juli 1875 i København som søn af den senere rektor ved Metropolitanskolen L. A. C. Bergmann.

Trods faderens tidlige død (1885) modtog han fra sit barndomshjem indtryk, som altid skulle præge ham: en kristen livsholdning forenet med en bred humanistisk dannelse – det var ingen tilfældighed, at professor H. N. Clausen, den nationalliberale epokes store skikkelse, altid var den, der stod hans hjerte nærmest. Allerede i gymnasieårene på Metropolitanskolen beskæftigede han sig levende med litteratur og litteraturhistorie. Det faldt ham derfor naturligt efter endt studentereksamen (1892) at påbegynde et filologisk studium. En nærmere beskæftigelse med Søren Kirkegaards forfatter-skab vakte imidlertid hans interesse for teologiske spørgsmål med det resultat, at han i 1893 valgte at studere teologi.

I det teologiske fakultet var den moderne historisk-kritiske udforskning af Det gamle Testamente netop blevet introduceret gennem professorerne Frants Buhls og J. C. Jacobsens undervisning. Det skabte brydninger, men det var karakteristisk for Bergmann, at han følte sig sagligt forpligtet til at gå ind for den kritiske forsknings nødvendighed i det teologiske arbejde. Skønt han allerede som student søgte at skaffe sig en bred og omfattende filologisk og teologisk orientering, var det dog kirkehistorien, der takket være professor Frederik Nielsens inciterende undervisning blev hans hovedinteresse.

Efter den teologiske embedseksamen (1899) samlede hans studier sig dog først og fremmest om missionshistorien. Bergmann var den første herhjemme, der klart erkendte nødvendigheden af en videnskabelig udforskning af den nyere kristne missions historie og som arbejdede for at skaffe den en plads i det teologiske studium. En studierejse (1901–02), hvor han i Halle studerede hos professor Gustav

Warneck, grundlæggeren af den moderne protestantiske missionsvidenskab, ansporede ham kun yderligere til at koncentrere sig om missionshistorien.

Ved sin hjemkomst fik Bergmann ansættelse som lærer ved N. Zahles seminarium – senere også ved Blaagaards seminarium og Statens lærerhøjskole. Til brug for seminarieundervisningen udarbejdede han 1908–10 en lærebog i kirkehistorie. Den var en for sin tid ganske betydelig præstation, der viste sin forfatters omfattende kirkehistoriske viden. Hvor anvendelig denne lærebog har været, fremgår af, at professor Bergmann i sit sidste leveår kunne udsende den i 9. udgave. Selvom de mange udgaver ikke væsentligt ændrede ved bogens indhold, drog han altid omsorg for i hver ny udgave at indregistrere den nyeste kirkehistoriske litteratur.

Yderligere udgav Bergmann i 1917 »Den kristelige Lære«, der afspejlede hans teologiske position, således som den var blevet formet under indflydelse af den ældre ritschlianisme. Da også denne bog var et pædagogisk vel tilrettelagt arbejde, oplevede den at udkomme i ikke mindre end fem oplag. Endvidere havde han i 1912–13 været travlt beskæftiget med at udgive professor Peder Madsens forelæsninger over »Den kristelige Troslære«, hvis værdi kun øgedes ved hans kildehenvisninger og litteraturanvisninger. Denne udgave var et smukt udslag af hans loyalitet med en lærer, som han personligt respekterede, men hvis teologiske opfattelse han ikke delte.

I 1918 blev der oprettet et lektorat i missionshistorie til Bergmann – saglige og personlige modsætninger havde hidtil hindret dette. Det omdannedes i 1923 til et docentur. Da det imidlertid først i 1939 efter et omstændeligt tovtrækkeri lykkedes at skaffe ham et ekstraordinært professorat, var han økonomisk tvunget til at fortsætte med seminarieundervisningen. På den baggrund er det i virkeligheden ganske overraskende, hvad han nåede inden for sit fag. Han erhvervede sig et overmåde stort kendskab til den omfattende missionshistorie og dens teologiske problematik. Hans undervisning var yderst samvittighedsfuld. Når han ikke opnåede de store tilhørerskarer, skyldtes det i høj grad, at faget ikke var centralt placeret i den teologiske undervisning – det var lige så lidt som nu eksamensfag og opfattedes ganske usagligt som et perifert speciale. En yderligere årsag var selve karakteren af hans undervisning. Den var præget af hans grundmurede lærdom, men formåede vel ikke i

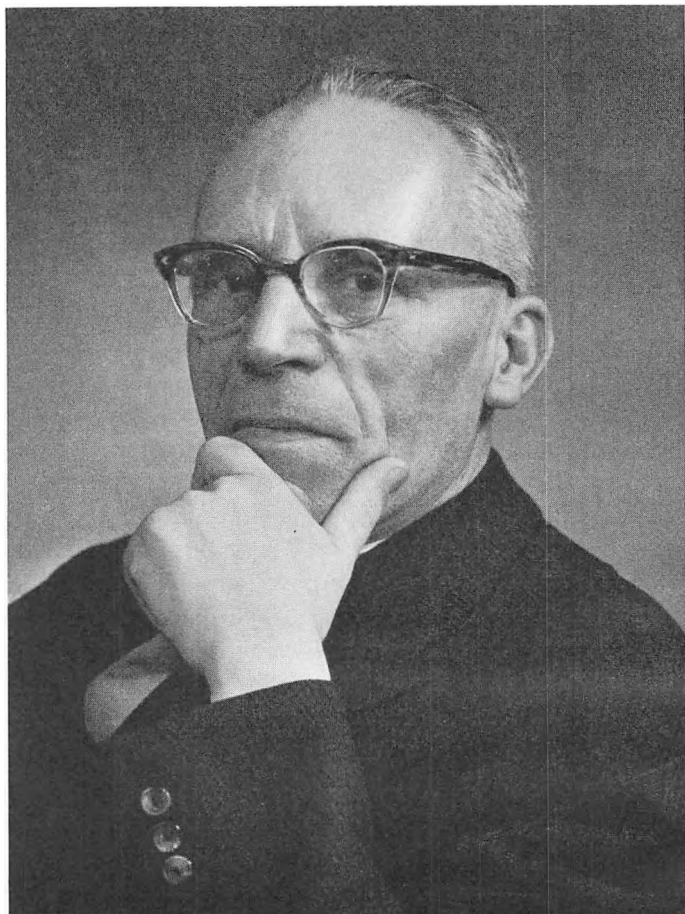
tilstrækkelig grad at fremholde de store linjer og perspektiver og se den afgørende rolle, som den kristne mission til eksempel spillede for samfundsudviklingen i Asien og Afrika.

Ud over sin missionsvidenskabelige undervisning tog Bergmann også del i den kirkehistoriske undervisning i traditionel forstand gennem forelæsninger og eksaminationer og ved bedømmelse af doktorafhandlinger. Ikke mindst på dette sidste punkt udførte han et overordentlig fortjenstfuldt arbejde. Han hørte til dem, der betragtede en bedømmelse af en disputats som noget af det vigtigste i en universitetslærers gerning. Hans oppositioner var resultatet af et omfattende arbejde og dokumenterede hans sobre arbejdsmetode.

Bergmann fandt også tid til litterært arbejde. Som en frugt af indgående studier udgav han således bl. a. »Zinzendorfs Indsats i Missionshistorien« (1935) og »Den lutherske Reformation og Missionen« (1936). Lige fra sin tidlige ungdom havde han interesseret sig levende for Grev Zinzendorf og herrnhutismen. Planen om at gøre denne banebrydende skikkelse i det 18. århundredes kirkehistorie til genstand for en indgående behandling kunne imidlertid først for alvor tages op, da professor Bergmann i 1947 som 72-årig definitivt kunne trække sig ud af universitetsarbejdet. Med ildhu og med en beundringsværdig energi gik han til opgaven, gennemarbejdede det omfattende og ofte svært tilgængelige materiale og fremlagde sine resultater i en omhyggeligt udarbejdet monografi: »Grev Zinzendorf og hans indsats i kirkens og missionens tjeneste« I-II (390 + 389 sider, 1957-61). Dette blev hans videnskabelige hovedarbejde.

I erkendelse af dette og som en anerkendelse af hans lange og trofaste universitetsgerning fandt det teologiske fakultet det derfor naturligt i 1958 at tildele ham den teologiske æresdoktorgrad.

Torben Christensen.

W. Erichsen

WOLJA ERICHSEN

21. NOVEMBER 1890–25. APRIL 1966

Wolja Erichsen var født i København, eneste barn af dampskibsfører Chr. Erichsen og hustru Alfriede, f. Olsen-Andersen.

Allerede fra sin tidlige ungdom var Wolja Erichsens store interesse historie, en interesse, som han bevarede livet igennem. I 1911 var Erichsen blevet student, privat dimitteret, og derefter kom han ind til biblioteksvæsenet, hvor han fra 1913 til 1924 var ansat ved Københavns og Gentoftes kommunebiblioteker. Vistnok inspireret af mødet med ægyptologen, overbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, H. O. Lange, var det, at Wolja Erichsen i sin bibliotekartid begyndte at drive orientalske, navnlig ægyptologiske studier ved Københavns Universitet, og i 1923 tog han magisterkonferens i koptisk.

Netop på denne tid var ægyptologien inde i en frugtbar udvikling. Fra sit første ophold i Berlin i 1887 havde H. O. Lange knyttet en nær forbindelse med en af datidens største ægyptologer, professor Adolf Erman, først som hans elev, senere som hans medarbejder og nære ven, og da det preussiske videnskabsakademi i 1897 tog initiativet til udarbejdelsen af den store ordbog over det ægyptiske sprog og hertil indbød en række forskere verden over til at medvirke, var det kun naturligt, at H. O. Lange blev medarbejder ved det store projekt, men senere ved fremstillingen af det færdige manuskript og udgivelsen af arbejdet fik Lange også på anden måde betydning for ordbogen. Efter mange års bearbejdelse af tekstmaterialet og forsedling af det indvundne materiale – ialt henvend halvanden million sedler – var man i begyndelsen af tyverne ved at nå frem til en færdigredigering af manuskriptet; forskellige former for trykning af ordbogen var blevet overvejet, og det viste sig, at autografering af hele manuskriptet var at foretrække frem for sætning af typer kombineret med autografering, men en sådan autografering krævede rigtignok, at den, der skulle udføre den,

både havde den ægyptologiske uddannelse og en forbilledlig håndskrift. Disse forudsætninger besad netop Wolja Erichsen, og i 1923 modtog han da fra professor Erman en indbydelse – formidlet af Lange – til at komme til Berlin og udføre skrivningen af ordbogen; en enkelt prøveside, skrevet i hånden af Erichsen, havde overbevist Erman om, at her var den rette mand til den store opgave. Fra 1924 og i løbet af de følgende år renskrev Erichsen da i hånden de henved tre tusinde store sider, som udgør de fem tekstbind af *Wörterbuch der ägyptischen Sprache* (1–6, 1925 ff.). Omhu, nøjagtighed og klarhed præger skriften fra første til sidste side, således som enhver, der slår op i ordbogen, uvilkårligt vil bemærke det; håndskriften er aldeles uændret hele værket igennem, ligesom Erichsen iøvrigt bevarede sin forbilledlig smukke og klare håndskrift uændret resten af sit liv.

Erichsens opgave var i de første år først og fremmest at udføre skriverens vigtige, men dog afgrænsede arbejde, men netop i disse år er det vistnok først hans egentlige store videnskabelige interesse for ægyptologien vækkes; til gengæld skulle han hurtigt komme til at stå som en af denne videnskabs ypperste indenfor sit specielle felt. Udgivelsen af ordbogen havde været vanskeliggjort af de økonomiske forhold i Tyskland; trykningen blev muliggjort ved amerikansk støtte, men en væsentlig hjælp var det også, at det danske Videnskabernes Selskab efter aftale med det preussiske akademi fra den 1. januar 1930 ansatte Wolja Erichsen som Carlsbergfondets permanente videnskabelige medarbejder ved ordbogen. Erichsens selvstændige videnskabelige bidrag træder frem allerede i de værker af Erman, der måtte skrives i hånden af Erichsen på grund af Ermans svigtende syn, nemlig Ermans *Ägyptische Grammatik* (4. Aufl.), 1928, og – endnu tydeligere – i Ermans *Neuägyptische Grammatik* (2. Aufl.), 1933 (jvf. f. eks. s. 5); H. Grapow bemærker da også i festskriftet til W. Erichsen (1960, s. 185), at Erichsen har langt større del i den nyægyptiske grammatik, end det fremgår af bogen.

Erichsen sluttede sin renskrivning af ordbogen d. 3/9 1931; det var planen, at der efter afslutningen af ordbogens tekstbind skulle følge en række bind med de citerede henvisninger, de såkaldte »Belegstellen«, og overhovedet var det tanken at videreføre ordbogsarbejdet som en art ægyptologisk arkiv. Her udarbejdede Erichsen

sammen med H. Grapow Bd. 2, det udførligste af samtlige bind i denne serie, et arbejde der lå færdig i manuskript i 1937 (udg. 1937–40: Wörterbuch der ägyptischen Sprache, Die Belegstellen, bearbeitet von H. Grapow und W. Erichsen, Bd. 2). Erichsen var medudgiver af disse »Belegstellen« fra 1936.

Inden da havde Erichsen dog allerede ydet to vigtige bidrag på anden måde. Det første var »Faijumische Fragmente der Reden des Agathonikus, Bischofs von Tarsus« (København 1932), en udgave af et af Carlsbergfondet i 1930 erhvervet koptisk håndskrift, hvis væsentlige betydning er, at der her frembydes en temmelig stor tekst på rent faijumisk. Udgaven viser tydeligt Erichsens evne til at bringe en tekstudgave, hvor den bevarede tekst virkelig kommer til sin ret. Det andet bidrag var Erichsens udgave i hieroglyfisk transkription af Papyrus Harris I, foretaget efter Sam. Birch's facsimile-udgave af papyrusen fra 1876; hensigten var her at gengive teksten således, at bogen kunne bruges som en bekvem opslagsbog; karakteristisk for Erichsens arbejde med en tekst er her en bemærkning i forordet, at han nok har fulgt en bestemt inddelingsmåde (perioder fremfor sætninger), men dog uden alt for streng konsekvens; tekstens egenart måtte for Erichsen altid komme til sin ret og gå forud for skematiske principper.

Allerede dengang forberedte Erichsen sig på at yde en indsats indenfor den del af ægyptologien, der skulle blive hans egentlige arbejdsområde, nemlig demotisk. I 1937–40 kom da Erichsens Demotische Lesestücke, I–II, der siden da har været det grundlæggende værk for enhver, der ville arbejde med demotisk; Erichsen havde nok haft forgængere i det demotiske som W. Spiegelberg, Eugène Revillout, F. Ll. Griffith og andre, men for første gang forelå her et pædagogisk fortræffeligt anlagt værk til indførelse i demotisk. Samtidig med arbejdet på dette værk var Erichsen begyndt at forelæse over demotisk og koptisk, og ikke mindst på denne måde fik han gennem årene stor betydning som den, der satte andre i gang med forskning indenfor disse områder.

Erichsens egen videnskabelige produktion tog nu hastigt til – overhovedet var det et særkende for Erichsen, at han var en flittig forfatter, altid beskæftiget ved sit skrivebord. Emner fra Ægyptens sentid blev hans egentlige virkefelt. Denne periode har på mange måder haft stor betydning for den kulturelle udvikling, ikke blot i

landet omkring Nilen, men også for hele Middelhavs-området. Retshistorisk og religionshistorisk er denne udvikling i sentiden fra Psammetik d. I frem til tiden under Ptolemæerne af særlig vigtighed. Et veludviklet ægyptisk retsvæsen mødes her med de indtrængende grækernes (– og senere romernes) ideer, og i dette tidsrum træder Osiris og Isis-skikkelserne frem fra den ægyptiske gudeverdens øvrige mængde og danner forudsætningen for den dyrkelse af Isis, der blev udbredt over hele romerriget. Både for retshistoriens og religionshistoriens vedkommende har Erichsen her med sine tekstudgaver og iagttagelser bragt forskningen væsentlig videre, undertiden skabt grundlaget for senere undersøgelser; det var da også for sit arbejde på et af disse områder, nemlig demotiske dokumenter, at Wolja Erichsen i 1943 blev dr. phil. habil ved Berlins universitet. Talrige afhandlinger vidner om Erichsens flid på disse områder som f. eks. *Ein demotischer Ehevertrag aus Elephantine* (1939), det store værk *Auswahl frühdemotischer Texte*, 1–3 (1950), *Ein demotische Schenkungsurkunde aus der Zeit des Darius* (1962), *A Further Category of Demotic Marriage Settlements* (1957, sammen m. Charles F. Nims) o.s.v. eller på det religionshistoriske område f. eks. *Demotische Orakelfragen* (1942), *Fragmente memphitischer Theologie* (1954, sammen m. S. Schott), *Die Satzungen einer ägyptischen Kultgenossenschaft* (1959), *Der demotische Papyrus Hamburg I* (1961) o.s.v. På dansk foreligger fra disse områder *Processen i Siut* (1945) og *Ægyptiske Kultforeninger i Ptolemæertiden* (1949) samt et par vægtige bidrag til samleværket *Ægypten* (red. af E. Lundsgaard), 1948, henholdsvis om træk af dagliglivet i græsk-romersk tid, og om det kristne Ægypten.

Det største af disse arbejder er dog utvivlsomt W. Erichsens *Demotisches Glossar* (København 1954). Dette værk, der er langt mere end blot et »glossar«, som titlen lyder, kalder Erichsen i sit forord blot for et kort og bekvemt opslagsværk; i virkeligheden er dette digre værk på 702 sider den hidtil udførligste demotiske ordbog og en værdig pendant til ægyptologiens to andre store ordbøger: *Wörterbuch der ägyptischen Sprache* og W. E. Crum, *A Coptic Dictionary*.

Erichsen var en udpræget forskernatur. Som tekstudgiver og bearbejder af tekster var det bestandigt hans ønske ikke at overfortolke teksterne, men at lade teksterne fremtræde således, at

læserne selv skulle kunne danne sig et indtryk af teksternes udsagn og ikke være påvirket af en kommentators opfattelse; dermed stemte hans varsomhed med tekstrettelser og forsigtighed med fortolkninger. Hans palæografiske indsigt var overmåde stor; han havde om nogen selv prøvet skriverens lod og fremgangsmåder. I 1963 udgav Erichsen fra et koptisk pergamenthåndskrift en tekst om forskellige lægeurters anvendelse: *Aus einem koptischen Arzneibuch* (1963); denne tekst er ikke uden vanskeligheder og dunkle punkter, men Erichsen evnede her som altid med sine tekstudgivelser at lade den udgivne tekst fremstå således at intet var bortforklaret, men læseren tværtimod selv uvilkårligt kommer til at arbejde med ved forståelsen af teksten, og han omtalte da ofte med glæde andres forslag til løsning af vanskeligheder i teksten.

Som nævnt arbejdede Erichsen fra 1930 som Carlsbergfondets videnskabelige medarbejder ved det store ordbogsarbejde, et arbejde der som nævnt ovenfor havde et langt sigte; Erichsens andel i og ansvar for dette arbejdes gennemførelse voksede naturligvis da det efter Ermans (og allerede tidligere Sethes) død blev overdraget H. Grapow og Erichsen at udgive værkets »Belegstellen«. Den anden verdenskrig afbrød dette arbejde; under megel vanskelige forhold fortsatte Erichsen sit arbejde med ordbogen, sålænge det var muligt, men i 1943 måtte han indstille det og vende hjem til Danmark, hvor hans familie allerede opholdt sig. Under et senere bombardement jævnedes hans hus i Berlin med jorden, og hans bibliotek og værdifulde optegnelser gik op i luer.

Med henblik på en fornyelse af ordbogsarbejdet tog Erichsen efter krigen mod en kaldelse til et professorat ved Johannes Gutenberg-universitetet i Mainz i 1948, hvor han derefter var honorarprofessor med koptisk og demotisk som fag; i 1955 blev Erichsen lektor i koptisk ved Københavns universitet.

W. Erichsen arbejdede helst ved skrivebordet; kun nødigt foretog han rejser; derfor kom han da heller ikke til Ægypten før i 1958 i sin alders otteogtresindstyvende år. Han gennemrejste da landet fra Aleksandria til Assuan, og den store evne til at indleve sig i de tekster, som han i tidens løb havde arbejdet med, viste sig tydeligt; ofte så man ham med en forbløffende sikkerhed orientere sig hurtigt overalt, hvor han kom på de arkæologiske findesteder, som han hidtil kun kendte fra tekster og beskrivelser; rejsen blev

iøvrigt en triumf for Erichsen, og det kunne ikke andet end gøre indtryk at være vidne til den hyldest, som blev Erichsen til del fra talrige tidligere elever fra adskillige lande, overalt hvor han kom frem i Ægypten.

Erichsen blev i 1939 hædret med det preussiske akademis Leibniz-medalje; i 1949 blev han medlem af akademiet i Mainz, i 1954 af det tyske arkæologiske institut og i 1955 medlem af Det kongelige Danske Videnskabernes Selskab.

Da professor, dr. phil. C. C. Sander-Hansen døde i 1963 konstitueredes Wolja Erichsen i stillingen som forstander for Københavns Universitets Ægyptologiske Institut, et hverv han beklædte ved siden af sit lektorat i koptisk indtil sin død.

Ved Wolja Erichsens halvfjerdsårsdag d. 21/11 1960 hædredes han med et festskrift med bidrag fra kolleger og elever; en af disse, en amerikansk demotiker, gav en rammende karakteristik af Erichsens virke ved at dedicere sit bidrag med ordene: »To Professor Dr. W. Erichsen . . . to whom all egyptologists are indebted«.

W. Erichsens dybeste interesse var nok bestandig historie; moderne historie optog ham ligeså meget som fjernere tiders. Også videnskabens historie optog ham, ikke mindst dansk orientalistiks historie; den indsats, der i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet øvedes af danske orientaler som Carsten Niebuhr, Andreas Christian Hviid, Jacob Georg Christian Adler, Andreas Birch, Georg Zoëga og Frederik Münter og andre, optog Erichsen meget, og han påbegyndte selv fremstillinger heraf. Wolja Erichsens egen videnskabelige indsats var en videreførelse af denne orientalistiske tradition i vort land, og for denne blev han en værdig repræsentant, der ved sit virke fik afgørende betydning for forskningen. Med Wolja Erichsen har ægyptologien og orientalistikken mistet en af sine ypperste udøvere.

Søren Giversen.

SELVBIOGRAFIER AF ÅRETS DOKTORER

I

WERNER KARL HEISENBERG wurde am 5. Dezember 1901 zu Würzburg als Sohn des damaligen Gymnasiallehrers Dr. August Heisenberg und seiner Frau Annie, geb. Wecklein, geboren. Im Jahr 1909 wurde sein Vater Professor für mittel- und neugriechische Sprache an der Universität München. In München besuchte er das humanistische Maximilians-Gymnasium und legte dort im Jahre 1920 die Reifeprüfung ab. Dann studierte er in München Physik. Seine Lehrer waren in erster Linie: Sommerfeld, Wien, Pringsheim und Rosenthal. Im Wintersemester 1922/23 studierte er bei Born, Franck und Hilbert in Göttingen und erwarb im Sommer 1923 bei Sommerfeld in München den Grad eines Dr. phil. Anschliessend wurde er Assistent bei Born in Göttingen. Im Sommer 1924 erwarb er an der Universität Göttingen die *venia legendi*, arbeitete im Winter 1924/25 als Rockefeller-Stipendiat bei Niels Bohr in Kopenhagen und im Sommer 1925 wieder in Göttingen. 1926 wurde er zum Lektor für theoretische Physik an die Universität Kopenhagen berufen. Im Herbst 1927 wurde Heisenberg ordentlicher Professor für theoretische Physik an der Universität Leipzig. Im Jahre 1929 unternahm er eine längere Reise zu Vorlesungen und Vorträgen in den Vereinigten Staaten von Amerika, Japan und Indien; auch in den Jahren 1932 und 1939 hielt er Vorlesungen in den Vereinigten Staaten.

1933 erhielt er den Nobelpreis für Physik für das Jahr 1932. Im Jahre 1941 wurde er an die Universität Berlin berufen und wurde gleichzeitig Direktor des Kaiser-Wilhelm-Instituts für Physik in Berlin-Dahlem. Bei Ende des Krieges wurde er gleichzeitig mit einigen anderen Atom-Physikern von amerikanischen Truppen gefangen genommen und nach England gebracht. Von dort kehrte er im Frühjahr 1946 nach Deutschland zurück und richtete mit einigen

früheren Mitarbeitern das Kaiser-Wilhelm-Institut für Physik in Göttingen neu ein. Das Institut, das seit 1946 im Rahmen der als Nachfolgegesellschaft der Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft gegründeten Max-Planck-Gesellschaft betrieben wurde und seit 1948 den Namen Max-Planck-Institut für Physik führt, konzentrierte zunächst seine wissenschaftliche Arbeit auf die Untersuchung der kosmischen Strahlung und damit auf die Atomphysik der energiereichsten Elementarteilchen. Im Frühjahr 1948 hielt Heisenberg für einige Monate Vorlesungen an der Universität Cambridge, England, im Herbst 1950 und 1954 hielt er auf Einladung verschiedener Universitäten in den Vereinigten Staaten Vorträge. Im Winter 1955/56 gab er in St. Andrews, Schottland, die 'Gifford-Lectures', die inzwischen auch in Buchform erschienen sind.

Seit 1955 wurden Vorbereitungen getroffen, das Max-Planck-Institut für Physik nach München zu verlegen und ihm dort in einem vom Bayerischen Staat zugesagten Neubau grössere Arbeitsmöglichkeiten zu geben. Professor Heisenberg ist daher im Sommer 1958 mit dem Institut, das jetzt Max-Planck-Institut für Physik und Astrophysik heisst, nach München übersiedelt. Sein Hauptarbeitsgebiet ist seit einer Reihe von Jahren die Theorie der Elementarteilchen. Die experimentelle Abteilung des Max-Planck-Instituts für Physik beschäftigte sich von etwa 1957 bis 1964 mit dem Problemkreis der Plasmaphysik und der thermonuklearen Prozesse; daneben wird sowohl in den experimentellen wie in den theoretischen Arbeiten eng Fühlung mit dem internationalen Atomphysik-Institut in Genf (CERN) gehalten, an dem sich die Bundesrepublik durch einen erheblichen Anteil am Budget und durch zahlreiche Mitarbeiter beteiligt. Dem wissenschaftlichen Ausschuss dieses Instituts (Scientific Policy Committee) gehörte Heisenberg mehrere Jahre als Vorsitzender, später als Mitglied an. Die experimentelle Abteilung des Max-Planck-Instituts für Physik und Astrophysik arbeitet seit 1965 ausschliesslich auf dem Gebiet der Elementarteilchen-Physik, in enger Verbindung teils mit dem CERN-Institut in Genf, teils mit dem DESY-Institut in Hamburg. Seit 1953 ist Heisenberg ferner Präsident der Alexander von Humboldt-Stiftung, die ausländische Wissenschaftler in die Bundesrepublik einlädt und ihnen hier die Arbeit an wissenschaftlichen Instituten ermöglicht. Seine eigene wissenschaftliche Arbeit konzentriert sich seit einigen Jahren auf

die sogenannte einheitliche Feldtheorie der Elementarteilchen, die ihm der Schlüssel zum Verständnis der Physik der Elementarteilchen zu sein scheint.

II

OSKAR BENJAMIN KLEIN. Född: 15 september 1874 i Stockholm. Föräldrar: Rabbiner vid Stockholms mosaiska Församling professor, dr. Gottlieb Klein och Toni Klein, född Levy. Studentexamen: våren 1912 vid Whitlocheska Samskolan, Stockholm. Akademiska examina o. l.: Vid Stockholms högskola: fil. kand. i kemi, matematik och fysik 1914, fil. lic. i fysik 1917, fil. lic. i mekanik och matematisk fysik 1922, fil. doktorsgrad därstädes 1921, fil. doktorsgrad vid Universitetet i Oslo 1951, fil. doktorsgrad vid Københavns universitet 1965. Äktenskap: med Gerda Agnete Koch 1923.

Tidigare vetenskaplig studiegång: Efter tidige självstudier i kemi, som sedan fortsattes vid Nobelinstitutet för fysikalisk kemi, från vilken tid jag, förutom deres föreståndare professor Svante Arrhenius, med särskild tacksamhet minnes professor Ernst Riesenfeld under vors ledning jag utförde mitt första vetenskapliga arbete, fascinerades jag under en kortare tid i Samband med inspirerande föreläsningar av och samtal med dåvarande docenten vid Stockholms högskola Marcel Riesz av den rena matematiken. Utförde senare jämsides med en experimentell undersökning över dipoler i vätskor självstudier i teoretisk fysik, särskilt statistisk mekanik och levantteori. Dessa intensivierades under mina Københavnsbesök, där inspirationen från Niels Bohr och kamratskapet med Hans Kramers på avgörande sätt påverkade min vetenskapliga utveckling.

Befattningar o. l.: Amanuens vid Nobelinstitutet för fysikalisk kemi 1915–18 (med avbrott för värnpliktstjänstgöring). Docent vid Stockholms högskola 1922. Docent vid Lunds universitet 1923. Instructor vid Department of Physics, University of Michigan, Ann Arbor 1923. Assistant professor därstädes 1924. Liljevalch- och Rask-Ørstedstipendiat för studier under professor Niels Bohrs ledning 1918–22 samt Rask-Ørstedstipendiat 1926–27. Lektor vid Københavns universitet samt assistent vid universitetets Institut for teoretisk fysik 1927–30. Professor i mekanik och matematisk fysik (senare teoretisk fysik) vid Stockholms höjskola (senare Stockholms

universitet) 1930. Emeritus därstädes 1962. H. A. Lorentz-professor vid universitetet i Leiden, Holland, läsåret 1963–64. Visiting professor vid Brandeis University, Waltham, Mass. U.S.A., första terminen 1965–66.

Medlemskap i akademier: Kgl. Svenska Vetenskapsakademien, Stockholm, tillhörde ders Nobelkommitté för fysik 1954–66. Kgl. danske Videnskabernes Selskab, København. Vetenskaps societeten i Uppsala. Fysiografiska Sällskapet i Lund. Norges Videnskapsakademi i Trondheim.

Skrifter: Bland dessa skall nämnas doktorsavhandlingen »Zur statistischen Theorie der Suspensionen und Lösungen«, andra uppsatser över statistisk-mekaniska och kvanteteoretiska problem, vidare ett antal relativitetsteoretiska arbeten samt ett flertal artiklar över allmänna ämnen och några populära böcker i optik, relativitet och atomteori.

III

LÉON ROSENFELD, født den 14. august 1904 i Charleroi, Belgien; søn af ingeniør Léon Rosenfeld og Jeanne R., født Pierre. Gift den 8. juli 1933 med Yvonne Cambresier.

Efter endt skolegang i Athénée Royal i Charleroi gennemførte jeg det matematisk-fysiske studium ved universitetet i Liège, som dengang afsluttedes med doctorat en sciences physiques et mathématiques, hvilken grad jeg opnåede i 1926 *summa cum laude*. Det følgende år tilbragte jeg i Paris på et stipendium fra den belgiske regering som élève étranger ved Ecole Normale Supérieure. I dette år studerede jeg særlig under Louis de Broglie og Paul Langevin.

I tiden 1927–29 tilbragte jeg 3 semestre ved Göttingens universitet, de 2 sidste som prof. Max Borns assistent. I 1929–1930 studerede jeg videre i Zürich under prof. W. Pauli. I 1931 vendte jeg tilbage til universitetet i Liège, først som chargé de cours, senere (1937) som professor. I alle disse år (1929–40) kom jeg regelmæssigt hvert år i flere måneder til København for at arbejde sammen med Niels Bohr.

I 1940 tog jeg imod et tilbud fra universitetet i Utrecht om at beklæde professoratet i mekanik og teoretisk fysik. Til trods for de med tyskernes invasion forbundne vanskeligheder, lykkedes det os i september 1940 at flytte til Utrecht, hvor jeg blev til 1947, da jeg

blev kaldt til et professorat i teoretisk fysik ved universitetet i Manchester. I 1958 blev jeg udnævnt til professor ved Nordisk Institut for Teoretisk Atomfysik (NORDITA) i København, hvor jeg havde den glæde at genoptage det tidligere samarbejde med Niels Bohr, der nu fortsattes lige til hans død.

I Paris og Göttingen lærte jeg den nye kvantemekanik at kende og arbejdede især med problemer inden for den molekylære optik. Til Zürich ankom jeg netop på det tidspunkt, da Heisenberg og Pauli var begyndt med udviklingen af kvante-elektrodynamikken, et område, som jeg beskæftigede mig med i de følgende år, både i Liège og København. Især deltog jeg i Niels Bohrs undersøgelse af de elektromagnetiske feltstørrelsers målelighed. Fra 1938 kom jeg i nærmere samarbejde med prof. Christian Møller vedrørende den nyopståede teori om kernekræfternes oprindelse i en vekselvirkning mellem nukleonerne og mesonfeltet. Dette samarbejde fortsattes endda under krigen gennem brevveksling.

I 1948 udkom min bog *Nuclear Forces*, der blev skrevet i de sidste krigsår i Utrecht; og i 1950 udgav jeg *Theory of Electrons*, baseret på forelæsninger i Liège og Utrecht.

I 1949 modtog jeg den belgiske Prix Francqui.

I Manchester-tiden havde jeg den glæde at kunne vejlede medarbejdere fra flere lande i deres arbejde med kernefysikken og kvanteteorien for felterne.

Siden min ankomst til København har jeg især genoptaget samarbejdet med en af mine tidlige belgiske elever, Jean Humblet, nu selv professor i Liège, og vi har i de senere år udviklet en ny teori for kernereaktionerne.

Fra min studentertid har jeg været interesseret i videnskabernes historie og har i tidens løb udgivet flere skrifter om dette emne. Fra 1947 har jeg været korresponderende medlem af the International Academy of History of Science. Jeg er medlem af Comité Belge d'Histoire des Sciences og fra 1964 formand for den danske nationalkomité for videnskabens historie og filosofi.

I 1951 blev jeg medlem af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab og i 1959 medlem af Académie Royale de Belgique.

Den 9. november 1965 blev jeg udnævnt til æresdoktor ved Université Libre de Bruxelles.

IV

VICTOR F. WEISSKOPF. Jeg er født den 19. September 1908 i Wien; besøgte dér Realgymnasiet, hvorpaa jeg studerede Fysik i to Aar ved Universitetet under Professor Thirring. Derefter tre Aars Studium i Göttingen under Profs. Max Born, James Franck og andre. Jeg fik min Doktorgrad i Göttingen i 1931, med en Afhandling over Teorien om Resonanzfluoreszenz. Derpaa arbejdede jeg en kort Tid med Heisenberg i Leipzig og som Assistent hos Prof. Schrödinger i Berlin.

Efter et halvt Aar i Rusland, hvor jeg arbejdede i Karkov med Prof. Landau, fik jeg et Rockefeller Stipendium som bragte mig til København i 1933 for at studere hos Prof. Niels Bohr.

I 1934 fik jeg en Stilling som Assistent hos Prof. Wolfgang Pauli i Zürich. I disse Aar arbejdede jeg hovedsagelig med Elektronernes Straalingsteori og Kvanteelektrodynamik. I 1936 kom jeg igen til København som Ørsted-fellow paa Bohrs Institut. Der begyndte jeg ogsaa at arbejde paa Kernefysik.

I 1937 antog jeg en Stilling paa Universitetet i Rochester, N.Y., U.S.A., hvor jeg arbejdede indtil 1943. Fra dette Aar indtil 1946 deltog jeg i Manhattan-Projektet i Los Alamos. Efter Krigen blev jeg Professor paa M.I.T. i Cambridge, Mass., hvor jeg stadig er.

Jeg har skrevet en Lærebog om teoretisk Kernefysik sammen med John Blatt. Jeg har flere Gange været Gæsteforsker i Europa, i Paris, Zürich, Oxford og Geneve. Fra 1960–1965 tog jeg Orlov fra M.I.T. for at være Generaldirektør for det europæiske Kerneforsknings Laboratorium, C.E.R.N. i Geneve.

Jeg er Medlem af The National Academy of Science, Washington; American Academy of Science, Boston; korresponderende Medlem af Det kongelige Videnskabernes Selskab i København; Académie des Sciences i Paris; Akademie der Wissenschaften i Wien; Scottish Academy of Science, Edinburgh; Bayrische Akademie der Wissenschaften in München.

Jeg fik Æresdoktorater ved følgende Universiteter: Manchester, Lyon, Geneve, Basel, Wien, Oxford, Sussex, Weizmann Institutet, Uppsala, Yale samt København.

V

MAX DELBRÜCK. Born 1906 in Berlin, youngest son of Hans Delbrück, Professor of History. Studied astronomy and astrophysics at the Universities of Tübingen, Berlin, Bonn, and Göttingen, 1924–30, but graduated with a Ph. D. thesis in theoretical physics »On the quantum theory of the homopolar bond«, under the direction of Born and, more specifically, of Heitler. Three postdoctoral years were spent abroad, in Bristol with Lennard-Jones, in Copenhagen with Bohr and in Zürich with Pauli. The stay in Copenhagen laid the seed for the later transition to biology, due to conversations with Bohr about the possible relevance of the complementarity argument for our understanding of the relation between life and the inorganic world.

There followed 5 years in Berlin as assistant of Lise Meitner at the Kaiser Wilhelm Institute for Chemistry. During this time there developed an association with N. W. Timofeeff-Ressowsky and K. G. Zimmer leading to the development of ideas about the nature of mutations of genes.

In 1937 an opportunity arose to go, with a fellowship of the Rockefeller Foundation, to the Biology Division of the California Institute of Technology in Pasadena, then under the direction of T. H. Morgan. Here, in association with E. L. Ellis, experimental work on bacteriophages was initiated and long continued, especially at Vanderbilt University in Nashville, Tennessee, during the war years, and since 1947 as Professor of Biology again at Caltech.

Since the early 1950's interest shifted from molecular genetics to sensory physiology and especially to the idea of introducing, here too, a micro-organism of suitable simplicity. This work was interrupted 1960–64 by a return to molecular genetics, in connection with an assignment in Germany. The goal of clarifying the molecular nature of the transducer processes of the sense organs is now being pursued once more with full force.

VI

RAFAEL EDELMANN, født den 7. januar 1902 i Reschitza, Letland, søn af skrædder Chajim Selig Edelmänn (død 1932) og hustru Mirjam, f. Metter (død 1954). Kom til Danmark 1909. Student 1922,

cand. phil. 1923. 1922–1926 student ved rabbinerseminariet i Berlin og ved universitetet sammesteds med semitisk filologi som hovedfag, og fra 1926 til 1928 ved universitetet i Bonn; ind imellem kortere studier hos professorerne Johs. Pedersen og Johs. Østrup ved Københavns universitet. 1928 Dr. phil. med en afhandling »Zur Frühgeschichte des Maḥzor«, udkommet hos Kohlhammer, Stuttgart 1934. Fra 1927 til marts 1933 videnskabelig assistent hos nylig afdøde professor Paul Kahle ved universitetets orientalske institut i Bonn. Publicerede i denne periode, foruden disputatsen, et afsnit i P. Kahle, *Masoreten des Westens*. II. Mit einem Beitrag von Dr. R. Edelmann, 1930; afhandlingen »Bestimmung, Heimat und Alter der synagogalen Poesie« i »Oriens Christianus«, 1932, m. m. Fra april 1933 ansat ved Det kongelige Bibliotek i København, fra 1939 som bibliotekar og fra 1958 som førstebibliotekar; er leder af den judaistiske afdeling. Varetog under opholdet i Sverige 1943–45 de danske videnskabelige bibliotekers interesser i de allierede lande. Var teknisk rådgiver for den danske delegation ved UNESCO's første generalforsamling, Paris 1946. Læste fra 1948 til 1953 med undervisningsministeriets tilladelse over jødisk litteratur og åndshistorie og blev 1953 lektor i jødisk litteratur som den første repræsentant for de judaistiske fag ved Københavns universitet. Erhvervede 1959 Lazarus Goldschmidts værdifulde bogsamling til Det kgl. Bibliotek. Stiftede 1955 Association des Bibliothèques de Judaica et Hebraica en Europe med Det kgl. Biblioteks judaistiske afdeling som hovedkontor og bibliografisk informationsbureau og har afholdt kurser for bibliotekarere ved judaistiske specialbiblioteker. Har siden hjemkomsten fra studieopholdet i Tyskland foruden en række videnskabelige og populære artikler publiceret »Jødisk Mystik«, i serien »Verdensreligionernes Hovedværker«, 1954; »Jødisk litteratur gennem 2000 år«, i »Folkeuniversitetets bibliotek«, 1961, og »Jiddisch krestomati«, 1966, og har bearbejdet og udgivet »Subject Concordance to the Babylonian Talmud« by Lazarus Goldschmidt, 1959. Flere videnskabelige afhandlinger er i trykken. Er redaktør af serien »Corpus Codicum Hebraicorum Medii Aevi«. Har med foredrag deltaget i en række videnskabelige kongresser, både orientalistiske, judaistiske og biblioteksfaglige, og arrangeret en halv snes udstillinger af hebraiske håndskrifter og bøger, hovedsagelig i udlandet. Bearbejdede sektionen »Jødisk åndshistorie« i den af byen Köln foranstaltede

store udstilling »Monumenta Judaica. 2000 Jahre Geschichte und Kultur der Juden am Rhein«, 1963–64, og skrev afsnittet »Jüdisches Geistesleben am Rhein von den Anfängen bis 1945« i udstillingens håndbog. Blev 1961 co-opteret som medlem af rådet for World Union of Jewish Studies, Jerusalem.

Udnævnt til ridder af dannebrogssordenen 1953.

Blev 1932 gift med cand. phil. Elisabeth Levi, født 1908 i Altona, datter af advokat og notar, Dr. jur. Moses Levi (d. 1938) og hustru Betty, f. Lindenberger (d. 1942). Vi har to børn.

Den hæder, som Københavns universitet viser mig gennem konfereringen af den filosofiske æresdoktorgrad, glæder mig på egne og på fagets vegne.

VII

JENS JØRGEN FREDERIK THEODOR JØRGENSEN blev født i Haderup præstegård den 1. april 1894. Hans far var sognepræst Peter J. (1864–1901), søn af fisker Jørgen Andersen og Karen A., Sjolte Strand. Hans mor var Maren Sofie Margrethe J. (1867–1929), datter af overdyrlæge ved Københavns Kvægtorv og offentlige Slagtehus F. A. C. Møller og Grethe Eleonora M., f. Brandt. Efter faderens død kom han nogle år i huset hos morfaderen, som satte ham i skole i Borgerdydskolen i Helgolandsgade. I 1905 blev han flyttet til skolen (»Akademiet«) i Sorø, hvor moderen havde bosat sig med sine to andre børn, sønnen Johannes Martin (senere sognepræst i Hune, d. 1926) og datteren Agnete Sofie Margrethe (senere g. m. direktør i A/S De forenede Papirfabrikker Poul Th. Schou, d. 1964).

I mellemskolen interesserede han sig mest for fysik og teknik, men klarede sig forøvrigt udmærket i alle fag og var som regel klassens nr. 1. Efter at være kommet op i gymnasiets matematisk-naturvidenskabelige linje opslugtes han imidlertid helt dels af en ulykkelig forelskelse, dels af musikken, som han dyrkede såvel praktisk (klaver) som teoretisk (harmonilære og kontrapunkt) under vejledning af organist Vald. Tscherning. I de øvrige fag sløjede han langsomt, men sikkert, mere og mere af og sluttede med en ret middelmådig studentereksamen. Kun den eminent dygtige lektor Kristen Simonsen formåede at holde hans interesse for kemien vedlige. Ikke desto mindre blev han i de to sidste skoleår alumne på skolen, skønt han havde sit hjem i Sorø. Hermed forholdt det sig

sådan, at han efterhånden kom dårligere og dårligere ud af det med moderen, hvis vanskæbne som fattig præsteenke han neppe forstod at vurdere rigtigt, og da de omsider begge kom i hver sin overgangsalder forværredes forholdet så groft, at han en dag gik op til skolens daværende rektor Bartholomæus Hoff og bad, om han ikke kunde blive alumne på skolen, da han ikke kunde holde det ud hjemme. Det viste sig, at moderen netop dagen før havde henvendt sig til rektor i samme ærinde, og resultatet blev det for begge parter heldige, at han flyttede hjemmefra. Senere bedredes forholdet mellem ham og moderen betydeligt, omend det aldrig nåede nogen dybtgående intimitet.

Trods sin gennemgående melankolske stemning befandt han sig godt på skolen og kom godt ud af det med kammeraterne, som endda valgte ham til præsident i gymnasiastforeningen »Balder« for året 1911–12 og til kordirigent ved »overskæringsaftenernes« koncerter. Faktisk beskæftigede han sig som sagt mest med musik og drev det til at spille hele »måneskinssonaten« udenad ved en af skoleorkestrets koncerter. Desuden bør det nævnes, at han tillige med de fleste af sine klassekammerater var en næsten daglig gæst hos amtslægen og forfatteren, dr. med. Hans Kaarsberg (»Falle«) og frue (»Adda«), som elskede at se huset fyldt med ungdom og gal-skab. Blandt sine klassekammerater har han livet igennem bevaret venskabelig forbindelse med arkitekt Vilhelm Lauritzen og advokat, mag. art. Julius Møller, og dette gælder også den senere til England flyttede ingeniør Ove Nyquist Arup, som gik en klasse under ham.

Efter studentereksamen var det hans højeste ønske at hellige sig musikken. Men hans familie betragtede dette som en så slet levevej, at den pressede ham til det kompromis, at han i hvert fald skulde tage en universitetsexamen, inden han kastede sig over musikken. Han foreslog så filosofien som studium, idet han regnede med, at han kunde tage æstetik som hovedfag og musikæstetik som speciale, og da familien formentligt havde ligeså uklare forestillinger som han selv om filosofien og dens daværende minimale muligheder som levevej, accepteredes forslaget.

I efterårssemestret 1912 begyndte han da at studere filosofi med en magisterkonferens for øje. Æstetikken, som han jo havde tænkt sig som hovedfag, forekom ham imidlertid ret hurtigt at være både tåget og kedsommelig, hvorimod erkendelsesteorien og psykologien,

som han hidtil intet havde kendt til (hvad han i gymnasiet havde læst af filosofi var blot »livsfilosofi«: Kierkegaard, Schopenhauer, Nietzsche, Strindberg), nu fangedes hans interesse i en sådan grad, at han endnu samme år gik i gang med at skrive en besvarelse af universitetets prisspørgsmål: »Schopenhauers Erkendelsesteori i dens Forhold til Kant«. Denne frækhed belønnedes imidlertid året efter med guldmedaljen, som ikke alene kunde ombyttes med rede penge (ca. 108 kr.), for hvilke han anskaffede sig sit livs første og eneste kjolesæt, men – ulige vigtigere – skaffede ham fribolig som alumne på Valkendorfs kollegium, hvor han stiftede langvarige venskaber med bl. a. senere prof., dr. jur. Poul Andersen, hrs., dr. jur. Hartvig Jacobsen og lektor, dr. phil. et jur. Jens Himmelstrup.

Iøvrigt fortsatte han sine studier under vejledning af især Høffding, Kroman og Alfr. Lehmann, men fulgte også lejlighedsvis forelæsninger og øvelser i andre fag, f. ex. docent Chr. Sarauws over Goethes »Faust«, Vilh. Grønbechs over primitiv religion (som selv tredje deltager sammen med senere prof. Pallis og en ubekendt), Poul Hecgaards om græsk matematik og elementær-matematik o. a. Inden han (som inspector collegii) forlod kollegiet (1918) tog han magisterkonferensen og fik publiceret nogle filosofiske tidsskriftsartikler samt en lille bog om Bergson (1917). Hans speciale var den nykantianske Marburgerskole, hvis systematik han fandt klar og konsekvent, og hvis grundtanker han fremstillede i en lille bog om Paul Natorp (1918).

Allerede i studentertiden havde han haft lidt manuduktion og efter konferensen så han sig nødsaget til at udvide denne til en levevej. Men den slog ikke til. I foråret 1919 fik han nemlig som manucent frk. Krista Kjær (datter af arkitekt Hj. K. og Astrid K., f. Blichfeldt, i Odense), hvem han blev voldsomt forelsket i, hvorfor han nu måtte tænke på, hvordan han kunde ernære en familie. Hans manuaktionsvirksomhed var afgjort ikke tilstrækkelig dertil, men efter forskellige komplikationer lykkedes det ham i efteråret 1919 at få en stilling som sekretær i »Sammenslutningen af Arbejdsgivere indenfor Jern- og Metalindustrien i Danmark«. I de 7 år han fungerede som sådan lærte han livet at kende fra en helt ny side og traf mennesker af en helt anden type end tidligere. Mange af dem mindes han stadig med glæde, især direktørerne Charles Hansen, Axel Ibsen, H. Vestesen, Alex Poulsen, Hans L. Larsen, H. P. Chri-

stensen, Ove Munck og fabrikanterne Thomas B. Thrige, H. B. Heineke og Knud Svendsen. Vigtigst var det dog, at han efterhånden fik konsolideret sin økonomi sådan, at han i 1922 kunde gifte sig med førnævnte frk. K., som på mangfoldige måder blev ham en uvurderlig støtte og hjælp op gennem årene. I ægteskabet er der en datter, Inger, cand. psych og M.A., g. m. læge Ole Bernth.

Skønt sekretærposten naturligvis optog hans meste kraft og tid, forsømte han dog ikke filosofien, hvilket bl. a. fremgår deraf, at han i 1922 deltog i konkurrencen om det ved prof. Kromans død ledigtblevne professorat. Omend det blev hans gamle studiekammerat Fr. Brandt der gik af med sejren, fik han ved konkurrencen en sådan placering, at han følte sig opmuntret til ikke at lægge filosofien på hylden. Under påvirkning af Herbert Iversen og Edgar Rubin var hans interesse nu mere og mere blevet samlet om Bertrand Russell og især om den af ham så lovpriste logistiske metode. Da derfor Høffding året efter konkurrencen fik Videnskabernes selskab til at udskrive en prisopgave om den nyere formelle logik og dens forhold til matematikken og filosofien, lod J. J. ikke den således tilbudte lejlighed gå fra sig, men satte alle sejl til og skrev under udnyttelse af hver eneste halvtimes fritid en besvarelse, for hvilken han 1924 efter Høffdings og N. E. Nørlunds bedømmelse tilkendtes selskabets guldmedalje. Efter at være oversat til engelsk publiceredes besvarelsen under titlen »A Treatise of Formal Logic, its Evolution and Main Branches, with its Relations to Mathematics, and Philosophy«, Vol. I–III, Copenhagen and London, 1931, (genoptrykt 1962 i New York).

Da prof. C. N. Starcke døde i vinteren 1926 overdroges det J. J. at fortsætte hans filosofikums-forelæsninger, og den 1. juni s. å. udnævntes han til professor i filosofi ved Københavns universitet, hvorefter han tog sin afsked som sekretær i Jernindustriens Sammenlutning, men dog for et par år valgtes til fast voldgiftsmand i elektromotorfabrikantforeningen.

Som professor gav han sig strax i lag med at reformere den del af filosofikumsundervisningen, som faldt under hans område. Han fandt det hensigtsmæssigt at erstatte den traditionelle form (psykologi plus lidt logik og lidt filosofihistorie) med en nogenlunde fyldig oversigt over de forskellige hovedvidenskaber og deres udvikling (matematik, logik, fysik, kemi, biologi, psykologi, sociologi, historie,

religions- og moralvidenskab samt sprogvidenskab og filosofi) med særligt hensyn til deres metodologi og deres indbyrdes sammenhæng. Det lykkedes ham i løbet af sit første universitetsår at realisere denne plan, således at hans »Filosofiske Forelæsninger som Indledning til videnskabelige Studier« forelå trykt i foråret 1927 (2. reviderede og udvidede, men ufuldendte, udg. 1935). I udvidet form blev sidste afsnit udgivet som to mindre bøger: »Filosofiens og Opdragelsens Grundproblemer« (1928) og »Filosofiens Udvikling i den nyere Tid« (1931).

Provokeret af presseangreb og fordrejede foredragsreferater udvikledes han i disse år i en del avispolemik, hvilket medførte, at han fra forskellig side blev opfordret til at holde foredrag og deltage i diskussioner, især angående religionens og militarismens skadelighed samt ønskeligheden af en sexualreform (børnebegrænsning, kammeratægteskab, svangerskabsafbrydelse m. v.). Nogle af disse foredrag blev udgivet under titlerne: »Aktuelle Stridsspørgsmål« (1931) og »Tænkt og talt« (1934) og suppleredes i 1935 med en brevveksling med stiftsprovst Paul Brodersen: »Er Gud en Virkelighed?«. Endvidere holdt han i disse år to serier radioforedrag, dels om moderne filosoffer, dels om store samfundsfilosoffer.

På det politiske område havde han, uden nogensinde at blive medlem af noget parti, under indtryk af den første verdenskrigs rædsler og af efterkrigstidens antimilitarisme bevæget sig fra en ret analfabetisk konservatisme gennem en radikal periode til en slags venstre-socialdemokratisme. Efter Hitlers magtovertagelse i Tyskland deltog han aktivt i den Nordiske antifascistiske kongres, der afholdtes i påsken 1933 i København. 1935 blev han valgt til formand for den på Andersen-Nexøs initiativ stiftede landsforening »Frisindet Kulturkamp«, i hvis bestyrelse han bl. a. samarbejdede med Poul Henningsen, Hans Bendix, Elias Bredsdorff, Otto Gelsted, H. M. Hansen, Anna Vestergaard, Albert Olsen, Svend Hoffmeyer og Georg Moltved, og til hvis månedshefte »Kulturkampen« han leverede forskellige bidrag. Som en sen følge af denne anti-nazistiske virksomhed blev han som så mange andre arresteret af Gestapo natten til den 29. august 1943 og via Alsgades skole interneret ca. 6 uger i Horserødlejren.

En anden side af hans offentlige virksomhed var hans deltagelse i folkeoplysningsarbejdet. Efter i 1928 at være blevet valgt til for-

mand for den københavnske Folkeuniversitetsforening blev han 1933 viceformand for Folkeuniversitetsudvalget og fra 1939 til 1964 dets formand. I årenes løb holdt han en del almenfattelige foredrag over filosofiske emner og skrev de tilhørende grundrids og ledertråde. Som formand var han fra 1942 til 1964 Folkeuniversitetsudvalgets repræsentant i Dansk Folkeoplysnings Fællesråd og deltog i 1956 i et af Unesco arrangeret internationalt seminar i Bangor (Wales) om »The Universities and Adult Education«.

Som filosofi professor valgtes han til næstformand i »Selskabet for Filosofi og Psykologi« (1926–50). Desuden deltog han i den 7. internationale filosofkongres 1930 i Oxford, hvor han holdt foredrag om »The principal metaphysical implications of recent physical theories and points of view«. Efter foredraget bad Léon Brunschwig, Federico Enriques og Moritz Schlick ham om bidrag til deres respektive tidsskrifter, hvilket de også fik i de nærmest følgende år. Endvidere indvalgtes han i den internationale komite for filosofkongresser. I 1931 skrev han afsnittene om Descartes, Kierkegaard, Mach, Ostwald, Driesch og Høffding til den danske udgave af Will Durants »The Story of Philosophy«. Samme år skrev han efter opfordring af udenrigsminister Peter Munch en afhandling om krigens indvirkning på befolkningers moral og mentalitet som bidrag til et af Den interparlamentariske kommission initieret værk, der udkom på fransk, tysk, engelsk og spansk og hvis engelske titel er »What would be the character of a new war?«. Desuden bidrag til festskrifter for 2 svenske og 1 finsk kollega.

I disse år begyndte også den for ham så overordentlig stimulerende og lærerige tankeudveksling med de ledende tyske og østrigske ny-positivister (logiske empirister). På opfordring af Reichenbach holdt han i marts 1932 foredrag i »Gesellschaft für empirische Philosophie« i Berlin »Über die Ziele und Probleme der Logistik« (trykt i »Erkenntnis«). Her gjorde han bekendtskab med Walter Dubislav, Wolfgang Köhler, Kurt Lewin og Kurt Grelling. Samme efterår havde han besøg af både Carnap og Neurath, som holdt foredrag i »Selskabet for Filosofi og Psykologi«. På forhånd havde Carnap sendt ham dele af manuskriptet til »Die logische Syntax der Sprache«, som de diskuterede. Derpå udvidedes de personlige kontakter stærkt ved hans deltagelse i den for ca. 40 særligt indbudte afholdte yderst inciterende og fængslende »Vorkonferenz« i Praha.

I tilslutning hertil holdt han på den 8. internationale filosofkongres 1934 foredrag »Über die logischen Grundlagen der Wissenschaften«. Her stiftedes bekendtskab med Philip Frank, Victor Kraft, Ernest Nagel, Charles Morris, Karl Popper, Arne Näss og de polske logikere: Lukasiwicz, Tarski, Kotarbinski, Ajdukiewicz og Zawirski, med hvem han fortsatte diskussionerne en ugestid, idet han lagde tilbage-rejsen over Warszawa. I Praha var han iøvrigt blevet medudgiver af skriftrækken »Einheitswissenschaft«, og allerede forinden var han sammen med fysikeren The Svedberg og astronomen Knut Lundmark blevet medlem af bestyrelsen for Fornanderska Fonden ved Lunds universitet.

I 30'erne stiftede han også personligt bekendtskab med sit store forbillede Bertrand Russell og med Niels Bohr, med hvem han førte adskillige lange og interessante samtaler om erkendelsesteoretiske emner uden at det dog lykkedes ham at få et klart begreb om sidstnævntes filosofiske ideer, som han for en tid accepterede på den store fysikers autoritet, men senere måtte tage visse forbehold overfor. Også med Alf Ross og Edgar Rubin havde han i disse år adskillige givende samtaler.

I nævnte decennium holdt han iøvrigt forskellige foredrag på diverse filosofiske kongresser, blev medlem af Council of the Association for Symbolic Logic (1936–42), af Institut International de Philosophie (1937–) og formand for La Comité International pour l'Unification de Symbolique logique (1938). I foråret 1936 var han sekretær for den af de logiske empirister arrangerede kongres i København, hvis hovedemne var kausalproblemet, og i efterårssemestret samme år var han for første og (bortset fra et par langvarige hospitalsophold 1953 og 1960) eneste gang før 1960 fritaget for filosofikumsundervisningen og benyttede denne lejlighed til på Matematisk Institut at holde en række forelæsninger og kollokvier over nyere metoder og resultater indenfor den formelle logiks område. En del af dette stof publiceredes året efter i universitetets festskrift under titlen: »Træk af deduktionsteoriens udvikling i den nyeste tid«, og uddybedes en smule ved Les entretiens de Zurich sur les fondement et la méthode des sciences mathématiques 6–9 Decembre 1938, hvortil han var indbudt.

I september 1939 holdt han et par foredrag ved de logiske empiristers kongres på Harvard universitet. Han var således i USA, da

verdenskrig II udbrød, men nåede i begyndelsen af oktober hjem med en svensk amerikabåd og fik under den tyske besættelse skrevet og publiceret dels sin »Indledning til logikken og metodelæren« (1942), dels sin »Psykologi på biologisk grundlag« (1942–46), som er hans hovedværk, ikke blot psykologisk, men også filosofisk set (hvilket mange læsere vist ikke har opdaget). En af krigsvintrene deltog han i en ugentlig diskussionsaften med Louis Hjelmslev og Tranekjær Rasmussen, især om glossematikken, som det dog aldrig lykkedes ham at blive helt fortrolig med. Efter krigens afslutning var han såvel i aviser som ved møder og i Statsradiofonien en ivrig deltager i den politiske diskussion om demokratiets væsen og metoder og publicerede 1946 en lille bog om »Det demokratiske samfund. Grundtræk af en analyse«. Senere skrev han på opfordring en afhandling til det af Unesco udgivne samleværk: »Democracy in a World of Tension« (1951).

Imidlertid var han i 1949 blevet valgt til formand for »Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen« samt for denne forenings københavnsafdeling. I denne egenskab samarbejdede han med en række fortræffelige mennesker blandt hvilke kan nævnes direktør Alf Ussing, fabrikant Søren Madsen, fhv. trafikminister Alfr. Jensen, fagforeningsformand Svend Jensen, professorinde Agnete Olsen, kunstmaler Folmer Bendtsen og kontorassistent Ifrim Jensen – samt minister Vetrof og sekretærerne Nikitin og Tjikalov fra sovjetlegationen. Som formand fungerede han til 1964 og foretog (bl. a. i selskab med Johs. Novrup, Niels Leergaard, Ib Nørlund, Johs. B. Brøndsted, P. V. Glob, Herman D. Koppel, H. Holter, K. K. Korsgaard) uge- og månedslange rejser til Sovjetunionen, Tjecoslovakiet og Ungarn foruden en foredragsrejse til 5 norske byer. Blandt disse rejser var hans deltagelse i ungdomsfestivalen i Budapest 1949 en af hans livs mest opløftende og betagende oplevelser; men også de andre rejser bidrog til for ham at afsløre den kolossale uoverensstemmelse der var mellem de virkelige forhold i de socialistiske lande og den kapitalistiske presses vrængbillede deraf under »den kolde krig«.

Også på filosofiens vegne foretog han i disse år en del kongres- og foredragsrejser: til Oslo 1947, til Amsterdam 1948, til Rom 1950, til Alpbachwoche 1951, til London, Oxford og Cambridge samt Amersfoort 1952, til Dublin 1953, til Zürich 1954, til Polen 1956, til

Lund 1958 og til Oberhofen i Schweiz 1962. Herunder traf han naturligvis mange, især yngre kolleger, som han ikke havde mødt før. I 1947 indvalgte han i Conseil d'Administration du Centre International de Synthèse, og på opfordring indtrådte han i forskellige fagtidsskrifters redaktion, nemlig: »Philosophical Abstracts« (1939–48), »Methodos« (1949–52), »Zeitschr. f. math. Logik u. Grundlagen d. Math.« (1955–) og »Logique et analyse« (1958–). Desuden publicerede han 1948 en fremstilling af den logiske empirismes udvikling (engelsk udg. 1951 i »Encyclopedia of Unified Science«) samt nogle mindre skrifter og foredrag, hvorom henvises til den (bortset fra artikler, indlæg og kronikker i dagspressen) næsten fuldstændige bibliografi i »Danish Yearbook of Philosophy« Vol. I, 1964.

Da The American Graduate School in Denmark åbnede i 1948 overtog han i nogle år undervisningen i dansk filosofi, men har aldrig publiceret disse forelæsninger sålidt som en del af de forelæsninger han i årenes løb har holdt ved universiteterne i Aarhus, London, Oxford, Cambridge, Lund, Helsinki, Moskva, Leningrad og Warszawa. I 1959 var han præsident for Det første nordiske filosofmøde, hvor han holdt indledningsforedraget om empirisk og apriorisk erkendelse.

En ikke ringe del af sin tid og arbejdskraft har han som medlem af sagkyndige udvalg anvendt på bedømmelser af ansøgere til 2 filosofiske professorater i København, 2 i Aarhus, 2 i Göteborg, 1 i Oslo, 1 i Bergen og 1 i Helsinki, samt 2 psykologiske, 1 sociologisk og 1 pædagogisk i København.

Som lærer har han lagt vægt på at opøve flersidig skønsomhed og kritisk sans (uden hårdkløveri) hos sine elever. Og som filosof har han fremhævet videnskabernes sammenhæng eller enhed og betonet erfaringen som den eneste kilde til erkendelse af virkeligheden, hvis beskaffenhed hverken kan findes ved sproglig eller begrebsmæssig analyse eller ved spekulation; logikken tjener kun til at bringe system eller orden i det empirisk fundne materiale, men arbejder ellers i tautologisk tomgang.

Hvad angår samarbejdet med hans kolleger og forholdet til hans elever har det vist, med ganske enkelte undtagelser, altid været godt.

I 1964 fik han tildelt G. E. C. Gad Fondets hæderspris på 15000 kr. Og i 1966 besluttede det filosofiske fakultet ved Københavns univers-

sitet at tildele ham den filosofiske æresdoktorgrad. Motiveringen herfor kender han ikke, men er taknemlig for denne videnskabelige påskønnelse af sit arbejde.

Ang. hans mentalitet foreligger der en, heldigvis relativt objektiv, diagnose baseret på en Rorschach-test fra midten af 40'erne og udformet af cand. psych. (senere dr. phil.) Anker Rattleff uden at denne vidste, hvem det drejede sig om. Diagnosen ser således ud:

»Abstraktions- og systematiseringsevne udviklet over det normale. På ingen måde systematiker og paragrafrytter, da såvel den intuitive opfattelse af helheder som den praktiske intelligens er fremtrædende. Tænkningen såvel produktiv som reproduktiv. Kan se tingene på en original og frisk måde. Tendens til at indtage et andet standpunkt end det gængse. Evne til at gå mod bjergets mening og kan da med stor fasthed bevare sin oppositionelle holdning.

Meget udholdende og vedholdende arbejder, der i reglen begynder fra den ene ende og med stædig energi – også på trods af hindringer – arbejder sig den lige vej frem mod målet.

Livlig ånd med en masse parate associationer, ikke alene et kvikt hovede, men også en kvik tunge. Glad ved debat og diskussion, hvor han holder mere af at være i offensiv end i defensiv.

I reglen rolig og afbalanceret optræden, ingen affektsplosioner, opblussende harme skaffer sig i reglen smertefrit luft f. eks. med et par eder.

Skønt han har let ved at komme i overfladisk kontakt med mennesker, vil hans sympatier for enkelte personer have meget dybe rødder, og venskabs- og kærlighedsforbindelser vil tendere mod det livsvarige.

Skeptiker både overfor omverdenen og i ikke ringere grad overfor sig selv. Nogen protest mod den utvivlsomme evne til produktion, og nogen tvivl på egne intellektuelle evner.

Et menneske med stor åndelig kapacitet og stærk og veltilpasset opposition.«

Såvidt diagnosen, som han overlader til andre at kommentere. Og så til slut blot dette:

Hans liv synes alt i alt at have været passende begivenheds- og indholdsrigt. Når han hertil kan føje karakteristikken »lykkeligt«, så skyldes det fremfor alt andet hans kone, som var et dejligt menneske, hvis hjertelighed og livlighed på velgørende måde modvirkede

hans hang til melankoli og ærgrelse. Efter hendes død den 27. april 1965 vegeterer han blot, sine ira et studio, i afventen af sin egen, som han imødeser med sindsro i forvisningen om, at den definitivt sætter punktum for hans liv. Dog føler han en vis tilfredsstillelse ved tanken om, at hans kadaver derefter kan gøre lidt nytte ved de medicinske studenter sektionsøvelser. Men »the rest is silence« – ganske bogstaveligt.

VIII

POVL BACH-NIELSEN, født den 30. april 1927. Søn af skibsfører Carl Marius Nielsen og hustru Marie Elisabeth, født Bach.

Student fra Gentofte Statsskole 1945 (matematisk-naturvidenskabelig linie). Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet i januar 1953 med 243 points.

Under studiet underlæge i Marinen, lægevikar paa Amts- og By-sygehuset i Bogen og paa Centralsygehuset i Silkeborg, kirurgisk afdeling.

Efter vikarstilling paa Centralsygehuset i Herning, kirurgisk afdeling, turnustjeneste paa Københavns Kommunchospital, narkoselæge paa Bispebjerg Hospitals anæsthesiologisk afdeling, kandidat paa samme hospital gynækologisk afdeling K og kirurgiske afdelinger A og M. Lægeassistent Bispebjerg Hospitals patologisk Institut. 2. reservelæge Frederiksberg Hospitals røntgenafdeling. 2. reservelæge paa Københavns Kommunchospitals kirurgisk afdeling I. Siden juli 1963 1. reservelæge Bispebjerg Hospitals kirurgisk afdeling F. Under et halvt aars orlov fra 1. august 1965 reservelæge Bispebjerg Hospitals thoraxkirurgisk afdeling L.

Speciallægeautorisation i kirurgi 1964.

Disputats: Cytologisk undersøgelse af ventriklen, specielt med henblik paa paavisning af maligne lidelser, forsvarede den 28. oktober 1965. De officielle opponenter var overlæge dr. med. Charles Johansen og professor, dr. med. Gunnar Teilum.

Herudover publiceret tidsskriftartikler om gynækologiske, patologisk-anatomiske og kirurgiske emner.

Gift 30. april 1952 med tandlæge Thurid Byrialsen Jensen, datter af kaptajn, direktør Anders Byrialsen Jensen og hustru Asta, født Rasmussen. 3 børn Michael, f. 1953, Carsten Byrial f. 1955 og Louise f. 1960.

IX

ÅGE CHRISTIAN VIGGO THOMSEN. Født d. 3. februar 1926 i Glostrup. Student fra Statens og hovedstadskommunernes kursus 1945. Lægevidenskabelig embedseksamen vinteren 1953.

Uddannelse: Turnustjeneste på Kommunehospitalets 3. og 5. afdeling, 2. reservelæge på Kommunehospitalets dialyseafdeling 1956 og på 3. afdeling 1959. 2. lægeassistent Kommunehospitalets patologiske institut 1962. 1. reservelæge Sundby Hospital medicinsk afdeling 1963. 1. reservelæge Bispebjerg Hospital medicinsk afdeling B 1964. Speciallægeanerkendelse i intern medicin 1964.

Disputatsarbejdet »The kidney in diabetes mellitus. A clinical and histological investigation based on renal biopsy material« forsvarede for den medicinske doktorgrad d. 9. september 1965. Officielle opponenter var professor, dr. med. Knud Lundbæk og professor, dr. med. Harald Gormsen.

Har desuden offentliggjort tidsskriftartikler om en række intern-medicinske emner.

X

POUL ALBRECHT GJØRUP. Født 4/11 1923 i Korinth, Brahetrolleborg Sogn, Fyn. Forældre: Læge Aksel Gjørup, født 1883, død 1928, og Elisabeth, født Schaffalitzky de Muckadell, født 1889, død 1936.

Student fra Sorø Akademi 1942.

Gift 1947 med Læge Lone Gjørup, født Sølling. I ægteskabet tre børn.

Medicinsk embedseksamen 1951 med 1. karakter. Turnus Københavns Kommunehospital. Kandidat- og assistentstillinger 1952–1958 på Københavns Kommunehospital, Frederiksberg Hospital og Københavns Amtssygehus i Gentofte. 1958–61 2. reservekirurg på Københavns Amtssygehus i Glostrup, afd. A, 1961–62 2. reservekirurg på Finseninstituttet, afd. K, 1962–64 2. reservelæge på Frederiksberg Hospital, gynækologisk-obstetrisk afdeling, 1964–65 vikar for 1. reservelæge og 1. reservelæge på Københavns Kommunehospital gynækologisk afdeling, fra april 1965 1. reservelæge på Øresundshospitalet, gynækologisk-obstetrisk afdeling.

Fra 1962 suppleant i Mødrehjælpens samrådsudvalg. Fra 1962–64 konsulent på Revalideringscentret for København og Frederiksberg. Specialistanerkendelse i gynækologi og obstetrik 1964.

Har udgivet tidsskriftartikler om medicinske, obstetriske og ortopediske emner, desuden 1965 disputats: En undersøgelse af postoperativ nyrefunktion.

XI

KNUD MAACK BISGÅRD. Født 19. september 1921 i København. Søn af malermester Søren A. M. Bisgård (d. 1962) og hustru Petra Kristine f. Maack. Gift 2. juli 1955 med læge Ingeborg Nielsen, datter af professor, dr. phil. Jakob Nielsen (d. 1959) og hustru Carola, f. von Pieverling. Børn: Inger f. 1956, Torben f. 1958 og Helge f. 1959.

Matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Marselisborg Gymnasium 1940. Skoleembedseksamen og magisterkonferens i fysik fra Københavns Universitet, juni 1946. Timelærer ved Birkerød Statsskole 1946-47. Videnskabelig assistent ved Det fysiske Institut, Aarhus Universitet, 1.7.1947, amanuensis sst. 1.6.1950, afdelingsleder sst. 1.4.58, tillige lektor fra 1961.

Tilkendt Aarhus Universitets guldmedaille 1950 for en afhandling om anvendelsen af kerneemulsioner til undersøgelse af kernereaktioner. Studicophold i England og Skotland 1952.

Har offentliggjort et antal arbejder med emner inden for den eksperimentelle kernefysik, dels vedrørende udvikling af instrumenter, dels kernespektroskopiske undersøgelser.

Disputatsen »Some Beta Ray Spectrometers. Studies in Nuclear Spectroscopy« blev i juli 1965 af det matematisk-naturvidenskabelige fakultet ved Københavns Universitet antaget til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Forsvaret fandt sted den 4. november 1965 med lektor, dr. phil. Ove Nathan og afdelingsleder Ole Bent Nielsen som officielle opponenter.

XII

ERLING OLUF ASCANIUS JACOBSEN, født 8. juni 1919 som søn af kommunelærer Th. Jacobsen og hustru, f. Ascanius. Studentereksamen fra Fredericia Gymnasium 1938.

Efter 1. del af medicinsk embedseksamen ved Århus Universitet modtog jeg Københavns Universitets guldmedalje for en besvarelse af prisopgaven i teoretisk medicin for 1942 (om nyrernes udskillelse af fruktose og galaktose). I årene 1942-47 3 langvarige hospitals-

indlæggelser for en lungelidelse. Medicinsk embedseksamen sommeren 1949 (laud). I studietiden bolig på studenterkollegierne i Århus, Nationalforeningens kollegium »Rudershøj« og Studentergården.

Turnus på Sct. Maria hospital, Roskilde, fra oktober 1950 kandidat på Kolonien Filadelfia, nerve-sindssyggeafdelingerne, fra oktober 1951 på Amtssygehuset, Kalundborg. September 1952 reservelæge ved Kolonien Filadelfia og Dianalund Nervesanatorium. På Rigshospitalets psykiatriske afdeling halvårskandidat april 1955, halvårskandidat maj 1955, klinisk assistent august 1956, 2. reservelæge maj 1959. Oktober 1960 kandidat på Københavns Amts Sygehus i Gentofte, neurologisk afdeling, april 1961 1. reservelæge på Rigshospitalet, psykiatrisk afdeling. Samtidig august 1956–september 1959 1. assistent ved justitsministeriets psykiatriske undersøgelses-klinik, afd. A. Fra december 1961 ass. overlæge på statshospitalet ved Århus med psykoterapi som særligt arbejdsområde. Specialist-anerkendelse 1961 (psykiatri).

Dr. med. november 1965 på en afhandling med titlen »Psyko-neuroser«. 1965 medlem af det faglige råd ved nordisk sommer-universitet, senere af lokalstyrelsen for Århusafdelingen. Forskellig undervisningsvirksomhed, bl. a. ved Folkeuniversitetet, de post-graduate kurser for vordende psykiatere, Journalisthøjskolen, Dansk Psykologforenings postgraduate kursus, Dansk Sygeplejehøjskole, fortsættelseskursus for praktiserende læger, seminarer i psykoterapi for statshospitalets yngre læger. Forfatter af »Menneskets psykiske sygdomme«, Berlingske Leksikon Bibliotek 1964.

Gift 1949 med sygeplejerske Inga Jensen. Tre sønner.

XIII

BENNI NERSTRØM, født den 16. december 1929 i Kalundborg, søn af montør Niels Robert Johannes Jensen og hustru, Anna Elisabeth Nerstrøm. Gift den 7. august 1954 med Annelise Christensen, datter af skibsfører Christian Hansen Christensen og hustru, Marie Lind.

Student fra Sorø Akademi 1949. Medicinsk embedseksamen (laud.) Københavns universitet januar 1956. Efter et vikariat på Ærøskøbing sygehus turnustjeneste ved Københavns Kommune-hospital (II. og I. afd.) 1956–57. I årene 1957–61 kandidat ved røntgenafdelingen, Københavns Amts Sygehus i Gentofte, Sundby

Hospitals kirurgiske afdeling, Rigshospitalets fødeafdeling A og gynækologisk afdeling I og I. afdeling, Ortopædisk Hospital i København. August 1961 videnskabelig assistent ved Københavns universitets retsmedicinske institut. Siden marts 1964 2. reservekirurg ved afdeling F, Bispebjerg Hospital.

Under ansættelsen ved Københavns universitets retsmedicinske institut udførtes undersøgelserne over Gc-serumtypesystemet. Resultatet blev en række tidsskriftartikler og afhandlingen: »Gc-serumtypesystemet og dets anvendelse i retsmedicinen«, som den 18. november 1965 forsvarede for den medicinske doktorgrad.

XIV

ERIK PEETERSEN, f. d. 8.6.1931 i Herlufsholm. Mat. nat. studentereksamen i 1950 fra Vordingborg Gymnasium. Lægevidenskabelig embedseksamen ved Københavns Universitet januar 1959, laud. Under II. dels studiet på Nordisk Kollegium. April 1961 American Medical Qualification Examination.

Forskellige vikariater i Sverige før turnustjenesten, der forrettedes på Københavns Amts Sygehus, Gentofte, afdeling C og D, 1959–1960. Herefter kandidat sidstnævnte sted og Bispebjerg Hospital, neurokirurgisk afdeling.

Fra 1.6.1961 ansat på Rigshospitalets øreafdeling, p. t. som tre-årig reservelæge, herunder orlov til supplerende uddannelse på kæbekirurgisk afdeling samme sted.

Tidsskriftsafhandlinger om otologiske, neurologiske, medicinske og kirurgiske emner.

Disputats »Vestibulo-spinale reflexer. Kliniske og eksperimentelle undersøgelser ved hjælp af steppingtesten« forsvarede d. 9.12.1965 og konfererede d. 20.12.1965. Officielle opponenter var professor, dr. med. H. K. Kristensen og professor, dr. med. Mogens Fog.

D. 6.5.1961 gift med læge Birgit Hansen. I ægteskabet er 2 børn, Claus (f. 1962) og Anette (f. 1964).

XV

EBBE KJEMS, født den 17 juni 1920 i Skovshoved. Søn af viceskoleinspektør Magne Nielsen Kjems og hustru Johanne f. Thomsen (død 1964).

1946 gift med Jytte Thayssen. Børn: Brit født 1949 og Jesper født 1950.

Student 1939 fra Ordrup gymnasium.

Medicinsk embedsexamen vinteren 1947 ved Københavns universitet.

Fra 1947 til 1953 havde jeg kandidatstillinger ved hospitaler i København.

I 1953 blev jeg lægeassistent ved Statens Seruminstitut i diagnoseafdelingens streptokoklaboratorium. 1959 blev jeg udnævnt til laborator ved streptokokafdelingen, og siden april 1964 har jeg været assisterende overlæge i denne afdeling.

Den 18 februar 1961 modtog jeg 2500 kr. fra Thorvald Madsens Research Fund.

Jeg har publiceret tidsskriftartikler hovedsageligt om bakteriologiske emner.

Disputats: Streptokokbakteriofager med særligt henblik på fager med virkning på gruppe A streptokokker.

Forsvar: 16 december 1965.

XVI

HANS-ERIC JENSEN, f. d. 23/7-1928 i København, søn af tobakshandler Jens Georg Jensen og Annemarie, født Eriksen.

Student fra Efterslægtsselskabets Skole 1947 (matematisk linie) og lægevidenskabelig embedseksamen ved Københavns Universitet i vinteren 1955.

Deltog som medicinsk student og sygepasser på hospitalskibet »Jutlandia« i Koreakrigen i 1951. Dekorert med Forenede Nationers tjenestemedaille, Presidential Ribbon, President's Unit Citation, War Service Medal og erindringsmedaille for deltagelse i hospitalskibet »Jutlandias« ekspedition til Korea 1951-53.

Efter ekstraordinært turnusbevis kandidat på forskellige københavnske hospitalsafdelinger. Derefter 2. reservekirurg på Øresundshospitalets thoraxkirurgiske afdeling hos overkirurg, dr. med. Jens L. Hansen og på Bispebjerg Hospitals afdeling F hos overkirurg, dr. med. Mogens Sprechler. Modtog i 1964 Michael Reese Hospital's Bispebjerg fellowship. Researchfellow på gastro-enterologisk afdeling Michael Reese Hospital i Chicago hos professor, dr. med. Heinrich Necheles i 1 år, og ved tilbagekomsten 1. reservekirurg på Kø-

benhavns Kommunehospitals I. afdeling hos professor, dr. med. Helge Faber.

Min disputats: »*Explorativ Thoracotomi*. Thoracotomi for lungesygdomme uden præoperativt verificeret diagnose« er udgået fra Øresundshospitalets thoraxkirurgiske afdeling. Disputatsen blev indleveret til Københavns Universitet i juni 1963, men på grund af ophold i U.S.A. først forsvaret 21. december 1965. Opponenten ex officio var overlæge, dr. med. Johan Georg og professor, dr. med. Erik Husfeldt.

Udover disputatsen har jeg offentliggjort arbejder inden for thoraxkirurgi, bacteriologi, traumatologi, urologi, gastroenterologi samt holdt foredrag for nordiske thoraxkirurger og lungemedicinere.

Gift i Sverige i 1954 med sygeplejerske Irma Ulwemann, datter af gårdejer og landstingsmand Karl U. og skolelærerinde Gerda Norlander. Vi har fire børn: Tom 11, Frank 9, Jeanette 6 og Michael 4 år.

XVII

LEIF E. NEDERGAARD-HANSEN er født i København d. 13de maj 1914 som søn af sagfører Martin Nedergaard-Hansen og hustru Eva f. Glückstadt. Ægtede 9/8-1963 stud. med. Renate Belusa; en datter, Barbara, blev født d. 20/3-1966.

Efter i 1933 at være dimitteret fra V. Borgerdydskolen studerede jeg almindelig og sammenlignende litteraturhistorie ved Københavns Universitet. Til Studenterbladet, af hvis redaktion ligesom af studenterrådet jeg en tid var medlem, interviewede jeg i 1937 Johannes V. Jensen, hvad der foranledigede et lige til hans død varende bekendtskab, hvilket lærte mig meget om en stor digters personlighed og arbejdsmåde; jeg hade da netop skrevet en (først i Edda 1940 trykt) avhandling om ham, og valgte jeg også hans forfatterskab til speciale ved min konferens, som jeg avlagde i efteråret 1941.

Til Johannes V. Jensen's 70-årsdag, hvortil jeg også bidrog med et essay i JVJ-Festskriftet, udarbejdede jeg så på et par måneder af 1942 min 342 s. store *Johannes V. Jensen*-monografi, udsendt jan. 43 på Gyldendalske Forlag. Denne første større gennemgang af hele Johs. V. Jensen's så mangeartede forfatterskab, der påviistes at falde i en ungdomsperiode indtil 1906 og en derfra meget forskellig manddomsperiode, var baseret på et tekstkritisk studium af også de ikke-

genoptrykte arbejder og omfattede både de digteriske og de evolutions-filosofiske værker, indflettet enkelte oplysninger fra digteren selv. Skønt monografien kom til at grundlægge det videnskabelige Johs. V. Jensen-studium, fik autor dengang at føle at det ikke var velset at beskæftige sig kritisk men positivt med den i litterære kredse endnu da, året før han fik nobelprisen, så lidet påskønnede digter.

De særdeles gode muligheder unge forskere nu har for at blive hjulpet frem eksisterede kun undtagelsesvis dengang, da beskæftigelsesmulighederne i det hele var ringe. Selv efter jeg i dec. 1943, samtidig med at jeg havde en deltidsansættelse ved Kunstindustrimuseets Bibliotek, havde taget både praktisk og teoretisk pædagogikum i dansk og engelsk, blev det i adskillige år kun til spredte vikariater; i Besættelsens sidste år 1944/45 var jeg således fast vikar ved Odense Katedralskole, siden et halvt år ved Esbjerg Statsskole og derpå ved Nykøbing F. Katedralskole, indimellem kortere vikariater ved Fredericia Gymnasium og Aalborg Katedralskole samt i København, indtil jeg slut i 1948 ansattes som adjunkt ved Nykøbing Mors Gymnasium. Under disse vilkår fik jeg foruden en lang række litterære kronikker, mest i provinspressen, og senere nogle leksikon-artikler kun skrevet en del mindre afhandlinger; som et dengang stærkt tiltrængt korrektiv til overvurderingen af Kaj Munk's litterære og politiske virke fremkom et par kritiske avhandlinger om ham (i Frie Ord & Ord och Bild 1948), ligesom en afhandling om Dødsproblemet i Johs. V. Jensens Digtning (Nord. tidsk. 1952) og Johs. V. Jensen og Norden (Ord och Bild 1951), desuden bl. a. om Holberg's Epistler (i Danske Studier 1955 Nord. tidsk. 1955) og om Georg Brandes' Brevveksling (tr. 1960 i Nord. tidsk.), m. fl.

Jeg havde imidlertid også indledt et studium af den franske oplysningstid, hvis ånd også skønnedes særlig tiltrængt under og efter Besættelsens mørke år. Af en større fransk afhandling om Voltaire's fortællekunst tryktes et afsnit om hans »Micromégas« i Orbis 1954/55 og om »Scarmentado« (i Besterman's Studies on Voltaire II, Genève 1956), ligesom jeg efterhånden fik udsendt nogle omhyggeligt kommenterede fordanskninger af hans fortællinger, bl. a. »Fornufts-Potpourri« og »Zadig« (begge 1946) og »Candide« (1959) samt i »Alfabetisk Fornuft« (1956) et udvalg af hans filosofiske Hånd-Leksikon ligesom en kommenteret fordanskning af Rousseau's »Den ensomme Vandrers Drømmerier« (først trykt 1966) og et essay om

samme (Orbis 1958); om Diderot fremkom også et par småavhandlinger (i Orbis 1948 & Cahiers Haut-Marnais 1948) og et par udvalg oversattes (Om Kvinder o. a. Prosastykker 1950 & Udødelige Tanker 1951).

Diderot havde jeg fattet særlig forkærlighed for, og slut i 1951 havde jeg efter et studieophold i Frankrig fuldført en stor fremstilling af hans så forskelligartede forfatterskab, med hensyntagen til de forskningsresultater der da netop var gjort på basis af nye manuskriptfund; og med et bidrag fra Zeuthens Fond udkom i dec. 1953 på Martins Forlag min 462 s. store *Diderot*-biografi, der foruden Filosoffens Liv og Virke også skildrer den store franske Encyklopædi og dens tilblivelseshistorie. Skønt bogen var gjort lettilgængelig ved en konsekvent oversættelse af alle franske citater, var interessen for Diderot dengang ikke endnu særlig stor herhjemme. I »Udvalgte Skrifter af Voltaire, Rousseau & Diderot« gav jeg i 1956 et kommenteret udvalg af den franske oplysningsfilosofi.

Først da jeg i 1955 omsider opnåede at blive forflyttet fra Nykøbing Mors, hvor der ikke netop var gode arbejdsvilkår, til Statens Kursus i København, hvor jeg siden har virket som lektor i dansk, kunne jeg gå igang med et større idéhistorisk emne som det tidligt havde været min plan at give en fremstilling af, nemlig den drøftelse af theodicé-problemet der udgør en af de vigtigste hovedstrømninger i 18de årh.'s europæiske litteratur og idéhistorie. Da udgangspositionen for denne problemdebat var skeptikeren Bayle's urgeren af umuligheden af rationelt og moralsk at forsones det ondes tilvær med det kristne gudsbegreb samt optimisten Leibniz' fortvivlede forsøg på at give en for religionen akceptabel løsning af dette for den kristelige lærebygning allervanskeligste problem, indledte jeg med et studium af Bayle's »Dictionaire« fra 1696/97; for de slutninger man ang. dens tilblivelse kunne drage af det på vort Kgl. Bibliotek opbevarede 1. udkast hertil redegjorde jeg i avhandlingen *La genèse du »Dictionaire hist. & critique«* (i Orbis 1958) og for andre manuskripter i Modern Language Notes 1958. Studier i Hannovers store Leibniz-Arkiv over det der bevarede manuskriptmateriale kastede nyt lys over Leibniz' »Essais de Théodicée« fra 1710. Under et indgående studium af Bayle's og Leibniz' vældige forfatterskaber og den hermed samtidige lærde litteratur blev det mig klart at den vanlige fremstilling af den indledende fase i theodicé-debatten trængte

til en revision. Det viiste sig således at igangsætterten Bayle forbavsende sent, nemlig først efter påbegyndelsen af Dictionairen, indså at det ondes tilvær bedst lod sig bruge til hans påvisning af den fornuftsmæssige og dermed også moralske uholdbarhed af den kristne lærebygning, medens Leibniz allerede femogtyve år før havde haft planer om at opstille et gudsforsvar desangående, skønt han først fire år efter Bayle's død tog sig sammen til at udsende sin apologetiske Theodicée, der ved en nærmere analyse, baseret bl. a. på fremdragelse af utrykte manuskripter, avslørede sig som værende et endnu svagere og uselvstændigere arbejde end man har været klar over. Det berømte værk bringer intet nyt i sagen, og logikeren Leibniz påvistes også at bevæge sig i evindelige kredsslutninger. Denne udredning af grundpositionen for theodicé-diskussionen svulmede p. gr. a. det store materiale og inddragelse af samtidige og senere skribenters indlæg i sagen, så meget op at den opr. planlagte fremstilling af den påfølgende drøftelse heraf i 18de årh. måtte udskydes til jeg senere måtte få mulighed til at udarbejde fortsættelsen, som der foreligger forarbejder til.

På egen hånd, uden støtte fra nogen side, og jævnsides med mit undervisningsarbejde, udarbejdede jeg da min disputats: *Bayle's og Leibniz' Drøftelse af Theodicé-Problemet*; i denne idéhistoriske Redegørelse indgår også mange træk af denne debats avspejling i dansk filosofien fra Holberg til Kierkegaard. Den til erhvervelse af den filosofiske doktorgrad skrevne avhandling indleveredes til det filosofiske fakultet i maj 1964 og meddeltes mig antaget i juni 1965; for ikke at forsinke udgivelsen yderligere opgav jeg en plan om at lade den oversætte til engelsk i sin helhed, men nøjes med senere at give en forkortet oversættelse af den; sat og trykt blev den så i løbet af efteråret, og d. 22nde december 1965 forsvarede jeg den i to bind opdelt 745 s. store disputats for doktorgraden, der konfereredes mig d. 13. januar 1966.

XVIII

KNUD SICK, f. 13. 8. 1929 i Nykøbing F. Søn af stationsleder Johan Ludvig Sick og hustru Bergliot f. Brun Hansen. Gift 25. 7. 1953 med bibliotekar Ilse f. Nygaard. I ægteskabet er der tre børn: Henriette (f. 1955), Hanne (f. 1956) og Peter (f. 1959).

Matematisk studentereksamen fra Nykøbing Katedralskole i 1949. Cand. mag. i naturhistorie og geografi ved Københavns Universitet i 1959. Fra 1960 ansat som amanuensis ved Universitetets Genetiske Institut, København. Fra 1965 lektor i genetik sammesteds. Forsvarede den 6. 1. 1966 tre afhandlinger om populationsundersøgelser af torsk baseret på genetisk hæmoglobinvariation. Har foruden de nævnte arbejder også udgivet undersøgelser over eksperimentelle bananfluepopulationer og over genetisk amylasevariation hos husmus.

XIX

KNUD RIEWERTS ERIKSEN, født 31. oktober 1915 i København, søn af skoleinspektør Carl Emil Eriksen (død 1957) og Rigmor E., født Riewerts.

Gift 1947 med Ingrid Leth-Møller. Vi har 5 børn: Pernille, Lone, Dorte, Anne-Julie og Niels Henrik.

Student 1934 fra Sankt Jørgens gymnasium. Lægevidenskabelig embedseksamen januar 1942.

Efter turnustjeneste og forskellige vikariat på Rigshospitalet blev jeg i 1945 ansat som videnskabelig assistent ved Københavns universitets institut for almindelig patologi. Siden 1958 afdelingsleder samme steds. Siden 1947 desuden lektor i mikrobiologi og infektionspatologi ved universitetet samt censor i bakteriologi og parasitologi ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.

Min disputats: »Penicillinresistente stafylokokker« blev 20. januar 1966 forsvaret for den medicinske doktorgrad. Officielle opponenter var professor, dr. med. Aksel Stenderup og professor, dr. med. Mogens Volkert.

XX

HANS LANGGÅRD, f. 21. okt. 33 i Vanløse, s. a. viceskoleinspektør Thøger Larsen Mortensen og Jenny Johanne Langgård (navneforandring okt. 53), g. 5. aug. 60 i Snedsted med sygeplejerske Gudrun Kragh Gregersen, d. a. sognepræst Emil G. og Kathrine Jensen Kragh, 2 børn, Agnete 5 år og Morten 3 år. Student fra Metropolitan-skolen 52, kandidat København vinteren 60 (laud.). Efter eksamen ansat som kandidat $\frac{1}{2}$ år ved kirurgisk afdeling D, K. A. S. Glostrup, 1 år som resident ved Department of Internal Medicine, Oklahoma

University Hospital, og 1 år som kandidat ved medicinsk afdeling F, K. A. S. Glostrup. Fra okt. 62 til april 64 ansat som videnskabelig assistent ved det bindevævlaboratorium, som Rigsforeningen til Gigtens Bekæmpelse opretholder på Københavns universitets farmakologiske institut. Under denne ansættelse udførtes de eksperimentelle arbejder, som ligger til grund for disputatsen Bindevævets elektrolytforhold. Denne antoges nov. 65 og forsvarede 27. jan. 66 med professor dr. med. G. Asboe-Hansen og professor dr. med. Kn. O. Møller som officielle opponenter. Siden april 64 ansat som reservelæge i $\frac{1}{2}$ år ved Rigshospitalets dermatologiske afdeling, $\frac{1}{2}$ år ved Blegdamshospitalets pædiatriske afdeling og $\frac{1}{2}$ år ved neuromedicinsk afdeling, K. A. S. Glostrup. Sideløbende hermed ansat som halvdagsassistent ved bindevævlaboratoriet på Farmakologisk Institut. Fra nov. 65 reservelæge (3 år) ved medicinsk afdeling F, K. A. S. Glostrup. Blandt andre aktiviteter kan nævnes: Generalsekretær i The International Federation of Medical Students' Associations 56–58, American Medical Qualification Examination sept. 59, isotopkursus for læger nov. 62, værnepligtig reservelæge i hæren dec. 62–aug. 63. Har udover disputatsen publiceret en række tidsskriftartikler om bindevævsfysiologiske og intern medicinske emner.

XXI

JENS GLEBE MØLLER. Jeg er født 21.8.1933 i Hull som søn af provst, daværende sømandspræst, C. E. Møller og hustru Gunhild f. Møller og blev gift 11.7.1959 med korrespondent Inge Marie f. Paaskesen.

Efter at have bestået klassisk-sproglig studentereksamen (Sorø Akademi) 1952 påbegyndte jeg det teologiske studium ved Århus Universitet. Fra 1954 fortsatte jeg studiet ved Københavns Universitet. 1956/57 studerede jeg ved Faculté de Théologie Protestante i Montpellier. I 1959 bestod jeg teologisk embedseksamen ved Københavns Universitet. 1960–62 studerede jeg ved universiteterne i Leiden, Tübingen og London (New College). Fra april 1962 har jeg oppebåret kandidatstipendium og fra august 1964 universitetsadjunktstipendium under Det teologiske Fakultet ved Københavns Universitet. Jeg har offentliggjort en række artikler, afhandlinger og anmeldelser i inden- og udenlandske tidsskrifter. Min disputats

»Doctrina secundum pietatem. Holger Rosenkrantz den Lærdes teologi« forsvarede 1.2.1966 for den teologiske doktorgrad. De officielle opponenter var professor, dr. theol. P. G. Lindhardt og professor, dr. theol. Leif Grane. Ex auditorio opponerede professor, dr. theol. K. E. Skydsgaard.

XXII

YDE, JENS, museumsinspektør ved Nationalmuseet, dr. phil. 20.1.1966. Født 3.4.1906, søn af læge Niels Yde, Thisted (død 1910), og hustru Kristine Andersen.

Kort efter faderens død rejste moderen til København og bosatte sig i Hellerup. Sønnen kom i skole i Maglegaardsskolen, senere overflyttet til Ordrup Gymnasium, hvorfra han blev student 1924. Studerede derefter geografi og naturhistorie ved Københavns Universitet med afsluttende eksamen i 1930.

I 1929 tiltraadte han en stilling ved Nationalmuseet i København, hvor han blev udnævnt til Inspektør i 1940. I mellemtiden foretoges flere rejser til Amerika: studieophold ved Harvard University 1931–33, arkæologisk ekspedition til Honduras, Guatemala og México 1935 i samarbejde med Tulane University, New Orleans (med afdøde arkæolog Frans Blom). Derefter studierejser til flere universiteter og museer i Europa.

Efter udnævnelsen 1940 ekspeditioner til Britisk Guiana og Brasilien, i 1954–55 og 1958–59. Desuden studierejse til U.S.A. igen i 1947.

Medstifter og medlem af Dansk Etnografisk Forening's bestyrelse 1952–63. – Medlem af det permanente raad for den internationale antropolog- og etnografiske kongres, sekretær ved denne kongres i København 1938; generalsekretær for den 32. internationale amerikanistkongres i København 1956. Medlem af Institute of Caribbean Studies (Puerto Rico), af Editorial Board for »Antiquity and Survival« (Haag); korresponderende medlem af »Committee for Middle and South American Research« af Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland (London), og af Société Suisse des Americanistes (Genève).

Har skrevet bl. a.: »Den peruanske Indianer Poma de Ayala's Manuscript« (Geografisk Tidsskrift 1934); »An Archaeological Re-

connaissance of Northwestern Honduras« (Acta Archaeologica 1938); »Notes on Guatemala Indian Costumes« (Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk Række I, 1943); »Peruansk Keramik« (1944); »The Regional Distribution of South American Blowgun Types« (Journal de la Société des Americanistes, Paris 1948); »The Agricultural Level of the Waiwái Indians« (Timehri 1957); »Resist-dyed Bark Costumes of the Waiwái Indians« (Folk 1959); »Agriculture and Distribution of Work among the Waiwái« (Folk 1960); »Material Culture of the Waiwái« (Nationalmuseets Skrifter, Etnografisk Række, X 1965).

XXIII

PAUL CARTON SØLVSTEEN, f. 25/8-28. Søn af politikommissær, cand. jur. A. Sølvsteen og hustru Paula, f. Hansen. Gift 1953 med cand. pharm. Dorrit Niedermann, f. Pedersen, datter af kontorchef i Handelsbanken, revisor Georg Pedersen og hustru Carla, f. Feddersen. I ægteskabet er der to sønner, Claus Michael, f. 1959, og Jef Asbjørn, f. 1961.

Studentereksamen 1948 fra Gentofte Statsskole. Lægevidenskabelig embedseksamen vinteren 1957 fra Københavns universitet. Derefter kandidatstillinger ved Amtssygehuset i Hornsyld, Københavns Amts Sygehus i Gentofte, afdelingerne C og D, Blegdamshospitalets medicinske, pædiatriske og epidemiske afdelinger og Københavns Amts Sygehus i Glostrup, neuromedicinsk afdeling. Endvidere ansættelse som klinisk assistent ved Rigshospitalet med tjeneste under professoratet i epidemiologi, samt ansættelse som reservelæge og derefter som 1. reservelæge ved Sundby Hospitals medicinske afdeling. Fra 1. april 1966 ansættelse som 1. reservelæge ved Frederiksborg Amts Centralsygehus i Hillerød, medicinsk afdeling F.

Forfatter til tidsskriftsartikler om hypertension og om lungefysiologiske emner.

Disputatsen, Lungediffusionskapaciteten, med særligt henblik på bestemmelsen ved ujævn ventilation, forsvaredes den 10. februar 1966. De officielle opponenter var lektor, overlæge dr. med. Johan Georg og professor, dr. med. Poul Kruhøffer.

XXIV

PREBEN OLLENDORFF, født 20' februar 1925. Son af afd. overmester Ejnar Ollendorff og hustru Karen, f. Petersen.

Student fra Aalborg Kathedralskole 1943.

Lægevidenskabelig embedseksamen ved Københavns Universitet juni 1951 (laud).

Speciallægeanerkendelse i intern medicin, specielt hjerte- og kredsløbssygdomme, i 1961.

Efter embedseksamen reservelæge i søværnet med tjeneste på marinestation Grønnedal i Grønland og på fiskeriinspektionsskib ved Færøerne. Efter turnus på Sundby Hospital, helårskandidat på kirurgisk afdeling, Sundby Hospital, vikar for helårskandidat på medicinsk afdeling, Sundby Hospital, halvårs- og derpå helårskandidat på børneafdelingen, Sundby Hospital. Helårskandidat medicinsk afdeling B på Bispebjerg Hospital, halvårskandidat på hudafdelingen på Rigshospitalet og halvårskandidat ved epidemi-hospitalet på Blegdamshospitalet. I 1 år 2' reservelæge i De Gamles By, i 2 år 2' reservelæge på medicinsk afdeling E på Frederiksberg Hospital efterfulgt af 4 måneders vikariat for 1' reservelæge samme sted. Tillige lærer ved sygeplejeskolen på Frederiksberg Hospital. Samtidig ansat som frivillig videnskabelig assistent på Carlsbergfondens biologiske institut hos dr. phil. Tage Astrup fra august 1957 til januar 1962. Fra februar 1962 til oktober 1965 1' reservelæge ved epidemi-hospitalet på Blegdamshospitalet. I samme periode ansat af Københavns Universitet til at give klinisk undervisning i epidemiologi for medicinske studenter. Tillige lærer ved sygeplejeskolen på Blegdamshospitalet. Under orlov fra foranstående stillinger fra oktober 1963 til oktober 1964 ansat af Københavns Universitet som universitetsadjunkt og i samme periode visiting scientist ved Institute for Medical Research, James F. Mitchell Foundation, Washington, D.C., i U.S.A. Fra oktober 1965 til marts 1966 1' reservelæge på medicinsk afdeling B på Bispebjerg Hospital. Siden 1' marts 1966 ansat som 1' reservelæge på medicinsk afdeling F på Københavns Amtssygehus i Glostrup.

Har foruden kliniske tidsskriftsartikler, hovedsagelig med emner fra den interne medicin, offentliggjort en række arbejder omhandlende experimentelle studier over blodets koagulation. 10 af disse indgår i disputatsen: Initiation and Acceleration of Plasma Thrombo-

plastin Formation, der indleveredes til Københavns Universitet i november 1964 og forsvaredes 24' februar 1966. De officielle opponenter var professor, overlæge, dr. med. P. A. Owren, Oslo, og professor, overlæge, dr. med. Poul Astrup, København. Ex auditorio opponerede ass. overlæge, dr. med. Johs. Gormsen.

Blev 11' september 1948 gift med lægesekretær Inge Agnete Kiander, datter af afdelingsleder Axel W. Kiander og hustru Esther Agnete, f. Breidahl. Har to børn Birgitte (f. 1952) og Peter (f. 1954).

XXV

SVEND OLAV ANDERSEN. Jeg er født den 9. oktober 1929 i Spandet. Mine forældre er sognepræst Chr. Andersen og hustru Johanne Marie, født Madsen. Kort tid efter min fødsel flyttede familien til Vemb, hvor jeg voksede op.

Jeg tog præliminæreksamen fra Ulfborg Realskole i 1945, hvorefter jeg arbejdede tre aar ved landbruget. I 1950 tog jeg studentereksamen fra Aarhus Akademi paa aftenkursus. Efter overstaaet militærtjeneste begyndte jeg at studere biokemi ved Københavns Universitet og opnaaede magisterkonferens i 1957. I 1958 fik jeg guldmedalje for besvarelse af Københavns Universitets prisopgave i fysisk kemi.

Fra 1957 til 1959 arbejdede jeg paa Fysisk-Kemisk Institut med enzymkinetiske problemer. Siden 1959 har jeg været knyttet til Københavns Universitets Zoofysiologiske Laboratorium B, hvor jeg har undersøgt et elastisk strukturprotein, resilin, som forekommer hos insekter. Et resultat af dette arbejde er afhandlingen »Covalent crosslinks in a structural protein, resilin«, som jeg den 10. marts 1966 forsvarede for den filosofiske doktorgrad.

Fra oktober 1965 til oktober 1966 har jeg haft orlov for at fortsætte mine undersøgelser over strukturproteiner ved Albert Einstein College of Medicine, Yeshiva University, New York.

I 1956 blev jeg gift med Birte Lund.

XXVI

JØRGENSEN, ERIK, f. d. 26 januar 1920 på Frederiksberg. Forældre: Herreekviperingshandler Søren Jørgensen og Maren Hansine Berg Hansen. Gift.

Student 1938: Frederiksberg Gymnasium. Cand. med. vinter 1947: Københavns universitet. Eksamen i svensk statsmedicin 1950: Universitetet i Lund. Speciallægeautorisation: Gynækologi 1956 og obstetrik 1962.

Medicinsk doktordisputats forsvaret 17. marts 1966 («Visitationsproblemer og Hospitaliseringsbehov» antaget i forbindelse med 6 tidligere publicerede afhandlinger). Officielle opponenter: Prof., dr. med. Poul Bonnevie og overlæge, dr. med. Teit Kærn.

Hoveduddannelse: *Gynækologi*: hos dr. med. Ernst v. Post (Centrallasarettet Östersund), dr. med. August Christensen og dr. med. Fritz Fuchs. *Obstetrik*: dr. med. Teit Kærn.

Biuddannelse: *Urologi*: prof., dr. med. Harald Abrahamsen og prof., dr. med. J. C. Christoffersen. *Cytologi*: dr. med. Charles Johansen. *Røntgen*.

1. marts 1966 ansat som assisterende overlæge ved fødeafdelingen på Sct. Josephs Hospital, København.

XXVII

HELGE ERLING SKOVGAARD, født den 30. november 1920 i Slagelse. Søn af regnskabsfører Ove Sofus Skovgaard og hustru Birgitte Wilhelmine Møller. Gift 1° den 12. oktober 1946 i København med Ruth Hjørdis Schön, datter af skræddermester Hemfrid Peonard Schön og hustru Karen Johanne Jensen. Tre børn, Merete f. 1948, Tom f. 1951 og Ib f. 1953. Ægteskabet opløst i februar 1957. Gift 2° den 14. december 1958 i Ove med sygeplejerske Ritta Møller, datter af smedemester Jens Nicolaj Møller og hustru Marie Grøn-bæk. Et barn, Finn f. 1960.

Matematisk studentereksamen fra Odense Katedralskole 1940.

Mine studieår i København faldt netop under besættelsen, og jeg aftjente min værnepligt (i civilforsvaret) fra august 1943 til maj 1944. Fra 1943–45 boede jeg på Regensen, og i november 1945 tog jeg magisterkonferens og skoleembedseksamen (mat, fys, ke, astr) ved Københavns Universitet.

Jeg har været ansat som timelærer ved Statens Kursus fra 1946–48 og ved Hærens Officersskole fra 1946–58. I 1950 blev jeg knyttet til Polyteknisk Lærestalt, først som adjunkt fra 1950–54, dernæst som videnskabelig assistent og amanuensisaspirant, og fra septem-

ber 1956 til juli 1961 som amanuensis II. I juli 1961 kom jeg til Københavns Universitet som amanuensis; i april 1962 blev jeg afdelingsleder, og siden 1961 har jeg tillige været lektor sammesteds. Til 1. august d. å. forlader jeg igen universitetet, for at overtage en stilling som professor i matematik ved Polyteknisk Læreanstalt fra den nævnte dato.

Mine første afhandlinger, som vedrører ortogonale polynomier og konfluente hypergeometriske funktioner, skriver sig fra årene efter 1951, hvor jeg som adjunkt ved Polyteknisk Læreanstalt arbejdede under professor Richard Petersens vejledning. I samme periode og i årene derefter har jeg tillige udført forskellige konsultative arbejder for forskningslaboratorier og industrivirksomheder.

I 1959–60 tilbragte jeg $1\frac{1}{2}$ år ved California Institute of Technology i Pasadena, dels som lærer og dels som research fellow. Det var et overordentlig lærerigt studieophold, hvorunder professor A. Erdélyi's store indsigt i de emner, der efterhånden var blevet mit speciale, kom mig til gode på afgørende vis. Under opholdet skrev jeg en afhandling om asymptotiske udviklinger af Hermite polynomier og påbegyndte en anden undersøgelse, som jeg siden hjemkomsten har fuldført og fået antaget som doktordisputats.

Disputatsens titel er: Uniform asymptotic expansions of confluent hypergeometric functions and Whittaker functions. Forsvaret fandt sted den 22. marts i år. Opponentterne var professor A. Erdélyi (nu Edinburgh) og professor H. Tornøhave.

Jeg har fungeret som censor ved Aarhus Universitet siden 1962 og ved Hærens Officersskole siden 1960. Fra 1962–66 var jeg sekretær og næstformand i Dansk Matematisk Forening.

XXVIII

JØRN RENÉ WEST SIMONSEN, født den 28. august 1933 på Frederiksberg, søn af afdøde snedkermester Carl Sophus Simonsen og hustru Vera Hansine Martine Simonsen, født Larsen. Matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Frederiksberg Gymnasium i 1952. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns universitet vinteren 1959. Embedslægeeksamen maj 1964.

Modtaget guldmedaille for besvarelse af Københavns universitets prisopgave medicin B for året 1961.

Disputatsen »Dødelige subarachnoidale blødninger i relation til mindre hovedtraumer« forsvaret i marts 1966. Officielle opponenter var professor, dr. med. Eduard Busch og professor, dr. med. Harald Gormsen. Ex. auditorio opponerede professor, dr. med. Jørgen B. Dalgaard.

XXIX

KAJ GERT JENSEN, f. d. 29/10-1928 i Masnedsund. Søn af trafik-assistent, senere billetkasserer A. B. Jensen og hustru Charlotte, f. Larsen.

Gift 9/7-1955 i Søllerød med tandlæge Inga Nielsen. 3 børn, Ida, Hanne og Mette.

Student 1947 fra Holte Gymnasium.

Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet, vinter 1956.

Efter forskellige vikariater og kandidatstillinger ved Københavnske hospitaler, årskandidat, senere 2' reservelæge og 1' reservelæge ved Rigshospitalets blodbank. Siden 1/8-1964 overlæge ved Aalborg Amts og Bys blodbank og blodtypeserologiske laboratorium, Kommunehospitalet, Aalborg.

Studierejser til Holland, U.S.A. og Frankrig.

Disputatsen: »Leucocyte Antibodies and Pregnancy. A Survey« blev forsvaret den 31/3-1966. De officielle opponenter var overlæge, dr. med. Sven-Aage Killmann og overlæge, dr. med. Erik Freiesleben.

Desuden tidsskriftartikler om blodtypeserologiske og immun-hæmatologiske emner.

XXX

NIELS TYGSTRUP. Født 1926 i Vejle, søn af læge. Nysproglig studentereksamen fra Vejle Gymnasium 1944, studerede medicin ved Århus Universitet 1944-49, herunder studieophold i Paris 1947 (4 mdr) og i Edinburgh 1949 (2 mdr). Medicinsk embedsexamen Københavns Universitet v. 1952. Turnustjeneste Rigshospitalet (afd. B og C) 1952-53, klinisk assistent, fast kandidat og 2. reservelæge ved med. afd. B sammesteds 1953-61, herunder studieophold i London 1955 (3 mdr). Kandidat ved børne- og hudafdelingen samme-sted 1961-62. Fra 1962-65 1. reservelæge ved medicinsk afdeling B, Bispebjerg Hospital, derefter assisterende overlæge ved medicinsk

afdeling A, Rigshospitalet, med varetagelse af patienter med lever- og stofskiftesygdomme som særligt arbejdsområde.

Det for disputatsen tilgrundliggende arbejde er udført under ansættelsen på Rigshospitalet, og afhandlingen (Leverfunktionsbestemmelse med intravenøs galaktoseprøve) er skrevet under ansættelsen på Bispebjerg Hospital. Forsvaret fandt sted d. 14/4 1966, med professor Mogens Bjørneboe og professor Poul Kruhøffer som officielle opponenter.

XXXI

OLE JØRGENSEN. Født d. 28.8.1932 i København som søn af kaptajn i D.F.D.S. Anton Christian Jørgensen og Else Jensen-Gaard. Student Sorø 1951. Medicinsk embedseksamen januar 1958 (247 points). Herefter hospitalsuddannelse. Disputatsarbejdet er udført under ansættelse paa bindevævslaboratoriet paa universitetets farmakologiske institut. Gift 1960 med narkosesygeplejerske Grethe Rommelhoff. 1 ægteskabet 2 sønner.

XXXII

TORBEN SCHIØDT, født d. 30. april 1926 i København som søn af læge Erik S. og Emma, f. Lacoppidan.

Efter drengear i København blev jeg student (m.-n.) fra Aalborg Katedralskole i 1944. Det sidste krigsår var jeg som student atter i København.

Under hele 2. dels studiet var jeg begunstiget af at bo på »Nordisk Kollegium«.

Medicinsk embedseksamen fra Københavns Universitet 1952.

Umiddelbart efter turnus blev jeg frivillig assistent på Københavns Universitets patologisk anatomiske institut, idet jeg allerede da havde interesse for den patologiske anatomi, en videreudvikling af interesse for biologiske problemer helt fra skoletiden.

Efter ansættelser ved forskellige patologisk anatomiske instituter og ved retsmedicinsk institut i København, blev jeg 1960 specialist i patologisk anatomi.

Under orlov fra min stilling som 1. reservelæge ved Radiumstationens patologi-afdeling var jeg med min familie i 1 år bosat i Paris (1962-63), hvor jeg lærte elektronmikroskopi på »Institut de Recherches Scientifiques sur le Cancer« hos dr. W. Bernhard.

Siden 1963 har jeg igen været knyttet til Universitetets patologisk anatomiske institut, fra januar 1966 som lektor og videnskabelig assistent.

Min disputats »Breast Carcinoma. A Histologic and Prognostic Study of 650 Followed-Up Cases« er i det væsentlige blevet til under min ansættelse ved Radiumstationens patologiafdeling. Den medicinske doktorgrad blev mig konfereret d. 10. maj 1966.

1952 blev jeg gift med Nanna S., datter af læge Axel Liebmann og Bodil Marie, f. Vaaben. Vi har 3 børn: Ole Mikael f. 1955, Peter Christopher f. 1957 og Camilla f. 1963.

XXXIII

PREBEN GEERTINGER, født den 3. februar 1923 i København, søn af modelsnedker Richard Sørensen og hustru Ella. Realeksamen 1940. Assistent i Københavns Belysningsvæsen 1940–45. Studentereksamen fra Akademisk Kursus, aftenhold 1943. Efter militærtjeneste og en lang sygdomsperiode påbegyndtes det medicinske studium 1949. Medicinsk embedseksamen 1956. Länslasarettet i Falkenberg 1956–57 og provinsialläkare i Gysinge, Sverige 1958–59.

Fra 1. september 1959 videnskabelig assistent på Københavns Universitets retsmedicinske Institut. 1962–64 reservelæge på Bispebjerg Hospitals Patologiske Institut.

1964 chef for Retsmedicinsk Institut i Umeå. 1. juli 1966 chef for Retsmedicinsk Institut i Göteborg.

Disputatsarbejdet: »Pludselig, Uventet Spædbarnsdød i København havn« er blevet til i perioden 1959–64 på Københavns Universitets retsmedicinske Institut. Afhandlingen munder i den hypotese, at pludselig, uventet spædbarnsdød af ukendt årsag er resultatet af en ufuldstændig foetal udvikling af glandulae parathyreoideae. Forsvaret fandt sted den 5. maj 1966. Officielle opponenter var professor, dr. med. Harald Gormsen og professor, dr. med. Preben Plum.

XXXIV

TORBEN MONBERG. Født 25.7.1929 i København. Student 1948. Magisterkonferens i religionshistorie februar 1957.

Stipendiat (Videnskabsfonden) 1960. Adjunkt ved Københavns

Universitet 1962–65. Amanuensis i kultursociologi 1965–66. Forskerstipendiat 1966. Tillige forlagskonsulent 1952–60 og lærer ved den civile tjenestetidsundervisning 1954–57. Medlem af komiteen for Noona Dan ekspeditionen 1961 (sammen med Samuel H. Elbert). Ekspeditioner til British Solomon Islands, 1958–59, 1962, 1963 og 1966. Studieophold ved University of Hawaii 1961 og 1966.

Har – foruden tidskriftartikler – udgivet: »From the Two Canoes« (Language and Culture of Rennell and Bellona Islands, Volume I) Honolulu og København 1965. »The Religion of Bellona Island« (Language and Culture of Rennell and Bellona Islands, Volume II, Part 1.) København 1966 (disputats).

XXXV

TORBEN WITTRUP IVERSEN. Født den 1. januar 1923 i Næstved. Søn af købmand Einar Iversen og hustru Inga, f. Petersen.

Matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Herlufsholm Skole 1941. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet vinter 1949 (laud.).

Uddannelse i intern medicin på Aalborg Amtssygehus, Århus Kommunehospital og Århus Amtssygehus (2. reservelæge og vikar for 1. reservelæge 1953–56).

Uddannelse i pædiatri på Rigshospitalets afdeling for børnesygdomme (2. reservelæge 1956–58, vikar for 1. reservelæge 1960), Dronning Louises Børnehospital (vikar for 1. reservelæge 1958–59) og Børnehospitalet på Fuglebakken (1. reservelæge 1961–65).

Supplerende uddannelse på Rigshospitalets afdeling for hudsygdomme (1952–53) og Blegdamshospitalets epidemiologiske afdeling (1959–60).

Speciallægeanerkendelse i intern medicin 1958 og i pædiatri 1959.

Overlæge ved pædiatrisk afdeling, Centralsygehuset i Næstved 1965.

Censor i pædiatri ved Aarhus Universitet fra 1954. Redaktionssekretær ved Nordisk Lærebog i Pædiatri, 5. udg. 1962. Sekretær i Dansk pædiatrisk Selskab fra 1962.

Københavns Universitets guldmedalje 1950 for besvarelse af prisopgave i klinisk medicin (Hilde Bruch's teori om psykogen fedme i barnealderen).

Har endvidere publiceret en række artikler om pædiatriske, hæmatologiske og endokrinologiske emner.

Forsvaret af doktorafhandlingen »Leukaemia in Infancy and Childhood; a Material of 570 Danish Cases« fandt sted den 12. maj 1966. Officielle opponenter var professor, dr. med. Aage Videbæk og professor, dr. med. Preben Plum.

XXXVI

AA. HEIN CHRISTIANSEN. Jeg er født 1.1. 1929 i Struer, søn af ingeniør I. P. Christiansen og hustru Elna født Jørgensen. Studentereksamen (Mat.-nat.) 1949. Efter nogle gode studieaar i København, hvor jeg især mindes opholdet paa Regensen med taknemmelighed, bestod jeg i 1957 lægevidenskabelig embedseksamen med karakteren laud. Turnus paa Rigshospitalets afdelinger A og C, hvor jeg paa førstnævnte afdeling udførte mit første videnskabelige arbejde om behandling af patienter med arthritis urica. 1958 ansat ved Statens seruminstitut i treponemoseafdelingen, hvor jeg publicerede 7 arbejder omhandlende treponemer, fortrinsvis disses antigene struktur, som danner grundlaget for min disputats: Studier over den antigene struktur af treponemer, specielt polysakkaridfraktionen. Denne blev indleveret april 1964 til det lægevidenskabelige fakultet i København, forsvaret 17.5. 1966 og konfereret 27.5. 1966. Efter $\frac{1}{2}$ aars ansættelse i antibiotisk afdeling, Statens seruminstitut, supplerede jeg min kliniske uddannelse dels paa Blegdamshospitalet, epidemisk afdeling, dels paa Rigshospitalet, medicinsk poliklinik og medicinsk afdeling P (Nefrologisk afsnit). Fra februar 1966 ansat i diagnoseafdelingen, Statens seruminstitut.

Gift 1955 med sygeplejerske Inge Nielsen. I ægteskabet 2 børn, Jens født 12.6. 1958 og Charlotte født 21.3. 61.

XXXVII

BENT FOLTMANN. Født den 13/5 1925 i København, Christians sogn, opvokset på Frederiksberg. Student 1943 fra Frederiksberg Gymnasium. Immatrikuleret samme år som stud. mag. scient. (kemi), studiet afbrudt i 1944. Indskrevet som stud. pharm. i 1945. 1949 cand. pharm. (hovedkarakter, 1. m. u.). 1950–1959, ansat på Chr.

Hansens Laboratorium A/S. 1959–1963, videnskabelig assistent på Carlsberg Laboratorium, kemisk afdeling. 1963–1966, højskoleadjunkt ved Danmarks farmaceutiske Højskole, herunder et års ophold ved Laboratory of Molecular Biology, Cambridge, England. 1/4 1966 ansat som videnskabelig assistent ved Proteinlaboratoriet, Københavns Universitet.

Afhandlingens titel er: 'A review on prorennin and rennin'. Rennin er den vigtigste mælkekoagulerende komponent i osteløbe. Mine undersøgelser over renninets biokemi blev indledt sideløbende med det tekniske udviklingsarbejde på Chr. Hansens Laboratorium A/S. Siden har jeg fortrinsvis beskæftiget mig med dette både fysiologisk og teknisk vigtige enzym. Forsvaret fandt sted den 24/5 1966, ex officio opponerede prof. dr. phil. M. Ottesen og prof. dr. phil. H. Ussing, ex auditorio opponerede prof. M. Sode-Mogensen.

Tillidshverv: 1949–1951, generalsekretær for 'International Pharmaceutical Students Federation'.

Gift i 1952 med cand. pharm. Inge F. født Nielsen, hvem afhandlingen er tilegnet. Der er to børn i ægteskabet.

XXXVIII

OLAF HEYMANN OLSEN. Jeg er født d. 7. juni 1928 som søn af journalist, siden professor dr. phil. Albert Olsen (1890–1949) og hustru Agnete, f. Bing. Student (mat.) blev jeg fra Sortedam Gymnasium 1946 efter at have tilbragt det meste af gymnasietiden ved den danske flygtningeskole i Lund. Efter artium indledte jeg studiet til skoleembedseksamen med historie som hovedfag og først dansk, siden geografi som bifag, idet jeg dengang ønskede at blive lærer ved gymnasieskolen. I mit hovedfag lagde jeg til en begyndelse hovedvægten på moderne politisk og social historie – en frugt af den stærke politiske interesse i mit hjem – og ved siden af studierne drev jeg i beskeden målestok udenrigspolitisk journalistik.

I året 1950 gav en øvelsesrække hos professor dr. phil. Astrid Friis mig stærk tilskyndelse til videnskabeligt arbejde, og ved samme tid fik jeg ansættelse som studentervikar på Nationalmuseets 2. afdeling. Muscer og oldsager havde hidtil ikke interesseret mig synderligt, men få uger efter ansættelsen var jeg helt opslugt af livet og arbejdet på Nationalmuseet. I de følgende år modtog jeg jævnsides

med studierne på Universitetet en alsidig indføring i antikvarisk-arkæologisk arbejde på Nationalmuseet og ved værket »Danmarks Kirker«. Størst betydning for mig havde i disse år mag. art. Tage E. Christiansens vejledning i samlingerne og den oplæring i praktisk arkæologi, som jeg modtog af arkitekt C. G. Schultz som dennes assistent ved de store udgravninger på Fyrkat.

Efter embedseksamen, som jeg aflagde i sommeren 1953, forblev jeg på Nationalmuseets 2. afdeling, hvor jeg 1. april 1958 udnævntes til museumsinspektør og stadig er beskæftiget. I 1954 blev jeg gift med Jean Catherine Dennistoun Sword, f. i London 1929. I ægteskabet er der en søn, Morten, f. 1957.

Som nybagt kandidat blev det et af mine første hverv at bistå arkitekt Elna Møller ved udgravningerne i Snoldelev kirke, hvor der fremkom spor af to ældre trækirker. I årene derefter foretog jeg en lang række større og mindre udgravninger i danske kirker, ligesom jeg tog del i kirkearkæologisk arbejde i Norge og England. Sammen med Elna Møller fandt jeg frem til hensigtsmæssige undersøgelsesmetoder i kirkegulve, og det lykkedes i disse år at få standset den ødelæggelse af arkæologiske muligheder ved ukontrolleret bortgravning, der var blevet almindelig praksis ved kirkerestaureringer.

I erkendelse af at netop Danmark yder usædvanligt gode muligheder for undersøisk arkæologi, lod jeg mig i 1957 uddanne som frømand. Det stod for mig som en tiltrækkende opgave at finde frem til videnskabeligt forsvarlige undersøiske udgravningsmetoder, og sammen med stud. polyt., siden civilingeniør Ole Crumlin-Pedersen udgravede jeg i årene 1957–62 vikingeskibene ved Skuldelev i Roskilde Fjord.

Efter arkitekt C. G. Schultz's død i 1958 blev det overladt mig at videreføre og afslutte udgravningen og rekonstruktionen af vikingeborgen Fyrkat. Under dette arbejde, som også har medført fornyede undersøgelser af hustomterne på Trelleborg, har jeg haft lejlighed til at eksperimentere med nye metoder ved udgravningen af stolpehuller, der i mange år har haft min særlige interesse.

Udgravningsarbejdet er imidlertid kun en begrænset part af det arbejdsområde, der bestrides af Nationalmuseets 2. afdeling, og den største del af min arbejdsindsats er da også lagt i tilslutning til afdelingens omfattende virksomhed som konsulent for kirkeministeriet ved beskyttelsen af gamle kirker. Her har jeg virket i et nært

samarbejde med mine kolleger dr. phil. Otto Norn, Erik Skov og Hans Stiesdal, der både fagligt og menneskeligt har været af største betydning for mig.

Det urolige liv på rejse fra kirke til kirke yder ikke de bedste betingelser for videnskabelig produktion. I adskillige år måtte jeg begrænse mit skriftlige arbejde til mindre afhandlinger og artikler i historiske og arkæologiske tidsskrifter. Min faglige produktion omfatter henvend en snes arbejder, blandt hvilke skal nævnes: *Christian IVs Tugt- og Børnehus* (Hist. Meddelelser om København 1952; tildelt Dansk historisk Fællesforenings årbogpris); *Kirkegulvet som arkæologisk arbejdsmark* (Nationalmuseets Arbejdsmark 1958); *The Skuldelev Ships* (s. m. Ole Crumlin-Pedersen; Acta Archaeologica 1958); *St. Jørgensbjerg kirke* (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1960); *Danske trækirker* (s. m. Elna Møller; Nationalmuseets Arbejdsmark 1961); *Trelleborgproblemer* (Scandia 1962); *Sankt Ibs kirke i Vindebode* (Fra Københavns Amt 1962) og *Die Kaufschiffe der Wikingerzeit* (Acta Visbyensia 1965). I serien Nationalmuseets Blå Bøger har jeg 1959 udsendt en kortfattet beskrivelse af vikingeborgen Fyrkat.

Et 1-årigt kandidatstipendium, som Københavns Universitet tillagde mig i 1963, gav mig mulighed for at koncentrere mig om arbejdet med min disputats *Hørg, hov og kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier*, som blev afsluttet i april 1965 og forsvarede den 25. maj 1966. Udgangspunktet for dette arbejde var kirkeudgravningerne siden 1953, der – mod almindelig forventning – ikke havde afsløret minder om hedensk kult under kirkerne, og som derfor havde ansporet mig til at undersøge, hvad man egentlig ved om vikingetidens hedenske kultpladser.

Under udarbejdelse har jeg nu foruden flere mindre arbejder en afhandling om Trelleborghuset (s. m. arkitekt Holger Schmidt) samt på lidt længere sigt to større værker: publikationen af udgravningerne på Fyrkat samt af vikingeskibsfundet i Roskilde Fjord, det sidste i samarbejde med Ole Crumlin-Pedersen.

XXXIX

JØRN MOESTRUP, f. 7-12-1935 i Bering v. Aarhus. Søn af pastor emer. Bent Moestrup og hustru Elisabeth M. Student (mat.-nat.)

Odense Katedralskole 1954, Filos. 1955, Forprøve (dansk) 1956, magisterkonferens i romanske sprog (italiensk-portugisisk) 1961. Studiecophold i Frankrig, Spanien og Italien. 1961–62 v. Det danske Institut i Rom (prinsesse Margrethes legat), 1962–65 smsts. som kandidatstipendiat og videnskabelig assistent v. instituttet. Fra 1.2. 1965 amanuensis i italiensk v. Kbhvns. univ. Har skrevet en række afhandlinger om italienske litteraturvidenskabelige emner plus disputatsen »La Scapigliatura. Un capitolo della storia del Risorgimento«, forsvaret i København d. 26. maj 1966. – G. 22-11-1960 m. cand. mag. Esther Würnfeldt Nyholm. 1 barn: Anna Sophia, f. 11/10-1964.

XL

HALLDÓR THORMAR. Jeg blev født den 9.3.1929 i Island. Forældre: Thorvardur G. Thormar, sognepræst, og hans hustru Olína J. Thormar.

Student fra Gymnasiet i Akureyri i juni 1947.

Studerede naturhistorie med zoologi som hovedfag ved Københavns Universitet fra efteråret 1947 til sommeren 1950. Tog første del af skoleembedseksamen i juni 1950. Underviste i naturhistorie ved Gymnasiet i Akureyri vinteren 1950 til 1951.

Studerede zoofysiologi ved Københavns Universitet fra efteråret 1951 til efteråret 1956 og blev mag. scient. i november 1956. Arbejdede paa Universitetets Zoofysiologiske Laboratorium, under vejledning af Dr. Erik Zeuthen, fra efteråret 1952 til foråret 1956, hovedsagelig ved fysiologiske undersøgelser af protozoer. Undersøgte blandt andet temperaturens virkning paa Tetrahymena pyriformis' formering og vækst og skrev en afhandling om dette emne: »Temperatures og temperaturændringers indflydelse paa celleformering og cellevækst hos ciliaten Tetrahymena pyriformis«, der blev belønnet med Universitetets guldmedalje i zoologi i sommeren 1956.

Fra januar 1957 til juli samme aar arbejdede jeg ved Institutet for Eksperimentel Patologi ved Islands Universitet, Keldur, Reykjavík, hovedsagelig med forsøg med virusisolering i vævskultur. Arbejdede paa Biochemistry and Virus Laboratory, University of California, Berkeley, fra sommeren 1957 til sommeren 1958, hovedsagelig med elektronmikroskopi. Vendte tilbage til Island i somme-

ren 1958 og arbejdede ved Institutet paa Keldur indtil efteraaaret 1960, da jeg blev assistent ved polioafdelingen paa Statens Serum-institut i København. Rejste igen til Island i foraaaret 1962 og arbejdede ved Institutet paa Keldur indtil sommeren 1965, da jeg rejste til Venezuela for at arbejde ved Departamento de Virologia, Instituto Venezolano de Investigaciones Cientificas i Caracas.

Afhandlinger, hovedsagelig over virusundersøgelser, er blevet publiceret i forskellige internationale biologiske og medicinske tidsskrifter.

Hustru 25.12.1962: Lilja Ásdís Ásbjörnsdóttir.

XLI

MOGENS ØRSNES, født den 7. marts 1925 i Ordrup sogn, Københavns amt, som søn af prokurist Carl Rasmus Christensen og lærerinde Karen Augusta C., født Ørsnes. Gift 1963 med konservator Dorthe Ørsnes, født Hansen.

Student (mat.-nat.) fra Ordrup gymnasium 1943, magisterkonferens i nordisk arkæologi og europæisk forhistorie fra Københavns universitet 1952. Aftjente min værnepligt 1952-54.

I tiden 1944-52 var jeg lejlighedsvis beskæftiget ved Nationalmuseets 1. afdeling, hvor jeg i 1952 ansattes som inspektøraspirant og i 1955 som inspektør. I 1963 trådte jeg uden for nummer i denne stilling for at overtage et universitetsadjunktur ved Københavns universitet, hvor jeg i 1965 ansattes som amanuensis ved Forhistorisk-arkæologisk institut.

Min videnskabelige virksomhed har dels omfattet undersøgelser i marken, fortrinsvis i Danmark, dels videregående studier med publikation for øje. Studierejser foretoges i 1946-49 og 1955-59 til en række europæiske og orientalske lande.

Min videnskabelige produktion omfatter: »Der Dollerupfund. Ein Doppelgrab aus der älteren römischen Eisenzeit«, *Acta Archaeologica*, Vol. XXVI, 1948 (i samarbejde med Olfert Voss); »Kyndby. Ein seeländischer Grabplatz aus dem 7.-8. Jahrh. nach Chr.«, *Acta Arch.*, Vol. XXXIV, 1955 (trykt 1956); »Borbjergfundet. Hjemligt og fremmed i et jysk depotfund fra bornzealderens fjerde periode«, *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1958 (trykt 1959), samt min disputats: »Form og stil i Sydskandinaviens

ynge germanske jernalder», Nationalmuseets skrifter, arkæologisk-historisk række XI, 1966, der den 2. juni 1966 forsvarede for den filosofiske doktorgrad. Endvidere foreligger mindre afhandlinger i Acta Arch., Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, Nationalmuseets arbejdsmark, Kuml, Tor, Skalk m. fl. Under udarbejdelse er bl. a. publikationen af et omfattende våbenfund fra Ejsbøl mose ved Haderslev, der udgravedes i årene 1955–64, samt bidrag om yngre jernalder i Danmark til Hoops Reallexicon der germanischen Altertumskunde.

I tilknytning til min faglige virksomhed har jeg siden 1952 været medlem af Folkeuniversitetets programudvalg, siden 1957 af Danmarks Naturfredningsforenings videnskabelige udvalg og af tidskriftet Skalks redaktion, siden 1959 af Dansk selskab for oldtids- og middelalderforskning og siden 1961 af Det kongelige nordiske oldskriftselskabs bestyrelse, hvor jeg varetager redaktionen af de arkæologisk-historiske skrifter.

XLII

KAJ ARENTSEN, født 8. juni 1916 i København. Student 1934 fra Sankt Jørgens Gymnasium. Medicinsk embedseksamen 1942.

Efter turnustjeneste, almenuddannelse og praksis påbegyndtes 1/12 1946 psykiatrisk uddannelse på københavnske hospitaler, især Rigshospitalet. 1953 speciallæge i psykiatri. 1954 afdelingslæge ved statshospitalet ved Århus, Risskov. 1958 overlæge ved Retspsykiatrisk Klinik og Klinikken for Alkohollidende samme sted. 1960 overlæge ved Statshospitalet i Glostrup, afd. P.

Har offentliggjort en række afhandlinger om psykiatiske og social-psykiatiske emner.

Disputatsen: »Om psykoser opstået efter fødsler med særligt henblik på prognosen. En katamnestisk studie« blev den 7. juni 1966 forsvaret for den medicinske doktorgrad. Officielle opponenter var professor, dr. med. Erik Strömngren og professor, dr. med. Villars Lunn.

XLIII

NIELS JACOB BRANDT, f. d. 21/4-29 i Nyborg, s. a. landsretssagfører Otto Brandt og hustru Olga, født Bunch-Olesen.

Medicinsk embedseksamen Århus universitet januar 1957, laud.

Efter eksamen hoveduddannelse i intern medicin på følgende medicinske afdelinger: Kolding sygehus, Nakskov sygehus, Hillerød centralsygehus (B), Glostrup amlssygehus (F) samt Rigshospitalet (TA). Supplerende uddannelse i laboratorieteknik på centrallaboratorierne Glostrup amtssygehus og Rigshospitalet. Biuddannelse i pædiatri (Gentofte amtssygehus), dermato-venerologi (Rudolph Bergh) og neurologi (Rigshospitalet). Herudover diverse kursus i intern medicin og laboratorieteknik.

Fra september 1966 postdoctoral research fellow, Michigans universitet, Ann Arbor, Biokemisk-genetisk institut.

Disputatsen »Galaktose-l-fosfat-uridyl-transferase« er udarbejdet under min ansættelse på Glostrup amtssygehus i årene 1961-64. Arbejdet indleveredes juli 1964 og forsvaredes 14/6-66 for den medicinske doktorgrad ved Københavns universitet. Officielle opponenter var professor, dr. med. J. Mohr og professor, dr. phil. H. Klenow.

Udover disputatsarbejdet har jeg skrevet flere arbejder og holdt adskillige foredrag med medicinske og biokemisk-genetiske emner.

Gift 1964 med Hanne, født Müller, d. a. professor, dr. phil. Detlev Müller og hustru Clara Marie, født Christensen. 1 barn, Pernille, født 1965.

XLIV

HELLE HØPFNER NIELSEN, født 4. maj 1929 i København, datter af højesteretsdommer C. E. Nielsen og hustru Karen, født Høpfner. Gift 1953 med docent, lektor, dr. phil. Gerhard Nielsen. I ægteskabet to sønner: Jakob, født 1957, og Rasmus, født 1960.

Nysproglig student fra Sortedam Gymnasium 1947. Psykologisk-pædagogisk eksamen fra Københavns universitet 1951. Kandidat ved Universitetets børnepsykologiske klinik 1951-53. Klinisk psykolog ved Rigshospitalets børneafdeling 1953-56. Studieophold ved Children's Hospital, Boston, U.S.A., 1956-57. Klinisk psykolog ved Rigshospitalets børneafdeling 1957-59. Videnskabelig medarbejder sammesteds 1959-62, aflønnet af United States Public Health Foundation. Universitetsadjunkt 1962-65. Siden januar 1966 psykolog ved Rigshospitalets børneafdeling. Har forestået undervisningen af de til børneafdelingen knyttede psykologkandidater. Censor ved psykolo-

gisk embedseksamen. Har publiceret afhandlinger fortrinsvis om psykiske afvigelser hos hjerneskadede og fysisk handicappede børn.

Afhandlingen »A Psychological Study of Cerebral Palsied Children« forsvarede den 15. juni 1966 for den filosofiske doktorgrad. Officielle opponenter var professor, dr. Norman Garnezy, University of Minnesota, U.S.A., og professor, dr. phil. Lise Østergaard. Ex auditorio opponerede professor, dr. med. Preben Plum.

XLV

SVEN DANØ, født 22.2.1922 i København, søn af boghandler Hans Holger Danø og hustru Ingeborg f. Petersen.

Student (mat.-nat.) fra Ordrup Gymnasium 1940. Statsvidenskabelig embedseksamen januar 1947. Derefter sekretær i Generalsekretariatet for Regeringens Beskæftigelsesudvalg indtil dets nedlæggelse. Fra 1947 sekretær, senere fuldmægtig i Boligministeriet; afsked 1961.

1948–56 undervisningsassistent ved Københavns Universitets Økonomiske Laboratorium. 1952–58 universitetsadjunkt, 1960–66 lektor i nationaløkonomi ved Københavns Universitet; 1961–66 tillige amanuensis ved Økonomisk Institut. Fra 1. juli 1966 professor i driftsøkonomi ved Københavns Universitet.

Studieophold 1950 ved Socialøkonomisk Institut, Universitetet i Oslo, og 1954–55 ved Harvard Economic Research Project, University of California og Carnegie Institute of Technology.

1958–59 visiting research associate professor of operations research, University of Illinois.

1951 tildelt accessit for en besvarelse af Københavns Universitets prisspørgsmål i statsvidenskab A for året 1950: »Hvordan virker stigende nominalløn på reallønnen?«

Afhandlingen »Industrial Production Models – A Theoretical Study« blev den 16. juni 1966 forsvaret for den statsvidenskabelige doktorgrad ved Københavns Universitet. Officielle opponenter var professor Erich Schneider, Kiel, og professor H. Winding Pedersen. Ex auditorio opponerede professor Svend Fredens, Århus.

Har i øvrigt skrevet »Linear Programming in Industry – Theory and Applications« (Wien 1960) og talrige artikler i inden- og udenlandske fagtidsskrifter.

Gift 1.3.1947 med civilingeniør Ida Marianne Hauberg. 2 børn: Torben, f. 28.3.1953, og Lisbeth, f. 19.2.1956.

XLVI

CHRISTIAN THODBERG er født den 7. februar 1929 i Vridsted Sogn, Viborg Amt, som søn af sognepræst Jens Julius Thodberg og hustru Hedevig Magnine Bastholm. I 1948 blev jeg klassisk-sproglig student fra Metropolitanskolen. Efter et ophold som elev på Krogerup Højskole i 1948–49 påbegyndte jeg i 1949 det teologiske studium, hvor især professorerne Jens Nørregaard og Hal Koch fik betydning for mit arbejde. Efter teologisk embedseksamen i januar 1955 var jeg i 1954–60 kordegn og hjælpepræst ved Jægersborg Kirke, og samtidig var jeg assistent hos redaktøren for *Monumenta Musicae Byzantinae*, professor Carsten Høeg. I 1960–64, da jeg var universitetsadjunkt ved det filosofiske fakultet ved Københavns Universitet, dyrkede jeg mine interesser indenfor byzantinsk musik og liturgi på institut for græsk og latinsk middelalderfilologi. I denne periode offentliggjorde jeg et par mindre arbejder om tonale problemer foruden disputatsen *Der byzantinische Alleluiarionzyklus*. Studien im kurzen Psaltikonstil, der indgår som bind VIII i MMB's *Subsidia*-serie. Disputatsen indleveredes i foråret 1964 og forsvarede den 17. juni 1966 med docent, dr. phil. Henrik Glahn og professor, dr. phil. Nils Schiørring som officielle opponenter. I 1959–66 var jeg viceefor ved Universitetskollegiet Studentergården, og den 1. december 1964 udnævntes jeg til forstander og hovedlærer ved Præstehøjskolen (efteruddannelsesinstitut for folkekirkens præster).

XLVII

ANDERS LEBECK ØLGAARD, født den 5. september 1926 i Aabenraa, søn af sparekassedirektør Axel Ølgaard og hustru Anna, født Lebeck. Gift 1951 med cand. jur. Alice Ida Christiansen; vi har tre børn, Lise (f. 1951), Kirsten (f. 1954) og Henrik (f. 1958).

Matematisk studentereksamen fra Aabenraa Statsskole 1944, juridisk 1. del ved Københavns universitet 1946, aftjent værnepligt 1946–1948, stud. polit. 1949, cand. polit. 1953.

Under studierne beskæftiget i Det økonomiske Sekretariat (Fi-

nansministeriets økonomisk-statistiske konsulents kontor). Efter embedseksamen ansat som sekretæraspirant, fra 1955 som sekretær sammesteds. 1956–58 tjenestefrihed med henblik på udarbejdelsen af en undersøgelse af aspekter af den økonomiske udvikling i Danmark siden 1870. Dele af denne undersøgelse, som blev finansieret af The Social Science Research Council, er indeholdt i disputatsen.

1960–61 studieophold som Rockefeller Fellow ved Massachusetts Institute of Technology; opholdet dog afbrudt i forsommeren 1961 som medlem af en delegation fra Verdensbanken i Washington til Kuwait. Fra 1961 udlånt til Københavns universitet, 1962 konstitueret som professor i nationaløkonomi, 1966 udnævnt i denne stilling.

Siden 1954 beskæftiget med universitetsundervisning, 1956–57 som biträdande lärare ved Lunds universitet, 1957–60 og 1961–62 som lektor ved Københavns universitet.

Siden 1963 redaktør af Nationaløkonomisk Tidsskrift, fra 1964 formand for det rådgivende udvalg i færøske spørgsmål og fra 1966 medlem af Det økonomiske Råds formandsskab.

Publiceret en række mindre afhandlinger og artikler om emner fra økonomisk teori og politik, desuden et par arbejder om studieforhold og universitetsundervisning.

Disputatsen »Growth, Productivity and Relative Prices« forsvaret den 28.6.1966 med professor, dr. polit. Jørgen Gelting og professor, dr. polit. P. Nørregaard Rasmussen som officielle opponenter. Fg. departementschef Kjeld Bjerke og kandidatstipendiat Ellen Andersen opponerede ex auditorio.

XLVIII

LEIF BANKE RASMUSSEN. Født d. 18. maj 1923 i Hjortlund ved Ribe. Søn af førstelærer Hans Torkild Rasmussen (død 1959) og hustru Agnes, f. Christensen.

Student (mat.-nat.) fra Ribe Katedralskole 1942. Mag. scient. i geologi ved Københavns universitet 1955. Timelønnet assistent ved Danmarks Geologiske Undersøgelse i årene 1944–55. Honorarlønnet videnskabelig assistent 1955. Fast (tjenestemandsansat) videnskabelig assistent 1958. Statsgeolog fra 1. april 1965.

Studierejser med geologisk formål til Sverige 1950, Østrig 1951, Jugoslavien og Italien 1955, Vesttyskland 1959, Island 1961 og Frankrig 1965.

Medlem af bestyrelsen for Dansk Geologisk Forening og redaktør af »Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening« 1959–62. Formand for redaktionsudvalget for (og redaktør af) Danmarks Geologiske Undersøgelsses skrifter fra 1966.

Allerede fra de tidlige skoleår interesserede jeg mig for geologi, og siden 1937 tog fritidsstudierne mere systematisk form gennem indsamlinger af forsteninger og læsning af faglitteratur. Fra 1938 koncentrerede jeg min opmærksomhed mod den miocæne forekomst i teglværksgraven ved Gram i Sønderjylland og dens rigdom på fossile mollusker. Derved blev allerede i gymnasietiden molluskerne i vort yngre tertiær mit speciale. Fra 1940 fik jeg gennem medlemskab af Dansk Geologisk Forening og korrespondance med geologer i København mere intim kontakt med den videnskabelige verden. Det er især nuværende professor ved Danmarks Tekniske Højskole, dr. phil. Theodor Sorgenfrei, som i denne og andre henseender har betydet meget for mig, og det var også i hans afdeling på Danmarks Geologiske Undersøgelse, jeg senere fik ansættelse.

Studiet til magisterkonferens i geologi blev først påbegyndt i 1946, efter at jeg en tid havde været medicinsk student, fortrinsvis fordi udsigterne for ansættelse af magistre da var temmelig mørke. Bifagseksaminerne blev taget i zoologi (1951) og geografi (1953), men samtidig fulgte jeg også forelæsninger og øvelser i botanik. Inden for mit hovedfag valgte jeg den stratigrafisk-palæontologiske retning.

Sideløbende med studierne har jeg været ansat først sporadisk, senere mere permanent som assistent i borearkivet på Danmarks Geologiske Undersøgelse, hvor jeg deltog i hydro-geologiske opgaver, i kortlægningen af Danmarks prækvartær (udarbejdet kort over Sydvestsjælland og Sønderjylland), i geologiske undersøgelser i forbindelse med de dansk-amerikanske dybdeboringer efter olie (udstationeret ved boringerne ofte i 1950–53 og 1956–59) og i den almindelige jordbundskartering (kortbladene Korsør og Sorø 1957 og 58). Samtidig foretog jeg, især i fritiden, indsamlinger og undersøgelser over miocæne mollusker, som resulterede i flere afhandlinger og endelig i min disputats: »Biostratigraphical Studies on the Marine Younger Miocene of Denmark based on the Molluscan Faunas«, der forsvaredes d. 30. juni og konfereredes d. 8. juli 1966. Officielle opponenter var professor, fil. dr. Alfred Rosenkrantz og professor, dr. phil. Chr. Poulsen. Ex auditorio opponerede professor, dr.

phil. Th. Sorgenfrei, afdelingsleder, dr. phil. Henning Lemche og dr. phil. S. A. Andersen.

Siden 1. april 1965 har jeg været statsgeolog og leder af afdelingen for prækvartær geologi på Danmarks Geologiske Undersøgelse. Gennem dette arbejde har jeg rig lejlighed til at dyrke mine hovedinteresser inden for geologien: Danmarks (og Nordvesteuropas) geologi og alle emner indenfor biostratigrafi og historisk geologi, samt fossile mollusker.

Har publiceret en række geologiske afhandlinger og artikler, blandt hvilke følgende skal anføres:

1954. Fossile marine øvre-miocæn ved Holleskov nordøst for Ribe. (Medd. f. Dansk Geol. For. Bd. 12).

1956. The Marine Upper Miocene of South Jutland and its Molluscan Fauna. (D.G.U. II. Række. Nr. 81).

1958. Det marine ungtertiær ved Sæd. (Medd. f. Dansk Geol. For. Bd. 14).

1958. Nyere tyske undersøgelser i Sydslesvigs undergrund og deres betydning for Danmarks geologi. (Medd. f. Dansk Geol. For. Bd. 13).

1959. Vorläufiger Bericht über das Miozän von Maade bei Esbjerg. (Medd. f. Dansk Geol. For. Bd. 14).

1960. Geology of North-Eastern Jylland, Denmark. (Guide to exc. A42 and C37, part II, Intern. Geol. Congr. XXI Sess. Norden 1960).

1961. De miocæne formationer i Danmark. (D.G.U. IV. Række, Bd. 4, Nr. 5).

1961. Mittel- und Ober-Miocän von Dänemark. (Meyniana, Bd. 10). Kiel.

1966. Molluscan Faunas and Biostratigraphy of the Marine Younger Miocene Formations in Denmark. Part I: Geology and Biostratigraphy. (D.G.U. II. Række. Nr. 88). Denne afh. er udsendt som disputats under den tidligere nævnte titel.

Gift 1957 med cand. mag. Inger Lund Pedersen. Vi har to børn: Bent (f. 1959) og Lone (f. 1962).

IL

JØRGEN JUUL RAASTED, født 19. marts 1927 i København, søn af domorganist N. O. Raasted og Marie Amalie Raasted, f. Juul. Gift

28. februar 1953 med kommunelærerinde Kirsten Mygind Johansen, datter af overlærer K. P. Mygind Johansen og overlærer Mary Anne Mygind Johansen, f. Gabrielsen.

Nysproglig student fra Rungsted Statsskole 1944, cand. mag. 1955 (klassisk filologi, kristendomskundskab). Volontør på Rigsarkivet 1944–45, medhjælper på Universitetsbibliotekets 2. afdeling 1949–55. Timelærer, senere adjunkt, ved Ribe Katedralskole 1955–58. Videnskabelig assistent i græsk og latinsk middelalderfilologi ved Københavns Universitet 1957, senere amanuensis II (1959) og amanuensis I (1964) ved Institut for græsk og latinsk middelalderfilologi (1958–1966).

Disputats om »Intonation Formulas and Modal Signatures in Byzantine Musical Manuscripts« (= Monumenta Musicae Byzantinae, Subsidia VII) indleveret marts 1964, antaget juni 1965, forsvaret 5. juli 1966. Officielle opponenter: Docent, dr. phil. Henrik Glahn og professor, dr. Povl Johs. Jensen.

Jeg har siden 1944 med afbrydelser arbejdet med registrering af middelalderlige håndskriftfragmenter på Rigsarkivet og har siden 1947 været medarbejder ved Monumenta Musicae Byzantinae (fra 1958 som redaktionens sekretær). Desuden har jeg i nogle år undervist på Metropolitanskolen og på Danmarks Biblioteksskole.

Har siden 1948 skrevet adskillige tidsskriftartikler, især om græsk og latinsk codicologi og om byzantinsk musik. Har holdt foredrag ved internationale byzantinistkongresser i Istanbul 1955, München 1958, Ohrid 1961, Oxford 1966, samt ved andre kongresser i ind- og udland. Gæsteforelæsninger ved Manchester universitet 1965.

L

PER MØLGAARD BOLL, født den 19. juli 1929 i Herning, søn af grosserer Svend Harring Boll og Marie Boll, f. Mølgaard.

Student (m. n.) 1948 fra Herning Gymnasium, discipel på Østergades Apotek, Herning, farmaceutisk kandidatexamen ved Danmarks farmaceutiske Højskole 1952. Derefter ansat på Frederiksberg Hospitals Apotek og senere på Løvens kemiske Fabrik. 1954–1957 forskningsassistent ved Michigan State University. Doctor of Philosophy (Ph. D.) ved samme universitet 25.2.1957 (disputats: Isolation, Identification, and Chemistry of the Antibacterial Alkaloid Solanocapsine from *Solanum pseudocapsicum* L.). 1957–1965 først

stipendiat og siden amanuensis ved Danmarks farmaceutiske Højskole. 1957–1961 lektor i kemi ved Københavns Tandlægehøjskole. Fra 1961 censor i kemi ved Aarhus Tandlægehøjskole. 1961–1965 videnskabelig konsulent ved Danmarks farmaceutiske Højskoles bibliotek. Efterårssemestret 1961(–1962) studieophold ved universitetet i Bonn. Fra 1965 amanuensis og lektor i naturstofkemi ved Københavns Universitet.

Disputatsen, *Solanum-Steroidalkaloider, Kemi og Botanisk Udbredelse*, blev forsvaret 8.7.1966 for den filosofiske doktorgrad med professorerne dr. phil. K. A. Jensen og dr. phil. Helmer Kofod som officielle opponenter.

Gift 14.4.1960 med lærerinde Aase Boll, f. Strøm Petersen. Børn: Morten (f. 1961) og Mette Louise (f. 1963).

LI

JØRN GIESE. Født 22. august 1930 i Fredericia, søn af stationsforstander A. A. A. Giese og hustru Gudrun, f. Thæstensen Holm.

Gift 1956 med sygeplejerske Bente Larsen. I ægteskabet tre børn: Charlotte (f. 1957), Christian (f. 1959) og Jacob (f. 1962).

Matematisk-naturvidenskabelig studentereksamen fra Fredericia Gymnasium 1948. Lægevidenskabelig embedseksamen fra Københavns Universitet januar 1956. Turnustjeneste og medicinske kandidatstillinger på Københavns Amts Sygehus i Gentofte. Herefter aftjentes værnepligt som reservelæge i hæren. Fra 1959 knyttet til Universitetets Institut for eksperimentel Medicin, først som frivillig medarbejder, senere som videnskabelig assistent. Her udarbejdedes afhandlingen »The Pathogenesis of Hypertensive Vascular Disease«, som forsvarede for den medicinske doktorgrad d. 8. sept. 1966. Officielle opponenter: Direktør, dr. med. Jens Bing og Professor, dr. med. Gunnar Teilum.

Fra marts 1965 har jeg været ansat ved Rigshospitalets medicinske afdeling P, nefrologisk afsnit.

LII

PER WOLF-JÜRGENSEN. Jeg er født 30-6-1935 i København. Studentereksamen 1953 fra Østreborgerdyd skole, (klassiske sprog). Medicinsk embedseksamen vinteren 1960/61 fra Københavns Uni-

versitet. Efter forskellige vikariater årskandidat ved kir. afd. D KASGlostrup april 1961. Halvårskandidat med. afd. F jan. 1962, 2. reservelæge centrallaboratoriet okt. 1962, ligeledes Amtssygehuset i Glostrup. Reservelæge ved Rigshospitalets hudafdeling nov. 1964. Adjunkt ved Københavns Universitet fra april 1965 tilknyttet Rigshospitalets hudafdeling. Lederle Cyanamdi International Fellowship 1966 med et års ophold ved University of New York fra okt. 1966.

Disputats: Basophilic Leukocytes in Delayed Hypersensitivity. Experimental Studies in Man using the Skin Window Technique. 1966.

LIII

GODTFRED HØPNER PETERSEN, f. 3-4-1930, i Store-Heddinge, søn af møbelfabrikant Hans Høpner Petersen og hustru, f. Sigrid Iversen. Gift 1953 med postassistent Lis Ramsing Lund. To børn: Kirsten f. 1954 og Hans, f. 1959.

Student 1949 (Haslev), cand. mag. med zoologi som hovedfag i januar 1956. Pædagogikum i efteråret 1954. Forsvarede afhandlingen »Balanus balanoides (L.) (Cirripedia) life cycle and growth in Greenland« for den filosofiske doktorgrad den 15-9-1966. Officielle opponenter: Professor Erik Dahl fra Lund og professor Gunnar Thorson fra Helsingør.

Ansæt ved Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser fra 1-2-1956 til 31-3-1958, ved Universitetets Arktiske Station i Godhavn fra 1-4-1958 til 31-3-1961. Lønnet af Videnskabsfonden indtil den 1-6-1962. Derefter ansat som amanuensis ved Zoologisk Museum. Universitetsadjunkt fra 1-7-62 til 31-12-62.

Afhandlinger om danske hjertemuslinger og landsnegle, om grønlandske rurer, strandsnegle og om Disko Bugtens hydrografiske og produktionsmæssige forhold. Desuden et par populærvidenskabelige artikler.

Studierejser til Bretagne i 1961, til Norge 1962 og til Wales og England i 1963.

LIV

HARRY MICHEELSEN er født i 1931, blev student i 1949, tog magisterkonferens i 1956 og fik guldmedalje i 1959. Vikarierende lærer ved Polyteknisk Læreanstalt - Danmarks tekniske højskole - fra 1957 til 1961. Siden 1957 ansat ved Mineralogisk Museum - Københavns Universitets mineralogisk-geologiske Institut.

BEDØMMELSE AF PRISAFHANDLINGERNE FOR 1965 OG AF DEN BOTANISKE OG GEOGRAFISKE PRISAFHANDLING FOR 1964

DE TEOLOGISKE AFHANDLINGER

TEOLOGI A.

Som besvarelse af universitetets prisopgave for 1965 i teologi A: »Der ønskes en undersøgelse af forholdet mellem den gammeltestamentlige visdomslitteratur og de »apodiktiske love« i 2.-5. Mosebog med særlig hensyntagen til spørgsmålet om en gensidig påvirkning« er der indkommet en afhandling på 126 maskinskrevne kvartsider (hvortil kommer 8 sider litteraturangivelser og 2 sider forkortelsesliste), under mærket 9 4 2.

Afhandlingen består af 4 kapitler. Kap.I er ganske kort (s. 5-6) og bærer overskriften »Til belysning af problemstillingen«. Under indtryk af E. Gerstenbergers afhandling fra 1961 om den gammeltestamentlige såkaldte apodiktiske rets væsen og oprindelse og på baggrund af de resultater, forfatteren selv gennem sin undersøgelse er nået frem til, stiller han sig kritisk til den stillede opgaves formulering hvad angår spørgsmålet om en gensidig påvirkning mellem visdomslitteratur og apodiktisk ret. Men inden han kan tage endelig stilling til det spørgsmål, må han først gennemføre en formhistorisk analyse, dels af visdomslitteraturen, dels af lovstoffet, med det mål at nå frem til de forskellige formers væsen og oprindelse og at undersøge muligheden for en rekonstruktion af en oprindeligere form.

Kap. II indeholder da en formkritisk analyse af visdomslitteraturen, som den foreligger i Ordsprogenes Bog (s. 7-49). En forskningshistorisk oversigt (s. 7-16) gennemgår den vigtigste nyere litteratur til emnet (fra ca. 1920 til 1965), hvorefter den egentlige form-

historiske analyse sætter ind (s. 17–49) med en gennemgang af de 6 litteraturformer, som er repræsenteret i Ordsprogenes Bog: visdomsbud, sentenser, lignelser, *tob-min*-ordsprog, numerus-ordsprog og didaktiske spørgsmål. Særlig udførlig er behandlingen af visdomsbudene (»formaningerne«) og sentenserne blevet, vistnok som følge af forf.s iver for at finde frem til hvad man kunne kalde for visdomslitteraturens ur-form. Den samme iver har medført, at så relativt sene visdomsskrifter som Jobs Bog og Prædikeren af forf. – i øvrigt med fuldt overlæg – stort set negligeres.

Kap. III giver en formhistorisk analyse af de apodiktiske bud i 2.–5. Mosebog (s. 50–114). Også dette kapitel indledes med en forskningshistorisk oversigt (s. 50–83), der gennemgår forskningen fra Jepsens og Jirkus arbejder (1927) over Alts banebrydende afhandling (1934) frem til den allernyeste litteratur (fra 1965). Udførligt og kyndigt refereres hovedlinjerne i forskningen, og forf. slutter sig til den anskuelse, iflg. hvilken betegnelsen »apodiktiske bud« hovedsagelig bør forbeholdes forbud i 2. pers. sing. Den følgende formhistoriske analyse (s. 84–111) koncentrerer sig derfor om sådanne forbud. Deres oprindelige ordlyd søges rekonstrueret, og der anstilles overvejelser vedrørende budenes stil og rytme, deres indhold, deres funktion og forekomsten af dem i »rækker«.

I konsekvens af det standpunkt, forf. har vundet sig: at såvel visdomsformaninger som apodiktiske bud er afledt af samme oprindelige fænomen: de såkaldte prohibitive i nomadestammernes etiske belæring, behandles i slutningen af dette kapitel (s. 111–114) det problem, der ligger i, at visdomsformaningerne er sproglig udformet med nægtelsen *'al* og verbet i jussiv, hvorimod de apodiktiske bud er givet med nægtelsen *lo'* og verbet i imperfektum, og forf. finder det overvejende sandsynligt, at den sidstnævnte formulering repræsenterer en kultisk omformning af den førstnævnte.

Det afsluttende kapitel IV (s. 115–126) behandler på baggrund af de ved de formhistoriske analyser indvundne resultater spørgsmålet om prohibitivernes indflydelse på visdomslitteraturen (s. 115–118), og om visdomslitteraturens indflydelse på prohibitive (s. 118–122), hvorefter afhandlingen afrundes med et rids af »det historiske forløb« (s. 122–126).

Ud fra forf.s egen forståelse af problemstillingen må besvarelsen siges at være veldisponeret. De forskningshistoriske oversigter rører

i hovedsagen dyb fortrolighed med den relevante videnskabelige litteratur. Unuancerede og unøjagtige gengivelser er undtagelsen. Selv over for forskere, som forf. ved sig stærkt afhængig af, tager han selvstændig stilling, både i detailspørgsmål og i mere principielle synspunkter. Som et helt selvstændigt bidrag til den gammeltestamentlige forskning fremstår den formkritiske analyse af visdomslitteraturen i kap. II, og selvstændig er også forf. redegørelse for det indbyrdes forhold mellem visdomsbudenes og de apodiktiske buds sproglige formulering, såvel som hans overvejelser om den historiske udvikling, der har resulteret i den litterære udformning, som lovene og visdomslitteraturen nu foreligger i. Dertil kommer, at forf.s sprog og stil er sober, klar og koncentreret. Et udtryk som »belæg« (s. 73 og 77 i betydningen »bevissteder«) burde dog være undgået, ligeledes transskriptioner som *soper* (s. 40–43) og *bar-rib* (s. 89–90, 117).

Trods den anerkendelse, vi må yde forf. i retning af modenhed, selvstændighed, belæsthed, evnen til at disponere en afhandling og til at udtrykke sig klart og koncist, kan vi dog ikke skjule, at der kan rejses væsentlige indvendinger mod besvarelsen af den stillede opgave. Påvirket af den nyeste litteratur er forf. kommet til det resultat, at visdomsformaningerne og de apodiktiske bud kan føres tilbage til en fælles ur-form, »prohibitiverne« i nomadestammernes etiske belæring. Hvor meget der end kunne tale for rigtigheden af dette synspunkt, så udelukker det dog ikke, at der for den gammeltestamentlige litteratur og kulturs vedkommende kunne være tale om, at den apodiktiske ret sidenhen er blevet påvirket, måske ikke mindst i den senere deuteronomistiske udformning, af visdomslitteraturen og de krese, der står bag den, ligesom den senere gammeltestamentlige visdomslitteratur i høj grad kan være influeret af den apodiktiske ret. Men forf. er i den grad optaget af sit hovedresultat, at han afviser dette i opgaven udtrykkeligt præciserede spørgsmål som mindre relevant, og i afhandlingen strejfes det kun her og der, hvor nyere litteratur har givet anledning til at det nævnes. Den traditionshistoriske indsigt, forf. lejlighedsvis lægger for dagen i de formhistoriske analyser, kunne med fordel være anvendt til udarbejdelsen af et selvstændigt afsnit, hvor både den deuteronomistiske litteraturs særpræg og den senere visdomsdigtnings problematik blev gjort til genstand for tilbundsående undersøgelser.

Også mod forf.s hovedtese kan der rettes vægtige indvendinger.

1) Argumentationen ud fra ugaritisk og aramaisk for den opfattelse, at formuleringen *lo'* + imperfektum skulle være en sekundær, kultisk omformning af forbud i jussiv og med nægtelsen *'al* er ikke stærk nok til at rokke ved den kendsgerning, at man i den gammeltestamentlige kultur, så langt tilbage som vi kan følge den, har udtrykt love (ikke nødvendigvis »Jahveord«, som forf. fejlagtigt hævder det) i en form (*lo'* + imperfektum), der følte ganske anderledes indiskutabel end visdomsformaningernes jussiv med nægtelsen *'al*. Et så gammelt tekststed som 2. Sam. 13,12 er i denne henseende særdeles oplysende.

2) Lad være, at netop dekalogen ikke oprindeligt har været formuleret som Jahvetale og pagtsret. Det udelukker dog ikke, at de apodiktiske bud i pagtsbogen og i visse samlinger i hellighedsloven på et meget tidligt tidspunkt er blevet udvalgt og sammenstillet for at afstikke grænsen for livet i pagtsamfundet, og at forbandelsesdodekalogen fra Dt. 27, som indholdsmæssigt har den snævraste berøring med disse bud, derfor må regnes med til apodiktisk lov.

3) Forf. kommer i sin formhistoriske analyse af visdomslitteraturen med ganske fine iagttagelser m.h.t. de krese, der står bag de forskellige litteraturformer. Men når de positive påbud såvel som begrundelserne for disse og for forbudene betragtes som sekundære, ser forf. ligesom bort fra det virkelige gammeltestamentlige *Sitz im Leben* for disse litteraturformer til fordel for et postuleret oprindeligt *Sitz im Leben* hvor påbud og begrundelser ikke skulle høre hjemme, og igen ser det ud til, at forf.s interesse for hovedtesen: en fælles oprindelse af lovstof og visdomsformaning i nomadestammens etos, har lukket forf.s øjne for en mere nuanceret stillingtagen og har gjort hans argumentation lovlig håndfast. Derfor kan man ikke uden videre følge forf. i, at visdomssentenserne nødvendigvis er sekundære i forhold til visdomsbudene (s. 116), ligesom det også falder vanskeligt at gøre visdomslitteraturen ansvarlig for de afkortninger, der her og der har fundet sted inden for den apodiktiske lov.

4) Frem for alt må man stille sig kritisk over for forf.s redegørelse (s. 122–126) for »det historiske forløb«. Her hævdes det på eengang, at pagtsbogen (der dog har prohibitiver i formen *lo'* + imperfektum) senest hidrører fra kongetidens begyndelse, og at udformningen af prohibitiver netop i formen *lo'* + imperfektum først har fundet sted engang mellem kongedømmets indførelse og de første skriftprofeter

(i slutn. af 8. årh.). Uformidlet dukker s. 125 det levitiske præsteskab op som en betydningsfuld faktor, hvor der er tale om stilpåvirkning fra visdomslitteratur på lovlitteratur, uden at forf. gør noget forsøg på at præcisere, hvordan de »viise« (ved hoffet) og levitterne (ude i landet) sammen, eller hver for sig, parallelt, om man så må sige, kan have været ansvarlig for een og samme udvikling.

Når vægten i den grad er lagt på den formkritiske analyse, som tilfældet er i denne afhandling, bliver argumentationen let vel håndfast, udtryksmåden vel kategorisk og udviklingslinjerne, som forsøges tegnet, vel skematiske. Disse svagheder er forf. imidlertid ikke ene om, og trods de her anførte kritiske indvendinger mod den foreliggende afhandling må vi fastholde, at den vidner om stor belæsthed, modenhed og selvstændighed. Selve den videnskabelige arbejdsmetode og udnyttelsen af den hidtidige forskning er som helhed uden lyde og lover godt for fortsat videnskabeligt arbejde. Vi kan uden mindste betænkelighed anbefale, at der tildeles forf. guldmedalje.

SVEND HOLM-NIELSEN

EDUARD NIELSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. theol. *Ruth Skovsborg*.

DE RETSVIDENSKABELIGE AFHANDLINGER

RETSVIDENSKAB A

Der er indkommet to besvarelser af universitetets prisspørgsmål i retsvidenskab A for året 1965: »Forholdet mellem ret og moral belyst gennem eksempler hentet fra lovgivningens stilling til homoseksualitet og/eller prostitution i nogle moderne retsforfatninger«.

I

Den første besvarelse, mærket: »Vi er tanker / du skulle tænkt os, – / pusselanker / du skulle skænkt os (Af Peer Gynt)«, omfatter 223 sider tekst og 64 sider noter, foruden et appendix og litteraturliste.

I et forord (p. 2–14) fremhæver forfatteren nogle almindelige udgangspunkter, bl. a. vedrørende opgavens afgrænsning. Kap. I (p.

21–44) indeholder en overvejende historisk ordnet fremstilling af spørgsmål om moralfilosofi, naturret og retsfilosofi. Nogle emner fra dette afsnit videreføres i kap. II (p. 44–58) om »de moralske fænomener«, hvor forf. bl. a. fremhæver forskellen mellem moralske indstillinger som individualpsykologisk og som socialpsykologisk fænomen, ligesom han i skitse-mæssig form karakteriserer den moralske holdning overfor homoseksuelle forhold fra oldtiden og gennem kirkens historie. Til de indledende afsnit hører endelig en sammenfatning af nogle definitions-mæssige og ætiologiske synspunkter vedrørende homoseksualitet, kap. III (p. 58–65).

Om kap. I–III kan under eet siges, at de er udtryk for en omhyggelig forberedelse af besvarelsen og vidner om en udstrakt læsning indenfor moral- og retsteori.

Kap. IV (p. 66–85) bærer den beskedne overskrift »Undersøgelsens plan«, men rummer i virkeligheden væsentlige sider af forf.s opfattelse af forholdet mellem ret og moral. Her drøftes på moden og selvstændig måde en række spørgsmål af principiel betydning for opgavens besvarelse.

Forf. fastslår, at han vil behandle den »indbyrdes vekselvirkning mellem på den ene side retssystemet og på den anden side de i samfundet herskende moralske vurderinger og indstillinger«. Forf. vælger at benytte begrebet »retsfølelse« som middel til at beskrive, hvorledes forbindelsen mellem ret og moral etableres. Det er ikke ganske klart, hvorledes han sondrer mellem moralsk indstilling og retsfølelse, men hans opfattelse synes at være den, at der hos individer og grupper kan foreligge en »spontan, umiddelbar og næsten refleksagtig« fornemmelse af, hvorledes en samfundsmæssig regulering bør foregå, og at denne fornemmelse kan støtte sig på – men også i nogen grad gå på tværs af – de samme personers eller gruppers moralske holdning i relation til samme emne. Forf. koncentrerer sig om den retsfølelse, som gør sig gældende ved lovgivningsarbejde, idet han afviser, at befolkningens retsfølelse skulle spille nogen rolle som en virksom faktor i den proces, ved hvilken moralske indstillinger og retsfølelse bringes ind i den retlige debat. I lovgivningsarbejdet fremkommer der iflg. forf. en konflikt mellem på den ene side retsfølelsens »irrationelle« krav og på den anden side de »reale hensyn«, som vedrører retsreglernes samfundsmæssige nytte- og skadevirkninger. Forf.s analyse af denne modsætning kunne imid-

lertid have været mere dybtgående, ligesom også den grundtanke hos ham, at alene reale hensyn kan godtages som grundlag for lovgivning, kunne tiltrænge nærmere begrundelse og drøftelse af princippet almindelige rækkevidde. Men det skal fremhæves, at forf., med den stillede opgave for øje, har begrundet en opfattelse og fundet et kriterium, der kan danne udgangspunkt for en drøftelse af de kolliderende synsmåder med hensyn til straf for homoseksuelt forhold, som er hans retlige hovedeksempel. Forf. fremsætter allerede her den opfattelse, at de lovforberedende og lovgivende instanser i Danmark forud for 1930 vel har gjort op med en udlevet moralopfattelse, da de ophævede den generelle strafbarhed af homoseksuelt forhold, men at de på den anden side stadig har ligget under for ubevidste, emotionelle impulser – skønt også forsøgt at rationalisere dem – da de opretholdt den mere begrænsede strafbarhed, som rækker videre end den, der gælder for heteroseksuelt forhold. Det er et interessant (omend beskedent) empirisk islæt, at forf. har foretaget et rundspørge blandt 32 folketingsmedlemmer og på grundlag af svarene måttet drage den konklusion, at direkte henvendelser fra vælgerne om dette spørgsmål kun synes at spille en meget ringe rolle.

Afhandlingens længste afsnit er kap. V (p. 86–188): »Regler om den homoseksuelle handling i dansk straffelovgivning«. Forf.s inddeling af stoffet er klar og hensigtsmæssig. Efter en kort indledning om ældre ret omtaler han først dansk rets hovedregel om strafbart homoseksuelt forhold (straffelovens § 225, stk. 2, om forhold til personer under 18 år) og dennes forhistorie (p. 89–112). Derefter behandles reglerne om »homoseksuelle betalingsforhold«, idet der sondres mellem betalingsmodtagerens og den betalende parts handling (p. 114–40 og 140–83). Indenfor hvert af disse emner følger forf. de legislative drøftelsers historie fra begyndelsen af det 20. århundrede, da straffelovsreformen blev indledt; han præciserer, hvad de forskellige forslag gik ud på, og han lægger navnlig vægt på at nå til klarhed over, hvilke synspunkter der har ligget bag forslagene. Udgangspunktet for analysen er de begreber og antagelser, som er præsenteret i kap. IV, og opmærksomheden samler sig til stadighed om modsætningen mellem »irrationelle« og »rationelle« motiver. Forf. fremhæver, at udtalelserne i lovforslag og diskussioner som oftest har en sporadisk og upræcis karakter, og at mange udtalelser,

som tilsyneladende handler om modarbejdelse af sociale skadevirkninger, formentlig kan reduceres til udslag af en smags- og moralbestemt fordømmelse. I sine egne konklusioner synes forf. generelt at frakende den videregående kriminalisering af homoseksuelle forhold (sammenlignet med heteroseksuelle forhold) rationel begrundelse. Hans præmisser for denne konklusion er formentlig den mindst tilfredsstillende del af dette kapitel. Om forf.s fremstilling i dette og visse andre afsnit gælder, at hans drøftelse af de forskellige muligheder for psykologisk og social skadevirkning næppe er tilstrækkelig nuanceret. Han synes at have en forholdsvis snæver opfattelse af, hvilke virkninger af homoseksuelt forhold man kan anerkende som grundlag for modarbejdelse gennem lovgivningen, og han synes kun at anerkende sikker viden om skadevirkninger som grundlag for indgreb, medens der ikke tages hensyn til, at lovgivningen formelt jævnlig er henvist til at foretage en strafferetlig normering på et mere usikkert grundlag af almindelige erfaringer og indtryk. Men om kap. V som helhed må siges, at den refererende og kommenterende gennemgang af lovforarbejderne viser en god beherskelse af materialet, evne til indtrængende analyse af de legislative forhandlinger og til kritisk vurdering af argumenter samt en fortrinlig fremstillingsform.

I kap. VI (p. 189–214) omtales engelsk ret. Her gennemgår forf. de synspunkter og forslag vedrørende straf for homoseksuelt forhold, som indeholdes i den i 1957 afgivne kommissionsbetænkning, den såkaldte »Wolfenden-rapport«. På baggrund af de i de foregående kapitler udviklede begreber og sondringer analyserer forf. kommissionens argumentation. Det er hans konklusion, at denne betænkning i væsentligt omfang har gjort op med følelsesmæssige impulser og moralhåndhævende formål som grundlag for kriminalisering, men at kommissionen dog på nogle punkter har valgt kompromis'er, der må ses som udslag af et ønske om at undgå et afgørende brud med de engelske retstraditioner og med den retsfølelse, som man – med rette – ventede at finde stærkt repræsenteret i parlamentet. Forf.s behandling af det engelske materiale er klar og dygtigt gennemført, selvom hans kommentarer ikke på alle punkter er rigtige eller fyldestgørende. Der synes f. eks. at foreligge en urigtig fortolkning af et citat fra betænkningen, når forf. p. 202 antager, at den engelske kommission i almindelighed anerkender »samfundets ret

til gennem (straffe)loven at håndhæve rent moralsk begrundede normer«.

Det er påfaldende, at forf. helt synes at savne kendskab til de vigtigste af de engelske skrifter, navnlig af *Lord Devlin* og *H. L. A. Hart*, i hvilke det principielle spørgsmål om morallhåndhævelse contra nytteformål som grundlag for kriminalisering blev fastholdt i årene efter Wolfenden-rapportens fremkomst. Der er ingen tvivl om, at forf. kunne have uddybet sin analyse ved hjælp af disse skrifter, og man havde gerne set hans vurdering af denne del af den engelske debat. På den anden side må det fremhæves, at forf. i væsentligt omfang har kunnet stille de relevante spørgsmål på egen hånd.

Forf.s afsluttende bemærkninger, der handler om »forholdet mellem ret og moral som en konflikt mellem begrebsmæssige rationaliseringer og spontane oplevelser«, udgør afhandlingens kap. VII (p. 214–23). Her udvikles det synspunkt, at uanset hvor stærk en indflydelse de moralske indstillinger har på retstilstanden, består der altid en uovervindelig konflikt mellem ret og moral. Retten er et »overindividuel system« af fixerede og generelle regler. I modsætning hertil er den moralske bedømmelse varierende fra individ til individ og fra gruppe til gruppe (jfr. kap. II), og – hvad der navnlig interesserer forf. her – den moralske bedømmelse er situationsbestemt og kan for det enkelte individ skifte farve og betoning efter den sammenhæng, i hvilken et fænomen melder sig til bedømmelse. Selvom lovgivningen om homoseksuelle forhold aldrig så meget motiveres af hensyntagen til moral- og retsfølelsens krav, vil der blive en uoverensstemmelse. Ved citater fra engelsk og dansk lovgivningsdebat søger forf. at illustrere den tanke, at når enkeltpersoner synes at udtrykke sig stærkt fordømmende om et aspekt af den homoseksuelle adfærd, er det dog tænkeligt, at beslægtede fænomener ville påkalde de samme menneskers sympati, hvis de blev anskuet i en anden sammenhæng. Det er et interessant tema, der her anslås – beslægtet med strafferettens problem om nuancering af de kriminelle gerningsindhold eller om hensyntagen til varierende motiver bag udvortes ensartede handlinger –, og det må beklages, at forf. ikke har udviklet temaet nærmere.

Den foreliggende afhandling må som helhed betegnes som et dygtigt og modent arbejde. Der er fulgt en klar plan for undersøgelsen;

forf. har et godt greb om sit stof og om de problemer, som han optager til drøftelse; hans holdning til problemerne er selvstændig, præget af kritisk sans og af trang til at tilvejebringe konsekvens og logisk orden; fremstillingsformen er gennemgående klar og sproget godt. Den vigtigste indvending mod afhandlingen er formentlig, at den er præget af en vis snæverhed i sin afgrænsning af emnet og i argumentationen. Således som opgaven er formuleret, må forf.s afgrænsning af emnet i hovedsagen accepteres, og det er i sin orden, at han alene har valgt at benytte danske og engelske regler om homoseksualitet som retligt materiale. Men det ville have styrket afhandlingen, om forf. havde haft lidt mere åbent blik for andre aspekter af forholdet mellem ret og moral og for andre eksempler på de problemer, der melder sig for straffelovgivningen i dens forhold til adfærdsområder, der er undergivet en moralsk vurdering.

Uanset den nævnte kritik finder vi afhandlingen af en sådan kvalitet, at vi kan indstille den til at belønnes med guldmedaille.

II

Den anden besvarelse, som bærer mærket: »There must remain a realm of private morality and immorality which is, in brief and crude terms, not the law's business«, omfatter 111 maskinskrevne sider, hvortil kommer litteraturliste og noter.

Det første og længste af afhandlingens tre kapitler hedder »Ret og moral« (63 sider) og indledes med en drøftelse af begrebet »ret«, koncentreret om en sammenligning af de retsteorier, som er udviklet af *H. L. A. Hart* (»The Concept of Law«) og *Alf Ross* (»Om Ret og Retfærdighed«). Dette afsnit, som omfatter henved halvdelen af kapitlet, viser et ikke ringe kendskab til de behandlede teorier, af hvilke forf. afgjort foretrækker Hart's. Afsnittet rummer nogle af de bedst formulerede og mest selvstændige synspunkter i hele besvarelsen. Desværre må det konstateres, at denne drøftelse af retsbegrebet ikke på nogen måde leder forf. frem til en præcisering af udgangspunkter for opgavens besvarelse, hvilket man efter problemernes karakter næppe heller kunne vente. At forf. har valgt denne form for introduktion, er så meget mere overraskende, som han i sit korte forord (og i kap. II) rigtigt giver udtryk for, at opgavens problem er det, som Hart behandler i bogen »Law, Liberty and Morality«. Det er denne bog – og ikke »The Concept of Law« – der kunne have

hjulpet forf. til en nærmere formulering af de problemer, som den stillede opgave angår.

Heller ikke efter den her omtalte drøftelse forekommer der i kap. I nogen præcisering af opgavens emne og dets enkelte aspekter, ligeså lidt som forf. tager stilling til, hvorledes en undersøgelse kan lægges til rette. Dette er en fundamental svaghed, som har den konsekvens, at der helt savnes en systematisk og idémæssig basis for den resterende del af forf.s besvarelse.

Noget egentligt referat af fremstillingens indhold kan man efter dens karakter vanskeligt give. Her skal blot nævnes nogle hovedtræk.

I den sidste del af kap. I behandler forf. uden at følge nogen klar linie forskellige spørgsmål om ret og moral. Til belysning af spørgsmålet: »Har principper betydning?» omtales således nogle norske eksperterklæringer og en svensk diskussion i lovforarbejder om straf for homoseksuelt forhold (p. 31–40). Der refereres nogle udtalelser fra ældre dansk kriminalpolitisk debat (p. 43–46), og straffeteoretiske spørgsmål omtales på en temmelig uklar måde under overskriften: »Kan filosofiske principper belyse straffeteorierne?» (p. 46–56). Kapitlet afsluttes med nogle bemærkninger om prostitution og om den i 1961 indførte og i 1965 atter ophævede bestemmelse i straffelovens § 25, stk. 4 (p. 56–63).

Kap. II, som fylder 27 sider, handler om den engelske kommissionsbetænkning af 1957 om homoseksualitet og prostitution og den hertil knyttede diskussion. Her refereres en del af betænkningens argumentation og af de synspunkter, som derefter kom frem bl. a. i det engelske Overhus og i skrifter af Lord Devlin og Hart. Men heller ikke i dette kapitel søger forf. at gøre brug af de refererede synspunkter som grundlag for en ordnet og selvstændig behandling af emnet. Der er visse gode enkeltheder i de personlige synspunkter, som forf. til stadighed indskyder, men som helhed kan kapitlet ikke siges at bringe stort mere end et kommenteret referat af den engelske diskussion.

Kap. III (20 sider) handler om »Løsdriverlove og prostitution i de nordiske lande«, særlig om den danske straffelovs § 199. Det er en væsentlig svaghed ved dette kapitel, at forf. ikke har forsøgt at give en klar og velordnet fremstilling af de retlige ordninger, som kendes i de nordiske lande. Udvalget af lovregler, fortolkningsbidrag, citater fra lovforarbejder og andre historiske oplysninger har en

tilfældig karakter, bemærkningerne om norsk og svensk ret er meget kortfattede, og den relevante litteratur (f. eks. den danske prostitutionsbetænkning af 1955) er kun udnyttet i meget ringe grad.

Efter kap. III følger nogle »Afsluttende bemærkninger«, der fylder een side.

Som det vil fremgå af denne gennemgang, er der meget iøjnefaldende mangler ved besvarelsen. Forf. kommer fra starten skævt ind på sit emne og når ikke noget sted frem til at præcisere opgavens problematik eller skitsere en plan for undersøgelsen. I de forholdsvis korte kapitler II og III behandler forf. relevante emner, men han benytter ikke anledningen til at forsøge en systematisk drøftelse. Når det i opgavens formulering er forudsat, at forholdet mellem ret og moral skal belyses ved »eksempler hentet fra lovgivningens stilling til homoseksualitet og/eller prostitution i nogle moderne retsforfatninger«, må det fastslås, at denne fordring om et positivt retligt materiale som grundlag for eller illustration til drøftelsen kun i meget ringe grad er opfyldt.

Fremstillingsformen er livlig og afspejler forf.s interesse for de behandlede spørgsmål, men den afspejler tillige det springende og usystematiske i hans tænkemåde og er jævnlig sprogligt usikker eller forhastet. Tonen i afhandlingen er helt igennem kritisk – ofte sarkastisk – overfor den »moraliserende« linie i lovgivning og litteratur. Der er anlagt en selvstændig holdning til problemerne, og i en del enkeltheder udtrykker forf. ræsonnementer og vurderinger, der vidner om modent omdømme. Medens han viser ringe fortrolighed med retsregler og retspolitisk diskussion, er der en del, der tyder på, at han har dyrket interesser indenfor den filosofiske litteratur.

Uanset de nævnte positive sider ved besvarelsen må vi konkludere, at afhandlingens mangler er så overvejende, at vi ikke kan indstille den til nogen belønning.

ALF ROSS

KNUD WAABEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være stud. jur. *Preben Stuer Lauridsen*.

DE LÆGEVIDENSKABELIGE AFHANDLINGER

MEDICIN A

Undertegnede har til bedømmelse modtaget en afhandling mærket »opå«, over følgende prisspørgsmål:

»Der ønskes en genetisk-statistisk analyse på basis af et materiale af probander med diabetes mellitus med særligt henblik på den genetiske relation mellem den tidlige og den sent manifesterede diabetes«.

Man skal i den anledning give følgende udtalelse:

1. *Refererende oversigt:*

Afhandlingen omfatter 116 maskinskrevne kvartsider, hvoraf 53 tabel- og figursider (15 tabeller og 5 figurer) og 3 sider litteraturhenvisninger. Den omfatter følgende 7 afsnit: Indledning, tidligere undersøgelser over sukkersygens arveforhold, materiale, metode, resultater, diskussion og konklusion.

Ad »Indledning« (s. 1–3).

Her rejses først spørgsmålet om i hvilken grad problemet om sukkersygens genetiske heterogenitet med særligt hensyn til juvenil diabetes og sendiabetes er belyst ved tidligere undersøgelser, og det antydes, at man i nærværende arbejde vil nærme sig problemet særligt ved sammenligning mellem sygdomsrisici for nære slægtninge til juvenile og sendiabetiske patienter.

Ad »Tidligere undersøgelser over sukkersygens arveforhold« (s. 4–20).

Dette kapitel falder i 3 afsnit: a) Tvillingeundersøgelser, b) Familieundersøgelser, c) Konsanguinitetsundersøgelser.

Ad a) Tvillingeundersøgelser (s. 4–5).

Her fremhæves tvillingeundersøgelseernes betydning, når det gælder om at afgøre om genetiske faktorer i det hele taget gør sig gældende ved den aktuelle sygdom, og det angives, at et adekvat tvillingemateriale ikke tidligere er tilvejebragt.

Ad b) Familieundersøgelser (s. 6–17).

Her gives en kritisk oversigt over de talrige tidligere arbejder der er gjort over diabetes mellitus, idet der ikke mindst lægges vægt på 2 nyere arbejder, »Diabetes Survey Working Party« (1965) og »Neel

et al« (1965), idet det angives, at der i det førstnævnte arbejde konkluderes med, at kun diabetes, der begynder tidligt i livet, har en stærk genetisk baggrund, og i det andet arbejde med, at forholdene er forenlig med en multifaktoriel hypotese.

Ad c) Konsanguinitetsundersøgelser (s. 18–20).

Der redegøres for, hvorledes man i en del tidligere undersøgelser har forsøgt at nærme sig spørgsmålet om sukkersygens mulige genetiske heterogenitet ved at sammenligne konsanguinitetsfrekvens hos forældre til forskellige kategorier af diabetikere: Juvenil- og sendiabetikere. Der citeres 2 danske undersøgelser over konsanguinitetsfrekvens, hvis resultater tænkes anvendt i nærværende undersøgelse.

Ad »Materiale« (s. 21–29).

Her angives, at man i nærværende arbejde har søgt at bygge på et probandmateriale af 195 diabetiske patienter, hvis diabetes var begyndt i 20-års alderen eller derunder, der mindst een gang i tidsrummet november 1932 til og med 1945 har været indlagt på Niels Steensens Hospital i Gentofte, og med bopæl i eller omkring København på tidspunktet for indlæggelsen. Af de 195 probander lykkedes det ved nærværende undersøgelse at opspore de 191.

Dette probandmateriale skulle tjene som udgangspunkt for vurderingen af sukkersygens forekomst hos juvenil-diabetikers nærmeste slægtninge.

Det anføres, at man til sammenligning ønsker oplysning om forekomsten af diabetes blandt de nærmeste slægtninge til sendiabetikere.

Videre gives udtryk for, at man ved den aktuelle vurdering tildels vil være interesseret i at sammenligne med forekomsten i normalbefolkningen. To undersøgelser over sukkersygens forekomst refereres i denne forbindelse: Hanssens (1946) fra Bergen og Fitzgerald et al's (1961) fra Birmingham; det anføres, at man i nærværende arbejde særligt vil støtte sig til sidstnævnte undersøgelses resultater, da den højere forekomst som her findes, skulle kunne antages at give det mest korrekte billede af forholdene i populationen.

Ad »Metode« (s. 30–39).

Her redegøres nærmere for hvorledes den aktuelle sammenligning mellem sygdomsrisici for nære slægtninge til juvenil diabetikere på

den ene side og sendiabetikere på den anden søges gennemført. Det anføres, at der anvendes en statistisk metode udarbejdet af Nyholm og Helweg-Larsen (1954).

Ad »Resultater« (s. 40–42).

Af de 187 juvenil diabetiske probanders 161 børn findes 3 at have sukkersyge, hos alle tre begyndende før 15-års alderen, og R_{15} (d.v.s. risikoen for at få diabetes før 15-års alderen) for juvenile diabetikers børn blev anslået til 2,78 %.

Af de samme probanders 397 søskende blev 31 fundet at have sukkersyge, og R_{35} blev vurderet til 5,61 %.

Af de 371 forældre blev 31 fundet at have sukkersyge, og R_{50} blev vurderet til 4,46 %.

Af 186 forældrepar der havde fået mindst eet juvenildiabetisk barn, blev 2 fundet at være beslægtet.

Ad »Diskussion« (s. 44–56).

(a) *børn*. Der gives udtryk for, at den mest sandsynlige værdi for R_{15} for børn af juvenildiabetikere (2,78 %) skønt markant højere end R_{15} for normalbefolkningen (ca. 0,23 %) ikke er signifikant forskellig fra denne frekvens, da usikkerheden i overensstemmelse med de små tal er meget stor.

(b) *Søskende*. R_{35} for søskende til juvenildiabetikere (5,61 % ifølge eget materiale – 6,10 % ifølge Harris' materiale) findes at være signifikant større end R_{35} for søskende til sendiabetikere (ifølge Harris' materiale 0,14 %); samme tendens findes i andet refereret materiale.

Incidencerne i alderen 45–60 år findes derimod ikke forskellig for juvenildiabetikers søskende og sendiabetikers søskende.

(c) *Forældre*. Det findes, at R_{50} for juvenildiabetikers forældre er signifikant højere end R_{50} for sendiabetikers forældre; men risikoen for sendiabetes (begyndende i alderen 55–80 år) findes ikke større for juvenildiabetikers forældre end for sendiabetikers forældre.

Disse risici findes imidlertid lave, tilsyneladende lavere end for normalbefolkningen.

(d) *Harris' hypotese*. Her gives en kritisk diskussion af Harris' kendte hypotese, idet også Steinbergs og Wilders argumentation mod denne hypotese refereres og kritiseres; disse forfatters materiale underkastes en nyvurdering.

(e) *Konsanguinitet*. Her kritiseres Harris' tidligere antagelse af, at der er en øget konsanguinitetsfrekvens hos forældre til juvenile diabetikere; forfatteren finder yderligere støtte for denne kritik i sit eget materiale, hvori den aktuelle konsanguinitetsfrekvens ikke findes højere end i normalbefolkningen.

Ad »Konklusion« (s. 57–59).

Der konkluderes med, at de to kategorier af sukkersyge man i nærværende arbejde har valgt at sammenligne, juvenildiabetikere og sendiabetikere, ikke kan antages at være genetisk ens; denne konklusion bygger særligt på, at søskende til juvenildiabetikere er vist hyppigere at få sukkersyge i tidlig alder end hvad der gælder for søskende til sendiabetikere.

Videre anføres at nærværende undersøgelse har givet nye resultater i form af sygdomsrisikotal, som kan være vejledende ved arvehygiejnisk rådgivning: Juvenil-diabetikeres børns risiko for diabetes før 15-års alderen (R_{15}) angives til ca. 3% (i den tidligere tekst s. 44: 2,78%), men det fremhæves at usikkerheden ved denne talangivelse er betydelig.

Som et yderligere sådant resultat fremhæves det som tvivlsomt, om sendiabetikeres børn har væsentlig større risiko for at få sukkersyge end normalbefolkningen.

Videre, at man for juvenildiabetikeres søskende kan regne med $R_{30} = \text{ca. } 5\%$ mod ca. 0.5% for sendiabetikeres søskende; og, fremdeles for juvenildiabetikeres søskende, $R_{60} = \text{ca. } 11\%$ mod $R_{60} = \text{ca. } 5\%$ for sendiabetikeres søskende.

2. Kritiske bemærkninger.

Arbejdet er efter vort skøn såvel formelt som reelt af høj karat: Problemstillingen er på en udmærket måde præciseret i fremstillingens indledning, og det følgende er helt indtil konklusionerne systematisk bygget op i forhold til denne. De tidligere undersøgelser er stort set adekvat refereret og kritisk vurderet; det egne og det andet inddragne materiale er klart præsenteret, den anvendte metode synes egnet, konklusionerne dragne med forsigtighed.

Der er opnået resultater af ikke ubetydelig værdi, såvel teoretisk som praktisk, herunder at man, efter forfatterens arbejde, vil være tilbøjelig til at regne det som sikkert fastslået, at juvenildiabetes er

genetisk forskellig fra sendiabetes; og videre ved de bedre underbyggede empiriske risikotal, også for børn af juvenildiabetikere, der foreligger som følge af nærværende arbejdes vurdering af eget og andres materiale.

De indvendinger der kan fremføres er af underordnet betydning, og for det meste af ren formel art.

3. *Konklusion.*

Som konklusion vil undertegnede derfor udtale, at arbejdet, efter vort skøn, klart er værdigt til den aktuelle belønning, d.v.s. guldmedaille.

NIELS TYGSTRUP

JAN MOHR

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. med.
Bjarne Degnbol.

MEDICIN B

Som besvarelse af Københavns Universitets prisopgave i medicin B for året 1965: »Der ønskes en på egne undersøgelser baseret redegørelse for respirationscentrets følsomhed overfor påvirkningen af CO₂ ved anvendelse af forskellige anæsthetica« er der indkommet tre afhandlinger. Om disse skal vi udtale følgende:

I

Under mærket »LMN« er indleveret en afhandling på 118 maskinskrevne sider, tilligemed 25 sider referencer, 10 sider tabeller og 56 sider forsøgsprotokoller, samt et særskilt bilag med figurer.

Der indledes med nogle almindelige betragtninger om opgavens natur, hvorefter der gives en oversigt over arbejdets disposition. Det har været hensigten at undersøge virkningen af kvælsøfforilte, cyclopropan og fluothane på respirationscentrets følsomhed overfor kuldioxid, men tillige er der medtaget en undersøgelse af magniumioners virkning på respirationen, idet virkningsmekanismen ved magniumanæsthesi må antages at være af en anden art end virkningsmekanismen ved inhalationsanæsthetica.

Efter introduktionen følger et 25 sider langt afsnit om respirationsregulationen, med hovedvægten på kuldioxidets rolle. Der gives her en udmærket gennemgang særligt af de senere års litteratur om em-

net. Forfatteren demonstrerer en omfattende viden om og indleven i centrale problemer. Han formår under omtalen af en lang række af de nyere arbejder på udmærket måde at bevare overblikket over stoffet, ligesom han gang på gang tager personlig stilling til fortolkningen af de foreliggende experimentelle fund. Det er en meget instruktiv fremstilling som også gør opmærksom på en række endnu uløste problemer.

Det følgende afsnit omhandler respirationscentrets stimulus-response karakteristik, og redegør for vanskelighederne ved valg af de adækvate måleparametre. Forfatteren nærer betænkelighed ved at anvende kuldioxydtensionen som udtryk for stimulus under hensyn til den forudgående diskussion om brintkoncentration og kuldioxydtension som respirationsstimuli, men i betragtning af opgavens formulering forekommer denne betænkelighed unødigt. Den arterielle og alveolære kuldioxydtension er normalt meget nært identiske, men ved optræden af mere udtalte ventilations-perfusionsforstyrrelser i lungerne kan der udvikles betydelige alveolo-arterielle gradienter også for kuldioxyd. Dette er demonstreret under anæsthesi, og det må anses for usikkert, om man under disse omstændigheder kan opnå et repræsentativt udtryk for den alveolære kuldioxydtension ved målinger af expirationsluften.

Spørgsmålet om anvendelse af den alveolære eller totale ventilation som det adækvate mål for respirationscentrets impulsudsendelse diskuteres omhyggeligt, og det fremhæves med rette, at den totale ventilation må anses for det bedste mål. De principielle fejlmuligheder ved anvendelsen af den alveolære ventilation som den ene parameter omtales. Ved anvendelsen af den totale ventilation som det adækvate mål for centrets impulsudsendelse må man have for øje, at ændringer i respirationsorganernes mekaniske egenskaber har væsentlig betydning for et eventuelt ændret respons.

Herefter følger et 15 sider langt afsnit om inaktive luftarters optagelse i organismen. Forfatteren tager naturligt sit udgangspunkt i Kety's arbejder, med omtale af dennes matematiske model, og de modifikationer, som senere undersøgere har foreslået. Der opstilles nogle elektriske analoger til de matematiske systemer. De er interessante, men bidrager, som forfatteren også selv gør opmærksom på, ikke meget til belysning af emnet for undersøgelsen. Med hensyn til den aktuelle undersøgelsesrække omtales ækvilibreringsperioderne

for kvælstofforilte og cyclopropan, og for fluothane, hvor lidt andre forhold kan gøre sig gældende, idet den alveolære tension i længere tidsrum holder sig under inspirationstensionen. Den kvantitative vurdering udnyttes dels i nogle få forsøg, hvor cyclopropan anvendes i 2 koncentrationer, dels i overvejelserne vedrørende brugen af ækvipotente koncentrationer. Afsnittet er velskrevet, men nok lidt overdimensioneret.

Det følgende afsnit: »Teorier om anæsthetics virkningsmekanisme« bevæger sig ligeledes i et yderområde af den stillede opgave. Omtalen motiveres med ønsket om at anvende sammenlignelige, ækvipotente koncentrationer af forskellige anæsthetica. Da disse koncentrationer alligevel vælges ud fra ret enkle kriterier, kunne dette afsnit nok med fordel være reduceret noget. Derimod er oversigten over tidligere undersøgelser af virkningen af anæsthetica relevant og oversigtlig, og det giver på en udmærket måde indtryk af det betydelige behov for undersøgelser på dette felt.

Herefter følger arbejdets experimentelle del. Undersøgelserne er foretaget på decerebrerede katte. Forsøgsopstillingen beskrives kort og klart, den anvendte metodik må siges at være velegnet til forsøgene. Med hensyn til materialet efterlader redegørelsen derimod visse tvivl. Den operative teknik er vanskelig, hvilket allerede fremgår af det forhold, at næsten halvdelen af forsøgene har måttet kasseres. Man kunne måske have ønsket en lidt mere klar stillingtagen til kriterierne for de resterende forsøgs anvendelighed. Det er nærliggende at tænke sig, at der foruden de dyr, som døde under forsøget, har været nogle, som var mindre intakte end de øvrige. Det havde måske været interessant om nogle få af de aktuelle spirometerkurver havde været inkluderet i det righoldige billedmateriale. Spørgsmålet har speciel interesse derved, at forfatteren i nogle forsøg har vanskeligt ved at reproducere CO₂-ventilationskurverne. Forfatteren gør rigtigt opmærksom på, at nøjagtigheden ved en metodik som den anvendte er betydeligt ringere end almindeligt antaget, men det må tilføjes, at det må være et åbent spørgsmål, hvorvidt det er berettiget at slutte fra disse forsøg til forholdene hos det intakte menneske.

Forsøgene er iøvrigt veldisponerede og veldokumenterede. De samler sig især om sammenligningen af equipotente koncentrationer af cyclopropan og fluothane og af cyclopropan og N₂O. Desuden er i nogle få forsøg undersøgt virkningen af 2 forskellige koncentrationer

af cyclopropan. Resultaterne demonstrerer en tydelig virkning af de to førstnævnte stoffer, mens virkningen af N_2O er tvivlsom.

Cyclopropan og fluothane er anvendt i koncentrationer på omkring halvdelen af de, der anvendes i klinisk anæsthesi. Det ville måske have været interessant med nogle få forsøg, hvor der var anvendt højere koncentrationer.

Det egentlige arbejde afsluttes derefter med en god og relevant diskussionsdel. Det efterfølgende afsnit om virkningen af magnesium-jonen falder lidt uden for helheden. Det er i sig selv interessant, men tjener mest til at illustrere de store vanskeligheder, der er forbundet med at undersøge stoffer, der har flere angrebepunkter.

Med dette arbejde har forfatteren overbevisende demonstreret videnskabelige anlæg, der er langt ud over det almindelige. Hans beherskelse af emnet er suveræn, og han formår gang på gang at udpege centrale problemer, der kunne egne sig som udgangspunkt for fortsatte undersøgelser. Man må ønske, at forfatteren vil få lejlighed til selv at videreføre nogle af disse opgaver. Vi nærer ingen betænkelighed ved at indstille, at afhandlingen belønnes med guldmedaillen.

II

Besvarelsen mærket »YNCT« omfatter 45 maskinskrevne sider, 31 tabeller og 27 figurer.

Der indledes med en ret summarisk nærmest refererende gennemgang af den relevante litteratur om emnet, og der medtages i denne gennemgang en hel del skandinaviske arbejder, såvel om respirationsregulation som om anæsthetics virkning på denne. Dette afsnit er ikke særlig dybtgående, selvom der er medtaget et betydeligt antal arbejder. Det havde været ønskeligt, om forfatteren mere kritisk havde taget stilling hertil.

Derefter går forfatteren over til at beskrive den valgte metode, som er den, der giver de mest udførlige oplysninger, idet der fremstilles CO_2 -følsomhedskurver ved trinvis ændring af CO_2 -indholdet i respirationsluften. Der savnes i denne fremstilling en diskussion af andre muligheder og en stillingtagen til den valgte metode. Ligeledes savnes der en skematisk fremstilling af den benyttede opstilling, som ville have lettet forståelsen. Det har åbenbart været en selvfølge for forfatteren, at den valgte metode var den, der skulle benyttes.

Valget af måleparametre: total ventilation og slutexpiratorisk $p\text{CO}_2$ kan anses for at være rimelig fra et praktisk synspunkt. Forfatteren fremhæver selv, at bestemmelsen af arteriel $p\text{CO}_2$ nok havde været mere relevant, uden at der dog gives nogen nærmere forklaring herpå. Disse overvejelser optræder imidlertid senere i en noget anden form (side 15) under diskussionen af betydningen af det fysiologisk skadelige rum. Det havde nok lettet forståelsen, om disse to spørgsmål havde været knyttet sammen og diskuteret under eet.

Forsøgsopstillingen er praktisk og fornuftig. Der anvendes en kontinuerlig registrering med pneumotachograf og capnograf, og kalibreringen af disse apparater omtales. I hele dette afsnit er fremstillingen dog skæmmet af en faglig jargon: Fleischrohr, cuffed tube m. m.

Den benyttede opstilling medfører et ret stort apparat-dead-space, som er målt, men en større del af dette kunne nok have været undgået, hvis forfatteren havde givet afkald på at måle begge respirationsfaser med pneumotachografen og havde nøjedes med at indskyde den på inspirationssiden.

Forsøgsgangen beskrives derefter udførligt. På grund af den tidsrøvende procedure har det været nødvendigt at dele forsøgene op over flere forsøgsdage, og der er hver dag gennemført et totalt forsøgsprogram med anvendelse af flere niveauer af $p\text{CO}_2$. Forsøgene er udførligt dokumenteret i tabeller, og der er tegnet CO_2 -følsomhedskurver for hver enkelt forsøgsrække.

Forsøgene på de normale forsøgspersoner er gennemført som regulære anæsthesier, hvilket må betegnes som en betydelig indsats fra såvel forfatterens som forsøgspersonernes side. På grund af det store program er virkningen af varierende doser af de anvendte farmaka ikke udført som et forsøg på at fremstille dosis-responskurver, hvilket må godtages, da yderligere belastning af forsøgspersonerne ikke kan være rimelig.

Det benyttede materiale falder i 3 grupper. I gruppe eet benyttes 5 normale frivillige forsøgspersoner, som gennemgår et extensivt forsøgsprogram med undersøgelse af respirationen i atmosfærisk luft, under halothananæsthesi, under påvirkning af thiomebumal og under en påvirkning af en kombination af thiomebumal og N_2O . Selv om forfatteren benytter nomenklaturen atmosfærisk luft har det drejet sig om 30 % O_2 , hvilket kan virke forvirrende. Det er dog en meget fornuftig foranstaltning, da det sikrer, at resultaterne ikke

påvirkes af en mulig virkning på chemoreceptorerne af variationer i pO_2 .

5 andre forsøgspersoner blev undersøgt under påvirkning af 50 % N_2O . Da disse forsøg i virkeligheden var umulige at gennemføre på grund af den opståede excitation hos forsøgspersonerne kunne de godt være helt udelukkede af materialet. For så vidt kunne forfatteren på forhånd have forventet dette, da det er almindelig kendt, at den anvendte koncentration kun vil bringe et fåtal i anæsthesi.

4 patienter blev undersøgt på operationsstuen under egentlig anæsthesi med halothan.

I dette materiale er den første forsøgsgruppe så afgjort den mest værdifulde, idet det er i denne gruppe de mest brugbare resultater er opnået, ikke mindst fordi der her er anvendt den bedste teknik. Det er prisværdigt, at forfatteren har forsøgt, med et modificeret apparatur, at gennemføre klinisk praktiske forsøg, selv om de opnåede resultater ikke har bidraget så meget til det samlede resultat. Alle de opnåede resultater er meget udførligt dokumenteret.

Arbejdet afsluttes med det forfatteren kalder en diskussion, men som nærmere må betegnes som en resumering af resultaterne. Nogen egentlig diskussion og forsøg på at sammenholde de opnåede resultater med tidligere findes ikke, hvilket må karakteriseres som en væsentlig mangel.

Til trods for de her anførte indvendinger, mener vi, at arbejdet er vel gennemført, ofte under vanskelige betingelser. De opnåede resultater er omhyggeligt dokumenteret og tilfredsstillende. Vi skal derfor indstille afhandlingen til accessit.

III

Besvarelsen mærket »Gåsefod« omfatter 45 maskinskrevne sider, incl. 7 figurer og 3 tabeller.

I et forord gives en definition af anæsthetica, som er taget fra den officielle lærebog i farmakologi, og forfatteren vælger herefter to stoffer: et analgeticum og et hypnoticum – mebumal – pethidin – til brug for sine undersøgelser.

Dette kan, omend det forekommer noget ejendommeligt, nok forsvares, dels fordi den angivne definition ikke eksakt afgrænser gruppen anæsthetica, og dels fordi de to valgte stoffer har stor anvendelse indenfor anæsthesiologien.

Arbejdet indledes derefter med en litteraturgennemgang af emnet, som nok kunne have været noget mere dybtgående og mere kritisk, idet den nærmest har en refererende form. De valgte litteraturreferencer må dog anses som relevante, men det havde været ønskeligt om en del væsentlige bidrag fra den skandinaviske litteratur havde været omtalt.

I kapitel 2 gennemgås mere specielt litteraturen om virkningen af mebumal og pethidin på respirationens regulation. I denne gennemgang holder forfatteren sig i al væsentlighed til dyreexperimentelle undersøgelser, mens humane undersøgelser, der kan benyttes til sammenligning med nærværende arbejde, først omtales i den senere diskussion.

Valget af undersøgelsesmetode omtales i kapitel 3. Heri fremhæves det ganske rigtigt, at undersøgelser som alene er baseret på målingen af ventilationen eller alveolært $p\text{CO}_2$ under respiration i atmosfærisk luft er vanskelige at vurdere og lidet følsomme. Efter en kort diskussion af de 3 mest benyttede metoder: genåndningsmetoden, den konventionelle metode til fremstilling af CO_2 -følsomhedskurver og den såkaldte »iso- $p\text{CO}_2$ -teknik, vælger forfatteren den sidste metode og motiverer det med metodens simpelhed og det forhold, at der ved denne metode opnås resultater, der i visse henseender er lettere at fortolke, fordi de ikke påvirkes af en »modregulation« fra organismens side. Dette valg forekommer særdeles fornuftigt i et arbejde af begrænset rækkevidde, men forfatteren kunne godt have gjort opmærksom på, at metoden ikke giver helt så udførlige oplysninger, som den under 2 beskrevne metode.

Afsnittet om ventilationen og den alveolære $p\text{CO}_2$ på side 10–12 er derimod ikke lykkedes for forfatteren. Fremstillingen er her noget uklar og indeholder nogle fundamentale misforståelser, blandt andre forklaringen på kurveformen ved respiration i CO_2 -holdig luft.

I resten af dette afsnit diskuteres især spørgsmålet, om der ved den valgte metode opnås »Steady state« under undersøgelsen. Forfatteren nævner, at det tager op imod 15 minutter inden der opnås en stabil ventilation efter at P_{ACO_2} er bragt op på det valgte 6.5 %. De senere angivne resultater tyder dog på, at de anvendte tider har været tilstrækkelige til at sikre et rimeligt niveau.

Forsøgsopstillingen gennemgås i kapitel 4. Den er enkel og god og synes særdeles velegnet til formålet. Opstillingen er angivet med

en skematisk tegning, som er en udmærket hjælp for forståelsen af metoden. Beskrivelsen af det anvendte apparatur kunne nok have været noget bedre og mere klar i fremstillingen. Forfatteren burde i fremstillingen have skrevet *von Döbelns* navn rigtigt, fremfor at skrive det forkert tre gange. Forsøgsgangen beskrives og illustreres ved hjælp af et udvalgt eksempel i kapitel 5, og herved dokumenteres det, at teknikken er tilfredsstillende. De anvendte mængder af pethidin og mebumal har ikke været så store, at de påvirker forsøgspersonernes bevidsthedstilstand. Det er vel forståeligt, at forfatteren har haft betænkeligheder ved at bringe frivillige forsøgspersoner i fuld anæsthesi, selv om dette havde været ønskeligt, men der savnes en stillingtagen til de vanskeligheder den vågne tilstand nødvendigvis må indføre i forsøget.

Det forekommer således uheldigt, at de vågne forsøgspersoner har været vidende om tidspunktet for, hvornår injectionerne har været foretaget, og det ses af fremstillingen, at virkningen af de anvendte farmaka har været drøftet med forsøgspersonerne under undersøgelserne. En større grad af »blindhed« havde været ønskelig, især til undersøgelser som disse, der i høj grad er påvirkelige af bevidste funktioner. Det anvendte materiale er lille og meget homogent. Det drejer sig om 5 normale mennesker i alderen 22–23 år. De opnåede resultater vises i tabellerne 1–3. Pethidin er anvendt i doser på 50 mg/70 kg og mebumal i 50 mg/70 kg, og der er benyttet kombinationer af disse to stoffer i samme mængde.

Resultaterne præsenteres som total ventilation og frekvens før og efter indgiften. Ventilationsændringen er desuden udtrykt i procent af den forud bestående ventilation. Denne procentberegning, som er rigtig, må læseren selv finde frem til, idet den benævnelse, som er benyttet over tabellernes yderste højre søjle, er misvisende.

De opnåede resultater er diskuteret i kapitel 6, og de er overensstemmende med tidligere undersøgelser, idet de sammenlignes med resultater fra tilsvarende undersøgelser i litteraturen. Forfatteren diskuterer især det forhold, at respirationsdepressionen efter pethidin i dette materiale er tydeligere end i et andet materiale, hvor samme teknik har været benyttet. I betragtning af det forholdsvis lille materiale og den ret store individuelle variation, er denne forskel næppe significant, og det er da heller ikke lykkedes for forfatteren at finde nogen tilfredsstillende forklaring herpå.

Der kan således rettes væsentlige indvendinger mod dette arbejde, først og fremmest i valget af farmaka. Materialet er ikke stort, selv når den begrænsede tid tages i betragtning. Et par mere dybtgående undersøgelser som fremstillingen af CO_2 -følsomhedskurver havde været ønskelige.

De foretagne eksperimenter er imidlertid grebet praktisk og fornuftigt an, og selve metodevalget er godt ud fra de givne forudsætninger. De opnåede resultater er, når det tages i betragtning, at der er anvendt frivillige forsøgspersoner, som forfatteren har afstået fra at anæsthesere, godt dokumenteret og overbevisende. Trods de mange indvendinger, der kan rettes mod arbejdet, mener vi at kunne indstille opgaven til accessit.

J. GEORG

O. SECHER

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være cand. med. *Søren Claus Sørensen*, af den anden afhandling cand. med. *Dolly Doris Hansen* og af den tredje afhandling cand. med. *Niels Jørgen Bundgaard Christiansen*.

MEDICIN C

Som besvarelse af Københavns Universitets prisopgave i medicin C for året 1965 »Der ønskes en undersøgelse af Mannitols virkning for den per- og postoperative nyrefunktion hos patienter, som underkastes ventrikel- og galdevejsoperationer« er indkommet to besvarelser.

1.

Besvarelsen mærket »Allegretto« består af to hæfter. Hæfte 1 omfatter 177 manuskriptsider, inclusive en litteraturfortegnelse på 179 numre, et résumé på 5 sider og en indholdsfortegnelse. Man savner et sagregister. Hæfte II omfatter 15 figurer og 70 tabeller.

I indledningen præciserer forfatteren, at han vil belyse så mange sider af nyrefunktionen som muligt, og arbejdet er i overensstemmelse hermed blevet meget omfattende. Det havde formentlig været en fordel om han – på basis af litteraturstudier – havde udvalgt noget færre parametre, hvorved afhandlingen ville have vundet i klarhed og i opbygningens fasthed.

På siderne 4–27 gennemgås litteraturen om mannitols virkning på

den normale nyre, dets virkning ved akut oligurisk nyreinsufficiens og dets virkning som profylaktikum mod udviklingen af denne tilstand. Litteraturgennemgangen er ret fuldstændig, men man savner visse steder en syntese med personlig stillingtagen og kritik. Forfatterens forståelse af nyrernes koncentreringsmekanisme forekommer lidt usikker, og hans vurdering af begrebet »frit-vands-clearance« er næppe tilstrækkelig kritisk.

Ændringerne i nyrefunktionen i den per- og postoperative periode er beskrevet på siderne 28–33. Litteraturgennemgangen er sufficient, og forfatterens konklusioner om virkningen af anæsthesien på den ene side og af selve det operative indgreb på den anden er klare og rigtige.

På siderne 34–50 og 69–76 beskriver forfatteren metodiken ved sine egne undersøgelser og patientmaterialet. Han har undersøgt ialt 54 patienter, af hvilke 7 udskydes. Begrundelserne for at udskyde disse 7 patienter kan accepteres. De resterende 47 patienter er delt i 3 grupper:

- 1) en »M-gruppe« på 18 patienter, som har fået mannitol per-operativt,
- 2) en »P-gruppe« på 17 patienter, som har fået mannitol post-operativt, og
- 3) en »K-gruppe« på 12 patienter, som ikke har fået mannitol.

På basis af denne opdeling sammenligner han 2 grupper peroperativt (»M-gruppen« versus »K og P-grupperne«) og 3 grupper postoperativt (»M«, »P« og »K«). Gruppernes sammenlignelighed med hensyn til præoperativ nyrefunktion, alder, legemsoverflade, anæsthesivarighed (alle har fået cyclopropan), varighed af selve det operative indgreb, dettes art osv. er grundigt statistisk behandlet og forekommer acceptabel.

Til vurdering af nyrefunktionen er anvendt PAH clearance, endogen kreatinin-clearance og inulin-clearance. Endvidere er målt diurese, vægtfylde, urinosmolaritet og serumosmolaritet samt urinens og plasmas indhold af natrium, kalium, klorid, urinstof, urinsyre, calcium, uorganisk fosfat og magnesium. Urinen er undersøgt for protein og mikroskopet. Hos nogle af patienterne er undersøgt blodets syrebase-forhold og urinens ph.

Blæren er kateteriseret, tømt kvantitativt med luft, og blodprø-

verne er taget fra et percutant indlagt arteriekateter, der er undersøgt adskillige clearance perioder både per- og postoperativt. Forfatteren har varieret infusionshastigheden af PAH og inulin på en så tilfredsstillende måde, at han har opnået rimeligt konstante koncentrationer i serum trods variationer i nyregennemblødning og filtrationsclearance i tilslutning til det operative indgreb. Ligeledes har han været opmærksom på, at væskebalancen vil blive påvirket af mannitol-infusion på grund af den osmotiske diurese. Han har søgt at korrigere herfor ved sin væskebehandling og har i et senere kapitel (side 75) nøje gjort rede for væskeoverskud og -deficit i de 3 grupper. Variationerne i væskebalancen er små.

Forfatteren er fra litteraturstudier klar over, at både anæsthesi og mannitolinfusion kan reducere den tubulære extraction af PAH, hvorfor PAH clearance bliver et usikkert – og navnlig et inkonstant – mål for R.P.F. under de givne forsøgsbetingelser.

På siderne 51–68 omtales analysemetoderne. Der er anvendt velkendte metodiker, analysenøjagtigheden er vurderet statistisk og forekommer acceptabel. Infusion af isolon glucose-opløsning har hos nogle patienter fremkaldt en vis hyperglycæmi og en moderat glukosuri. Forfatteren har ikke forgæret plasma og urinprøver forud for insulinanalyserne. I et senere afsnit (side 110) diskuterer han (på basis af de altid bestemte glukosekoncentrationer i plasma og urin) den herved opståede fejl og viser, at denne ikke har været af afgørende betydning for vurderingen af insulin-clearance.

Forfatterens egne resultater er beskrevet på siderne 76 til 149. Det vises, at mannitol kan forhindre det sædvanligt observerede fald i *diuresen* peroperativt, og at det – indgivet postoperativt – forøger diuresen betydeligt.

Afsnittet om »*osmotale udskillelsesforhold*«, »osmotal clearance« og beregning af den tubulære reabsorptionskapacitet for »frit vand« ($T_{H_2O}^C$) er uden større interesse og demonstrerer, som også tidligere anført, en noget usikker forståelse af nyrernes koncentreringsmekanisme. Det forekommer således tvivlsomt, om man i to så forskellige situationer som fortyndingsdiurese (glucose-vands-infusion) og osmotisk diurese (mannitol-infusion) kan udtale sig om de absolutte størrelser af den »distale, fakultative« vand-reabsorption på basis af en bestemmelse af U/p osmol og en beregning af $T_{H_2O}^C$.

Det påvises herefter, at natrium, klorid og kaliumudskillelser øges

under den osmotiske diurese som følge af mannitolindgift. Diskussionen om virkningsmekanismen er rimelig. En beregning af excretions-procenterne havde været ønskelig.

Afsnittene om udskillelsen af *calcium*, *uorganisk fosfat*, *magnesium*, *urinstof* og *urinsyre* samt om *blodets syre baseforhold* og *urinens pH* vidner om forfatterens store flid, men er uden større interesse. Forfatteren er dog også selv rimeligt forsigtig i sine konklusioner.

Den glomerulære filtrationshastighed er bestemt som clearance af såvel kreatinin som insulin hos alle patienter, både præ-, per- og postoperativt. Filtrationsclearance falder peroperativt hos alle patienter, men faldet er significant større hos mannitolbehandlede. Indgivet postoperativt har mannitol ingen significant virkning på filtrationsclearance. Forfatterens diskussion af årsagen til faldet i filtrationsclearance som følge af mannitolinfusion er fornuftig.

Peroperativt indtræder et fald i RPF_{PAH} , men dette er konstant mindre udtalt hos mannitolbehandlede end i kontrolgruppen. Indgivet postoperativt bevirker mannitolinfusion en øgning af RPF_{PAH} . Forskellene er kun statistisk significant i den første halve time af operationen og i den anden halve time postoperativt. Forfatteren er klar over, at hans bestemmelser af RPF kun kan betragtes som kvalitative og ikke som kvantitative mål under de givne omstændigheder (se tidligere). I betragtning af at andre har vist, at E_{PAH} kan reduceres meget væsentligt af mannitolindgift alene, forekommer det dog rimeligt, når forfatteren konkluderer, at den af ham påviste effekt af mannitol på RPF snarest er endnu mere udtalt end de målte værdier antyder.

Ud fra bestemmelse af RPF_{PAH} , hæmatocrit og middelarterietrykket har forfatteren beregnet den *renale vasculære resistens*, som fandtes nedsat under mannitolinfusion. Da filtrationsfraktionen også er nedsat efter mannitol konkluderer forfatteren, at der må foreligge en dilatation af de efferente arterioler.

Forfatteren er også her klar over, at de beregnede ændringer i såvel filtrationsfraktion som i renal vasculær resistens kun er semi-kvantitative på grund af de allerede omtalte unøjagtigheder ved bestemmelse af RPF_{PAH} under mannitolinfusion.

Forfatterens konklusioner (side 149–157) er klare og – bortset fra en lidt usikker diskussion af mannitols virkning på den »distale« vandreabsorption – fuldtud rimelige.

Konklusion:

Arbejdet repræsenterer et omfattende litteraturstudium og en omfangsrig experimentel indsats. Afhandlingen er stedvis skrevet i et noget tungt læseligt sprog. Dog er diskussionen af egne resultater som helhed klar og relevant. Forfatteren er selv klar over de begrænsninger PAH clearance frembyder ved vurdering af RPF hos mannitolbehandlede patienter, men det er til trods herfor lykkedes ham på overbevisende måde at sandsynliggøre, at infusion af mannitol ikke alene modvirker peroperativt fald i diurese, men også modvirker peroperativt fald i nyregennemblødningen, samtidig med at den peroperative reduktion af filtrationsclearance accentueres.

I betragtning af at mannitolets virkning på peroperativ nyrefunktion hidtil kun har været højest utilstrækkeligt undersøgt forekommer forfatterens experimentelle resultater værdifulde. Trods den anførte kritik skal vi derfor indstille, at afhandlingen belønnes med Universitets guldmedallie.

2.

Besvarelsen mærket »216« omfatter 2 hæfter. Hæfte I er på 52 manuskriptsider inklusive 81 litteraturhenvisninger, et résumé på 3 sider og en indholdsfortegnelse på 2 sider. Et sagregister savnes. Hæfte II omfatter 22 figurer, 18 korte sygehistorier samt 12 tabeller.

Kapitel 1 omhandler kliniske iagttagelser over relationen mellem nyrefunktion og operationer på galdeveje og ventrikel samt over mannitolets mulige profylaktiske og terapeutiske effekt ved akut oligurisk nyreinsufficiens. Litteraturudvalget er relevant, litteraturkritikken er god og kapitlet særdeles velskrevet.

Kapitel 2 omfatter en diskussion af forskellige nyrefunktionsprøver. Det vidner om god nyrefysiologisk skoling og er skrevet i et behageligt flydende og let læseligt sprog. Forfatteren påpeger, at både anæsthesi og indgift af mannitol kan reducere E_{PAH} , hvilket gør PAH-clearance uegnet til en nøjagtig bestemmelse af RPF under de givne forsøgsbetingelser, medmindre der foretages nyrevenekateterisation. Forfatteren mener, at en sådan kateterisation er vanskelig at gennemføre under operationer og nøjes med at bestemme CFR ved endogen kreatinin clearance (chromogen clearance), »true creatinine clearance« og inulin clearance. Han har således koncentreret sin experimentelle indsats om at bestemme een parameter af nyre-

funktionen. Under disse forhold burde man kunne forvente, at han undersøgte GFR i et stort materiale og på ensartet måde i kontrol-materialet og i det mannitolbehandlede materiale, hvilket – som det senere skal omtales – ikke har været tilfældet.

I kapitel 3 redegøres for mannitols virkning i organismen. Både extrarenale og renale virkninger gennemgås. Afsnittet om virkninger af mannitol på gennemblødnings og filtrationsregulationen vidner om en dybtgående indleven i de for tiden gængse teorier om »auto-regulationen« af nyrernes RBF og er prisværdigt klart disponeret. Det er særdeles tilfredsstillende, at forfatteren særskilt behandler mannitolets virkning ved hypotension og normotension. Konklusionerne er klare og rigtige. Afsnittet om mannitolets effekt ved experimentelle nyreskader indeholder den relevante litteratur, som er modent og kritisk behandlet. Hele kapitel 3 er klart disponeret og særdeles velskrevet.

Kapitel 4 omhandler både tidligere undersøgelser over per- og postoperativ nyrefunktion og forfatterens egne fund vedrørende endogen og »true creatinine clearance« hos 10 opererede patienter. Forfatteren finder et significant peroperativt fald i endogen kreatininclearance og et noget mindre – insignificant – fald i »true creatinine clearance«. Postoperativt findes begge clearances normale.

Kapitel V omhandler mannitolets virkning på per- og postoperativ nyrefunktion. Forfatteren har kun undersøgt 8 patienter. Der er bestemt såvel endogen kreatininclearance, »true creatinine clearance« som inulin clearance. Det må beklages, at inulin clearance ikke er bestemt i kontrolgruppen og at serumkoncentrationerne af inulin hos i hvert fald 2 patienter i mannitolgruppen har varieret i udtalt grad i forsøgsperioden, hvorved clearance beregningerne (trods interpolation og iøvrigt fornuftige forsøg på korrektion for »dead space« fejl) må blive mindre nøjagtige. Forfatteren finder et peroperativt fald i endogen kreatinin-clearance, som er 5 % større hos de mannitolbehandlede end i kontrolgruppen. Han påviser ligeledes et peroperativt fald i »true creatinine clearance« i mannitolgruppen (mens kontrolgruppen ikke viste significant fald). Inulinclearance viste derimod ikke noget significant fald hos mannitolbehandlede, sammenlignet med *præoperative* værdier.

En efterfølgende lidt uklar diskussion af problemet »ville inulin-clearance have vist et significant fald peroperativt i kontrolgruppen«

virker ikke helt overbevisende og burde, som det fremgår af det tidligere sagte, have kunnet undgås. Forfatteren konkluderer, at mannitolinfusion giver øget diurese, men ikke har nogen sikker virkning på per- og postoperativ nyrefunktion iøvrigt. Hele det experimentelle afsnit forekommer lidt overfladisk, især når man tager forfatterens øjensynligt meget gode nyrefysiologiske skoling i betragtning.

I kapitel VI fremkommer forfatteren med nogle relevante sammenfattende betragtninger om den mulige kliniske indikation for per- og postoperativ mannitol-infusion som profylacticum mod udviklingen af akut oligurisk nyreinsufficiens. Han angiver fornuftige retningslinier for yderligere undersøgelser af mannitolets virkning i organismen, specielt på nyren.

Konklusion:

Den experimentelle del af afhandlingen er næppe tilstrækkelig god til at berettige, at arbejdet kan indstilles til nogen belønning. Derimod indeholder arbejdet en særdeles klar, koncis og kritisk gennemgang af mannitolets forskellige virkninger og vidner om en udmærket nyrefysiologisk skoling, som giver gode løfter for fremtidig forskningsvirksomhed. Vi mener derfor at kunne anbefale, at afhandlingen belønnes med accessit.

MOGENS ANDREASSEN

JØRN HESS THAYSEN

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være cand. med. *Ole Kronborg* og af den anden afhandling stud. med. *Poul Brodersen*.

MEDICIN D

Som besvarelse af Københavns Universitets prisopgave i medicin D for året 1965 er der indkommet 2 afhandlinger, mærkede henholdsvis *Minima non negligenda* og *Git*.

Opgaven ordlyd er: Der ønskes en retrospektiv undersøgelse over sen-resultaterne af strålebehandling ved hudcancer.

I

Afhandlingen mærket *minima non negligenda* er på 102 maskinskrevne sider (format A 4), hvoraf 5 sider medgår til litteraturliste (46 citerede arbejder).

Afhandlingens sprog er klart, dispositionen er fornuftig og den ydre form er tilfredsstillende.

Det indledende kapitel giver en kortfattet og god gennemgang af problemstillingen og opgavens afgrænsning, og de valgte definitioner af begrebet sen-resultater samt af lidelsen cancer cutis er hensigtsmæssig.

Forfatteren gennemgår på de følgende 6 sider materialets udvælgelse, blandt de patienter, der er behandlere for cancer cutis i Radiumstationen i København.

Det var ønskeligt, at have en lang observationsperiode efter behandling, 20 eller 25 år, men på grund af patienternes høje gennemsnitsalder på behandlingstidpunktet, ville antallet af endnu levende blive meget ringe, og der valgtes derfor maksimalt at opgøre 15 års behandlingsresultaterne.

Der blev opstillet 3 materialer: 250 patienter, hvis hudcancer var behandlet med radiumimplantation i årene 1946–1948, 250 patienter med hudcancer, røtgennærbehandlede 1941–1948, og endeligt 72 patienter, behandlede med almindelig røntgenbestråling (100 kV eller 180 kV) i tidsrummet 1. januar 1939–31. december 1948.

Der er årligt behandlet så få cancer cutis tilfælde med disse ret dybtgående strålekvaliteter, at det viste sig umuligt at samle et materiale af samme størrelsesorden som de to andre, og der blev derfor kun medtaget de tilfælde, der var behandlede i 10 års intervallet 1939–1948.

Alle specialcancer, lupuscancer, carcinomer opståede i fistler og arvæv samt carcinomer fremkaldt af ioniserende stråling, er udeladt, endvidere er arsenikfremkaldte hudcancer udeladt, så vidt det har kunnet fastslås af anamnesen. Der er kun medtaget tidligere ubehandlede cancertilfælde og ved eventuelt multiple cancer, kun den først opståede.

Materialets bearbejdelse og systemet for kodningen på Selector hulkort er omhyggeligt beskrevet. Radiumstationens permanente-kontrol med alle behandlede patienter i et særligt »follow-up system« har været til stor hjælp ved efterundersøgelsen, som for de levende patienters vedkommende er foretaget af forfatteren, enten på Radiumstationen eller i patienternes hjem. Inddelingerne er velvalgte og overskueligt fremstillet. At give den kliniske påvisning af lymfeknudemetastaser samme sikkerhed som en histologisk undersøgelse,

kan dog ikke helt accepteres, selv i meget øvede hænder må der regnes med en usikkerhed på måske 15–20 %.

Efter en kort historisk oversigt gennemgås i de tre næste kapitler tekniken ved de tre former for strålebehandling, der er anvendt, implantation med radiumnåle, røtgennærbehandling og røtgenbehandling med 100 eller 180 kilovolt. Sproget er klart og vidner om et betydeligt kendskab til strålefysik. Beregningen af doserne omkring de tænkte radiumimplants og i planer profund for disse har været et overmåde stort arbejde, de bringer vel ikke noget nyt, men præciserer det alment kendte, at ved et ensartet placeret radiumimplant, er dosis i et givet punkt afhængigt af arealet og afstanden fra radiumnålen, således at dosis er størst i centrum, falder hurtigt mod randen af implantet og især mod hjørnerne af dette.

Metoderne ved den statistiske bearbejdelse gennemgås i et følgende kapitel.

Ud fra total materialet er der dannet en gruppe, bestående af de små (mindre end 3 cm²) og overfladiske tumorer, uanset lokalisation, idet tumorer med uoplyst microscopi eller af blandingstype blev udeladt.

Denne gruppe bestod af 366 patienter, hvoraf de 220 var radiumbehandlede, 125 røtgennærbehandlede, og resten – 21 patienter – havde fået dyberegående røtgenbehandling.

Indenfor denne gruppe kunne der ikke påvises nogen significant forskel i prognosen ved de tre forskellige behandlingsformer. Patientens alder – over eller under 65 år – havde heller ingen indflydelse på prognosen, lige så lidt som patientens køn eller den microscopiske type. For de meget små tumorer, under 1 cm², havde sygdomsvarigheden ingen indflydelse på prognosen.

For at undersøge størrelsens eventuelle indflydelse, blev de dybere infiltrerede tumorer udeladt, og materialet deltes op i de små under 1 cm² og de større over 1 cm². De større tumorer syntes at have en dårligere prognose end de små.

For at undersøge den prognostiske betydning af infiltrationen i dybden, blev totalmaterialet delt op i overfladiske og infiltrerende carcinomer. Der påvises større resttumorer og større recidivfrekvens hos de dybere infiltrerede carcinomer.

Patientmaterialet er derefter gennemgået og opført i skemaform.

Gennemsnitsalderen 65,4 år for mænd, 67,4 år for kvinder, højst

i den røntgenbehandlede gruppe, der også rummer tumorer med den længste anamnese. Næsten alle tumorer var lokaliseret til hoved og hals.

Lokalisationen på auriklet, som næsten udelukkende forekom hos mænd, er utvivlsomt på grund af beliggenheden over brusk, sværere at strålebehandle. Hudcarcinomer her, har da også dårligere behandlingsresultater end andre lokalisationer og en øget risiko for brusknekrose.

Der forekom metastaser hos 9 patienter, 5 kvinder og 4 mænd, 8 af disse døde af deres lidelse.

I et afsluttende kapitel gennemgås resultaterne som diskuteres i relation til litteraturen.

Som helhed mener vi, at afhandlingen er godt tilrettelagt og vel gennemført. Diskussionerne er tilfredsstillende.

Den belyser på en udmærket måde den stillede opgave og bærer præg af stor flid og vidner om kritisk sans og evner for selvstændigt videnskabeligt arbejde.

Vi skal derfor indstille, at afhandlingen belønnes med universitetets guldmedalje.

HELGE JOHANSEN

GUNNAR TEILUM

II

Afhandlingen mærket »Git« er i 2 bind, af hvilket det første er på 80 maskinskrevede sider + en litteraturfortegnelse på 4 sider med 54 henvisninger, mens det andet bind indeholder 31 tabeller, 4 figurer (fotografier) samt 22 sygehistorier med patientfotografier.

Efter en kort histologisk indledning og en kort oversigt over tidligere skandinaviske arbejder om cancer cutis, omtales i kapitel II hyppigheden af hudcarcinomer i Danmark sammenlignet med de øvrige nordiske lande. Tilsyneladende har der her hjemme været tale om en tiltagende hyppighed af sygdommen når man sammenligner anmeldelserne til cancerregistret 1943 og 1956. En stigende interesse for cancerregistrets arbejde og dermed en stigende forståelse af vigtigheden af, at anmelde alle maligne sygdomme, har nok også spillet en ikke uvæsentlig rolle for den tilsyneladende stigning.

Materialets afgrænsning gennemgås i kapitel III. Patienterne, som stammer fra Radiumstationen i Odense, er strålebehandlet i årene 1937–1955. Der er således mindst 10 års observationstid. Der er kun

medtaget hudcarcinomer, mens adenocarcinomer fra hud og svedkirtler, maligne melanomer, cancer udgået fra prolabet og anogenitale carcinomer er udeladt. Reticulo- og lymfosarcomer i huden er ikke nævnt, men er formentligt også udeladt.

Materialet omfatter 1.154 patienter med 1.281 hudcarcinomer, heraf 1.254 ikke tidligere behandlede. Antallet af behandlede hudcancere i årene 1943–1955 (932 tumorer) var ikke mindre end 9% af de til cancerregistret i samme tidsrum anmeldte tilfælde, endskønt afdelingens geografiske område, de fynske og de sønderjyske amter, rummede 18% af landets befolkning. I årene 1951–1955 er et stigende antal hudcancere blevet behandlet i omliggende centralsygehuse, og i samme tidsrum er Radiumstationens patientantal med denne lidelse jævnt faldende.

Af de 1.154 patienter lever 304, heraf er 252 efterundersøgt af forfatteren, mens 52 patienter har besvaret spørgeskemaer. Disse 304 patienter var behandlede for ialt 328 hudtumorer.

De 850 patienter, der er døde, havde ialt 953 hudcarcinomer. 383 af dem døde efter en observationstid på mere end 10 år.

Konsfordelingen gennemgås i næste kapitel. Der er en betydelig overvægt af mænd i materialet (forhold mænd til kvinder 1,82). Denne fordeling svarer nogenlunde til forholdet i landdistrikter (1,79), mens København – henholdsvis provinsbyer viser forholdet 1,04 og 1,38. Konsfordelingen i materialet svarer til, at en stor del af patienterne består af landbefolkning. Gennemsnitsalderen i materialet er højere end cancerregistrets tal for hele landet.

Hudcarcinomer fremkommer især på lysexponerede hudpartier, og derfor særligt hyppigt i ansigtet. Næsten 90% af tumorerne i dette materiale er lokaliseret på hovedet, hyppigst kinder, næse og tinding. Løvrigt en noget større frekvens i disse regioner end sammenlignet med cancerregistrets tal for hele landet. En vis kønslokalisering gør sig gældende, idet carcinomer på håndrygge og i huden omkring og på ørerne, er væsentligt hyppigere hos mænd end hos kvinder.

I kapitel V gennemgås den mulige ætiologi til hudcancer i et lovligt bredt skrevet kapitel.

Kapitel VI og VII omhandler histologien og de enkelte tumortyper. De basocellulære omfattede 57,6% af alle. Hos mænd navnlig lokaliserede på kind, næse og tinding, mens der hos kvinder fandtes procentvis flest på næsen.

Under omtalen af de spinocellulære carcinomer diskuteres mulig-

heden for at der blandt disse kunne være ikke diagnostiserede keratoacantomer, der sædvanligvis har en kortere anamnese og en yderst gunstig prognose.

Carcinoma baso- et spinocellulare, som histologisk indeholdt såvel basocellulære som spinocellulære områder, fandtes hos 8,4% af materialet. Aldersfordelingen af denne gruppe var som i totalmaterialet, og lokaliseringen svarede til de spinocellulære, det vil sige navnlig på næse og kinder. Den intermediære type, som synes at udgå fra hudens intermediære lag, fandtes i større antal (8,3%) end i litteraturen. 4,6% af tumorerne kunne ikke med sikkerhed klassificeres, udgik formentligt fra sved- eller talgkirtler eller maligne papillomer.

I det følgende kapitel gennemgås de behandlingsprincipper, der har været anvendt overfor materialets ialt 1.254 primært behandlede tumorer. Røntgenbehandling er overvejende givet med 50–60 kilovolt, fra 1950 også med 30 kV, mens store og dyberegående tumorer er behandlet med 165–185 kV. Med den blødere stråling er omtrent lige mange behandlet med eengangsbestråling og fraktioneret, mens bestrålingen med den kraftigere strålekvalitet er givet fraktioneret. Doserne har været meget varierende, således har over en trediedel af de tumorer, der er eengangsbestrålede med 30 kV fået en dosis, der må betegnes som insuffICIENT, nemlig mindre end 3.000 R. I denne gruppe er der da også 30% recidiver. Helbredelsesprocenten er omtrent den samme for 30 kV og 60 kV behandlingerne, godt 82%, men væsentligt ringere for de, der har fået 100 kV og 165–185 kV – ialt 66,7%.

Radiumpunkturbehandlingen har givet omtrent samme resultater som 30 kV og 60 kV, mens helbredelsesprocenterne efter radium-overfladebehandling er en del ringere 71,5%. Af de patienter, der overlevede 10 år, var 73,8% symptomfrie.

Endelig fik 47 patienter forskellige former for kombinationsbehandling, radiumkontaktbehandling + radiumimplantation, røntgen + radiumbehandling, flere forskellige røntgenkvaliteter i samme behandlingsserie, og 7 patienter fik eengangsbestråling med 165–185 kV.

56 af materialets 1.254 tumorer, er ikke strålebehandlede. 16 elektrokoagulerede, heraf dog 2 med efterfølgende røntgenbehandling. 40 tumorer er exciderede, flere af disse andetsteds, og derefter hen-

vist til strålebehandling, 9 af patienterne fik foretaget meget store operative indgreb, nogle med amputation.

Sammenfattende finder vi, at afhandlingen giver en ret tilfredsstillende belysning af opgaven, på visse punkter dog noget uklar og unødvendigt bred. Det inegale og på visse punkter mangelfulde materiale, der har været til disposition, har været meget vanskeligt at analysere. Forarbejdet har været omhyggeligt og omfattende. Konklusionerne er forsigtige og holdbare, og afhandlingen vidner om kritisk sans og evner for selvstændigt videnskabeligt arbejde.

Vi mener den bør belønnes med accessit.

HELGE JOHANSEN

GUNNAR TEILUM

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være cand. med. *Leif Schønning* og af den anden afhandling cand. med. *Mogens Scharling Fohlmann Jensen*.

DEN FILOSOFISKE AFHANDLING

Som besvarelse af Københavns universitets prisspørgsmål i filosofi for året 1965: »Der ønskes en kritisk redegørelse for nyere undersøgelser vedrørende den imperativiske logik« er indkommet en afhandling mærket CO_pPP (et symbolsk udtryk for det princip, at hvad der er påbudt, må være tilladt).

Afhandlingen omfatter VI + 186 maskinskrevne sider. Heraf er 3 sider indholdsfortegnelse og 3 sider indledning, medens litteraturfortegnelsen fylder 9 sider og omfatter ca. 200 numre. Om denne fortegnelser hævde forfatteren (note 1, p. 111), at den »formentlig indeholder praktisk taget alt, hvad der er skrevet om disse emner«. Understreges 'formentlig' og 'praktisk taget', kan vi godtage denne påstand, og alene sammenstillingen af denne bibliografi er en værdifuld indsats, selv om forf. har haft god hjælp i lister som den i A. R. Anderson's monografi fra 1956 og ikke mindt i *Journal of Symbolic Logic's* review section. Omend ikke alle de i fortegnelsen optagne arbejder citeres eller refereres, viser forf. dog i afhandlingen et omfattende og grundigt kendskab til den foreliggende litteratur, og hans skøn over, hvad der er for perifert eller for mindreværdigt til at fortjene større opmærksomhed, forekommer sikkert. Det må også frem-

hæves, at han på prisværdig måde fastholder det centrale i emnets problematik og derved bevarer overblikket.

Alerede i indledningen formuleres med udgangspunkt i Poincarés berømte grammatiske argument mod videnskabelig etik – at en sådan kræver en slutten fra sætninger i indikativ til sætninger i imperativ, hvilket er umuligt – først det problem, om Poincaré og andre, f. eks. Hare, der har gentaget argumentet, har ret i, at en sådan slutten er umulig, og dernæst det videre og fundamentalere problem, hvorvidt imperativer overhovedet kan indgå i logiske slutninger. Man støder her på, hvad man har kaldt Jørgensens dilemma (efter Jørgen Jørgensens banebrydende artikler fra 1937–38): På den ene side kræver den almindeligt anvendte bestemmelse af den logiske følgerelation, at de led mellem hvilke denne skal bestå, skal have en eller anden sandhedsværdi, og det synes åbenbart, at imperativer som sådanne ikke kan være sande eller falske; på den anden side kan der gives mange eksempler på, at vi i dagliglivet drager slutninger med imperativisk indhold.

Jørgensen tog et par eksempler, som Knud Grue-Sørensen havde leveret i en diskussion, op til analyse: 'Hold dine løfter!, Dette er et løfte, Du har givet, derfor Hold dette løfte!' og 'Elsk Din næste som Dig selv!, Elsk Dig selv!, derfor Elsk Din næste!.'

Det fremgik af den debat, som førtes i slutningen af trediverne, og hvori foruden Grue-Sørensen og Jørgensen bl. a. Walter Dubislav, Kurt Grelling, Alf Ross og Ingemar Hedenius deltog, at der er tre hovedstandpunkter i denne sag.

For det første kan man som Ross og Hedenius afvise, at der er tale om en logisk slutten overhovedet, og forklare, at det blot drejer sig om visse psykologiske tendenser. For det andet kan man som Dubislav og Jørgensen mene, at der nok foreligger logiske relationer og logisk slutten, men at det er mellem visse indikativiske sætninger, som er tilordnet imperativerne, ikke mellem disse selv. For det tredje kan man prøve at udvide følgebegrebet, hvilket kan gøres på flere måder. Én af disse repræsenteredes af Grue-Sørensen, der ville definere følge mellem normative sætninger ud fra med sandhedsværdierne analoge semantiske værdier som 'gyldig' og 'ugyldig'.

Forf. af den foreliggende afhandling ser det med rette som sin hovedopgave at referere og tage kritisk stilling til, hvad man kan fremføre til belysning af dette centrale problem.

Ud fra dette synspunkt har han løst de afgrænsningsproblemer, som opgavens formulering rejser. Han har for det første valgt at begynde sin refererende gennemgang af de 'nyere undersøgelser' med Mally's bog fra 1926, som dog mere har kuriositetens interesse, for straks derefter at behandle Dubislavs og Jørgensens artikler fra 1937–39 samt Grue-Sørensens indlæg fra 1937 og 1939. For det andet har han lagt mindre vægt på mere tekniske spørgsmål om den symbollogiske detailudformning af en eventuel imperativisk logik og forslagene hertil for til gengæld at koncentrere sig om de principielle spørgsmål.

Det vanskeligste afgrænsningsproblem, forf. har stået overfor, gælder forholdet til den såkaldte deontiske logik. Medens den egentlige imperativiske logik tager udgangspunkt i den grammatiske modus, har man fra mange sider hævdet, at man ved mere at se på de pågældende sætningers 'funktion' kan finde, at påbud og forbud, der ofte, men ikke nødvendigvis formuleres med brug af verbum i imperativ, logisk set hører sammen med tilladelser, der ikke formuleres sådan. Man har da navnlig lagt vægt på, at en tilladelse kan opfattes som negation af et forbud og et påbud som et forbud mod at gøre det (kontradiktorisk) modsatte af det påbudte.

Endvidere har man påvist væsentlige lighedspunkter mellem begrebs-treheden 'påbudt', 'forbudt' og 'tilladt' og treheden 'nødvendig', 'umulig' og 'mulig', som behandles i den såkaldte modallogik. Derved er man blevet inspireret til en rig formallogisk udvikling.

Forf. har med hensyn til spørgsmålet, i hvor høj grad han skulle inddrage den meget omfattende deontisk-logiske litteratur i sin undersøgelse for det første ladet sig lede af det synspunkt, at det ikke kan være et udsagns sproglige form, men dets mening eller indhold, der er det logisk set afgørende, også for dets klassifikation. Han har nok her undervurderet vanskelighederne ved at foretage en konsekvent og klar inddeling på meningsplanet; hans afvisning af undersøgelser over forskellen mellem befalinger, regulativer, bønner e. l. er ikke helt velmotiveret (p. 59), og han undervurderer efter vor opfattelse betydningen af 'bør'-sætningernes særlige egenskaber (p. 130). Alligevel må vi give ham ret i, at det ikke kan være logisk afgørende, om et påbud er udtrykt i imperativ eller ved et 'Du skal . . .', og at den deontiske logik derfor i et stort omfang må inddrages i undersøgelsen. Som forf. fremhæver, har de fleste, der har arbejdet på ud-

viklingen af en deontisk logik, imidlertid negligeret det grundlæggende spørgsmål om, hvordan de symboler, der repræsenterer påbud og forbud skal forstås, om der er tale om sætninger, der er sande eller falske – eller i benægtende fald – hvordan de da kan indgå sammen med deskriptive sætninger i logiske relationer. (Når forf. særlig retter denne bebrejdelse mod den deontiske logiks førstemand, G. H. v. Wright, er det noget uretfærdigt, dennes udførlige behandling af problemet i artiklen fra 1956 taget i betragtning). Han kan da begrænse sig til de arbejder, der trods alt kan bidrage til at belyse disse spørgsmål og sit princip tro undlade at interessere sig for detaljerne i opbygningen af de mange forskellige logiske systemer. Dette hænger sammen med, at forf. med rette kræver af en logisk behandling af påbud, forbud og tilladelser, for at den kan være relevant i denne sammenhæng, at den skal kunne passe på disse ting forstået som normative udsagn. Hvor en deontisk logik betragter Op som et (desriptivt) udsagn om, at et påbud om p foreligger og altså som noget, der er sandt eller falskt, har den naturligvis ingen interesse i forhold til hovedproblemet. Ved på denne måde at inddrage den deontiske logik støder forf. imidlertid på et problem, som den rene imperativiske logik er fri for, nemlig problemet om tilladelsens logiske natur. Der synes her at ligge vanskeligheder, som først efterhånden er blevet fremdraget – 'tilladelse' synes at være mange ting (p. 156) – og næppe endeligt løste.

Forfatteren har delt sin undersøgelse i to hoveddele, hvoraf den første og største (109 sider) er en »Historisk oversigt over nyere undersøgelser vedrørende den imperativiske logik«, der som nævnt begynder med Mally (1926), og som i nogenlunde kronologisk orden følger debatten op til dato. Anden del har titlen »Nyere undersøgelser over den imperativiske logik«; den udgør 67 sider og indeholder forf.s eget forsøg på at afklare en sådan logiks grundproblemer. Vi er ikke overbevist om, at denne måde at disponere stoffet på er den mest hensigtsmæssige. Det er nemlig ikke sådan, at forf. i første del blot refererer indlæggene i debatten for først i anden del at tage kritisk stilling til de fremførte tanker. Visse afsnit i første del er nok rent refererende, men andre steder spares der ikke på kritiske bemærkninger. Dette medfører på den ene side, at man ikke er klar over, om forf. accepterer det han refererer uden at kommentere. På den anden side giver det mange gentagelser i anden del af ting,

der allerede er sagt i første. Andel del indeholder nemlig ikke alene forfatterens positive bidrag, men også en ustandselig konfrontation af hans eget standpunkt med andres. Det svækker også afhandlingen, at sproget gennemgående er temmelig ubehjælpsonst og ofte skæmmes af konstruktioner på grænsen af det korrekte. Forf.s skiftende omtale af sig selv i pluralis og singularis og noget snakkesalige stil virker noget irriterende.

Det lidt umodne indtryk, afhandlingen således i formel henseende gør, opvejes dog af den modenhed det saglige indhold viser. Ikke alene behersker forf. et stort og kompliceret sagområde, men hans kritiske bemærkninger er ofte både træffende og skarpsindige, og navnlig forekommer det os, at han på væsentlige punkter tager standpunkt ud fra et sundt jugement.

Han går i anden del ud over, hvad man efter opgavens ordlyd kan kræve, idet han ud fra den overbevisning, at der virkelig kan tales om logiske forhold mellem 'imperativer' og mellem 'imperativer' og 'indikativer' forsøger at give en præcis og udtømmende bestemmelse af følgerrelationen, hvor det betragtes som noget for 'imperativer' lige så væsentligt, at de kan opfyldes ('satisfieres'), som det er for 'indikativer', at de kan være sande. Denne tanke, som går tilbage til Hofstadter & McKinsey (1939), har også v. Wright lagt til grund for sit forsøg fra 1956 på at give en sådan bestemmelse. Forf. viser imidlertid, at dette forsøg ikke er helt vellykket, idet det har til følge, at det er gyldigt at slutte fra p & Pp til Op (fra at handlingen på både er tilladt og udført til, at den er påbudt). Forf. erklærer det for væsentligt for tilladelser, at de kan udnyttes, og angiver en række betingelser, der må være opfyldte, for at en samling påbud, forbud, tilladelser og faktiske sætninger er logisk konsistent. Herfra er det let at nå til en bestemmelse af følgerrelationen: A følger af samlingen $B_1 \dots B_n$, hvis denne samling ville blive inkonsistent ved tilføjelse af A's negation. (Iøvrigt ville det have klaret forf.s lange diskussion af negationen ved imperativer (pp. 151–55), hvis han straks havde sagt, at det drejer sig om at finde en opfattelse af negationen, der passer her).

Uden at tage endelig stilling til dette forsøg på at lægge grundlaget for en normativ-deontisk logik, vil vi foruden at erklære vor sympati med de hovedtanker, det bygger på – tanker, som dog stort set er repræsenterede i den tidligere litteratur (Carnap, Jørgensen, Hare,

Blegvad, v. Wright, Kanger) – udtrykke en vis tvivl for det første med hensyn til behandlingen af 'tilladelser', for det andet med hensyn til behandlingen af 'commitment'-problemet. Dette sidste kommer forf. ind på ved sin gennemgang af, hvordan de konkrete slutninger, om hvis gyldighed der har været strid, nu bedømmes ved hans kriterier. Grye-Sørensens og Jørgensens eksempel 'Elsk Din næste som Dig selv!' etc., som Alf Ross har kritiseret, vises i forf.s symbolsprog at kunne udtrykkes på to måder: CKOpCpOqOq og CKOpOCpqOq (p. 172–73). I den første fortolkning er den ugyldig, i den anden gyldig. Forf. foretrækker den første fortolkning, idet han »er mest tilbøjelig til at ville betragte CpOq som den mest plausible formulering« (p. 173) af commitment-relationen. Nu har v. Wright, da Prior afslørede de vanskeligheder hans oprindelige formulering af denne relation som OCpq medførte, givet gode grunde for, at helt andre redskaber må til, for at man kunne udtrykke relationen. Han har foreslået at operere med relative deontiske begreber udtrykt ved formler som $O(p/c)$: Gør p under omstændigheden c! Rescher har forfulgt denne tanke i artikler fra 1958 og 1962, som forf. kender, men ikke går nærmere ind på, og i bogen »The Logic of Commands« fra 1966, som forf. desværre har været afskåret fra at tage stilling til. Det er et spørgsmål, om ikke denne vej vil vise sig mere frugtbar end forf.s forsøg på at klare sig med absolutte deontiske begreber.

Omend man også med hensyn til forf.s redegørelse i første del for den historiske udvikling kan have visse indvendinger – Hare's behandling af imperativerne har f. eks. næppe været så endelig, at det var af den grund man forlod den snævrere problemstilling om disses natur og gik over til den deontiske logik – er det dog klart, at der her foreligger et meget dygtigt arbejde, der ikke blot giver en fylldig og sikker besvarelse af den stillede opgave, men også har værdi som et selvstændigt bidrag til behandlingen af et problemfelt, som stadig omfattes med stor interesse i den internationale diskussion.

Vi nærer derfor ingen betænkelighed ved at indstille, at afhandlingen belønnes med universitetets guldmedalje.

MOGENS BLEGVAD

BENT SCHULTZER

JOHS. WITT-HANSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag.
Jon Kjeldgaard Espersen.

DE HISTORISKE AFHANDLINGER

HISTORIE A

Under mærket »11/11« er indkommet en besvarelse af prisspørgsmålet i historie A for året 1965: »Der ønskes en analyse af industrialiseringen i Danmark i det 19. århundrede (indtil 1914) med særligt henblik på udenlandske forudsætninger og påvirkninger«. Besvarelsen er på 115 duplikerede sider (A4). Den falder i en indledning (pp. 2–8) og to hovedafsnit, hvoraf det første omfatter en på litteraturen grundet oversigtspræget analyse eller snarere sammenstilling af udlandets indflydelse på den danske industrialisering (pp. 9–45), medens det andet er helliget en analyse af industrialiseringen i Danmark ca. 1860–1875 med særligt henblik på betydningen af hertugdømmernes udskillelse (pp. 46–98). I tilslutning hertil følger sig (p. 99) en fortegnelse over utrykte kilder (derimod savnes en tilsvarende fortegnelse over den citerede litteratur), endvidere 9 tabeller og 3 grafiske fremstillinger fordelt på 7 bilag (pp. 100–107), samt 1 appendiks indeholdende en alfabetisk fortegnelse over grupper af udenlands fødte, nye næringsdrivende i København i årene 1864–1875 (pp. 108–115).

Forfatteren diskuterer i sin indledning forskellige muligheder for besvarelse af den stillede, store opgave og vælger at udskille nogle væsentlige faktorer, som indgår i industrialiseringsprocessen i almindelighed, og i forhold til hvilke de udenlandske forudsætninger og påvirkninger søges drøftet. Det drejer sig om (1) tilgangen af råvarer og halvfabrikata, (2) den tekniske udvikling, (3) arbejdere, arbejdsledere og arbejdsgivere, (4) finansieringen, (5) afsætningsforhold og (6) statens industripolitik. Derimod lader forfatteren samvirket mellem disse faktorer ligge, ligesom konjunkturførholdene lades uomtalt, hvorved dette første hovedafsnit bliver af overvejende deskriptiv karakter og savner dynamik. Forfatteren konkluderer, at industrialiseringen i Danmark i høj grad var afhængig af udenlandske forudsætninger og påvirkninger, men at det ofte er vanskeligt at skelne de udenlandsk påvirkede elementer i den danske industrialiseringsproces fra de på dansk grund mere selvstændigt opståede eller udviklede elementer. Forfatteren er dog ikke i tvivl om, at med den danske industris store afhængighed af råvaretilførsler udefra har landets industrialisering i høj grad beroet på verdensmarkedets pri-

ser, og at især Englands efterspørgsel efter landbrugsprodukter og billiggørelsen af råvareimporten har været betydningsfuld. Endvidere at tilgangen af fremmed kapital betød, at landet sparede for valget mellem konsum og investering, hvilket forhold er afgørende for tempoet i den økonomiske vækstproces. Hvad teknik og arbejdskraft (her i betydningen: teknisk arbejdskraft samt know how og foretagere) angår er afhængigheden af udlandet efter forfatterens mening også åbenbar, men dog aftagende jo nærmere 1914.

Skønt ny i sig selv og let flydende i formen forekommer den foretagne sammenstilling os at være mindre vellykket. Den virker gennemgående ret problemløs og tam. Det måtte på grundlag af den foreliggende speciallitteratur have været muligt at gennemføre en mere givende diskussion. For det tekniske afsnits vedkommende havde f. eks. en diskussion af Alexander Gerschenkron's (hvis arbejde forfatteren citerer) teori om sammenhængen mellem graden af u-udviklethed og teknik været interessant, ligesom det i vore øjne havde været et forsøg værd at diskutere det teknologiske indslag geografisk og f. eks. drøfte påvirkningerne fra Tyskland efter 1870. Det måtte også have været en overkommelig sag at trænge lidt dybere ned i spørgsmålet om udlandet og danske industrielle foretagender f. eks. på et personalhistorisk-biografisk materiale. Forfatteren strejfer i en note (p. 20, note 1) spørgsmålet om de reemigrerede dansk-amerikaneres indflydelse i tiden omkring og efter århundredskiftet, men ellers gælder det, at forfatteren ikke ved sit arbejde med den foreliggende litteratur har ladet sig inspirere til at pege på nye problemer eller har følt sig foranlediget til at henlede opmærksomheden på mulige detailundersøgelser.

Det er i besvarelsens andet hovedafsnit, at forfatteren demonstrerer sine videnskabelige kvalifikationer, herunder sin sans for og evne til at gennemføre en selvstændig, kritisk undersøgelse. Forfatteren har her stillet sig den opgave at efterforske gyldigheden af den ofte fremsatte påstand om en årsagssammenhæng mellem hertugdømmernes udskillelse af monarkiet og det øgede tempo i den danske industrialisering. Påstanden blev første gang offentligt fremført under rigsdagssamlingen 1871-72, hvor N. C. Frederiksen i forbindelse med behandlingen af et udkast til en revision af toldloven af 1863 nævnte, »at den ene fabrikation har rejst sig efter den anden netop på grund af de nye forhold med hensyn til tolden, nemlig fabrikationen af

sådanne genstande, hvormed man tidligere blev forsynet fra hertugdømmerne«. Forfatteren påviser, at man i hovedparten af den erhvervshistoriske litteratur sidenhen har argumenteret ud fra den forudsætning, at der før 1864 i Slesvig og især i Holsten fandtes en industri, der taget under et, var den danske væsentligt overlegen, og at kongeriget i tiden indtil krigen indtog en stilling som hovedmarked for store dele af denne industri. Ved grænsedragningen efter freden i Wien skulle der da være opstået et slags industrielt tomrum, som efterhånden opfyldtes af en udenlandsk industri, ligesom den nye toldgrænse for et uvist antal slesvig-holstenske industriforetagender skulle have nødvendiggjort en overflytning af virksomhederne til Danmark.

Grundlaget for disse slutninger og vurderinger diskuteres i tre afsnit om henholdsvis industrialiseringen og markedsforholdene før 1864, overflytningen fra hertugdømmerne til kongeriget før og efter 1864 og den danske vareimport og industrialisering efter 1864. Forfatteren søger ikke at skjule manglerne ved det statistiske materiale og er i sin holdning hertil forsigtigt vurderende. Nyere slesvig-holstenske bidrags nedvurdering af hertugdømmernes industrielle karakter søges kombineret med både samtidige og senere danske behandlinger af overvejende toldpolitisk indhold. Forfatteren finder socialøkonomen C. F. Krebs' karakteristik fra 1863 af monarkiets industri bekræftet, at de enkelte industrigrene ikke var lokaliseret i bestemte landsdele i en sådan grad at de ikke også fandtes andetsteds inden for monarkiet. Det anføres også, at kongerigets industri før 1864 i stigende grad gjorde krav på sin forholdsvis andel af landsdelenes forbrug af indenlands fabrikerede, industrielle produkter.

I spørgsmålet om overflytningen af industrielle virksomheder før og efter 1864 interesserer forfatteren sig især for hovedstaden og Vejle amts købstæder. Han har foretaget en gennemgang af folketællingslisterne fra 1870 fra Kolding for at få sammenhængen mellem denne købstads vækst i folketal 1850-70 og indvandringen syd fra belyst nærmere, ligesom råds- og borgerskabsprotokollerne for Kolding, Vejle og Fredericia er gennemgået med henblik på nye næringsdrivende og udenlands fødte deriblandt i tiden 1862-75. Forfatteren finder det ikke muligt på dette grundlag at tillægge vandringer syd fra nogen større numerisk betydning. Ej heller i hovedstaden har

det slesvig-holstenske og tyske bidrag været betydningsfuldt. Borger-skabsprotokollerne for København er gennemgået for årene 1860–1875 og materialet opdelt efter næring for de to seks-års perioder i tidsrummet 1864–1875. Herfra udskiller forfatteren de erhverv, som nominelt antyder en industriel eller kommerciel næring af et mere betydeligt omfang, og disse næringsdrivendes forhold er søgt belyst ved hjælp af Kraks vejviser, navneregistret over personer, som i årene 1850–1915 ved lov har erhvervet indfødsret, Handelskalenderen 1883–84, materialerne fra industritællingen 1871/72 og fra tællingen i forbindelse med den nordiske kunst- og industriudstilling 1872 i København, endvidere den københavnske protokol over firmaer og fuldmagter og protokol for anonyme selskaber, samt endelig Kraks Danmarks ældste forretninger (appendiks). Oversigten omfatter 55 næringsdrivende i det første seks-år og 54 i det andet. Gennemgangen har vist, at ikke alle de undersøgte næringsdrivende kan være kommet til hovedstaden som følge af begivenhederne i 1864, ligesom der kan konstateres en ret betydelig afgang i de valgte perioder. En særlig gruppe udgør grossererne, hvis forretningsvirksomhed er meget sparsomt oplyst i kilderne. Trods anvendelsen af disse mange uafhængige kildegrupper for provins og hovedstad har forfatteren ikke fundet eksempler på overflytning af en eneste større industrielt præget virksomhed til nogen andel del af kongeriget efter 1864.

Med hensyn til afsætningsforholdene på hjemmemarkedet, der ifølge den gængse udlægning skulle være blevet radikalt forbedret efter 1864, afviser forfatteren handelsstatistikens oplysninger, ligeså oplysningerne i den bearbejdede industritælling, der blev fremlagt i 1873 og som var udarbejdet med den udtrykkelige opgave for øje at måle den danske industris fremgang efter freden i 1864. Forfatteren hælder nærmest til den anskuelse, at de økonomiske forhold i Danmark ikke undergik nogen betydende ændring i tiden ca. 1855–1870 og at først begyndelsen af 1870'erne blev vidne til en periode med usædvanlig kraftig aktivitet for industrisektoren. Denne det 19. århundredes største opgangsbølge var – ifølge forfatteren – nærmest foranlediget af økonomiske og psykologiske påvirkninger fra det triumferende tyske rige, hvilket dog ikke gøres til genstand for nærmere diskussion.

Vi finder det ganske naturligt, at forfatteren efter en generel dis-

kussion af sit emne har ønsket at fordybe sig i et mere afgrænset problem inden for de meget vide rammer prisspørgsmålet sætter. Undersøgelsen af industrialiseringen i Danmark i perioden fra ca. 1860 til 1875 med det særlige sigte at bestemme betydningen af hertugdømmernes udskillelse er da også gennemført på en virkelig dygtig og forstandig måde, ligesom det er lykkedes forfatteren at disponere og fremlægge resultaterne af sine undersøgelser særdeles klart og læseværdigt. Denne del af besvarelsen vidner om modenhed, kritisk sans og god beherskelse af den i forhold til det valgte emne fornødne teknik. Det valgte problemkompleks forekommer os imidlertid at være perifert og temmelig ufrugtbart, og vi kunne have ønsket, at forfatteren havde anvendt sine gode evner på et mere centralt spørgsmål. Under hensyn hertil og til besvarelsens svagere første del mener vi ikke at kunne indstille afhandlingen til belønning med universitetets guldmedalje, men vi finder den fuldt ud værdig til belønning med accessit.

POVL BAGGE

KRISTOF GLAMANN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Ove Hornby*.

HISTORIE B

Som besvarelse af prisopgaven i historie B for 1965: »Opfattelsen af nordisk vikingetid ønskes diskuteret og vurderet på grundlag af de sidste årtiers forskning« er indkommet een besvarelse under mottoet: »Ved kvæld skal dag roses«.

Besvarelsen røber allerede i ydre fremtræden stort hastværk. De ca. 100 maskinskrevne sider er ikke paginerede, men ved clips holdt sammen i større eller mindre afsnit; hertil er hist og her indføjet hastigt håndskrevne sider. Indholdsfortegnelsen mangler totalt, titelbladet og nogle titler på hovedafsnit synes kradset ned og indføjet i sidste øjeblik, hvorefter nogle sider med uordnede og ufuldstændige litteraturangivelser er lagt ind bagi, bl. a. nogle blyantskladder med titler på bøger, der ikke ses benyttet.

Men hastværket går dybere. Der er ikke i besvarelsen een eneste henvisning udover forfatternavn og eventuelt titel. Der forekommer en del citater, men disse synes oftest nedskrevet efter hukommelsen. Sproget er meget uplejet, kluntet og upræcist, meget lidt unuanceret

og til tider vulgært. Der findes mange gentagelser, der langt fra altid er fri for modsigelser.

Kendskabet til forskningen er meget overfladisk, udvalget af forfattere og arbejder tilfældigt, men dog således at populære værker aldeles overskygger videnskabelige standardværker og originale afhandlinger. Det ses ikke, at hovedværkerne om Birka, Helgø, Gotland, Trelleborg, Ladbyskibet og de norske vikingeskibe har været benyttet, ej heller Stentons, Sawyer's, Loyn's engelske værker eller navnepublikationerne for Danelagen og Normandiet, for blot at nævne nogle af de vigtigste. På samme måde synes kendskabet til skriftlige kilder overalt at indskrænke sig til citater og referater i tidligere fremstillinger.

Besvarelsen former sig som kommentar til et flimrende udpluk af opfattelser hos de behandlede forfattere, der holdes op mod hinanden og vurderes uden egentlig argumentation. Forf.s fremstilling indskrænker sig overalt til at være »betragtninger« (titlen på et kort midterafsnit), og disse er ikke blot meget overfladiske, men tilmed ofte skæve og vildledende.

Det er klart, at vi ikke kan indstille besvarelsen til nogen belønning.

C. J. BECKER

AKSEL E. CHRISTENSEN

DEN LITTERATURVIDENSKABELIGE AFHANDLING

Som Besvarelse af Universitetets Prisopgave for 1965 i Almindelig Litteraturvidenskab: »Fremmed indflydelse paa M. Goldschmidts Forfatterskab«, er indkommet to Afhandlinger.

Den ene, med Motto: Willst Du das Unsichtbare erkennen, so habe ein offenes Auge für das Sichtbare (*Kabbala*), beskæftiger sig mest med M. Goldschmidts poetiske Skrifter, uden dog at overse f. Ex. hans Forhold til Det unge Tyskland. Afhandlingens heldige Form og Forfatterens betydelige Kendskab til Digteren og til den almindelige Litteraturhistore vidner fordelagtigt for Skriftet, som nærmest er en Række Essays og Undersøgelser over Goldschmidts Romaner og Noveller.

Stykket om klassisk fransk Kunstprosa, om Voltaire, Mérimée, Stendhal angiver et vigtigt Grundsynspunkt, men man maa ogsaa regne med en stadig Læsning af franske Dagblade, der vrimlede af

Feuilleton'er. En Paavirkning af Balzac og ligesaa af Dickens – Forfattere som ikke morede Goldschmidt – er vist overdreven. Fortræffelige er Stykkerne om Hellenismen (som kan fortsættes). Noget Nyt er ogsaa givet i Kapitlerne »Kabbala« og »Jødiske Motiver«. Til en Mængde af Novellerne er meddelt fine Kommentarer og Bemærkninger. Spørgsmålet om Goldschmidts Forhold til Sagastilen er lærerigt behandlet.

Vi anser det righoldige Arbejde for fuldt værdigt til Guldmedaljen.

Den anden Besvarelse er mærket: »Hvad skal der blive af mig?« (»Fra Paris. 1871«). Den er mere en Materialsamling end en Beskrivelse, bringer i Mængdevis af værdifulde Citater og vidner om stor Belæsthed i M. Goldschmidt og i fremmed Litteratur. Som særlig værdifulde tør fremhæves Afsnittene »Bibelsk og Jødisk« og »Græsk«, endvidere Paavisningen af Ottilie-Motivet fra Goethes »Die Wahlverwandschaften«. Tidsskriftet »Nord og Syd« er fordelagtigt udnyttet. I Spørgsmålet om Sagastil er denne Afhandling mere positiv end den forrige. Afhandlingen er bibliografisk særdeles velfunderet.

Skriftet er efter vor Mening værdifuldt, men den aforistiske Behandling gør, at vi kun tør indstille det til Accessit.

PAUL V. RUBOW F. J. BILLESKOV JANSEN HANS SØRENSEN

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være stud. mag. *Knud Wentzel* og af den anden afhandling stud. mag. *Otto Lyhne*.

DEN KLASSISK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Som besvarelse af Universitetets prisspørgsmål i klassisk filologi for året 1965: »Der ønskes en kritisk gennemgang af Homerforskningen efter Wilamowitz« er indkommet en afhandling under mærket »Ars longa«.

Afhandlingen er på 100 maskinskrevne sider i format A 4, hvortil kommer i samme format 2 sider indholdsoversigt og 7 sider bibliografi (hvor man kun savner Vilhelm Grønbech).

I en kort indledning (s. 1–2) præsenteres den væsentlige forskel mellem Homerforskningen før og efter Wilamowitz: det gælder ikke

længer spørgsmålet om Iliaden og Odysseen er skrevet af een mand, således som de s. k. unitarer hævdede, eller af mange, som de s. k. separatister eller analytikere mente, men spørgsmålet: Hvordan forholder Homer sig til forgængerne? Dette indebærer også en forandring af originalitetsbegrebets indhold. »Begyndelsen til denne udvikling findes allerede hos Wilamowitz selv, der trods sin klart analytiske indstilling accepterer traditionen om en person, Homer, som han tænker sig som digteren af Uriliaden«, konstateres det med rette.

I afhandlingens første hovedafsnit, »Mange digtere – een digter?« (s. 3–29), redegøres der for Wilamowitz's store indsats i Homerforskningen og hans holdning til den. Denne kan ses som en fortsættelse af Gottfried Hermanns »kærneteori«, udvidet og fordybet gennem egen textinterpretation, som dog naturligvis let fører til subjektive vurderinger – »i praksis fører metoden stadig til urimeligheder; den står og falder naturligvis med Wilamowitz' stilfornemmelse, hvis sikkerhed han aldrig selv synes at tvivle om; læseren gør det til gengæld ofte« (s. 4). I tilknytning hertil gives eksempler, hvor Wilamowitz's fremgangsmåde belyses og kritiseres.

Med side 8 i afhandlingen begynder den egentlige redegørelse for Homerforskningen efter Wilamowitz, hvor spaltningen i de samme to lejre, unitarer og analytikere, stadig videreføres. Der gives et meget grundigt og klogt exposé af de vigtigste repræsentanter for de forskellige opfattelser. Blandt senere analytikere er det især D. L. Page, som refereres, med rekapitulation af de mange inkonsekvenser hos Homer, der får selv Page til at antage mange digtere, men som ifølge senere forskning – og ifølge afhandlingens forfatter – kan forklares ud fra teorien: een forfatter – mange historier. I virkeligheden er, som det påpeges i afhandlingen, det gamle skel mellem analytikere og unitarer blevet forældet og på det nærmeste udvisket. Således allerede hos Schadewaldt og programmatisk hos neoanalytikerne, hos hvilke analysen nærmest resulterer i en unitarisk tolkning.

Neoanalysen, hvis tidligste mere betydelige repræsentant er grækeren Kakridis, behandles i afhandlingens andet hovedafsnit, »Digterens kilder« (s. 30–47). Neoanalysen lægger stor vægt på forholdet til anden tidlig græsk epik, den episke tradition og gængse episke motiver. Dette er en særdeles frugtbar betragtningsmåde, som i højere grad end nogen tidligere er i stand til at forklare de ellers så fatale inkonsekvenser. Velmotiveret betegnes neoanalysen som »den ene

af de to væsentlige nydannelser i de sidste årtiers Homerforskning« (s. 31).

Den anden store landvinding inden for Homerforskningen er Milman Parrys udforskning af epikens formelsprog og hans derpå grundede præcisering af det homeriske epos som en mundtlig digtning. Her støtter Parry sig også på sammenligning med nutidig serbokroatisk folkedigtning, inden for hvilket område hans studier fortsattes af hans elev A. B. Lord. I sit tredje hovedafsnit, »Homers stil – en mundtlig digters stil« (s. 48–66), betoner afhandlingens forfatter med eftertryk og med rette den revolutionerende betydning af dette nye synspunkt, og redegørelsen er her meget udførlig og instruktiv. Det vigtige hovedresultat udtrykkes i afsnittets slutning klart således (s. 66): »Derfor mener jeg, at man kan sammenfatte Parry's og Lord's resultater således: efter deres indsats er det aprioriske standpunkt ikke længere: vi har under digteren Homers navn overleveret to digte, men: vi har under digteren Homers navn overleveret to mundtlige digte i nedskrevet form«.

I det følgende afsnit, »Homer og traditionen« (s. 65–75), forsøges en præcisering af originalitetsbegrebets indhold i mundtlig digtning og en vurdering af Homers særpræg inden for traditionen samt den episke digtnings forhold til skrivekunsten.

I det sidste afsnit (s. 76–87) behandles spørgsmålet om mulighederne af en »Tidsfæstelse af Iliaden og Odysseen«, med konklusionen (s. 86): »Den episke digtning rækker tilbage til mykensk tid; Homer levede før ca. 750; Iliaden og Odysseen er digtet til brug ved Panathenærrecitationerne i anden halvdel af 6. årh.«.

Den sidste påstand, som slutter sig til den antike tradition om Peisistratos som ansvarlig for den første skriftlige redaktion af det homeriske epos, begrundes i et Appendix om »Homer og Peisistratos« (s. 88–100). Det ville i den sammenhæng have været på sin plads også at erindre om Gilbert Murray.

Sammenfattende vil vi sige, at vi finder, at afhandlingen giver en på grundig og fornuftig indlæsning i såvel primær- som sekundærlitteraturen hvilende, lærd og klog, selvstændig gennemtænkt og velafvejset kritisk gennemgang af Homerforskning efter Wilamowitz, som desuden fremstilles i en personlig, engageret og elegant stil. Ganske vist er det først og fremmest de litterære problemer, som tages op, men tilbørligt hensyn tages også til de arkæologiske og historiske.

Vi nærer derfor ikke betænkelighed ved at indstille, at afhandlingen belønnes med Københavns Universitets guldmedalje.

GERHARD BENDZ

JOHNNY CHRISTENSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være cand. mag. *Minna Skafte Jensen*.

DEN ØSTERLANDSK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Universitetets prisspørgsmaal i østerlandsk filologi for 1965 var følgende: »De akkadiske tekster fra Ugarit ønskes alsidigt belyst i deres ortografiske og grammatiske forhold til samtidige og tidligere akkadiske tekster fra Mesopotamien«.

Som besvarelse er indkommet en afhandling mærket »And none but the master shall blame them, and none but the master shall praise, [etc.] (Kipling)«.

Afhandlingen omfatter 124, hovedsagelig upaginerede, sider i formatet A4. Som titel har forfatteren tilføjet følgende text: »Undersøgelse af det ugaritiske akkadisk i dets grammatiske forhold«.

Besvarelsen, som uheldigvis ikke er forsynet med indholdsfortegnelse, falder i disse hovedafsnit:

§ 1. Indledning	p.	1
§ 2. Terminologi og transskription	p.	1– 2
§ 3–4. Kilder	p.	2– 4
§ 5–6. Bemærkninger vedr. tekster, der er udnyttet som kildemateriale	p.	4– 5
§ 7. Texternes milieu	p.	5
§ 8. Det ugaritiske akkadisk i forhold til de øvrige mid- delbabylonske dialekter	p.	6– 7
§ 9. Det ugaritiske akkadisk i dets ortografiske forhold	p.	8– 9
§ 10. Det ugaritiske akkadisk i dets fonetiske forhold ..	p.	9
§ 11. Bemærkninger vedrørende forholdet mellem lyd og skrift i ugaritisk akkadisk	p.	9– 11
§ 12. Morfologi	p.	12– 22
§ 12. Pronominer		
§ 13. Nominer		
§ 14. Verber		

§ 15. Syntax	p. 22– 25
Syllabar	p. 26– 50
Glossar	p. 51–123
Rettelser og tilføjelser	p. 124

I indledningen definere forf. sin opgave således: »Formaalet med denne undersøgelse er at beskrive den middelbabylonske randdialekt, vi finder i de akkadiske texter fra Ugarit, og at gøre rede for de afvigelser fra det samtidige middelbabylonsk fra Mesopotamien, der forekommer, og eventuelt klargøre disse afvigelsers aarsag«. I sin beskrivelse af kilderne (p. 2) opstiller han som kriterium den velovervejede anskuelse, at kildematerialet for at komme i betragtning maa være skrevet paa akkadisk i Ugarit selv, idet han rigtigt gør gældende, at adskillige texter fundet i Ugarit derfor maa falde uden for undersøgelsens rammer: det drejer sig om breve sendt til Ugarit fra andre byer eller om traktater, som er forfattet og forseglet andesteds. Grundlaget for undersøgelsen er derfor blevet netop det materiale, som tilsigtedes ved den stillede opgave.

Det emne, som forf. har paataget sig at studere, forudsætter omfattende kundskaber inden for akkadisk grammatik og en særlig hensyntagen til de grammatiske forhold i middelbabylonsk. I den middelbabylonske periode benyttedes akkadisk, skrevet i forskellige former af kileskriften, i store dele af Vestasien: i Anatolien, i Ægypten, i landene langs middelhavskysten og i randomraaderne mellem Assyrien og de kurdisk-iranske bjerge. Ved en undersøgelse af det akkadiske, som blev talt og skrevet i hvert af disse, fra et linguistisk synspunkt provinsielle, randomraader, er det derfor nødvendigt, at der tages hensyn til de individuelle omraaders egne sproglige vilkaar. For Ugarit's vedkommende, hvor omraadets eget sprog var en kana'anæisk dialekt, havde det principielt vistnok været ønskeligt, om forf. havde skitseret det saaledes foreliggende substrat og i videre udstrækning, end tilfældet er i den foreliggende afhandling, sammenholdt den akkadiske dialekt, som anvendtes i Ugarit, med forholdene i ugaritisk kana'anæisk. Læseren affærdiges her for hyppigt med udsagn som »Den ugaritiske paaivirkning er tydeligt at spore« (p. 22). Hvor andre paaivirkninger muligt gør sig gældende, for eksempel fra den specifikt assyriske dialekt i Nordmesopotamien, fatter forf. sig ligeledes i yderste korthed ved at tilføje bemærkningen

»assyrisme?« (*passim*). Tænker man sig, at denne afhandling i revideret form skulde gøres tilgængelig for semitister, for hvem undersøgelsen i sin helhed vilde være af overordentlig interesse, maatte disse antydninger udbygges i væsentligt omfang, og der maatte tillige foretages et studium af det ugaritisk-akkadiskes forhold, morfologisk, syntaktisk og ortografisk, til hurritisk, som maatte gaa væsentligt ud over forf.'s betragtninger, der i alt væsentligt bestaar i henvisninger til Speiser's *Introduction to Hurrian*. Ved samme lejlighed maatte det undersøges, i hvor vid udstrækning den i Ugarit benyttede version af kileskriften hviler paa en tradition formidlet direkte fra Mesopotamien, eller hvor vidt der kan paavises et afhængighedsforhold til en tidligere eksisterende tradition i Lilleasien med centre i Boghazköi og Kültepe. Overvejelser over disse vigtige spørgsmål er imidlertid ikke udtrykkeligt forlangt i den stillede opgaves formulering; og den omstændighed, at saadanne overvejelser kun fremkommer antydningsvis i den indleverede besvarelse, kan derfor ikke regnes forf. til last.

Forf. sidder utvivlsomt inde med mangeartede forudsætninger, som kræves til en videnskabeligt forsvarlig stillingtagen til emnet. Hans stil er lejlighedsvis ejendommelig naiv, som naar han vil begrunde sin paastand om, at endelsen *-ūni* »næppe er ventiv (som endelsen formelt er identisk med), da ventiven i saa fald vilde være meget almindeligere i flertal end i ental« (p. 22): det havde formentlig været forf.'s opgave at begrunde, om ud fra statistiske eller grammatiske overvejelser, at hans synspunkt kan nyde tiltro. Vi finder hans henvisningssystem utilstrækkeligt, som naar han (p. 24) skriver: »Jvf. Matouš'es iagttagelser desangaaende i Ar[chiv] Or[ientaln] 24«, eller naar han, *passim*, meddeler: »Andre oplysninger kan let findes i Glossaret« (e. g. p. 23). Vi stiller os endvidere tvivlende over for hans transkriptionssystem og bemærker, at han i § 2 ikke har indført en skarp adskillelse imellem transliteration og transkription; saaledes er det kun ved kontrol af de citerede tekster muligt at efterprøve, hvad meningen er med hans bemærkning om kasussyttemet (p. 23): »Der findes kun forholdsvis faa brud paa de almindelige regler. Et særligt grelt eksempel er *tuppu annám* 15109:56, endvidere *ina ši-ip-ru šarri* 15109:54«. Vi maa endvidere kritisere forf.'s gengivelse af 'alef-tegnet, som han principielt gengiver ved »-'-«. Transliterationen af en skrivning som *še-»'»-ú* maa være *še-u-u*,

ikke *še-* ' -*ú*. Indvendingen, som er blevet rejst fra nogle sider, at vi derved faar en angivelse af lang vokal, som ikke er hjemlet, har ikke vægt; *ú* angiver ikke tilstedeværelse af lang vokal, men er fonetisk indikator til 'u. Argument: en skrivemaade som **i-ša-'a-a-al* forekommer aldrig, hvorimod *i-ša-'a-a-lu* er regelmæssig.

Det maa regnes forf. til gode, at hans kritik af kildematerialet er sober og klog; hans kommentarer indeholder mange gode og nyttige synspunkter. Det maa dog undre os, at han (p. 3) kan skrive: »Bemærkelsesværdigt er det, at man meget ofte udelod den akkadiske kolonne [i de lexikalske tekster], saa at vi i mange tilfælde har med en sumerisk ordliste at gøre«; han havde gjort klogt i at anstille betragtninger over den omstændighed, som impliceres ved det forhold, at man i Ugarit paa denne tid ikke nødvendigvis betjente sig af de i Babylonien kanoniserede udgaver af den mesopotamiske lexikalske litteratur. Ved sin omtale af determinativpartiklen *ša*, der i ugaritisk akkadisk ogsaa skrives *ša-a*, havde forf. (p. 8) gjort bedre i at citere Gelb's diskussion af dets forhold (*Old Akkadian Writing and Grammar*, II [2. ed., Chicago, 1961], pp. 132–136) end ved at henholde sig til H. Möller's *Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch* fra dette aarhundredes begyndelse.

Forf.'s fremstilling af det ugaritiske akkadeske morfologi kan vi betegne som særdeles vellykket. Hans redegørelse for de syntaktiske forhold (pp. 22–25) er ganske vist kortfattet og kan næppe betegnes som tilfredsstillende; men det maa herved huskes, at studiet af akkadisk syntax er i sin vorden, og at der heller ikke for standard-babylonsk foreligger syntaktiske undersøgelser, som kunde have været vejledende. Det af forf. udarbejdede Syllabar (pp. 26–50) er sikkert afhandlingens mest vellykkede afsnit, som tilmed prydes af forf.'s smukt tegnede og æstetisk meget tilfredsstillende reproduktioner af de i Ugarit forekommende varianter af kileskriftens tegnformer; han har her dokumenteret et betydeligt anlæg for kopiering af kileskrifttekster i absolut vederhæftig form. I sit Glossar (pp. 51–123) har han registreret det samlede akkadiske ordforraad, som forekommer i de hidtil udgivne tekster fra Ugarit, næsten uden undtagelse med præcis henvisning til forekomst; han har derved skabt et nyttigt apparat til videre arbejde med disse akkadiske tekster. Kun maa det beklages, at han altfor ofte har reproduceret Nougayrol's og andres franske, tyske eller engelske oversættelser; en oversættelse

til dansk vilde i mange tilfælde have tvunget forf. til at foretage en nøjere og for ham selv nyttig analyse af den paagældende text.

Som en indvending imod afhandlingen maa det bemærkes, at der ikke findes en liste over de anvendte forkortelser, omend disse ganske vist er naturligt gennemskuelige for assyriologer. Det maa overhovedet siges, at arbejdet mangler en endelig redaktion; krydshenvisninger, der i det hele vanskeliggøres ved den kun delvis gennemførte paginering og er erstattet af henvisninger til den i afhandlingens første 25 sider anvendte paragrafinddeling, mangler stedvis (de skulde have været tilføjet ved forf.'s afsluttende tilrettelæggelse af manuskriptet), og litteraturhenvisninger kan ikke siges at være fyldestgørende ved en bemærkning som den ovenfor anførte, hvor der i almindelighed henvises til Matouš i *Archiv Orientalní*, bd. 24. Vi finder at maatte mane forf. til større præcision i hans fremtidige arbejder, ligesom vi mener, at han bør tage hensyn til nyere assyriologisk litteratur og i mindre grad forlade sig paa sit eget jugement.

Vi vil dog samtidig regne forf. til gode, at han hér har foretaget den første systematiske bearbejdelse af et babylonsk textmateriale, hvortil der ikke forelå forarbejder; og vi vil mene, at han paa mange maader har tilvejebragt et overordentligt nyttigt grundlag for det videre arbejde med de paa akkadisk affattede tekster fra Ugarit. Der kan ikke være tvivl om, at han i overensstemmelse med den stillede opgave som den første har leveret en god og brugbar beskrivelse af de akkadiske tekster fra Ugarit, baade med hensyn til deres ortografiske og deres grammatiske forhold, under hensyntagen til de akkadiske tekster fra Mesopotamien; og idet vi ikke undlader at bemærke, at vi har maattet rejse indvendinger imod arbejdet paa visse punkter, mener vi dog, i betragtning af dets for saa vidt banebrydende egenskaber, og ihvorvel det er behæftet med visse mangler, at kunne indstille, at det belønnes med universitetets guldmedaille.

JAN VAN DIJK

JØRGEN LÆSSØE

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Aage Westenholz*.

DEN GERMANSK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Universitetets prisopgave i germansk filologi for året 1965 »Brug og betydning af verbet germ. **dōn* i oldhøjtysk og middelhøjtysk samt eventuelt oldsaksisk« har fremkaldt to besvarelser:

Den ene, som er mærket med mottoet *Felix, qui potuit rerum cognoscere causas* Vergilius 2,490, omfatter 86 maskinskrevne kvartsider, hvoraf de tre sidste er bibliografi. Det oldsaksiske *dōn* medtages i behandlingen, som i det hele taget lægger mere vægt på det ældste sprog (oldhøjtysk og oldsaksisk) i forhold til middelhøjtysk, end det forekommer rimeligt efter overleveringens beskaffenhed. Afhandlingen mangler indholdsfortegnelse og klar afsnitinddeling og er derfor ikke helt let at orientere sig i.

Den er baseret på et ret fyldigt materiale og kommer ind på alle de vigtigste brugs- og betydningsvarianter af germ. **dōn* i de omhandlede sprog. De inddeles i to hovedtyper: *ponere*-typen, der gives med nht. *setzen*, *legen*, og *facere*-typen, der modsvarer nht. *bewirken*, *ausführen* og lign. Dette er i virkeligheden en skæv hovedinddeling, da den såkaldte *ponere*-type ikke i kraft af de omhandlede sprogtrins eget system udskiller sig som en hovedvariant. De to hovedtyper, af hvilke den såkaldte *facere*-type, der er langt den hyppigste og mest varierede, med rette får den mest indgående behandling (s. 5–83) inddeles så, i det væsentlige på adækvat vis, i en række varianter, der søges nærmere karakteriseret m.h.t. konstruktion og betydning. Herunder gøres der flere gode iagttagelser, ikke mindst vedrørende **dōn* som såkaldt verbum vicarium, hvilken variant åbenbart i høj grad har haft forfatterens interesse; verbum vicarium med pronominalt objekt, med adverbium (*sō* etc.) og uden sådanne ledsagere sammenholdes således med gode observationer som resultat.

Imidlertid mangler forf. i for høj grad præcise begreber til beskrivelse af sit emne. Dette gør sig særlig stærkt gældende, hvad angår det semantiske, idet der dels simpelthen oversættes til nyhøjtysk, dels opereres med betydningsdefinitioner i en meget vag terminologi, såsom at det handlede verbum i nogle tilfælde har en »kraftig« betydning, i andre en »bleg«, »intetsigende« el. lign.

Også den syntaktiske beskrivelse lider under utilstrækkelig præcision. Forf. opererer f. eks. med en vis omvendt proportionalitet

m.h.t. »kraft« mellem verbets betydning og dets »funktion«; hvad der menes hermed, er uklart, og den jævnligt forekommende terminus »funktion« er i det hele taget ikke tydeligt defineret.

Forf. er i alt for ringe grad fortrolig med grammatisk metode, hvortil svarer, at afhandlingen viser ringe kendskab til sprogvidenskabelig litteratur. Forf. forstår i almindelighed sit materiale godt, men mistolker dog enkelte tekststeder; og han beskærer beklageligt ofte sine citater sådan, at forhold, der er højst relevante for analysen, udelades.

Navnlig de ovennævnte metodiske mangler udelukker, at besvarelsen kan indstilles til belønning med guldmedalje. Men trods disse har forf. tilvejebragt så megen oplysning om sit emne, som han har arbejdet energisk og interesseret med, at vi finder det forsvarligt at tildele ham et accessit.

Den anden besvarelse, der er indleveret under mottoet *si wolte unde enwolte; si wolte tuon unde lān* (Trist. 10274 f), omfatter 241 maskinskrevne kvartsider, hvoraf de tre sidste er bibliografi, samt to sider indholdsfortegnelse. Den medtager ikke det oldsaksiske *dōn*. Afhandlingen er overskueligt inddelt i en indledning (s. 1–18), fjorten kapitler (s. 9–233) og en afslutning (s. 234–238).

I indledningen og kap. I anstilles der visse metodiske overvejelser, og der indføres, i klogeligt moderat omfang, visse specialtermini og symboler, hvortil der i det følgende nu og da føjes nye, efterhånden som behov melder sig. Dette apparat må i alt væsentligt siges at fungere vel. Eksempelvis kan nævnes begrebet modalt proadverbium (om *sō*, *alsam* etc.), der viser sig meget nyttigt ved beskrivelsen af diverse væsentlige *tuon*-konstruktioner. (V', der ikke er symbol for en syntaktisk defineret størrelse, men simpelthen står for verbet *tuon*, synes overflødigt).

Der skelnes mellem to syntaktisk definerede hovedtyper af *tuon*, det divalente, hvortil der knytter sig subjekt (N') og ét yderligere nødvendigt led (O', i.e. akkusativ-objekt eller, hvad der kan træde i stedet herfor) og det trivalente, hvortil der er knyttet subjekt (N') og to yderligere nødvendige led (O', akk.-obj., og O'', f. eks. en infinitiv). Det divalente *tuon* behandles i et hovedafsnit A (s. 24–209), som efter arten af O' inddeles i en række syntaktiske typer, der behandles i hver sit kapitel (II–XI), det trivalente i et mindre hoved-

afsnit B (s. 210–233), hvis tre kapitler (XII–XIV) behandler hver sin type, bestemt ved arten af O''. Denne inddeling er korrekt gennemført og giver udmærket overblik. Hvert af kapitlerne er så videre inddelt efter mere specielle formale (væsentlig syntaktiske) kriterier, således at beskrivelsen som helhed præsenterer et hierarki af stort set vel definerede typer af forskellig orden. Hvert kapitel falder i to dele: en del, der gør rede for forholdene i middelhøjtysk, der (helt naturligt) er genstand for den primære beskrivelse, og en følgende del, der med udgangspunkt heri skildrer de oldtyske forhold; takket være denne disposition træder de i øvrigt relativt små forskelle mellem de to sprogtrin m.h.t. anvendelsen af *tuon* tydeligt frem. Dog er det et spørgsmål, om fremstillingen ikke havde vundet i overskuelighed, hvis oldhøjtysk og middelhøjtysk var blevet behandlet som ét sprog.

Afhandlingen udmærker sig ved betydelig grundighed; det indsamlede materiale er så omfattende, at det sætter forf. i stand til at levere en meget differentieret beskrivelse af *tuon*'s syntaks. Forf. har navnlig sat megen energi ind på beskrivelsen af *tuon* som verbum vicarium og dermed beslægtede fænomener og giver en indgående analyse af dette vanskelige emneområde. Den særdeles detaljerede redegørelse for det omhandlede verbs syntaks er i det hele taget et af besvarelsens vigtigste fortrin.

Den filologiske forståelse og behandling af materialet er i orden.

Forf. røber på den ene side fortræffelig kritisk sans, f. eks. ved sin klare og berettigede kritik (s. 24–27) af den måde, hvorpå den store middelhøjtyske ordbog beskriver *tuon* som erstatningsverbum. Ej heller skorter det på skepsis over for egne resultaters definitive karakter eller over for materialets bærekraft, hvor mere specielle konstruktioner søges beskrevet.

På den anden side viser forf. også udmærket konstruktivt talent, f. eks. (i kap. XI) ved et skarpsindigt og overbevisende rigtigt bidrag til løsningen af spørgsmålet om, hvordan den perifrastiske konstruktion *tuon* + infinitiv er opstået. Talrige gode enkeltiagttagelser viser forfatterens omhyggelige syslen med det konkrete stof og skarpe blik for den sproglige detalje.

Det omhandlede verbs brug, der defineres som dets kombinatoriske (syntaktiske) egenskaber, får i fremstillingen prioritet frem for betydningen, dels sådan, at de syntaktiske forhold benyttes som inddelingskriterier og beskrives primært, mens de semantiske forhold

søges karakteriseret alt efter den syntaktiske type, en fremgangsmåde, man må bifalde, dels sådan, at forf. anser opgavens syntaktiske side for i højere grad tilgængelig for en videnskabeligt forsvarlig løsning end den semantiske, bl. a. fordi han mener, at en fuldt tilfredsstillende betydningsbestemmelse kun er mulig, hvis *tuon* betragtes som led i et semantisk system, omfattende adskillige andre ord, som der kun har været tid til at undersøge i begrænset omfang.

De indvendinger, der kan rejses, er for en stor del af formel art. Fremstillingsformen er ofte noget besværlig; forf. udfolder ikke store bestræbelser for at gøre læsningen let. Hvad det reelle angår, må man uden tvivl sige, at en endelig afklaring på en del punkter ikke er opnået, til eks. kan nævnes, at valensbegrebet mangler klar definition og heller ikke synes helt entydigt anvendt. I sammenligning med den såre indgående behandling af de syntaktiske forhold træder betydningsbeskrivelsen stærkt i baggrunden.

De nævnte mangler vejer dog ikke tungt ved en vurdering af besvarelsen som helhed. Den er tydeligt nok et særdeles omhyggeligt og dygtigt gennemført arbejde, som helt klart afslører videnskabelige evner hos forfatteren. Vi indstiller den derfor uden nogen som helst betænkelighed til belønning med universitetets guldmedalje.

PETER JØRGENSEN

GUNNAR BECH

Ved navnekuverternes åbning viste forfatteren af den første afhandling sig at være stud. mag. *Holger Hamann* og af den anden afhandling stud. mag. *Cathrine Fabrine Hansen*.

DEN ROMANSK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Som besvarelse på prisopgaven i romansk filologi: »Brugen af konjunktiv i de romanske sprogs historie«, er der indkommet én afhandling, mærket »*Qui trop embrasse mal étreint*«, på 729 maskinskrevne sider, derunder 4 sider indholdsfortegnelse og 15 sider bibliografi.

Forfatteren gennemgår med stor præcision og i alle detaljer reglerne for brugen af konjunktiv i alle konstruktioner, idet han skrider frem fra de enkle til de mere komplicerede: hovedsætninger, indirekte spørgesætninger, relativsætninger, substantiviske konjunktions-

sætninger, adverbielle konjunktionssætninger. Inden for hver konstruktion går fra de nærmeste bestemmelsesfaktorer til de fjernere: rod, flexiv (disse to burde være taget i omvendt rækkefølge), adverbier, konjunktioner, konjunktionsudvidelser, overordnede verbers flexiv og rod, overordnede sætningers adverbier.

Ved hver konstruktion gennemgås de romanske sprog i rækkefølgen: førklassisk latin, klassisk latin, efterklassisk latin, sardinsk, syditaliensk, toskansk, norditaliensk, friulisk, rætoromansk, fransk, (franco-provencalsk omtales ikke), provencalsk, gasconsk, katalansk, spansk, portugisisk, rumænsk. Det sidste sprogs mærkelige anbringelse begrundes overbevisende med, at modusbrugen her i større omfang end i de andre sprog er knyttet til bestemte konjunktioner.

Afhandlingens store værdi ligger i, at forfatteren, på grundlag af læsning af den meget omfattende foreliggende faglitteratur (jfr. den store bibliografi), simpelthen samler alt, hvad man ved om modusbrugen i hvert af disse romanske sprog. Et par håndbøger kan man dog undre sig over, at der ikke er gjort brug af: Baouzets spanske grammatik, Fornaciaris italienske grammatik og en Dantekoncordans, der f. eks. ville have været nyttig med hensyn til modusbrugen efter *pensare* og *credere* (p. 378–80).

Særligt fortjenstfuldt er det, at forfatteren, ud fra den rigtige betragtning at romansk sproghistorie begynder med Plautus, giver en meget indgående skildring af de tre latinske perioder. Herved fremstilles ganske vist ofte som sprogforskelle, hvad der blot er stilforskelle mellem Plautus-skuespil og Cicerotaler, men dette er forfatteren fuldt vel klar over (p. 11). I vid udstrækning meddeler forfatteren også selvfundne eksempler, især fra italiensk og fransk.

Fremlæggelsen af hele dette stof gør allerede afhandlingen til en yderst nyttig håndbog, der, på grund af den klare systematiske opstilling er meget let at bruge. Værdien fremhæves yderligere ved den skarpsindige kritik, hvormed forfatteren refererer tidligere forskeres teorier og vurderer deres materiale, samt ved den overordentlige omhu, hvormed alle disse eksempler fremføres. Der findes så at sige ingen fejl, hverken i citeringen eller i fortolkningen. Kun enkelte undtagelser kan nævnes: Latinske *sunt qui*-sætninger kaldes ved en lapsus for parentetiske (p. 188). *Che k'ele dist* (p. 234) er vel snarere *ce que* end *que que*. Der tages forbehold over for hørte eksempler med indikativ efter sindstemningsudtryk på fransk (p. 536), hvad

der næppe er nødvendigt, da konjunktiv vist aldrig er trængt ind i vulgært fransk i denne konstruktion. Det siges, at præpositionen *com* ikke forbindes med en sætning på portugisisk (p. 605), men man finder dog *fazer com que* ved siden af *fazer que*. Det moderne vegliotiske, der omtales (p. 658), er ikke dalmatisk, men norditaliensk dialekt.

Afhandlingens omfang kunne have været nedskåret på to måder. For det første ved i flere tilfælde, end det er gjort, at renoncere på beskrivelsen af de ikke-litterære romanske sprog, hvis morfologi man nok kan finde oplysninger om, men hvis syntaks er så utilstrækkeligt beskrevet, at man gang på gang må bygge på meget få eksempler, hvad der ikke er forsvarligt: sardinsk, dalmatisk, syditaliensk, norditaliensk, friulisk, rætoromansk, gasconsk. F. eks. hænger et ræsonnement om fri modus efter syditalienske konjunktioner *che* og *ca* i et enkelt, flere steder gentaget, eksempel (p. 330, 334, 365). For det andet ved at indskrænke eksemplificeringen af de konjunktiv-anvendelser, der findes i alle sprogene, for til gengæld at kunne gøre så meget mere ud af sprogsammenligningen, der i nogen grad drukner i sprogbeskrivelsen.

Sprogsammenligningen hæmmes desuden af en mindre heldig opstilling af stoffet. Alle relativsætninger gennemgås under ét for hvert sprog ad gangen i stedet for at studere modus efter superlativ i de forskellige sprog i ét afsnit. *quod sciam*'s fortsættelse i de romanske sprog i et andet afsnit, etc. På samme måde burde kapitlet objektsætninger havde været delt op efter styrende verber: viljesverber, beslutningsverber, frygtsverber, følelsesverber, meningsverber, og først inden for hvert af disse afsnit skulle de enkelte sprog gennemgås. Det ville have givet et meget klarere billede af lighederne og forskellene mellem de romanske sprog.

Afhandlingen fører frem til en række højst værdifulde resultater: nægtelsens betydning for modus i indirekte spørgesætninger i italiensk (p. 140), en original fortolkning af de indirekte spørgesætninger i rumænsk (p. 175-77), påvisning af at konjunktiv er altdominerende efter ægte superlativ i fransk, men ikke efter *premier* o. l. (p. 270 ff), begrundelse for modusskiftet efter *quiconque* (p. 283), forklaring på bortfaldet af præsens konjunktiv i syditaliensk (p. 356), påvisning af forskel i modusbrugen efter oldfransk *cuidier* og *penser* (p. 431), argumentation for *a ce que*'s neutralitet over for modus (p. 589), en

liste, som kunne forlænges, og som vidner om, at man her står over for en afhandling af helt ekstraordinær kvalitet.

Ikke desto mindre må det siges, at hovedvægten ligger på det deskriptive, og at forfatteren kun i ringe grad vover sig ud i at diskutere årsager til konstruktionsforandringer. Det sker dog i to tilfælde med hensyn til fransk. For det første sættes gennembruddet af konjunktiv efter superlativ omkring 1200 (en dato, man ikke rigtig forstår, da Chrétien de Troyes bruger konjunktiv) uklart i forbindelse med det samtidige gennembrud for indikativ i indirekte spørgesætninger. Her havde det været rimeligere at se et udgangspunkt i det udmærket omtalte faktum, at *si*-spørgesætninger, i modsætning til de andre romanske sprog, har haft indikativ i fransk fra ældste tid, hvilket igen kan hænge sammen med modus i *si*-betingelsessætninger, der også opfører sig anderledes på fransk end i de andre romanske sprog. For det andet sættes konjunktivbrugen efter følelsesudtryk, der slår igennem 1500–1700, i forbindelse med den samtidige gennemførelse af indikativ efter trosverber, hvad der modbevises af, at man i italiensk og spansk har konjunktiv efter følelsesudtryk og ikke des mindre også konjunktiv efter trosverber. I den forbindelse savnes oplysninger om modus efter følelsesudtryk i olditaliensk og oldspansk.

Og i en række tilfælde rejses forklaringsproblemet slet ikke: *Que*-sætningers opståen (p. 316 ff) kunne være sat i forbindelse med den almindelige analytiske tendens i de romanske sprog. Årsagen til *quod*'s erstatning med *que* (p. 328) diskuteres ikke, men kunne være sat i forbindelse med *cum*'s skæbne. Der søges ingen forklaring på konjunktiv i tidsbisætninger til hovedsætninger i fremtid i spansk (p. 684–85), hvilket det ville være muligt at sætte i forbindelse med eksistensen af en futurum konjunktiv, der fortsætter den latinske futurum exactum.

Til trods for sådanne indvendinger må det slås fast, at denne afhandling er et fremragende stykke arbejde, der vidner om en kritisk begavelse af rang og om allerede modne forskerevner. Vi indstiller uden betænkningen afhandlingen til universitetets guldmedalje.

POUL HØYBYE

HOLGER STEN

KNUD TOGEBY

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. mag. *Gerhard Boysen*.

DEN ENGELSK-FILOLOGISKE AFHANDLING

Som besvarelse af universitetets prisopgave i engelsk: »Adverbiets stilling i sætningskæden på moderne engelsk«, er indkommet en afhandling mærket »Tine«.

Afhandlingen er på 21 maskinskrevne kvartsider.

Side 1 anfører forfatteren nogle definatoriske betragtninger vedrørende nogle af de i titlen forekommende ord.

Side 2 opstilles de begreber forfatteren vil anvende i sin analyse.

Side 3–20 gennemgår forfatteren adverbierne opdelt efter hvilke ordtyper de bestemmer.

Side 3–4: adverbier bestemmende adjektiver og adjektiviske participier.

Side 5: adverbier bestemmende talrod, adjektiviske præpositionsled og adverbier.

Side 6–8: adverbier bestemmende sætninger.

Side 8–14: adverbier bestemmende verber.

Side 15–20: særlige typer adverbier.

Side 21: afsluttende bemærkninger.

De begreber forfatteren opstiller side 2 er af fundamental betydning for bedømmelsen af afhandlingen.

Begreberne er *B* og *I–U*. At et adverbium indeholder elementet *B* vil sige at det beskriver – grammatisk og/eller logisk – det ord det knytter sig til eller bestemmer. At et adverbium indeholder elementet *I–U* vil sige at det indskrænker eller udvider – grammatisk og ofte også logisk – det ord det knytter sig til eller bestemmer.

Eksampler på *B*: *as he walks slowly along the pavement / when an arguer argues dispassionately*.

Eksampler på *I–U*: *she was to Hugh a totally mysterious little girl* (udvidende) / *a possibly true if uncomplimentary statement* (indskrænkende).

Forfatterens begrebspar er uklart, bl. a. i den forstand at man, i modsætning til forfatteren, ofte synes at et adverbium lige så godt kan siges at indeholde elementet *B* som elementet *I–U*, og omvendt. Iøvrigt forekommer modsætningen *indskrænkende/udvidende* irrelevant. Videre er det ikke altid klart hvad der menes med grammatisk bestemmelse i modsætning til logisk bestemmelse.

Delvis som følge heraf er forfatterens tolkning af de af ham anførte

eksempler ofte særdeles vilkårlig, og hans analyser synes i deres helhed ikke at føre til noget resultat. Forfatteren synes selv at indse det umulige i at gennemføre analysen ved hjælp af de begreber han opstiller, idet han på de sidste 5 sider opgiver dem som grundlag for beskrivelsen af de der behandlede adverbier.

Det vil fremgå af ovenstående at vi ikke mener at kunne indstille afhandlingen til nogen belønning. Vi ønsker dog at fremhæve at forfatteren på flere punkter viser god grammatisk indsigt og at afhandlingens korthed mere skyldes stræben efter systematisk simpelhed end manglende behandling af vigtige sider af emnet.

KNUD SCHIBSBYE

HOLGER STEEN SØRENSEN

DEN FYSISK-KEMISKE AFHANDLING

Som besvarelse af Universitetets prisopgave i fysisk kemi for 1965: »Der ønskes en kritisk vurdering af det sidste tiårs teorier for kemiske reaktioner af typen $A + BC \rightarrow AB + C$, hvor A, B og C er atomer eller molekylfragmenter. Beregninger for en eller flere gasreaktioner ønskes ført så langt, at de kan sammenlignes med eksisterende eksperimentelle data« er indkommet en besvarelse under mærket ABC. Afhandlingens egentlige tekst er på 93 maskinskrevne sider i format A4, hvortil kommer en kort indledning og en litteraturliste på 67 numre.

Afhandlingen er delt i 5 kapitler, hvoraf det første beskæftiger sig med semiempiriske metoder til beregning af potentialflader. Forfatteren giver her en kort udledning af Londons udtryk for et treatomigt system og redegør derefter mere i detaljer for Ellisons »Diatomics in Molecules« metode. Denne metode anvendes derefter til at beregne potentialfladerne for alle treatomige kombinationer af H, Cl og Br som indeholder mindst eet H. Kapitlet slutter med en oversigt over de antagelser man gør i DIM beregningen og en mere korrekt behandling skitseres. Den opgives dog igen med den begrundelse, at den kræver et mere detaljeret kendskab til de toatomige molekylers intramolekylære potential end man har for øjeblikket.

Kapitel II omhandler Transitions State teorien. Som rimeligt er, da der i opgaven er spurgt om det sidste tiårs bidrag til emnet, forudsættes den oprindelige teori bekendt, og kun nyere modifikationer

diskuteres, stort set kun Bishop og Laidlers arbejde fra 1965. Ved hjælp af de i Kapitel I beregnede potentialflader beregnes nu hastighedskonstanterne for reaktionerne $H + H_2$, $Cl + H_2$, $H + HCl$, $H + Cl_2$, $Br + H_2$, $H + HBr$ og $Cl + HCl$, og resultaterne sammenlignes med eksperimenter, hvor disse findes og med lignende beregninger udført af andre forfattere. I det store og hele må man sige, at denne række beregninger giver meget tilfredsstillende resultater. For $H + H_2$ giver teorien en hastighedskonstant på $2.1 \cdot 10^9$ l/molsek, medens eksperimenter giver $2.2 \cdot 10^9$ l/molsek, og for $H + HCl$, og $Br + H_2$ er de teoretiske værdier ca. halvt så store som de eksperimentelle. Beregningerne er i nøjagtighed sammenlignelige med andre beregninger fra de senere år (Sato 1955, Johnston og Parr 1963), men da de her rapporterede beregninger ikke benytter eksperimentelt bestemte aktiveringsenergier er de at foretrække for de andre.

I Kapitel III diskuteres de mulige korrektioner man kan indføre i transition state teorien. De to effekter man især kan vende opmærksomheden mod er tunneleffekten og konsekvenserne af den utilstrækkelige separation mellem reaktionskoordinaten og de andre koordinater. Korrektioner for manglende ligevægt kan derimod næppe indføres i denne teori, som forfatteren også nævner. Som grundlag for en vurdering af tunneleffektens betydning benyttes en metode udviklet af Johnston og Rapp og konsekvenserne af den utilstrækkelige separation diskuteres på grundlag af Jepsen og Hirschfelders arbejde fra 1959. I forbindelse med tunneleffekten nævnes Mortensen og Pitzers arbejde fra 1962, som synes at vise, at ikke-lineære stød kan have større betydning end hidtil antaget. Marcus' korrektion fra 1964 til disse betragtninger, som forfatteren også nævner, viser imidlertid at dette næppe er tilfældet, idet een- og todimensionale beregninger ikke kan sammenlignes direkte. I det store og hele må man sige, at dette kapitel kun er refererende, men at det medtager de væsentlige arbejder.

De sidste to kapitler omfatter kollisionsteorier for kemiske reaktioner. I Kapitel IV udledes et udtryk for hastighedskonstanten på basis af Eliason og Hirschfelders generaliserede Boltzmannligning. Den indre tilstand af molekylerne behandles kvantemekanisk, medens tyngdepunktsbevægelsen behandles klassisk. Denne metode går tilbage til Wang Chang og Uhlenbeck (1951), som opstillede en teori for transportfænomener i polyatomige gasser. Som vist af Waldmann

behandler teorien ikke stød mellem molekyler i udartede tilstande korrekt, og dette kan give anledning til vanskeligheder, når man beregner transportegenskaber. Da man ved normal kemisk kinetik ikke er interesseret i at specificere f. eks. rotationstilstanden af molekylerne argumenterer forfatteren at den ovennævnte mangel ved teorien næppe får konsekvenser her, og vi er tilbøjelig til at give ham ret, selv om en mere detaljeret undersøgelse af dette punkt måske nok kunne være ønskelig.

I sidste kapitel behandles Lights teori for udvekslingsreaktioner, og teorien benyttes til at beregne, hvorledes HCl dannet ved $\text{H} + \text{Cl}_2 \rightarrow \text{HCl} + \text{Cl}$ fordeler sig på vibrationstilstandene. Lights teori giver meget høj population af de højere vibrationstilstande og kun lidt højere population af de laveste tilstande. Eksperimenter giver imidlertid en væsentlig hurtigere aftagende fordeling. Dette kan skyldes, at Lights teori forudsætter, at reaktionskomplekset har en lang levetid, hvad der også er i modstrid med Herschbachs molekylstråleforsøg.

Til slut udføres en beregning af fordelingen på vibrationstilstande ved at beregne overgangssandsynligheder ud fra »distorted wave« metoden og integration af disse over en Boltzmannfordeling. Denne indrømmet tilnærmede beregning viser, at selv for en reaktion som $\text{Cl} + \text{HBr} \rightarrow \text{HCl} + \text{Br}$, som har en kendelig aktiveringsenergi, er det overvejende sandsynligt, at HCl dannes i vibrationsgrundtilstanden. Dette passer udmærket med Polanyis målinger på $\text{H} + \text{Cl}_2$ og er i modstrid med, hvad man får for reaktioner som $\text{K} + \text{RCl} \rightarrow \text{KCl} + \text{R}$, der blev undersøgt af Herschbach med molekylstråleteknik. Forfatteren nævner dette forhold, men kommenterer det ikke i højere grad. Dette skal dog ikke lægges ham til last, da forholdene endnu synes temmelig uopklarede.

Sammenfattende vil vi sige, at forfatteren har besvaret den stillede opgave på en overordentlig tilfredsstillende måde. Afhandlingen beskæftiger sig ikke med alle de sidste ti års teorier for kemisk kinetik, men med et fornuftigt udvalg deraf, og de teorier der nævnes tages der kritisk stilling til som ønsket af opgavestillerne. De udførte originale beregninger sætter ind på to væsentlige punkter, nemlig: 1. Hvor stor bærekraft har transition state teorien og 2. Hvilke oplysninger kan kollisionsteorien give om den let målelige fordeling på vibrationstilstande, og på begge punkter giver de væsentlige, nye

bidrag til disse spørgsmåls opklaring. Vi tager derfor ikke i betænkning at anbefale, at den belønnes med Københavns Universitets guldmedalje.

C. J. BALLHAUSEN

THOR A. BAK

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være lic. techn. *Carl Nyeland*.

DEN BOTANISKE AFHANDLING (1964)

Som besvarelse af Københavns Universitets prisopgave for 1964 i botanik: »Der ønskes en undersøgelse over de faktorer, der har betydning for pollenspiring in vitro, med særligt henblik på stoffer, der optages fra og (eller) udskilles i spiringsmediet«, er der den 14. jan. 1966 indkommet en besvarelse under mærket: PINUS.

Besvarelsen er på 136 maskinskrevne sider (A4) inkl. 11 figurer og 17 sider litteraturfortegnelse med 290 titler, heraf 198 fra 1950 og senere.

Indledningen s. 4–63 er en stort set tilfredsstillende oversigt over støvkornerenes biokemi og fysiologi. Den eneste nyere samlede fremstilling herom er afhandlinger fra et symposium afholdt i 1963 og udgivet 1964 af H. F. LINSKENS; de enkelte afhandlinger fra Linskens bog er citeret og forf. har sammenarbejdet dem tillige med senere afhandlinger til et hele. (Af den nyeste litteratur savnes DICKINSON, *Nature* 150, p. 1818. 1965 om respiration under pollenslangens vækst, men afhandlingen er først udkommet kort før afleveringen. *La Rue* citeret s. 58 findes ikke i litteraturfortegnelsen, som iøvrigt kun har få skrivefejl. *Pfeffer's* plantefysiologi burde have været citeret i original og ikke i oversættelse). Enkeltheder i anatomen er ikke medtaget og ligger også udenfor opgavens emne, men der citeres dog s. 22 de vigtige arbejder af *Maheswari*, *Bopp-Hassenkamp* og *Sassen* hvori vises, at det i pollenkorn ikke drejer sig om generative kerner og sædkerner, men i begge tilfælde om celler med mitochondrier, propalstider o. a. ekstranucleære organeller. Der kan rettes den indvending mod oversigten, at den flere steder mangler eksempler; således s. 10, hvor det nævnes at visse pollenarter (hvilke?) kun spirer efter tilsætning af aminosyrer og ligeledes s. 10 at enkelte pollenarter (hvilke?) spirer bedre ved tilsætning af hormoner. –

Indledningen indeholder s. 58 en oversigt over de 4 grupper, hvori forf. deler støvkornene ud fra deres spiringsfysiologi; den ene af disse grupper, den som forf. navnlig har bearbejdet, er opstillet af forf. som gruppe 4: Pollen, der kun spirer på fast eller flydende substrat. Hertil hører pollen af *Freesia* og *Matthiola*. Disse eksempler og ligeledes eksempler på pollenarter i de øvrige grupper, savnes s. 58 og meddeles først s. 66–67. Gruppebetegnelserne burde have været anvendt i den eksperimentelle del sammen med overskrifterne over de enkelte afsnit (således *Freesia*, gruppe 4, s. 67; *Impatiens*, gruppe 2, s. 77; *Matthiola*, gruppe 4, s. 82 – burde vel være skrevet i tilknytning til *Freesia* –; *Ornithogalum*, gruppe 3, s. 88 og endelig *Pinus*, gruppe 1, s. 97). – Indledningen slutter med definitioner på måling af pollenspiring *in vitro*, et afsnit, der kunne have dannet en naturlig indledning til den eksperimentelle del. Man kan have sin tvivl om rigtigheden af definitionen s. 59: »I en definition af pollenspiring må derfor ihvertfald indgå dette, at evnen til at befrugte skal være bevaret for den anvendte pollenportion«. For en praktiker er det ganske vist naturligt at stille krav om, at spiringsdygtigt pollen også er befrugtningsdygtigt, men fysiologisk er kravet om at medtage befrugtningsdygtighed i definitionen på spiring næppe holdbart.

Iøvrigt kunne indledningen s. 4–63 ved indsætning af navne på de forskellige pollenarter og i det hele en lidt udvidet litteraturbehandling meget vel udgives som en håndbog i pollens biokemi og fysiologi, som tiltrængt supplement til håndbøger i pollen-morfologi og pollen-analyse (*Erdtman*: Introduction to palynology 1963, *Fægri & Iversen*: Textbook of pollen analysis 1964).

Sproget i afhandlingen er let læseligt, hist og her lidt slangagtigt i udtrykkene f. eks. s. 13: »spirer man pollen i vandige medier«. To udtryk burde have været præsenterede i en fodnote i indledningen. Det ene: *Pollenslange* (svensk) i stedet for støvrør eller pollenrør; formentlig vil den svenske betegnelse, her for første gang brugt på dansk, slå ordene »støvrør eller pollenrør« ud. Det andet: Spiring *in vivo* (s. 8 »den pollenslange, der dannes *in vivo*«, s. 2, s. 15, s. 60, s. 118 o. fl. st.: »spiring *in vivo*«). Det burde i fodnote have været meddelt, at spiring *in vivo* – dette ved første betragtning noget ejendommelige udtryk – af pollen-fysiologer bruges om spiring på stigma, spiring på naturligt substrat.

Afhandlingens tyngdepunkt er forfatterens egne undersøgelser s.

64–117. Enkelte bemærkninger om egne forsøg, således den fortrinlige begrundelse s. 34 for at tørre over P_2O_5 (hvorved bl. a. Maillard-processer undgås), findes i litteraturgennemgangen, men burde have været gentaget under egne forsøg s. 64 ff. – Som dækglas i Böttcher-kammer (s. 68) bør ved sådanne forsøg anvendes Jena- eller kvartsglas, nævnt s. 70.

Særliges interessante og også praktisk vigtige resultater om holdbarhed og spiring hos pollen af *Freesia* findes i det tungtvejende afsnit s. 67–76. Forf. fremhæver – beskedent – sin meget vigtige opdagelse af, at 50 % gummi arabicum er et fortrinligt spiremedium for *Freesia*-pollen og at den såkaldte populationseffekt, d.v.s. at pollen kun eller væsentlig bedre spirer, når der samtidig ligger mange pollen tæt sammen (s. 70 ff), skyldes at pollenkornene udskiller Ca, også kontrolleret flammefotometrisk (s. 75). At populationseffekten hovedsagelig eller udelukkende skyldes udskillelse af Ca er dog allerede for andre arter af pollen vist omkring 1963 (se s. 89). S. 76 nederst (sml. fig. s. 77) omtales unormale, forgrenede pollenslanger. Det fremgår ikke, om sådanne forgrenede pollenslanger har været bemærket af andre, og ikke om der i en tregrenet pollenslange findes vegetativ kerne i den ene gren og en sædcelle i hver af de andre to.

S. 81 og s. 97 vises det for henholdsvis *Impatiens* (gruppe 2) og *Ornithogalum* (gruppe 3) at pollenslangerne udskiller carbohydase; det har ikke tidligere været bemærket, at pollenslanger kan udskille enzymer.

En særlig grundig undersøgelse har forfatteren underkastet pollen af *Pinus mugo*, bjergfyr, den eneste pollenart som forf. har kunnet fremskaffe i store mængder. Pollen af *Pinus* hører til forfatterens gruppe 1, d.v.s. pollen, som kun behøver vand for at kunne spire. Forfatterens egne forsøg med disse pollen er beskrevet s. 101–117. Bl. a. er respirationen i forskellige spiringsfaser undersøgt med Warburgapparat. Det vises, at pollenslangen kan danne stivelse af optaget glucose, fructose og galactose, samt af disakkariderne saccharose, lactose og cellobiose samt tetrasakkaridet stachyose, som dog hemmer spiringen (tabel s. 108). I dette afsnit vises det også ved hjælp af ^{32}P , at spirende pollen kan optage P (s. 110); forskellige metalioners indflydelse på respirationen og pollenslangens vækst ses i tabel s. 111. Andre vigtige forsøg viser, at pollenslangerne $\div$ Ca udskiller protein (s. 113) og s. 114–115 gøres der rede for påvisning

af sukkerarter og nucleinsyrer i pollen. I spiret pollen af *Pinus mugo* kunne der påvises både UMP, UDP, UDPG, AMP og ADP.

Afhandlingen slutter med et resumé (kaldet afslutning) på kun 1 side, alt for lidt. Der er fundet mere nyt end til 1 side resumé.

Afhandlingen viser, at forfatteren forstår at organisere en forsøgsrække og har eksperimentelle evner. Problemet populationseffekten ved pollenspiring, synes med sikkerhed løst, og forfatterens forsøg over de mærkelige spiringsbetingelser hos støvkorn af *Freesia* og *Matthiola* har både praktisk og teoretisk betydning.

I fremstillingen er der hist og her uklarheder, men de eksperimentelle resultater er så betydelige, at vi mener det fuldt berettiget at indstille opgaven til at belønnes med Københavns Universitets guldmedalje.

D. MÜLLER

HANS H. USSING

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være cand. pharm. *Per Nygaard*.

DEN GEOGRAFISKE AFHANDLING (1964)

Som besvarelse af prisopgaven i geografi for året 1964: »En på kartering baseret detaljeret fremstilling af et dansk landskabsområdes relief og/eller landudnyttelsesmønstre udformet med henblik på anvendelse ved egnsplanlægning« er indleveret en afhandling med titlen: »Geografiske studier på Samsø« under mærket »Samos Baltica«. Afhandlingens tekst fylder 151 maskinskrevne sider, hvortil kommer 6 indledende sider bl. a. med forord, samt en litteraturfortegnelse på 4 sider. Herudover medfølger 14 kort og 29 figurer samt et album med 126 fotografier. Undertegnede professorer i geografi kan som bedømmelse af prisopgaven udtale følgende:

Det undersøgte område er: Nord- og Midsamsø samt specielt Stavns Fjord med holme og øer. Denne egn er gjort til genstand for såvel morfogenetiske som landbrugsgeografiske studier. Efter en kort indledning gives en oversigt over topografisk-kartografiske fremstillinger af Samsø. Denne følges umiddelbart af en omtale af forfatterens egne karteringer 1964–65, disses art, deres grundlag og udførelse.

Reliefkarteringen har i det væsentlige været begrænset til områder beliggende mellem + 1,5 og ÷ 2,0 m. Stavns Fjord regionen har netop

sine største områder liggende inden for dette nulpunktsinterval, hvorfor pålidelige og recente opmålinger har stor værdi. Forfatteren har derfor fremstillet kurvekort med en ækvidistance på 10 cm over udvalgte dele af kystnære flak, og på de tilgrænsende dele af det marine forland er der udført linienivellementer. Der er optegnet tværprofiler af en lang række render af stærkt varierende størrelse og form, og endelig er der opmålt en del profiler af flakkets lavere liggende dele.

Land-use karteringen har omfattet hele Midt- og Nordsamsø med undtagelse af Nordby Hede.

Karteringerne er baseret på Geodætisk Instituts målebordsblade, rettet 1922, og den begrundelse, der gives herfor, viser forfatterens indsigt i kartografiske problemstillinger.

Ved reliefkarteringerne er anvendt såvel nivellement ved lavvande som lodning ved højvande. I de dybeste render er udført lodninger ved hjælp af ekkolod, hvis anvendelighed er begrænset til vanddybder over 70 cm.

Land-use karteringen er gennemført på luftbilleder i målestokken 1:10.000 med målfast transparent.

Det følgende kapitel vedrørende relieffet omfatter dels en beskrivelse, dels en fremstilling af genesen, idet forfatteren inkluderer omtalen af de reliefskabende kræfter i omtalen af reliefgenesen. En tredeling af fremgangsmåden efter deskriptivt-morfometriske, forklarende-morfogenetiske og procesbeskrivende-morfodynamiske synspunkter ville her have været at foretrække.

Reliefbeskrivelse. Landoverfladens former er samlet på kort 1. Ved anvendelse af 4 forskellige farver ved kurvetegningen er der søgt givet et klart overblik over de absolutte højder. Kort 2 viser havbundens relief ned til $\div 10$ m niveauet og er en forstørrelse af søkortet, i betydeligt omfang suppleret på grundlag af forfatterens opmålinger. Ved hjælp af planimetrering er der fremstillet hypsografiske kurver over 5 regioner, der giver grundlag for en inddeling i mindre regioner med fastsættelse af grænselinens højdebeliggenhed ud fra gradientændringer i de hypsografiske kurver.

Reliefgenesen. Dette afsnit er besvarelsens tyngdepunkt, ikke mindst behandlingen af de reliefskabende kræfter, hvor det centrale skal findes under omtalen af de marine kræfter. Tidevandsforholdene tages specielt op til behandling med en indledende oversigt over

tidevandet i de indre danske farvande, en kritisk gennemgang af de oplysninger, der kan hentes i »Den danske Lods« og »Den danske Havnelods«. Tidevandssvingningerne behandles ud fra havnetider og middelspringflodshøjder, og tidevandsstrømmene beskrives således, at det står helt klart, at det østdanske tidevand mange steder er en faktor, som har reel betydning. Stavns Fjords tidevand er undersøgt gennem vandstands- og strømningmålinger. Vandstandsmålingerne er foretaget ved hjælp af en selvregistrerende vandstandsmåler opstillet i Langør Havn. Der er foretaget en bearbejdelse af måleresultaterne i en periode på 33 uger (20/3–9/6 og 16/6–13/10 1965).

Der er endvidere foretaget undersøgelse af tidevandssvingningernes niveau i relation til vindforholdene. Strømmålinger er udført ved hjælp af propelstrømmålere i Hjortholmsrenden ud for Langør Havn, i Rønsegab samt i forskellige render og i farvandene inden for Sværm. Også disse målinger bringer megen ny viden. Havnetiden for Langør er i april 1965 blevet beregnet til 10 t. 45 min. Der er endvidere fremstillet tidevandstabeller for såvel 1964 som 1965. Sidstnævnte er blevet solgt gennem en annonce i det lokale blad, hvilket viser den lokale interesse for spørgsmålet. Blandt de interesserede fandtes færgeselskabet Mårup-Hov, fiskerne i Langør og et stort antal lystfiskere. I marts 1965 er forholdet tidevand og is studeret.

Det følgende afsnit er kaldt »de genetiske landskabsklasser«, og her berøres de øvrige kræfter. Det glaciële landskab behandles traditionelt på 7 sider, det fluviale landskab på $1\frac{1}{2}$ side og det æoliske landskab på 3 sider, mens det marine landskab, som forfatteren kender, kan vurdere og har indsamlet materiale til belysning af, behandles på 64 sider.

De atlantiske reliefmønstre. – Abrasionsflader. Der gives en udtømmende og god behandling af abrasionsfladerne, deres niveauer og udstrækning.

Renderne. Den største rende i Stavns Fjord er Hjortholmsrenden med en længde af 6 km og en maximal dybde på over 8 m. Forfatteren antager, at denne rende nok er anlagt som et vandløb i fastlandstiden, men at dens størrelse må forklares på anden måde. Med dette formål for øje har han udført en række detailmålinger af Hjortholmsrendens øvre del, som har umiskendelig lighed med den øvre del af en tidevandsrende. Længde- og tværprofiler afslører en detailrigdom i bundrelief, der kræver nærmere undersøgelser.

Strandvolde. Her behandles bl. a. Besser Rev. *Strandvoldssletter.* Nordby Hede udgøres for størstedelen af en strandvoldsslette, bestående af indtil 14 parallelle strandvolde med højder på 3–4,5 SNN. Egentlige strandvolde findes kun i ringe tal i den nordvestlige del af det marine område.

Litorinaflader uden strandvoldsstruktur træffes i betydelig udstrækning både nord og syd for Nordby Hede.

De recente reliefmønstre. Erosionsprægede, åbne kyster. Mens det er vanskeligt at påvise stejlkysternes tilbagerykning kartografisk med tilstrækkelig stor sikkerhed, lader det sig let gøre med fladkysterne, idet kystlinieændringerne her er større. Som eksempel tages Mårup Vestermade, hvor det er brugbart landbrugsland, der angribes. Forfatterens undersøgelser illustrerer den aktuelle tilbagerykning. Eksemplet viser bivirkningen ved bygning af Mårup Havn, udbygget i slutningen af 1880'erne med en udvidelse foretaget i 1927. Erosionsforløbet er fulgt under SV- og NV-storme med interessante konstatninger af lav vandstand samtidig med de store vindstyrker fra SV, mens NV-storme i Vestermaden giver små vindstyrker på grund af lævirkning, men høj vandstand; kombinationen høj vandstand og kuling fra SV kan dog forekomme. Iagttagelsesmaterialet er ikke stort nok til at besvare, hvilken af de to situationer der betyder mest for erosionen, men klarlæggelsen af denne problemstilling er vel-demonstreret og viser forfatterens beherskelse af disse problemkomplekser. En nærmere undersøgelse af Mårup Vestermade er af flere grunde ønskelig, men måleperioder af længere varighed er en forudsætning. Ved kraftige cyklonpassager drives vandet så effektivt ud af den indledende sydøstlige kuling, at det har svært ved at nå tilbage, inden vinden er nået helt om i NV. Et af perspektiverne er vurderingen af vindvirkeresultantens anvendelighed ved bedømmelsen af kystudviklingen dette sted. Brugen udelukkes alene af den grund, at vindvirkeresultanten indeholder en række pålandsvinde, som ikke påvirker forlandskanten, og selv om det via vandstands-målinger er muligt at udelukke sådanne vinde, er det vanskeligt at afgøre, med hvilken vægt den enkelte virksomme pålandsvind skal indgå i vindvirkeresultanten, idet forudsætningen, at vinden virker i forhold til sin styrke, ikke er opfyldt, når det drejer sig om de vindfremkaldte bølgers erosionsevne. Endvidere er det som følge af bølgefronternes drejning omkring Asmindør Hage vanskeligt at af-

gøre, hvilke fra landsvinde der skal indgå i vindvirkeresultanten og med hvilken vægt.

Åbne kyster med akkumulation. Der gives en kartografisk fremstilling af Lilleøre-systemets udvikling fra 1787 (Videnskabernes Selskabs originalkort) til i dag, fulgt gennem registreringer 1802, 1863, 1890, 1922, 1933, 1945, 1961 og 1965. Det fremgår klart, at to forskellige landdannende processer har været virksomme: krumoddevækst og tilgroning af lavningerne mellem de enkelte krumodder. Der konstateres ret betydeligt opsving i krumoddedannelsen efter 1933, der må skyldes ændringer i naturforholdene, og forfatteren peger på den betydning, som ålegræssets næsten totale udryddelse ved sygdomsangreb har haft for erosion på flakkene, og hvad dermed følger af ændringer.

Hovedårsager til akkumulation og erosion i Stavns Fjord er vandstandssvingninger, og forfatteren omtaler først, hvorledes svingningerne ytrer sig rent landskabeligt: ved forekomst af vader, efterfulgt af konkrete eksempler på akkumulation og erosion.

Forlandsdannelser. Stavns Fjord er omgivet af bræmmer af marint forland, dels fra litorinatid og dels recente. Aldersfølgen er dog vanskelig at klarlægge, og forfatteren benytter sig af niveauforholdene, idet de nuværende vandstandsforhold modsvarer en opbygning til kote +40–+60 cm SNN. Under en diskussion af niveauforholdene i Besser Made tages der ikke hensyn til eventuelle sætninger efter inddæmningen. Sedimentationshusholdningen i Stavns Fjord-området ville det i høj grad være morsomt at få nærmere belyst, såvel som typeanalyser af sedimenterne der opbygger de enkelte morfologiske elementer.

Erosionsrender træffes mange steder i Stavns Fjord, og forfatteren beskriver f. eks. detailrelieffet ved indløbene til Lillehavet, et i naturen løbende eksperimentalfelt, som forfatteren har fået meget ud af at studere.

Kapitel IV omhandler *landudnyttelsen*, og forfatteren inddeler denne omtale i fire underafsnit: landudnyttelsens forudsætninger, den ældre, den nutidige og den fremtidige landudnyttelse. Kapitlet omfatter 29 sider og er vedlagt en serie kortplaner over jordbundsforhold, ejendomsforhold og nutidig anvendelse. Herved er opgavens 2. hovedafsnit tilgodeset, ligesom der hermed er skabt grundlag for evt. at kunne anvende materialet ved egnsplanlægning.

Det fysiske miljø på Nord- og Midtsamsø har allerede været genstand for indgående behandling specielt vedrørende terræn og i mindre omfang vedrørende jordbund og klima. De nutidige ejendomsforhold er indtegnet på kort 1:10.000 på grundlag af oplysninger fra tingbøgerne. Ved udskiftningen blev fællesskabets indviklede jordfordelingsmønster afløst af et overmåde enkelt system. Uopdelte områder fandtes på Nordby Hede, i Nordsamsøs vestlige bakkeland og i madeområderne og lyngarealerne omkring Stavns Fjord. Disse græsningsarealer blev siden opdelt i lodder. Virkelig gang i udflytningen kom der først i 1860-erne, da livfæstet blev afløst af arvefæste. Overgangen til selveje fandt sted i begyndelsen af 1900-tallet. Denne ændring i ejendomsforholdene viste sig at få stor betydning for jordfordelingsmønstret, som nu atter bliver kompliceret. Foruden de private handler har udstykningen af præstegårdsjordene også virket i retning af forøget komplicering, der i nyeste tid er accentueret af sommerhusudstyknin­gerne. Løjnefaldende store arealer ejes af folk med bosted uden for Samsø.

Den nutidige landudnyttelse er registreret på 4 kortplaner efter feltkarteringer. Omtalen opdeles i: uudnyttede, extensivt udnyttede og intensivt udnyttede arealer. De intensivt udnyttede landbrugsarealer, karakteriseret ved rotation, grupperer sig i en række mere eller mindre veldefinerede felter. Kort 10–13 giver en meget detaljeret fremstilling af afgrødernes udbredelse inden for de enkelte felter. Kartoffelmarker findes spredt ud over hele området, men fordelingen er ikke jævn. Koncentration af kartoffelarealerne nær bebyggelsen er velbegrundet – ønsket om den nemmeste og hurtigste optagning og bortkørsel af tidlige kartofler. Blandt grøntsager ses asparges at indtage langt de største arealer. Tre områder er i særlig grad præget af aspargesavl: feltet umiddelbart vest for Nordby, Langdalen og den vestlige del af plateauet mellem Græsløkkerenden og Sørenden. Omtalen afsluttes med græsarealer i omdrift og mejeribrugets problemer. Der sluttes med en morsom omtale af sammenhængen mellem landudnyttelse og relief.

Den fremtidige landudnyttelse vil blive præget af en stadig formindskelse af landbrugsarealet. Under omtalen af dette forhold diskuteres sommerhusproblemet samt fordelingen af afgrøder på de arealer, der vedbliver at være intensivt udnyttet.

Ved inddragelse af Nord-Samsøs glaciallandskaber i undersøgelse-

sen har forfatteren gjort opgaven større end nødvendigt, hvorfor det ikke skal lægges ham til last, at behandlingen af dette tema såvel med hensyn til morfologien som til udnyttelsesmønstrene er mindre dybtgående.

Som konklusion må det fastslås, at forfatteren har vist færdighed i at anvende en række forskellige metoder og som resultat heraf har udtegnet kort, velegnede som basismateriale for regional-planlægning. Han har endvidere gennemført et stort antal originale opmålinger og registreringer, hvorved ny viden er fremskaffet især med hensyn til det marint prægede områdes dynamik. Besvarelsen heraf er så grundig og fyldestgørende, at vi ikke tager i betænkning at indstille, at der tilkendes forfatteren guldmedalje.

VIGGO HANSEN

AXEL SCHOU

N. KINGO JACOBSEN

Ved navnekuvertens åbning viste forfatteren sig at være stud. scient. *Erik Rasmussen*.

UNIVERSITETETS PRISSPØRGSMÅL FOR ÅRET 1967

1. TEOLOGI A

Der ønskes en kritisk fremstilling af den nyere debat om kirketanken i det Ny testamente fra O. Linton, *Das Problem der Urkirche in der neueren Forschung* (1932) indtil det andet Vatikan-koncil *Constitutio dogmatica de ecclesia* af d. 21. nov. 1964.

2. TEOLOGI B

En vurderende redegørelse for Friedrich Gogartens teologiske forfatterskab med særligt henblik på kristologien.

3. RETSVIDENSKAB A

Ombudsmandens bedømmelsesgrundlag. På hvilket grundlag har ombudsmanden i praksis bedømt, om en vis optræden måtte karakteriseres som »fejl eller forsømmelse«, og i hvilket omfang adskiller dette grundlag sig fra det, der anvendes ved domstolene ved bedømmelse af forvaltningens lovlighed.

4. RETSVIDENSKAB B

Præjudikater som retskilde i teori og praksis.

5. STATSVIDENSKAB A

Efter en fremstilling og diskussion af produktionsfunktionen ønskes et empirisk forsøg på at bestemme en eller flere produktionsfunktioner for enkelte sektorer eller for en flerhed af sektorer.

6. STATSVIDENSKAB B

Der ønskes en principiel drøftelse ud fra både økonomiske og statistiske synspunkter af de metoder, som er udviklet til analyse af tidsrækker.

7. SOCIOLOGI

Diskuter det økologiske begreb »naturligt område« (natural area) og beskriv på basis af egne undersøgelser et naturligt område i København eller omegn.

8. MEDICIN A

De hurtigste motoriske og sensitive nervefibres ledningshastighed er større på overekstremiteterne end på underekstremiteterne. Ledningshastigheden antages at afhænge af fibrenes ydre diameter, axondiameteren, internodalafstanden og af bredden af Ranvier's indsnøringer. Bestem derfor sammenhørende værdier af de nævnte histologiske størrelser i nervus medianus ved håndleddet og i nervus peroneus profundus ved ankel. Ydre diameter, axondiameter og størrelsen af det nodale gab bestemmes ved elektronmikroskopi og internodal afstand ved lysmikroskopi.

9. MEDICIN B

Ved fremkaldelse af cellulær kontaktdestruktion in vitro mellem immunologisk aktive celler og andre celletyper (f.eks. syngenetiske maligne celler) kan antigenforskelle mellem de to celleformer demonstreres. Det ønskes belyst eksperimentelt, om denne metodik også kan anvendes til påvisning af nydannede eller ændrede antigener i virusinficerede celler.

10. MEDICIN C

Det afledende muskelarbejdes betydning for gennemstrømningen i crura hos normale, målt samtidigt hos normale med Xe 133 clearance teknikken og Dohns plethysmograf.

11. MEDICIN D

Ved angiografi i arteria carotis communis eller interna kan påvises aflukning eller forsnævring i arteria cerebri media eller dens grene.

Sådanne radiologiske fund ønskes korreleret til det kliniske billede.

12. FILOSOFI

Der ønskes en kritisk redegørelse for diskussionen om den logiske atomisme i de forgangne 50 år.

13. PSYKOLOGI

Der ønskes en undersøgelse af visuel formopfattelse med udgangspunkt i egne undersøgelser og i nyere synspunkter inden for perceptionspsykologien.

14. HISTORIE A

På grundlag af en analyse af det publicerede kildemateriale ønskes en fremstilling af den franske politik på Versailleskonferencen 1919.

15. HISTORIE B

En kritisk undersøgelse af de danske vikingers togter til og bosættelse i England (syd for Firth of Forth) inden år 991.

16. MUSIKVIDENSKAB

Dansk opera ca. 1890–ca. 1910 og dens europæiske forudsætninger.

17. KLASSISK ARKÆOLOGI

Havne og de ved havne anlagte offentlige bygninger i græske og østhellenistiske byer i det 1ste årtusinde f. C.

18. SLAVISK FILOLOGI

Ruslands alliancepolitik i 1720'erne.

19. ØSTERLANDSK FILOLOGI

Det kinesiske sprogs genetiske og typologiske tilhørsforhold.

20. NORDISK FILOLOGI

Ludvig Holbergs betydning for Søren Kierkegaard.

21. GERMANSK FILOLOGI

Forholdet mellem æstetisk teori og dramatisk praksis hos Brecht, belyst ved udvalgte eksempler.

22. ROMANSK FILOLOGI

Artikelbrugen ved substantiver i et moderne romansk sprog.

23. ENGELSK FILOLOGI

De vigtigste træk af latinens indflydelse på syntaksen i middel-engelsk.

24. KULTURSOCIOLOGI

Der ønskes en kritisk analyse af psykologiens overtagelse og anvendelse af begrebet »tabu«, som oprindeligt stammer fra polynesiske og senere har fået en udstrakt anvendelse inden for etnologi og social antropologi, hvorefter psykologien også er begyndt at anvende ordet. Analysen kan eventuelt indskrænkes til snævrere selvvalgte områder inden for psykologien.

25. MATEMATIK

Der ønskes en redegørelse for foreliggende undersøgelser over ikke-kommutativ integrationsteori (Segal, Stinespring o. a.) samt et nyt bidrag til emnet.

26. FYSIK

Om de oplysninger man kan få angående atomkernernes indre bevægelsestilstande ud fra kernereaktioner, hvorved der mellem targetkerne og projektil overføres en eller to nukleoner.

Besvarelsen kan eventuelt baseres på egne teoretiske eller eksperimentelle undersøgelser.

27. ORGANISK KEMI

Monoestere af ikke-symmetriske alifatiske hydroxydicarboxylsyrer er kun i ringe grad kendt; navnlig er den mulige forekomst af isomere monoestere praktisk taget udforsket.

Der ønskes en kritisk gennemgang af sådanne i litteraturen beskrevne monoestere. Endvidere ønskes en experimentel undersøgelse af repræsentative monoestere af hydroxydicarboxylsyrer, idet hovedvægten lægges på deres dannelse ud fra de tilsvarende disyrer, resp. diestere. Der bør lægges vægt på en karakterisering af monoesterne som værende rene stofarter, såvel som på en éntydig fastlæggelse af deres konstitution.

28. FYSISK KEMI

Der ønskes en diskussion af den koblede chromophormodel og dennes anvendelse på elektroniske systemer. Specielt ønskes beregninger foretaget på eet eller flere molekyler.

29. BOTANIK

Rodens grening belyst ved sammenlignende anatomiske, morfologiske, evt. morfogenetiske undersøgelser.

30. ZOOLOGI

Der ønskes en eksperimentel undersøgelse over hudskiftets indflydelse på iontransport gennem paddehuden.

31. GEOGRAFI

Der ønskes en på primært materiale baseret undersøgelse af den landbrugsgeografiske og/eller den industrielle udvikling siden 1920 i Sønderjylland.

32. GEOLOGI

Der ønskes en geologisk beskrivelse og analyse af en sedimentær aflejring eller aflejringsserie, der på grund af lithologi og/eller fossil-

indhold kan karakteriseres som en enhed. Undersøgelsen skal baseres på selvstændig udført, geologisk kortlægning og/eller profilopmåling med tilhørende indsamling og behandling af et prøvemateriale.

Afhængig af undersøgelsesmateriale og problemstilling kan den geologiske analyse baseres på en mineralogisk-geokemisk, en sedimentologisk, eller en palæontologisk-palæoøkologisk undersøgelse.

Anm.: Besvarelsene af opgaverne skal affattes på dansk. Afhandlingerne skal være skrevet med tydelig håndskrift eller på maskine; de må kun betegnes med motto eller mærke, medens forfatterens navn, stilling, fødselsdag og -år samt adresse skal angives på en seddel i en vedlagt lukket konvolut, der er betegnet med samme motto eller mærke som afhandlingen. Den forfatter, der kun ønsker sit navn offentliggjort, såfremt han opnår prismedaillen, må angive dette uden på konvolutten. Navnesedler til afhandling, som hverken opnår prismedaille eller accessit, bliver ikke åbnet. Besvarelsene indsendes til konsistorialkontoret, Frue Plads, København K, inden den 15. januar 1968 med undtagelse af opgaverne i zoologi, botanik, geologi og geografi, til hvis indlevering tiden står åben indtil 15. januar 1969.

Adgangen til at besvare universitetets prisopgaver er ikke indskrænket til akademiske borgere, men står åben for enhver, der på den tid, besvarelsen indsendes, ikke er fyldt 30 år. På ydersiden af ovennævnte konvolut må findes følgende erklæring: »Ved afgivelsen af denne besvarelse er forfatteren ikke fyldt 30 år«. *Forefindes denne erklæring ikke, vil afhandlingen ikke blive bedømt.*

Den, hvem medaillen tilkendes, eller som opnår accessit, får, når han navngiver sig, et beløb af henholdsvis 1000 kr. og 500 kr. udbetalt.

De indleverede afhandling indlemmes i universitetets arkiv.

UNIVERSITETETS ÅRSFEST vil blive afholdt i universitetets festsal torsdag den 24. november 1966 kl. 14,35 præcis. Til at fejre den i forening med lærere og studenter indbydes venner og velyndere af vor højskole. Talen holdes af universitetets prorektor, professor, dr. phil. JANNIK BJERRUM. Professor, dr. phil. CARL STIEF vil derefter promovere professor JØRGEN JØRGENSEN og lektor RAFAEL EDELMANN som æresdoktorer i filosofien. Universitetets rektor, professor, dr. polit. CARL IVERSEN vil derefter proklamere cand. theol. JENS GLEBE MØLLER som doktor i teologien, cand. polit. SVEN DANØ og cand. polit. ANDERS ØLGAARD som doktorer i statsvidenskaben, cand. med. ERLING JACOBSEN, cand. med. BENNI NERSTRØM, cand. med. ERIK PEITERSEN, cand. med. EBBE KJEMS, cand. med. HANS-ERIC JENSEN, cand. med. KNUD RIEWERTS ERIKSEN, cand. med. HANS LANGGAARD, cand. med. PAUL SØLVSTEEN, cand. med. PREBEN OLLENDORFF, cand. med. ERIK JØRGENSEN, cand. med. JØRN SIMONSEN, cand. med. KAJ GERT JENSEN, cand. med. NIELS TYGSTRUP, cand. med. OLE JØRGENSEN, cand. med. TORBEN SCHIØDT, cand. med. PREBEN GEERTINGER, cand. med. TORBEN IVERSEN, cand. med. AAGE HEIN CHRISTIANSEN, cand. med. KAJ ARENTSEN, cand. med. NIELS JACOB BRANDT, cand. med. JØRN GIESE, cand. med. KARL KRISTOFFERSEN, cand. med. GRETE OLSEN, cand. med. FINN KOCH, cand. med. PER WOLF-JÜRGENSEN, cand. med. KJELD WINKLER, cand. med. JØRGEN BOYE NIELSEN, cand. med. PER JENSEN og cand. med. HENRIK OLESEN som doktorer i medicinen, mag. art. LEIF NEDERGAARD-HANSEN, mag. art. TORBEN MONBERG, cand. mag. OLAF OLSEN, mag. art. JØRN MOESTRUP, mag. art. MOGENS ØRSNES cand. psych. HELLE HØPFNER NIELSEN, cand. theol. CHRISTIAN THODBERG, cand. mag. JØRGEN RAASTED, mag. scient. KNUD MAACK BISGAARD, cand. mag. KNUD SICK, mag. scient. SVEND OLAV ANDERSEN, cand. mag. et mag. scient. HELGE SKOVGAARD, cand. pharm. BENT FOLTMANN, mag. scient. HARRY MICHEELSEN, mag. scient. LEIF BANKE RASMUSSEN, cand. pharm. PER MØLGAARD BOLL, cand. mag. JENS YDE, mag. scient. HALLDOR THORMAR og cand. mag.

GODTFRED HØPNER PETERSEN som doktorer i filosofien samt overrække stud. theol. RUTH SKOVSBORG, stud. jur. PREBEN STUER LAURIDSEN, stud. med. BJARNE DEGNBOL, cand. med. SØREN CLAUS SØRENSEN, cand. med. OLE KRONBORG, cand. med. LEIF SCHØNNING, stud. mag. JON KJELDGAARD ESPERSEN, stud. mag. KNUD WENTZEL, cand. mag. MINNA SKAFTE JENSEN, mag. art. AAGE WESTENHOLZ, stud. mag. CATHRINE FABRICIUS HANSEN, stud. mag. GERHARD BOYSEN, lic. techn. CARL NYELAND, cand. pharm. PER NYGAARD og cand. scient. ERIK RASMUSSEN universitetets guldmedalje.

Fra årsfesten tiltræder for universitetsårene 1966–67 og 1967–68 professor, dr. med. MOGENS FOG som universitetets rektor. Professor, dr. phil. JANNIK BJERRUM tiltræder for universitetsåret 1966–67 som prorektor; professor, dr. theol. NIELS KNUD ANDERSEN tiltræder som dekan i det teologiske fakultet, professor, dr. jur. B. GOMARD som dekan i det rets- og statsvidenskabelige fakultet, professor, dr. med. MOGENS FABER som dekan i det lægevidenskabelige fakultet, professor, dr. phil. SØREN EGEROD som dekan i det filosofiske fakultet og professor, dr. phil. MOGENS PIHL som dekan i det matematisk-naturvidenskabelige fakultet.

Ved festen afsynger Studenterangforeningen J. L. HEIBERGS og C. E. F. WEYSES kantate til universitetets fest i anledning af reformationens indførelse samt rektorskiftet (1839).

København, den 1. november 1966.

Under universitetets segl.

